

HÖYÜK

e-ISSN: 2822-3985

ISSN: 1309-8780

SAYI 13

ANKARA - 2024

HÖYÜK

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985

Sayı/Issue: 13 (Mayıs/May, 2024)

Yayıncı/Publisher

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü/Proprietor and Redactor in Chief

Türk Tarih Kurumu Adına/On behalf of Turkish Historical Society

Prof. Dr. YÜKSEL ÖZGEN

Editör/Editor

Uğur ÖZÇELİK

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/uozcelik@ttk.gov.tr

Editör Yardımcısı/Assistant Editor

Sevcan TATAR

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/statar@ttk.gov.tr

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Abdülkadir BİNİCİ

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society/abinici@ttk.gov.tr

Adres/Address

Türk Tarih Kurumu, Kızılay Sokak No: 1 06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: +90 312 310 23 68 • Fax: +90 312 310 16 98

www.hoyuk.gov.tr • hoyuk@ttk.gov.tr

Mayıs-May 2024 – ANKARA

Dizinlenme Bilgileri/Indexing

European Reference Index for the Humanities (ErihPlus)

<https://kanalregister.hkdir.no/publiseringsskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=506467>

Directory of Open Access Journal (DOAJ)

<https://doaj.org/toc/2822-3985>

Tasarım/Design

Ayşegül YENİDOĞAN

Kapak Tasarım/Cover Design

Emine ÇAKIR

Kapak Resmi/Cover Image

M. E. Doksanaltı-S. Sözel, “Knidos’un Geç Antik Dönem Kandilleri”, s. 155, resim 7.

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985

Sayı/Issue: 13 (Mayıs/May, 2024)

Yayın Komisyonu/Commission of Publications

Doç. Dr. Çiğdem ATAKUMAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE
atakuman@metu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8675-6236>

Dr. Öğretim Üyesi Nurcan BOŞDURMAZ

İstanbul Bilgi Üniversitesi/İstanbul Bilgi University, İstanbul, TÜRKİYE
nurcan.bosdurmaz@bilgi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1809-0070>

Prof. Dr. Musa KADIOĞLU

Ankara Üniversitesi/Ankara University, Ankara, TÜRKİYE
musakadioglu@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6481-229X>

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society, Ankara, TÜRKİYE
yozgen@ttk.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3298-5804>

Prof. Dr. Ali Uzay PEKER

Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Middle East Technical University, Ankara, TÜRKİYE
peker@metu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1175-6121>

Doç. Dr. Yunus PUSTU

Türk Tarih Kurumu/Turkish Historical Society, Ankara, TÜRKİYE
ypustu@ttk.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4409-2325>

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR

İstanbul Üniversitesi/İstanbul University, İstanbul, TÜRKİYE
mhsayar@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6339-9002>

Doç. Dr. Hasan YILMAZYAŞAR

Anadolu Üniversitesi/Anadolu University, Eskişehir, TÜRKİYE
hyyasar@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8148-9562>

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985

Sayı/Issue: 13 (Mayıs/May, 2024)

Hakemler Listesi/Referees List

Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI

Anadolu Üniversitesi/Anadolu University, Eskişehir, TÜRKİYE
hsalanyali@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7427-9807>

Doç. Dr. Başak BOZ

Trakya Üniversitesi/Trakya University, Edirne, TÜRKİYE
basakboz@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7310-4455>

Prof. Dr. Adnan DİLER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla, TÜRKİYE
adnandiler@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0765-4643>

Prof. Dr. Osman ERAVŞAR

Akdeniz Üniversitesi/Akdeniz University, Antalya, TÜRKİYE
eravsar@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1501-5232>

Prof. Dr. Zeynep ERDEM

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Mimar Sinan Güzel Sanatlar University, İstanbul, TÜRKİYE
zeynep.erdem@msgsu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5121-2172>

Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY

Yaşar Üniversitesi/Yaşar University, İzmir, TÜRKİYE
yasarers@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4569-6542>

Prof. Dr. Mustafa Erkan FİDAN

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/Bilecik Şeyh Edebali University, Bilecik, TÜRKİYE
erkan.fidan@bilecik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6777-927X>

Prof. Dr. Binnur GÜRLER

Dokuz Eylül Üniversitesi/Dokuz Eylül University, İzmir, TÜRKİYE
binnur.gurler@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2283-6242>

Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY

Ankara Üniversitesi/Ankara University, Ankara, TÜRKİYE
kgorkay@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2680-0439>

Doç. Dr. Hakkı Levent KESKİN

Ankara Üniversitesi/Ankara University, Ankara, TÜRKİYE
hlkeskin@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0962-9609>

Prof. Dr. Taner KORKUT

Akdeniz Üniversitesi/Akdeniz University, Antalya, TÜRKİYE
tkorkut@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9810-231X>

Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT

Uludağ Üniversitesi/Uludağ University, Bursa, TÜRKİYE
ihmert@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5476-5127>

Höyük

ISSN 1309-8780 | e-ISSN 2822-3985

Sayı/Issue: 13 (Mayıs/May, 2024)

Hakemler Listesi/Referees List

Prof. Dr. Aygül SÜEL

Hitit Üniversitesi/Hitit University, Çorum, TÜRKİYE
aygulsuel@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1854-122X>

Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, TÜRKİYE
takaoglu@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2236-9154>

Prof. Dr. Cumhuri TANRIVER

Ege Üniversitesi/Ege University, İzmir, TÜRKİYE
cumhur.tanriver@ege.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3207-275X>

Prof. Dr. Ahmet Tolga TEK

Anadolu Üniversitesi/Anadolu University, Eskişehir, TÜRKİYE
attek@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3893-6256>

Prof. Dr. Oğuz TEKİN

Koç Üniversitesi/Koç University, İstanbul, TÜRKİYE
ogtekin@ku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5081-1448>

Prof. Dr. Billur TEKKÖK KARAÖZ

Başkent Üniversitesi/Başkent University, Ankara, TÜRKİYE
tekkok@baskent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8943-0215>

Prof. Dr. Mehmet TEKOCAK

Selçuk Üniversitesi/Selçuk University, Konya, TÜRKİYE
mtekokak@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6923-4230>

Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL

Dokuz Eylül Üniversitesi/Dokuz Eylül University, İzmir, TÜRKİYE
onkalkhaki@gmail.com

Prof. Dr. Onur ÖZBEK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, TÜRKİYE
onurozbek@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8916-0339>

Doç. Dr. Abdurrahman Harun ÖZDAŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi/Dokuz Eylül University, İzmir, TÜRKİYE
harun.ozdas@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6695-2130>

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

Ankara Üniversitesi/Ankara University, Ankara, TÜRKİYE
tyildir@ankara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8817-6120>

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri:	<u>Sayfa</u>
ÖZBAŞARAN, MİHRİBAN - YELÖZER, SERA - KAYACAN, NURCAN - DURU, GÜNEŞ: Aşık Höyük'ün Çocukları.....	1
ASLAN, RÜSTEM - POLAT, FECRİ: Troya'da Bulunan Son Tunç Çağı Kılıç Kabza Başları.....	19
GİRGİNER OYMAN, ÖZLEM: Tatarlı Höyük'ten Hitit İmparatorluk Dönemi'ne Ait Bir Grup Adak Kabı.....	47
PEKER, MÜJDE - BAYKAN, DANIŞ - BEKTAŞ, GÖKNUR: İzmir Nif (Olympos) Dağı'nda Saptanan Antik Üretim Etkinlikleri.....	65
ASLAN, ERDOĞAN - ORHAN, UĞURCAN: Ksanthos'tan Bir Grup Knidos Amphorası.....	89
TEKİNALP, VAHİT MACİT - SANCAKTAR, HACER: Arykanda Yamaç Hamamı'nın Kuzeyindeki Kazılarda Ele Geçen Sikkeler.....	107
DOKSANALTI, MUSTAFA ERTEKİN - SÖZEL, SONGÜL: Knidos'un Geç Antik Dönem Kandilleri.....	143
TAŞKIRAN, MURAT - YILMAZ, FATİH: Sillyon Roma Dönemi Köprüsü (Ayvalıkemer) Üzerine Bir Değerlendirme.....	165
TEKOCAK, MEHMET - ALDEMİR, CİHANGİR: Yeni Kazılar Işığında Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar.....	183
ÖNAL, MEHMET - KAYA, NESLIHAN - DEMİR, MÜSLÜM - KARDEŞLİK, SELMAN: Şeyh Hayat el-Harrani Türbesi'nin Yeni Bulunan Cenazelik Bölümü ve Kitabeleri.....	213

CONTENTS

Research Articles:	<u>Page</u>
ÖZBAŞARAN, MİHRİBAN - YELÖZER, SERA - KAYACAN, NURCAN - DURU, GÜNEŞ: The Children of Aşıklı Höyük.....	1
ASLAN, RÜSTEM - POLAT, FECRİ: Late Bronze Age Sword Pommels From Troy.....	19
GİRGİNER OYMAN, ÖZLEM: A Group of Votive Vessels in Tatarlı Höyük from the Hittite Empire Period.....	47
PEKER, MÜJDE - BAYKAN, DANIŞ - BEKTAŞ, GÖKNUR: Ancient Production Activities Discovered in Mount Nif (Olympos), İzmir.....	65
ASLAN, ERDOĞAN - ORHAN, UĞURCAN: A Group of Knidian Amphorae from Xanthos.....	89
TEKİNALP, VAHİT MACİT - SANCAKTAR, HACER: Coins Found in the North of the Aycanda Terrace Bath.....	107
DOKSANALTI, MUSTAFA ERTEKİN - SÖZEL, SONGÜL: Late Antique Lamps of Knidos.....	143
TAŞKIRAN, MURAT - YILMAZ, FATİH: An Assessment on the Roman Bridge (Ayvalıkemer) near Sillyon.....	165
TEKOCAN, MEHMET - ALDEMİR, CİHANGİR: Anemurium Vaulted Tomb B I 16 in the Light of New Excavations.....	183
ÖNAL, MEHMET - KAYA, NESLIHAN - DEMİR, MÜSLÜM - KARDEŞLİK, SELMAN: Newly Found Funeral Section and Inscriptions of The Sheikh Hayat Al Harrani Tomb.....	213

Aşıklı Höyük'ün Çocukları

Mihriban Özbaşaran* - Sera Yelözer** - Nurcan Kayacan*** - Güneş Duru****

Öz

İnsan yaşamında bilişsel ve teknolojik gelişimin en önemli aşaması, çocukluk dönemidir. Buna karşın tarih öncesi toplulukların dünyasında çocuklar, genelde ihmal edilen bir alan olmuştur. Bu konuda araştırma azlığının nedeni, çalışmaların genellikle tarih öncesi toplulukların sosyo-ekonomik dünyalarını meydana getiren temel aktiviteler olan tarım, hayvancılık, avcılık-toplayıcılık ve çeşitli zanaatlar gibi çoğunlukla fiziksel güç ve bilişsel beceri gerektiren konulara odaklanmış olmasıdır. Bu nedenle, çoğu zaman arkeologlar için, örneğin Neolitik bir köy, besin üretimi ile meşgul olan yetişkin bireylerle özdeşdir. Çocuklar ise üretim faaliyetlerinin aktif bir parçası olmaya başladıkları belirli bir yaşa gelene dek toplumun en pasif halkası olarak görülürler. Ancak, etnografik ve arkeolojik çalışmalar, yetişkin bireylerin gündelik sorumluluklara ve zanaatlara ilişkin bilgi ve becerilerinin gelişimi, bireyin seçeceği uzmanlık, topluluk içindeki kimlik ve rollerinin çocukluk döneminde oluşmaya başladığını göstermektedir. Bu nedenle tarih öncesi bir topluluğu anlamak için çocukların dünyasını anlamak en az yetişkin bireyler kadar önemlidir. Bu makale, bundan 10 bin yıl öncelerinde Aşıklı Höyük'te doğan ve ölen çocuklar üzerinedir. Bebek ve çocuklara dair iskelet verilerinin yanı sıra yontma taş (obsidiyen) işçiliği üzerine yürütülen teknolojik analizler sonucunda, çocukların da üretim süreci içerisinde yer aldıkları saptanmış ve böylelikle çocuklar, arkeolojik veriler vasıtasıyla görünür kılınmıştır. Çalışmada, son veriler ışığında, Aşıklı topluluğunun bin yıllık uzun ve kesintisiz iskân tarihinde bebeklerin ve çocukların yeri ve biyolojik ve sosyal kimlikleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Anadolu, Kapadokya, Erken Neolitik, Aşıklı Höyük, Çocuklar.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, mihozbas@istanbul.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3603-948X>

** Dr., Bağımsız araştırmacı, İstanbul/TÜRKİYE, serayelozzer@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-1151-343X>

*** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, nurcan.kayacan@istanbul.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6256-5961>

**** Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Prehistorya Anabilim Dalı, gunes.duru@msgsu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-1870-0120>

The Children of Aşıklı Höyük

Abstract

Childhood is the most crucial stage in human life, as well as for the cognitive and technological development of our species. However, earlier traditional archaeological studies have often neglected the role of children in prehistoric societies and focused on the primary socio-economic elements of daily life in prehistory (e.g. agriculture, animal husbandry, hunting-gathering, and various crafts). The picture of a Neolithic village portrayed by archaeologists mostly comprised adults who were engaged in production and subsistence. Children, were seen as passive until they reached a certain age when they became active in production. Increasing ethnographic and archaeological studies however, portray a contrasting picture as they yield insights into the learning and transmission processes of know-how and skills regarding socio-economic activities, technologies, and craft production which suggest that social roles and identities are all formed during childhood. Thus, although the state of research shows that we still have further steps to go, it is clear that a deeper understanding of childhood and children in prehistory is as essential as understanding the world of adults. In such an attempt, this article focuses on the children of Aşıklı Höyük, an Early Neolithic community in Central Anatolia. We briefly discuss the skeletal evidence emerging from the anthropological analyses, and attempt to approach the roles and identities of children through the lens of grave goods and lithic production technologies.

Keywords: Central Anatolia, Cappadocia, Early Neolithic, Aşıklı Höyük, Children.

Giriş

Tarih öncesi yaşamları ve toplulukları incelerken, iskeletlerine rastlamadığımız sürece bebek ve çocukların varlıkları genelde arka planda kalır¹. Mezarlar, el ya da ayak izleri gibi doğrudan bulgu ve buluntuların ortaya çıkarılmadığı durumlarda, bebek ve çocukların, çalışmakta olduğumuz topluluk içindeki yerleri, kimlikleri gündeme gelmez. Ne var ki son yıllarda arkeolojik verilere ek olarak, biyoarkeolojik² ve etnografik³ verileri bütünlüklü ve karşılaştırmalı bir şekilde ele alan⁴ toplumsal kimlik arkeolojisi yaklaşımı, çocukların biyolojik kimliklerinin ötesinde sosyal kimliklerine odaklanır. Toplumsal kimlik arkeolojisiyle birlikte, doğumdan ergenliğe, bireylerin topluluk içinde kimlik kazanma süreçleri yavaş da olsa ele alınmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Yerleşik yaşam ile birlikte topluluğun var olma, yaşamını yeni kuşaklarla sürdürebilme koşullarının doğrudan çocuklara bağlı olması gerçeğinin daha fazla kabul görmesi, önemsenmesi ve materyal kültüre yansıtılması, tarih öncesi toplulukların sosyal yapıları ve toplumsal kimlikleri üzerine çalışan araştırmacılara, arkeoloğlara önemli veriler sağlamıştır. Uzun ve meşakkatli uğraşlar ve sistematik çalışmalarla elde edilebilecek sonuçlar, tarih öncesi topluluklara ve bireysel yaşamlara bir adım daha yaklaşmamızı sağlamaktadır.

Arkeolojik belgeler açısından yaşamın ‘çocukluk’ evresinde edinilen pek çok özellik, ele alınan topluluğun yaşam biçimlerini, sağlık sorunlarını, günlük yaşam ritüellerini anlamamızı sağlayan zengin veri kaynağını oluşturur. Protohistorik ve Klasik Çağlar için yazılı ve ikonografik

1 Araştırma tarihçesi üzerine kapsamlı değerlendirmeler için bk. Baxter 2008, 159-175; Lillehammer 2010, 15-45, Lillehammer 2015, 78-86.

2 bk. Inglis-Halcrow 2018.

3 bk. Lancy 2018.

4 bk. French-Nowell 2022, 101430; Milks vd. 2021, 101369; Sánchez Romero 2009, 17-37.

veri kaynaklarımız daha fazla olsa da⁵ tarih öncesi topluluklar için yaklaşımsal bir çerçeve amacıyla başvurabileceğimiz etnografik örnekler, avcı toplayıcı topluluklarda öğrenme, oyun ve taklit yoluyla sosyalleşme ve çiraklık süreçlerinin çocukların bireylik kazanma, toplumsal cinsiyet rollerini benimseme ve toplumsal görevleri üstlenmeleri adına kritik süreçler olduğunu göstermektedir⁶. Bu açıdan, tarih öncesi topluluklarda materyal kültür ve teknoloji, biyoarkeoloji gibi veri gruplarının analizleriyle çocukluğa atfedilen anlamların ve yaşanan farklı biyokültürel eşiklerin tanımlanması, topluluğun sosyal yapısının anlaşılmasında temel unsurlardandır. Tarih öncesi arkeolojisi için iskelet kalıntıları olmadığı sürece çocuklara ulaşılamayacağı görüşünün son yıllarda çürütülmeye başlamasında yeni geliştirilen yöntemlerin payı büyüktür.

Bilişsel arkeoloji kapsamında tarih öncesinde yaşamış kişi ya da toplumların neyi nasıl bildikleri, yontmataş işçiliği ya da kemik alet, boncuk yapımı gibi konularda yürütülen teknolojik çalışmalarla araştırılmaktadır. Taklit, öğrenme ve bilgi aktarımının çocukluk ve ergenlikten başlayarak sorgulanması materyal kültürdeki her tür ürün, alet, kırık parçanın ve atıkların incelenmesi ile mümkün kılınmıştır⁷.

Kazılarla ortaya çıkarılan somut bulgular olan iskeletler, bebek ve çocukların varlığını gösteren doğrudan kanıtlardır. Bunların yanı sıra korunmaları belli koşullar gerektirmekle birlikte özellikle kil/toprak/tüf tabakaları ya da nesnelere üzerinde kalan el, parmak ve ayak izleri⁸ de iskeletler kadar biyolojik yaş ve cinsiyeti saptamada kesin kanıt oluşturmaktadır. Üzerinde parmak izi bulunan buluntuların işlevleri ayrıca, o buluntunun kim/ler tarafından yapıldığı, zanaatçıların kimlikleri ve çocuklar konusunda önermeler getirmeyi sağlar.

Bu makalede ele alınan, tarih öncesi çağlarda yaşamış, 10 bin yıl öncesinin bebek ve çocuklarıdır; Orta Anadolu Bölgesi'nin ilk yerleşik topluluklarından biri olan Erken Neolitik Aşıklı Höyük topluluğunun bireyleridir. Günümüzden önce 10.350 yıllarındaki kuruluşundan, GÖ yaklaşık 9200 yıllarında terk edilmesine kadar bin yıl kesintisiz iskân gören Aşıklı Höyük yerleşiminde bu süre zarfında en az 30 kuşak yaşamış olmalıdır. Melendiz Nehri kıyısına yerleşen (Resim 1) avcı-toplayıcı gelenekli topluluk, kazılan alan ve ortaya çıkarılan yapılaşmaya göre, olasılıkla 100 kişi civarındadır. Bu sayı, yerleşik yaşamla birlikte zaman içinde belirgin bir şekilde artmaya başlar ve yerleşme terk edilmeden önce binlere yaklaşır. İskân tarihi boyunca yerleşme dokusundaki değişiklikler⁹, sıklaşan yapılaşma, açık alan ve kapalı mekân kullanımındaki değişiklikler, ortak çöplükler ve çöp miktarındaki artış, nüfus artışının belirgin göstergelerini oluşturur. Tüm süreç boyunca, kalabalıklaşmaya devam eden bu topluluğu bir arada tutan çatışma, rekabet ve anlaşmazlıkların ciddi boyutlara ulaşmadan çözümlenmesi, topluluğun dağılmamasını sağlayan materyal kültürde açık şekilde görülen 'devamlılık' olgusudur¹⁰. Bina/konut yenilemelerine ve alet yapım teknolojilerine yansıyan devamlılık, bin yıllık bu uzun süreçte kuşaklar arasında sözlü aktarım ve uygulama yoluyla inşa edilmiştir. Yontmataş alet ve kemik

5 bk. Fulminante 2020, 151-173; Pezzulla 2020, 133-150; Tiryaki 2019, 183-208.

6 Lancy-Grove 2011, 281-302; Riede vd. 2018, 46-59; Wendrich 2012.

7 bk. Castaneda 2018; Purschwitz 2022, 227-247; Inizan vd. 1999.

8 Bu konuda ilk çalışmalardan biri için bk. Kamp vd. 1999, 309-315; Anadolu'da ise, bir yetişkine ait olmakla birlikte Neolitik Dönem'e tarihlenen bir ayak izi son yıllarda Barcın Höyük'te bulunmuştur: Atamtürk vd. 2018, 163-174.

9 Özbaşaran-Duru-Uzdurum 2018, 57-103.

10 Duru 2018, 162-185; Esin-Harmankaya 2007, 255-272.

işçiliğinde yapılan teknolojik analizler, Aşıklı topluluğunda kuşaktan kuşağa bilgi aktarımının rolünü ve önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Aşıklı Höyük

Aşıklı Höyük topluluğunun bireyleri ile ilgili doğrudan kanıtlar, 2021 sezonu sonuna kadar arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan 103 bireyden oluşmaktadır¹¹. Söz konusu sayı, bin yıllık tüm yerleşim süresini kapsamaktadır ve diğer bir deyişle 103 sayısı, tüm tabakalarda bulunmuş toplam birey sayısıdır. Bu durum, yerleşme içine, binaların taban altlarına gömülenlerin (Resim 2), nüfusun yalnızca bir kısmı olduğunu, dolayısıyla ölü gömmeye başka uygulamaların da olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte taban altı ölü gömme uygulaması dışında bugüne kadar başka bir uygulamaya rastlanmamıştır. Ancak yerleşme dolgusu içinde tek tek ve dağınık biçimde insan iskelet parçaları bulunduğu, bunların sayıca az olduğu ve henüz belli bir örüntü vermediği belirtilmelidir.

Aşıklı Höyük'te yaşamış 103 bireyin 41'i fetüs, bebek ve çocuk olarak tanımlanmıştır (Tablo 1). Toplam nüfusun %40'ını oluşturan bebek ve çocukların tabakalara göre dağılımları Tablo 2.1 ve Tablo 2.2'de verilmektedir. Buna göre, MÖ 9. bin yılın ikinci yarısından MÖ 8. bin yılın başına kadarki (Tabaka, 5, 4, 3) evrede, topluluğun bebek ve çocuklarıyla ilgili bilgileri 5 bireyden gelmektedir. Buna karşılık MÖ 8. bin yılın başından 8. bin yılın ortasına kadar, fetüs-bebek-çocuk kategorisine giren çocuk sayısı 34'ü bulur. Bu büyük farkı yaratan nedenlerden biri, kazılan alanla ilişkilidir; MÖ 8. bin yılın ortalarına ait yerleşme evresi, höyük yüzeyinde en geniş kazılmış yerleşme evresidir. MÖ 9. bin yıl ortalarına tarihlenen en eski yerleşme tabakalarındaki kazı çalışmaları ise üstteki arkeolojik dolgular kaldırılmadığı için çok kısıtlı alanlarda gerçekleştirilebilmiştir.

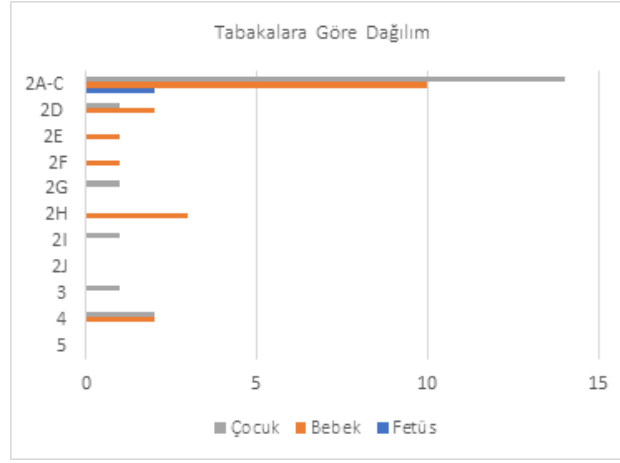
YAŞ	SAYI
Fetüs-Bebek-Çocuk	41
Genç erişkin	11
Orta Erişkin	23
Yaşlı	10
Erişkin (yaşı belirsiz/tanımlanmamış)	18
Toplam	103

Tablo 1: Aşıklı Höyük'te 2021 sezonu sonu itibarıyla bulunan 103 bireyin yaş dağılımı.

TABAKA	FETÜS	BEBEK 0 - 1 yaş	BEBEK 1 - 2,4 yaş	ÇOCUK 2,5 - 7,9 yaş	ÇOCUK 8 - 13 yaş	YAŞI TANIMSIZ/HENÜZ TANIMLANMAMIŞ
1 ve 2A-2C	2	7	3	6	6	1
2D - 2J	-	5	1	2	1	-
3	-	-	-	-	-	1
4	-	1	1	-	2	-
5	-	-	-	-	-	-

Tablo 2.1: Fetüs, bebek ve çocukların tabakalara ve yaş gruplarına göre dağılımı.

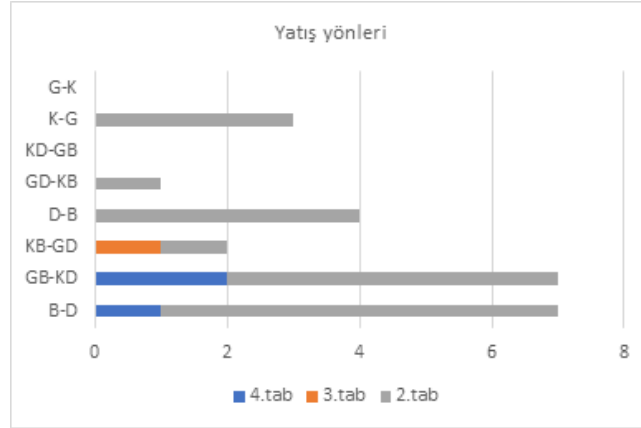
¹¹ 2019 sezonuna kadar ortaya çıkarılan Aşıklı bireyleri ile ilgili genel değerlendirme için bk. Erdal 2018, 405-423.

Tablo 2.2: Fetüs, bebek ve çocukların tabakalara göre dağılımları.

Aşıklı'da Ölü Gömme Uygulamaları, Mezar Buluntuları ve Çocuklar

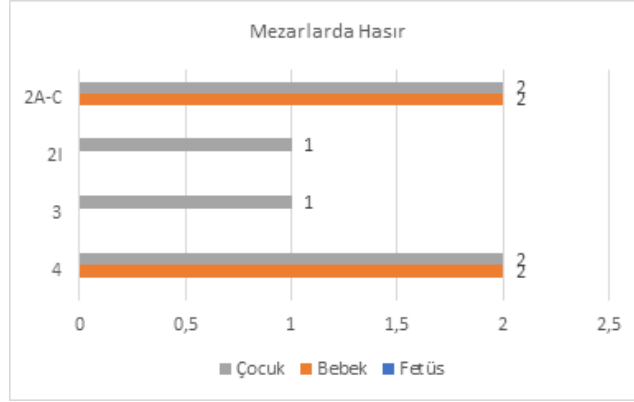
Aşıklı Höyük'te yerleşme tarihi süresince ölü gömme uygulamaları, ortaya çıkarılan 103 birey kapsamında yaş ya da cinsiyet açısından belirgin farklılık göstermemektedir. Yerleşme içine gömülenler ağırlıklı olarak kadın olmakla birlikte her cinsiyet ve yaştan birey temsil edilmektedir. Bebek ve çocukların gömülmesi ile erişkinlerin gömülmesi arasında da işlem açısından herhangi bir fark olmadığı görülür. Bebekler ve çocuklardan oluşan grup, erişkinler gibi öldüklerinde ev tabanlarına açılan bir çukura yatırılmaktadır. Çukur, yatırılacak kişinin boyutlarına uygun şekilde açılmış basit, toprak çukurdur. Çocukların mezar çukurları, bir özel uygulama dışında (bk. aşağıda, SK153), küçük ve sığ çukurlardır (Resim 3). Birey mezara yatırılırken gövde, baş ya da yüzün belli bir yöne doğru bakması gibi bir kural bulunmaz (Tablo 3).

Tablo 3: Tabakalara göre bebek ve çocukların yatış yönleri.

Bebek ve çocukları gömme uygulamasında erişkinlerle benzer bir başka uygulama, gövdelerin tümüyle hasıra sarılması ya da çukura konduktan sonra üstüne hasır örtme uygulamasıdır (Resim 4). Ancak, 41 fetüs, bebek ve çocuk mezarının yalnızca 10 tanesinde hasır izi saptanmıştır (Tablo 4). 22 yetişkin bireyde saptanan hasır uygulamasında, hasırın organik madde olarak yalnızca fitolitler halinde korunagelmesi sorundur. Üst tabakalarda (2. Tabaka), bebek

ve çocuk sayısının fazla olduğu evrelerde organik malzemenin korunma durumu eski evrelere göre daha kötüdür. Höyüğün alt kısımlarında, eski tabakalarda (Tabaka 4 ve 5) gözlemlenen görece nemli ortam her tür organik malzemedede olduğu gibi, hasır örtülerin ana malzemesini oluşturan ve höyük yakınında yetişen *Phragmites australis* türü sazların fitolitlerinin de çok daha iyi korunagelmelerini sağlamıştır. Dolayısıyla gerek bebek ve çocuklarda gerekse yetişkinlerde saptanan hasır izleri gerçek sayıyı yansıtmaktan uzaktır.

Tablo 4: Tabakalara göre hasır sargı ya da hasır örtü dağılımı

Çocuk-yetişkin ayrımı yapılmaksızın, bireylerin üstlerinde taşımakta oldukları takı türü eşyalarla birlikte gömüldüklerini ya da ölünün yanına sonradan konulduğunu/bırakıldığını gösteren mezar buluntularının dağılımına baktığımızda, MÖ 9. bin yıl ortalarında böylesi bir uygulamanın olmadığı görülür¹². Oysa aynı zaman diliminde tavşan ve tilki gibi küçük hayvanların kemiklerinden, kızıl geyik, yabani sığır ve koyun/keçi dişlerinden ya da Akdeniz kabuklarından yapılmış boncukların var olduğu bilinmektedir¹³. Hayvanların ince uzun el ve ayak kemiklerinin kesilmesi, geyik dişlerinin delinmesi ve kemik taklitlerinin yapılması ya da Akdeniz kabuklarının delinerek asılması ile bilinen erken dönem takılar¹⁴, bireyler öldüğünde mezarlara konmamıştır. Eşya ya da süs eşyası bırakma uygulamasının ilk örneği MÖ 9. bin yıl sonunda görülür. MÖ 8. bin yılın ortalarında ise boncuk, sepet ya da kemer tokası gibi mezar buluntularının sayısı ve çeşitliliği artar. Aşağıda anlatılacak olan bebek ve çocukların yanı sıra 19 yetişkin birey mezarında söz konusu buluntular ortaya çıkarılmıştır.

Mezarlara bırakılan/konan eşya uygulamasının en eski örneği, 3. Tabaka'nın son evrelerine tarihlenen bir bina içinde rastlanan ve bir çocuğa ait olan örnektir (SK153). B.38 adıyla bilinen binadaki mezarın özelliği, depolama amacıyla açılmış ve kullanılmış bir çukurun bir süre sonra mezar çukuru işlevini kazanmış olmasıdır. Çukur, çocuk mezarları için açılmış çukurlardan çok daha büyük, 1x1,20 m boyutlarındadır. Çukurun içine bir sepet oturtulduğunu işaret eden fitolit izlerine rastlanmıştır. Çukura yatırılan çocuğun ayak ucuna yaklaşık 0,10 m kalınlığında ve 0,40 m boyutlarında dörtgen biçimli topraktan yapılmış bir blok konmuştur (Resim 5). Binanın bu yapı evresine bu ölüm nedeniyle mi son verildiği yoksa yenilenmesine karar verilen binadaki çukurun mezar çukuru olarak mı kullanılmaya karar verildiği sorusunun cevabı belirsizdir.

¹² Yelözer 2018, 383-404.

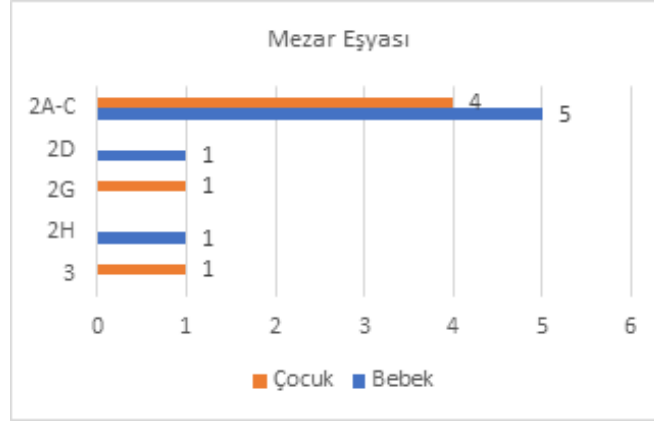
¹³ Yelözer 2018; Yelözer-Christidou 2020, 197-222.

¹⁴ Yelözer-Christidou 2020.

Bilinen, hayatını kaybeden çocuğun, asıl işlevi depolama olan çukura yatırıldığı ve üstüne hasır örtü örtüldükten¹⁵ sonra çukuru doldurulduğudur. Çukuru kapatma sonrasında bina tabanının sıvası yenilenmiş, hemen sonrasında ise duvar yenilemeleriyle bina da yenilenmiştir.

Bu özel durumun yanı sıra, aynı çocuğun boyun bölgesinde bulunan serpantin ve steatitten yapılmış yeşil renkli üç boncuk, Aşıklı topluluğunda mezara eşya bırakma uygulamasının bilinen ilk örneğini oluşturur (3. Tabaka, Tablo 5). Bir sonraki tabakanın 2H evresinde, yeni doğmuş ya da bir aylık bir bebeğin mezarında (SK135) yeşil taştan bir boncuk, 2G evresinde 2,5 yaşından biraz daha büyük bir çocuğun mezarında (SK12) yine yeşil taştan tek bir boncuk, 2D evresinde ise 9 aylık bir bebeğin (SK142) boyun hizasında bu kez kemikten yapılmış bir halka bulunmuştur. MÖ 8. bin yılın ortalarında, 2A-C evresinde, mimaride, teknolojide ve etkileşimde belli değişimlerin yaşandığı evrede dördü çocuk, beşi bebek olmak üzere dokuz örnekte yine boncuk ve boncuk dizileri¹⁶ ortaya çıkarılmıştır (Resim 6). Boncuklarda kuvars, akik, kireç taşı gibi ham madde çeşitlendirmeleri görülür. Bu örnekler, ölü gömme uygulamalarında mezarlarda bulunan boncukların ham madde türleri, boncuk formları ve üretim teknikleri açısından yetişkinlere nasıl bir uygulama yapıyorsa çocuklara da aynı şekilde davranıldığını gösteren örneklerdir.

Tablo 5: Bebek ve çocuk mezarlarındaki buluntu dağılımı

Aşıklı topluluğunun bebek ve çocuklara verdiği önemi işaret eden bir başka bulgu, yine ölü gömme uygulamalarından gelmektedir. 2A-C evresinde iki örnekte mezarlara ok bırakıldığını gösteren bulgular ortaya çıkartılmıştır. Topluluğun ölümle ilgili inançlarını ifade ettiği düşünülen kırmızı ok parçaları, bir aylık bir bebeğin (SK39) kafatası civarında, 3,5 yaşındaki başka bir çocuğun ise (SK124) doğrudan ağzının içine konmuş şekilde bulunmuştur (Resim 7). Bebeğin mezarında tek bir taş boncuk yer alırken, 3,5 yaşındaki çocuğun mezarına yüzlerce boncuktan oluşan bir dizinin bırakıldığı görülmüştür¹⁷. Büyük olasılıkla iyileştirme ya da hayata yeniden döndürme gibi bir inançla konan ok parçası, kazılar sırasında çocuğun alt çene kemikleri arasında bulunmuştur.

¹⁵ Hasır örtü, çukurda daha önceden mevcut sepet ve çocuğun gövdesinin altında saptanan ağaç plakanın analizleri henüz (Haziran 2022) devam etmektedir.

¹⁶ Mezarlarda bulunan boncuk ve boncuk dizilerinin sayıları, ham maddeleri, renkleri ve bunlar yoluyla yorumlanan toplumsal/bireysel kimlikler, Sera Yelözer tarafından doktora tezi kapsamında çalışılmıştır (Haziran 2022) ve yayına hazırlanmaktadır.

¹⁷ Yelözer 2018, 383-404.

Aynı çocuğun (SK124) kemikleri üzerinde Metin Özbek tarafından gerçekleştirilen çalışmalar¹⁸ sırasında kafatasının bir tür biçim bozukluğuna uğramış olduğu gözlemlenmiştir. Uzatılmış kafatası, bebeklikte baş, alın ve enseden geçerek takılan bir başlık/sargı vasıtasıyla sağlanmaktadır. Zengin çeşitlilikteki boncuk dizisinden ve başa yapılmış böylesi müdahaleden yola çıkarak çocuğun özellikli bir birey olduğu düşünülse de kafatası ya da gövde deformasyonu olan çocuk ya da yetişkin benzer başka örneklerle topluluk içinde rastlanmaması herhangi bir yorumlamayı engellemektedir. Bununla birlikte, benzer kültürel kafatası deformasyonu uygulamaları bu dönemde Zagroslar'dan¹⁹ ve Diyarbakır'da yer alan Çayönü'nde bulunmuş, genetik açıdan yine Zagroslar'la ilişkili bir çocuktan bilinmektedir²⁰.

Aşıklı Höyük'te bebekler için en riskli yaş aralığını oluşturan 0-1 yaş arasında, ölüm oranı %35'leri bulur²¹. Bebeklerin tümüyle süttten kesilmeleri, sabit azot izotop analiz sonuçlarına göre ortalama 1,5 yaş civarındadır²². 2 yaşına kadar süt emmiş bebeklere de rastlanmasına rağmen 1 yaşından itibaren ek gıdalara geçildiği ön görülür²³. Bu gıdaların hazırlığı sırasında sağlıksız hijyen koşulları, gıdalarla geçen parazitler ve parazitlerin neden olduğu enfeksiyonlar bebek ve çocuk ölümlerinin ana nedeni olarak düşünülmektedir. Göçerlikten yerleşikliğe geçiş ile enfeksiyon ve bebek-çocuk ölümlerinin arttığı bilinmekte, bu orantılı artış etnografik örneklerle de desteklenmektedir. Aşıklı Höyük'te de kalıcı yerleşiklikle birlikte, hayvanların yerleşme içlerinde tutulması ve beslenmesi ile insanların bağışıklık sistemlerinin zayıflaması, bağırsak enfeksiyonları ve yanı sıra demir eksikliği görülür ki bunlar bebek ve çocuklarda en sık rastlanan hastalıklardır. Yukarıda sözü edilen, ağızına okru konmuş, 3,5 yaşındaki çocukta ciddi biçimde demir eksikliği saptanmıştır. Kazılarda bugüne kadar saptanmış olan 103 bireyin %40 oranını bebek ve çocukların oluşturması, erken ölümleri ve beslenme/sağlık konusundaki olumsuzlukları gösterir.

Teknoloji, Bilgi Aktarımı ve Çocukluk

Çocukların görünürlüğüne ortaya koyan ve çok ilginç sonuçlar alınan çalışmalardan birisi de yontmataş alet işçiliği çalışmalarıdır²⁴. Bu kapsamda özellikle teknolojik analizler, yongalamayı yapan bireylerle ilgili beceri ve deneyim bağlamında ustalık düzeylerini, diğer bir deyişle ustaları, çırakları, ilk kez yongalama yapanları ayırt edebilmemizi sağlar. Alet yapımı sırasında ustaların ya da diğer yontucuların yanında oturarak onları taklit eden, yontma tekniklerini kopyalayan ya da yalnızca etraftaki yongalama artıklarına vurarak bir tür oyun oynayan çocukların bıraktığı 'vurma ve yongalama' izleri, dikkatlice yapılan teknolojik analizlerle yapan kişinin kimliğini ortaya koyabilmektedir²⁵. Etnografik çalışmalar, örneğin *Inuit* çocuklarının büyükleri taklit ederek yaptıkları minyatür av silahları²⁶, arkeolojik bulgular sonucu varılan

18 Özbek 2011, 1-12.

19 Meiklejohn vd. 1992, 83-97.

20 Altunışık vd. 2022.

21 Özbek-Erdal 2006, 41-52.

22 Pearson vd. 2010, 448-457.

23 Özbek 2011, 7.

24 bk. Högberg 2008, 112-131; Högberg 2018, 58-74.

25 bk. Bamforth-Finlay 2008, 1-27; Castaneda 2018; Purschwitz 2022.

26 Thalbitzer'den aktaran Högberg 2018, 61.

yorumlamaları desteklemektedir. Aşıklı Höyük obsidiyen işçiliği çalışmaları sırasında da "... teknolojik farklılıkları, topluluğun yontmataş işçiliği konusundaki tutumunu, diğer bir deyişle teknolojik düzeyini, varsa usta-çırak gibi niteliksel ayrışmasını..." saptamak üzere analizler yürütülmüş, "...teknolojik analizler üretim zinciri temelli gerçekleştirilmiş ve sonucunda teknik olarak dört farklı üretim saptanmıştır"²⁷. İlk üç üretim, dilgi çıkarımı amaçlıyken, dördüncü üretimde belli bir amaç saptanamamıştır. Yongalama hatalı vuruş izleri taşıdığı için herhangi bir sisteme yönelik çıkarım yapılmamıştır. Obsidiyen yumruların üzerinde, bir yongalama stratejisi olmadan aynı noktalara ısrarlı bir şekilde indirilmiş darbeler, darbeler sonucunda ezik kenarlar ve obsidiyen gibi camı yüzeylerde net görülebilen noktasal darbe izleri saptanmıştır (Resim 8). Ortaya çıkan parçaların kullanım amaçları da belirsizdir. Günümüz yontmataş uzmanları tarafından "...bir yontucunun yapamayacağı oranda üzerinde kötü vuruşların bulunduğu..."²⁸ parçalar olarak yorumlanan örnekler, ince motor yetisi henüz gelişmemiş olan çocuklara ait bir üretim ile açıklanmaktadır. Bu üretim dışında dilgi üretimlerinden birinin işçiliği diğer ikisine oranla daha kolaydır. Dilgi üretimlerinde görülen ön hazırlık aşaması bu üretimde yoktur, doğrudan dilgi ya da yongamsı dilgi elde etmek hedeflenmiştir. Söz konusu üretimin işçiliğinde kalite düşük ve hazırlık aşaması olmadığı için aldığı zaman da kısadır. Karışık bir üretim zincirine sahip olmayan bu üretim, yontmataş işçiliğini öğrenmeye çalışan çıraklık düzeyinde bireylerin, kullanılabilir basit parçalar üreterek deneyim sahibi olmaları için idealdir. Yongalama bilgisinin kuşaktan kuşağa geçtiğini, çocukların büyükleri izleyerek taklit ettiğini açıklayan söz konusu bulgular, bilgi aktarımı ve aktarım yöntemini göstermesi açısından büyük önem taşır.

Sonuç ve Değerlendirme

Etnografik ve deneysel çalışmalar, çocukların komplike teknolojileri öğrenme ve çıraklık süreçlerine katılımında motor becerileri, el-göz koordinasyonu ve kas gücü gelişimi gibi etkenler nedeniyle yaklaşık 8-10 yaş ve sonrasında belirleyici olduğunu; 10 yaş altı çocukların ise üretim sürecine katılımının özellikle 3 yaş sonrasıyla birlikte gözlem, taklit ve yardım yoluyla olduğunu göstermektedir²⁹. Arkeolojik ve etnografik verilere dayalı olarak, 8-10 yaş aralığının, çocukların daha fazla bağımsızlık kazandığı, keşif ve sosyal öğrenme süreçlerine dahil olmaya başladığı ergenliğin başlangıç aşamalarına da denk geldiği önerilmektedir³⁰. Bununla birlikte, özellikle dilgi üretimi için gerekli uzmanlaşma, uzun yıllara yayılan bir çıraklık ve öğrenme süreci gerektirir ve bu açıdan öğrenme sürecinin erken yaşta başlaması gerektiği aktarılmaktadır³¹. Aşıklı gibi, diğer Neolitik Dönem yerleşmelerinde gerçekleştirilen yontmataş teknolojisi odaklı çalışmalarda içerisinde hatalı üretimlerin yer aldığı farklı yetenek dereceleri saptanmış, bazı ürünler henüz işi öğrenmekte olan çırak düzeyindeki çocuklarla, taklit ürünleri ise daha küçük çocuklarla ilişkilendirmiştir³². Çocuk mezarlarında bulunan erişkinlerinkine benzer hatta çok çeşitli ve daha yoğun emek ve uzmanlık süreçlerinin ürünü olan takılar gibi çeşitli buluntular

27 Kayacan 2014, 139.

28 Kayacan 2014, 140.

29 Lancy 2017; Wendrich 2012.

30 bk. French-Nowell 2022, 101430.

31 Ferguson 2008'den aktaran Castaneda 2018.

32 bk. Ürdün'de yer alan Ba'ja, bk. Purschwitz 2022.

da Neolitik Dönem'de çocukların toplumsal rollerine ve kimliklerine dair veri sunmaktadır³³. Aşıklı'da da biyoarkeoloji, ölü gömme uygulamaları, materyal kültür ve teknoloji odaklı veriler çocukluğun farklı aşamalarını ve bunların kültürel anlamlarını izleyebilmemizi sağlar. Örneğin, yetişkinlerinkine benzer takılarla birlikte gömülen bebek ve çocuklar (0-1 aydan 3 yaş civarına dek) yetişkinlerin dünyasıyla kimliklerini simgeleyen bu tür bir materyal kültür ögesi aracılığıyla ilişkilendirilirken³⁴, yongalama gibi teknolojik süreçlere ve dolayısıyla yetişkinlerin dünyasına daha yoğun katılımlarının olasılıkla 10 yaş civarı sonrasında gerçekleştiğini düşünebiliriz. Yanı sıra, yeni doğmuş ya da birkaç haftalık olsa bile bebeklerin ve çocukların ölü gömme uygulamalarında erişkinlerle aynı muameleyi görmeleri topluluğun çocuklara özel önem verdiğini düşündürmektedir. Bu önermeyi destekleyen ise topluluktaki aktarım ve devamlılık olgusudur. Soyun sürdürülmesi ve ortak toplumsal bir kimlik oluşturmak, Aşıklı topluluğunun yerleşik yaşam biçimini kurma ve sürdürmeleri boyunca değişmeyen ana kaygıları ya da hedefleridir³⁵. Gerek konutlarda, aynı konutun aynı yerde defalarca yenilenmesi³⁶ ile ifade edilen 'geçmişin aktarımı'nda gerekse obsidiyen alet yapımı gibi³⁷ 'bilgi aktarımı'nda ana özne, yeni nesiller yani çocuklardır.

Sonuç olarak tüm bu veriler, toplulukların ya da bireylerin bildiklerini nasıl öğrendikleri ya da bilgiye ulaşmada deneyimli ve yaşlı kuşaklar ile genç kuşakların etkileşimi, toplumsal bir aktivite olarak bilgi aktarımının sözlü ve uygulamalı yöntemleri, geçmişi, insanların/toplulukların nasıl yaşadıklarını anlama ve açıklama, bugünle bağlar kurma kaygısındaki arkeologlar ve antropologlar için tartışmasız önemde olduğunu göstermektedir. Analiz yöntemleri arttıkça verilerin çoğalacağı, yaşlı, yetişkin, çocuk, bebek ayrımı olmaksızın her bireyin bu soruna katkı sunacağı kaçınılmazdır.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

33 Benz-Gresky-Alarashi 2020, 93-107.

34 Yelözer-Özbaşaran 2022, 289-323.

35 Özbaşaran 2013, 1-14; Duru 2018.

36 Duru 2018.

37 Kayacan 2014.

KAYNAKLAR**Altınışık vd. 2022**

Altınışık, N. E.-Kazancı, D. D.-Aydoğan, A.-Gemici, H. C.-Erdal, Ö. D.-Sarıaltun, S.-Vural, K. B.- Koptekin, D.-Gürün, K.-Sağlıcan, E.-Çakan, G.-Koruyucu, M. M.-Lagerholm, V. K.-Karamurat, C.-Özkan, M.-Kılınç, G. M.-Sevkar, A.-Sürer, E.-Götherström, A.-Atakuman, Ç.-Erdal, Y. S.-Özer, F.-Erim Özdoğan, A.-Somel, M., "A Genomic Snapshot of Demographic Dynamism in Upper Mesopotamia during the Neolithic Transition", *Science Advances*, Volume 8, Issue 44, 04 November 2022, DOI: 10.1126/sciadv.abo360.

Atamtürk vd. 2018

Atamtürk, D.-Özbal R.-Gerritsen, F.-Duyar, İ., "Analysis and Interpretation of Neolithic Period Footprints from Barcın Höyük, Turkey", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 18/1, 163-174.

Bamforth-Finlay 2008

Bamforth, D.B.-Finlay, N., "Introduction: Archaeological Approaches to Lithic Production Skill and Craft Learning", *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15, 1-27.

Baxter 2008

Baxter, J. E., "The Archaeology of Childhood", *Annual Review of Anthropology*, 37, 159-175.

Benz-Gresky-Alarashi 2020

Benz, M.-Gresky, J.-Alarashi, H., "Similar but Different: Displaying Social Roles of Subadults in Burials from the Late Pre-Pottery Neolithic Site of Ba'ja, Southern Jordan", *L'art du paraître: Apparences de l'humain de la préhistoire à nos jours*, ed. H. Alarashi-R. M. Dessi, Cote d'Azur, Editions APDCA, Nice, 93-107.

Castaneda 2018

Castaneda, N., "Apprenticeship in Early Neolithic Societies: The Transmission of Technological Knowledge at the Flint Mine of Casa Montero (Madrid, Spain), ca. 5300-5200 cal BC", *Current Anthropology*, 59/6, 716-740.

Duru 2018

Duru, G., "Sedentism and Solitude; Exploring the Impact of Private Space on Social Cohesion in the Neolithic", *Religion, History and Place in the Origin of Settled Life*, ed. I. Hodder, University of Colorado Press, 162-185.

Erdal 2018

Erdal, D., "Lifesytle and Health Conditions of the Neolithic People of Aşıklı Höyük", *The Early Settlement at Aşıklı Höyük-Essays in Honor of Ufuk Esin*, ed. M. Özbaşaran-G. Duru-M. Stiner, Ege Yayınları, İstanbul, 405-423.

Esin-Harmankaya 2007

Esin, U.-Harmankaya, S., "Aşıklı Höyük", *Türkiye'de Neolitik Dönem*, ed. M. Özdoğan-N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 255-272.

Ferguson 2008

Ferguson, J. R., “The When, Where, and How of Novices in Craft Production”, *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15, 51-67.

French-Nowell 2022

French, J. C.-Nowell, A., “Growing up Gravettian: Bioarchaeological Perspectives on Adolescence in the European Mid-Upper Paleolithic”, *Journal of Anthropological Archaeology*, 67, September 2022, 101430, <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2022.101430>.

Fulminante 2020

Fulminante, F., “Identifying Social and Cultural Thresholds in Sub-Adult Burials of Central Italy during the First Millennium BC”, *Ages and Abilities: The Stages of Childhood and their Social Recognition in Prehistoric Europe and Beyond*, ed. K. Rebay Salisbury-D. Pany Kucera, Archaeopress, Oxford, 151-173.

Högberg 2008

Högberg, A., “Playing with Flint: Tracing a Child’s Imitation of Adult Work in a Lithic Assemblage”, *Journal of Archaeological Method and Theory*, 15/1, 112-131.

Högberg 2018

Högberg, A., “Approaches to Children’s Knapping in Lithic Technology Studies”, *Revista de Arqueologia*, 31/2, 58-74.

Inglis-Halcrow 2018

Inglis, R. M.-Halcrow, S. E., “The Bioarchaeology of Childhood: Theoretical Development in the Field”, *Children and Childhood in Bioarchaeology*, ed. P. Beauchesne-S. C. Agarwal, University Press Scholarship, 33-60, Online, June 2018, DOI: 10.5744/florida/9780813056807.003.0002.

Inizan vd. 1999

Inizan, M. L.-Reduron Ballinger, M.-Roche, H.-Tixier, J., *Technology and Terminology of Knapped Stone*, Cercle de recherches et d’études préhistoriques, Nanterre.

Kamp vd. 1999

Kamp, K. A.-Timmerman, N.-Lind, G.-Graybill, J.-Natowsky, I., “Discovering Childhood: Using Fingerprints to Find Children in the Archaeological Record”, *American Antiquity*, 64/2, 309-315.

Kayacan 2014

Kayacan, N., “Aşıklı Obsidyen İşçiliği ve Yerleşme Analizi”, *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi, Tematik Arkeoloji Serisi 1*, ed. Ö. Çevik-B. Erdoğan, Ege Yayınları, İstanbul, 137-144.

Lancy 2017

Lancy, D. F., “Homo faber juvenalis: A Multidisciplinary Survey of Children as Tool Makers/Users”, *Childhood in the Past*, 10/1, 72-90, Online, 09 May 2017, DOI: 10.1080/17585716.2017.1316010.

Lancy 2018

Lancy, D. F., *Anthropological Perspectives on Children as Helpers, Workers, Artisans and Laborers*, Palgrave Macmillan, New York.

Lancy-Grove 2011

Lancy, D. F.-Grove, M. A., "Getting Noticed: Middle Childhood in Cross-Cultural Perspective", *Human Nature*, 22, 281-302.

Lillehammer 2010

Lillehammer, G., "Archaeology of Children", *Complutum*, 21/2, 15-45.

Lillehammer 2015

Lillehammer, G., "25 Years with the 'Child' and the Archaeology of Childhood", *Childhood in the Past: An International Journal*, 8/2, 78-86.

Meiklejohn vd. 1992

Meiklejohn, C.-Agelarakis, A.-Akkermans, P. A.-Smith, P. E. L.-Solecki, R., "Artificial Cranial Deformation in the Proto-Neolithic and Neolithic Near East and its Possible Origin: Evidence from Four Sites", *Paléorient*, 18/2, 83-97.

Milks vd. 2021

Milks, A.-Lew Levy S.-Lavi, N.-Friesem, D. E.-Reckin, R., "Hunter-Gatherer Children in the Past: An Archaeological Review", *Journal of Anthropological Archaeology*, Vol. 64, Article 101369, Online, December 2021, DOI: 10.1016/j.jaa.2021.101369.

Özbaşaran 2013

Özbaşaran, M., "Orta Anadolu'nun Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı", *Colloquium Anatolicum*, S. 12, 1-14.

Özbaşaran-Duru-Uzdurum 2018

Özbaşaran, M.-Duru, G.-Uzdurum, M., "Architecture of the Early Settlement and Trends through the Cultural Sequence", *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin*, ed. M. Özbaşaran-G. Duru-M. Stiner, Ege Yayınları, İstanbul, 57-103.

Özbek 2011

Özbek, M., "Aşıklı Höyük'te 2007 ve 2008 Yılı Kazı Çalışmalarında Bulunan İki İlginç İnsan İskeleti", *26. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1-12.

Özbek-Erdal 2006

Özbek, M.-Erdal, D., "Anadolu'nun Bazı Neolitik ve Kalkolitik Topluluklarında Bebek Ölümleri ve Olası Nedenleri", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S. 6, 41-52.

Pearson vd. 2010

Pearson, J.-Hedges, R. E. M.-Molleson, T. I.-Özbek, M., "Exploring the Relationship Between Weaning and Infant Mortality: An Isotope Case Study from Aşıklı Höyük and Çayönü Tepesi", *American Journal of Physical Anthropology*, 143, 448-457.

Pezzulla 2020

Pezzulla, N., “Dumu.gaba, şihru e Guruş/sal.Tur.tur: The Recognition of Developmental Stages in Ancient Mesopotamia”, *Ages and Abilities. The Stages of Childhood and their Social Recognition in Prehistoric Europe and Beyond*, ed. K. Rebay Salisbury,-D. Pany-Kucera, Archaeopress, Oxford, 133-150.

Purschwitz 2022

Purschwitz, C., “Skill, Learning and Knowledge Transfer in Lithic Production as seen from LPPNB/FPPNB Ba’ja, Southern Levant”, *Tracking the Neolithic in the Near East. Lithic Perspectives on its Origins, Development and Dispersals*, ed. Y. Nishiaki-O. Maeda-M. Arimura, The Proceedings of the 9th International Conference on the PPN Chipped and Ground Stone Industries of the Near East, Tokyo, 12th-16th November 2019, Sidestone Press, Leiden, 227-247.

Riede vd. 2018

Riede, E.-Johannsen, N. N.-Högberg, A.-Nowell, A.-Lombard, M., “The Role of Play Objects and Object Play in Human Cognitive Evolution and Innovation”, *Evolutionary Anthropology*, 27/1, 46-59.

Sánchez Romero 2009

Sánchez Romero, M., “Childhood and the Construction of Gender Identities through Material Culture”, *Childhood in the Past*, 1/1, 17-37.

Tiryaki 2019

Tiryaki, G., “Demirçağ Anadolu’sunda Çocuk/Çocukluk Temsilleri Üzerine”, *Colloquium Anatolicum*, S. 18, 183-208.

Wendrich 2012

Wendrich, W. (ed.), *Archaeology of Apprenticeship. Body Knowledge, Identity, and Communities of Practice*, The University of Arizona Press, Tucson.

Yelözer 2018

Yelözer, S., “The Beads from Aşıklı Höyük”, *The Early Settlement at Aşıklı Höyük- Essays in Honor of Ufuk Esin*, ed. M. Özbaşaran-G. Duru-M. Stiner, Ege Yayınları, İstanbul, 383-404.

Yelözer-Christidou 2020

Yelözer, S.-Christidou, R., “The foot of the hare, the tooth of the deer and the shell of the mollusc: Neolithic osseous ornaments from Aşıklı Höyük (Central Anatolia, Turkey)”, *Beauty and the Eye of the Beholder: Personal Adornments across the Millennia*, ed. M. Margarit-A. BoroneantI, Cetatea de scaun, Târgovişte, 197-222.

Yelözer-Özbaşaran 2022

Yelözer, S.-Özbaşaran, M., “Entangled at Death: Beads, Gender, and Life Cycles during the Central Anatolian Early Neolithic; Aşıklı Höyük as a case study”, *The Mummy Under the Bed: Essays on Gender and Methodology in the Ancient Near East*, ed. K. De Graef- A. Garcia Ventura-A. Goddeeris-B. Alpert Nakhai, Zaphon, Münster, 289-323.

EKLER

Resim 1: Melendiz Nehri kıyısına kurulan Aşıklı Höyük yerleşmesi.

Resim 2: Aşıklı Höyük taban altı ölü gömme uygulaması, SK128.

Resim 3: Çocuk mezar çukuru, SK148.

Resim 4: Gövdelerin üstüne örtülen hasırın fitoliteri, SK137 ve 140.

Resim 5: B.38'deki çocuk mezarı (SK153) ve hasır örtüsü; üstte, çocuğun ayak hizasına gelen yere konmuş topraktan, dörtgen biçimli blok.

Resim 6: 3,5 yaşlarında bir çocuğun (SK124) mezarında bulunan boncuk dizisi.

Resim 7: 3,5 yaşlarındaki çocuk iskeleti (SK124) ve ağzına konmuş okr parçası.

Resim 8: Bir Aşıklı çocuğu tarafından yongalanmış “ürün”.

Troya'da Bulunan Son Tunç Çağı Kılıç Kabza Başları

Rüstem Aslan* - Fecri Polat**

Öz

Tunç Çağı kılıçlarının özellikleri, tipolojileri ve kullanım esasları ile ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Fakat Batı Anadolu'daki en önemli Tunç Çağı merkezlerinden Troya'da ise söz konusu bu buluntular konusunda kapsamlı bir değerlendirme yapılmamıştır. Özellikle 150 yılı aşan Troya kazılarının hemen her döneminde ele geçirilen ve hiç de azımsanmayacak yoğunlukta bulunan mermer ve fildişi kılıç kabza başları hem bir bütün olarak değerlendirilmemiş hem de kısmen yanlış şekilde yorumlanmışlardır. Troya 2019 kazı çalışmalarında daha önceki örneklerin aksine kale dışında da ele geçen kabza başı, söz konusu buluntuların yaygın kullanımına işaret etmektedir. 1871 Heinrich Schliemann kazılarında itibaren, son dönem kazılarına kadar Troya'da 21 tane kılıç kabza başı çıktığı tespit edilmiştir. Özellikle 1988-2005 yıllarındaki M. O. Korfmann dönemi kazılarında bulunan ve yarı işlenmiş durumdaki kabza örneği, bu kılıçların üretildiği atölyelerden birinin de olasılıkla Troya'da olabileceğini göstermektedir. Yerel üretimin güçlü bir kanıtı olarak karşımıza çıkan bu yarı işlenmiş örneğin tamamlanmamış haliyle ithal edilme olasılığı çok düşüktür. Bu ürünün Troya'da üretiliyor olması Troya'da üretilen Miken taklidi ürünlere bir yenisini eklememiz anlamına gelmektedir. Böylesi önemli yoğunlukta ele geçen kabza başları, Troya'da ele geçen zengin silah üretim teknolojisinin varlığı, savaş hendeği ve güçlü surlarla birleştiğinde kılıç üretimi konusunda Troya'nın da önemli bir yere sahip olabileceğini göstermektedir. Bu kapsamda, Troya kazılarında çıkan kılıç kabza başları, yeniden değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Troya, Tunç Çağı, Metalürji, Kılıçlar, Kabza Başları.

Late Bronze Age Sword Pommels From Troy

Abstract

There are considerable studies have been carried out on the characteristics, typologies, and useful features of Bronze Age swords. However, a comprehensive evaluation of these findings has not been made in Troy, which is one of the most important Bronze Age centers in Western Anatolia. Especially the marble and ivory sword pommels, which were found in almost every period of the Troy excavations since Heinrich Schliemann's excavations, were not evaluated as a whole, and also partially misinterpreted. Contrary to the previous examples, the pommel, found outside of the citadel during

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, rustemaslan@comu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5304-1354>

** M.A., Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Troya Müzesi, Çanakkale/ TÜRKİYE, fecri.polat@ktb.gov.tr <https://orcid.org/0000-0003-1968-5903>

the 2019 Troy excavations indicates the widespread use of the aforementioned finds. From the 1871 Heinrich Schliemann excavations until the recent excavations, 21 sword pommels were found in Troy. Particularly, the semi-engraved pommel found in the excavations carried out by in 1988-2005 shows that one of the workshops where these swords were produced was probably in Troy. It seems unlikely that this semi-engraved sample, which stands out as a strong evidence of domestic production, was imported in its current form. The fact that this product is produced in Troy means that we have added a new one to the Mycenaean imitation products produced in Troy. Sword pommels were found quite a lot during excavations, existence of rich weapon production technology in Troy combined with the moat and strong walls shows that Troy could also have an important place in sword production. In this article, the hilt heads of the swords found in the Troy excavations were re-evaluated and interpreted.

Keywords: Troy, Bronze Age, Metallurgy, Swords, Pommels.

Giriş

Metalürjîk Bir Ürün Olarak Kılıcın Gelişimi

Metalürjinin gelişimi Anadolu ve Yakınoğu'da daha erken dönemlerde başlasa da Ege'ye gelişi geç olmuştur. Ege kıyılarında şu ana kadar en erken MÖ 5500 yıllarına ait buluntulara rastlanmaktadır. Bakır iğnelerle başlayan bu teknoloji, küçük hançerlerle devam etmekte ve Kalkolitik Çağ'ın sonunda bakır, altın, gümüş ve kurşun gibi birçok buluntu grubu şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Elbette en büyük gelişim bakır ve kalayın alaşımından meydana gelen ve yeni bir çağ başlatan tuncun bulunmasıyla başlar. Bu konuda yaşanan hızlı gelişim, büyük bir teknolojinin de önünü açmıştır. Bu hızlı teknolojinin getirdiği ve birer prestij nesnesi olan kılıçlar ise Tunç Çağı'nın en çarpıcı eserleridir.

Kılıçtan önce ilk evrede, daha küçük boyutlarda üretilen hançerler karşımıza çıkar. Hançer döküm ve üretim kabiliyetinin gelişmesi ile birlikte daha büyük boyutlarda silahlar üretilebilmiş ve en sonunda Tunç Çağı'nın en öldürücü silahı olan kılıç ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de Tunç Çağı silahları içerisinde kılıçlarla ilgili yapılan araştırmaların diğer silahları gölgede bıraktığını söyleyebiliriz¹. Metal döküm tekniklerinin gelişmesi hançerlerin de değişik formlar ve farklı alaşımlarla dökülmesine yol açmıştır. İlk etapta dökülen üçgen hançer formlarının yerini giderek uzun hançerler almaya başlamıştır. Bunlar Ege'ye özgüydü ve kılıca doğru giden yolun başlangıcıydılar. Fakat kılıçlar hem uzunluk hem morfoloji hem de kullanım alanı açısından hançerlerden çok farklıydılar.

Tunç Çağı kılıç yoğunluğu bakımından Ege ön planda olsa da en eski kılıçların Anadolu'da Arslantepe'de bulunduğu bilinmektedir. MÖ 4. binin sonlarına tarihlenen Malatya Arslantepe ve MÖ 3. binin ortalarına tarihlenen Alacahöyük buluntularına bakıldığında birçok konuda olduğu gibi kılıçların anavatanının da Anadolu olduğu görülmektedir². H. Levent Keskin, "Az sayıda istisna haricinde MÖ 2. binyıl öncesi kılıç örneklerinin tamamı Anadolu'da ele geçmiştir." demektedir³. MÖ 2300'lere kadar nadir rastlanan tunç kılıçlara Geç Tunç Çağı ile birlikte daha sık rastlanır. Naxos civarında bulunan, uzunluğu 35,6 cm olan ve MÖ 2800-2300 tarihleri arasına yerleştirilen bakır kılıç, Ege'de bulunan en erken Tunç Çağı kılıcı olarak bilinmektedir⁴. Bu tarih-

1 Hermann-Dolfini-Crellin-Wang-Uckelmann 2020, 1041.

2 Müller Karpe 1994, 431; Yalçıklı 2006, 33.

3 Keskin 2019, 84. Kılıçların Anadolu'daki gelişimi konusunda bk. Keskin 2019, 83-102.

4 D'Amato-Salimbeti 2013, 29.

ten sonra ise bakır ve tunç kılıçların gelişim gösterdiğini biliyoruz. Troya açısından bakıldığında ise özellikle Ege ve Batı Anadolu özelinde metalürjik gelişmenin nasıl olduğu önemlidir.

Kalkolitik Çağ'ın sonlarında bu alanda yaşanan buluşlar Tunç Çağı'na geçişin önünü açmış, Orta ve Son Tunç Çağı'nda yaşanan devrim niteliğindeki gelişmelerin ve buluşların zemini hazırlamıştır. İklim değişikliği ve nüfus artışına bağlı olarak toplumsal zenginlik ön plana çıkmış, bununla birlikte yeni üretim kabiliyetleri geliştirilmiştir. Bu da İlk Tunç Çağı'nda meydana gelen ve "metalürjik patlama" olarak kayda geçen bir gelişmenin yaşanmasına neden olmuştur⁵. İlk Tunç Çağı'ndan itibaren Troya'da ele geçen buluntular ve döküm teknolojisine bakıldığında Troya'nın da bu gelişmeden geri kalmadığı, aksine bu gelişmenin öncü yerleşimlerinden olduğu görülmektedir. Bu metalürjik bilgi birikimi, kültürün ve ekonomik zenginliğin üzerinde etkili olduğu kadar⁶ savaşlar ve savaşların şekillenmesi üzerinde de etkili olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler savaş aletleri konusunda bir devrim niteliğindedir⁷.

Kılıçların ortaya çıkışı, kılıç tipleri ve kullanımları konusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunların yolunu açan ve en önemlileri diyebileceğimiz çalışmalar Sandars'ın çalışmalarıdır⁸. Ege kılıçlarının ilk sistematik sınıflandırmasını Sandars yapsa da Ege kılıç türlerini sınıflandıran ilk kişi Georg Karo'dur⁹. Tunç Çağı kılıçlarında Ege etkisinin detaylı olarak analiz edilmesinin üzerinden 50 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen¹⁰ bunların nereden ve nasıl geldikleri şeklindeki soruların birçoğu cevapsızdır. Üstelik Tunç Çağı'nın sosyal-politik-ticari merkezlerinden biri olan Troya'da elimizde önemli bulgular olmasına rağmen bu konu yeterince değerlendirilmemiştir. Bu nedenle çalışmamızda kılıç tipolojileri ile ilgili detaylara girilmemiş olup, Troya kazılarında ele geçen yeni bulgular üzerinden kılıçlara ulaşım ve kılıçların üretimi hakkında değerlendirme yapılmasının daha doğru olacağı kanaatine varılmıştır.

Anadolu ve Troya'da Miken Etkisi ve Kılıçların Kullanım Alanı

Tarih boyunca birçok etki Asya'dan Avrupa'ya doğru olmuş olsa da bazı dönemlerde Avrupa'dan Asya'ya doğru bir etkileşimin olduğu da görülmektedir¹¹. Bu iki yönlü etkileşim alanlarının başında da boğazların iki yakasında yer alan yerleşimler gelmektedir¹². Özellikle Miken Dönemi¹³ ardından Troya VII Dönemi'nde Balkanlar üzerinden gelen ve Troya'da etkili olan bir kültür, varlığı bilinen ve hâlen yoğun olarak araştırılan bir konudur¹⁴. Miken Dönemi öncesinde ise metal üretim teknolojisinin getirdiği bir gelişme ile Anadolu'daki üstünlüğün Ege ve İtalya'ya geçtiği görülmektedir. Bu dönemde de karşılıklı etkileşim ve üstün gelme mücadelesi yaşanmıştır.

⁵ Semenenko 2019, 3.

⁶ Troya II Hazinesi bunun en büyük göstergesidir: Sazcı 2007.

⁷ Renfrew 1967, 16.

⁸ Sandars 1961, 17-29; Sandars 1963, 117-153; Sandars 1955, 174-197.

⁹ Karo 1930.

¹⁰ Sandars 1963; Hänsel 1970; Hänsel 1973.

¹¹ Bouzek 1985, 214.

¹² Aslan-Bieg-Jablonka vd. 2003, 165-214.

¹³ Korfmann 2001a, 18.

¹⁴ Korfmann 2001c, 352-354.

Anadolu'nun en batısında yer alan Troya, coğrafi konumu nedeniyle kıtalar arasındaki ticaret ve bununla bağlantılı prestij malların taşınması ve transferinde rol oynamıştır¹⁵. Son Tunç Çağı'nda Gelibolu Yarımadası ve Troas Bölgesi'nde yer alan yerleşimler bunun önemli bir göstergesidir. Bu durum Çanakkale Boğazı'nın girişinde ve iki kıta arasında önemli bir konumda yer alan Troya'nın, bir kültür alanının son istasyonu değil, kültürel etkileşimin ve ticaretin bir ana istasyonu olduğunu göstermektedir¹⁶. Burada doğrudan bir ekonomik-sosyal sınırdan söz etmek doğru değildir. Çünkü toplumlari birbirinden ayıran sınır çizgileri yoktur. Troya o günün iki dünyası diyebileceğimiz Avrupa ve Anadolu arasında hem bir sınır hem de bir geçiş noktası olarak kabul edilmelidir¹⁷. Çünkü bu dönemde Ege Bölgesi'nden Orta Avrupa'ya uzanan bir ticaretten söz etmek mümkündür¹⁸ (Harita 1).

Bugüne kadar yoğun şekilde araştırılan ve Troya'da Miken etkisini gösteren en önemli maddi kültür buluntuları seramiklerdir. Bunlar kısmen Miken benzeri yerli üretim ürünü olsalar da Troya, Ege ticaretinde rol oynayan ve Miken çanak çömleklerine özel ilgi duyan Anadolu'daki pek çok yerleşim alanının başında gelmektedir¹⁹. Bu veriler, Troya'da ele geçen zengin silah üretim teknolojisi, savaş hendeği ve güçlü surlarla birleştiğinde kılıç üretiminde de bir Miken etkisi olabileceğini göstermektedir. Çünkü bütün bunlar karşılıklı bir etkileşimin yanı sıra burada bir savaş olduğuna bizi inandırır²⁰. Bu nedenle de bulunan her veriyi antik kaynaklar ışığında da değerlendirmek büyük önem taşımaktadır²¹. Hitit yazılı kaynakları Son Tunç Çağı boyunca Batı Anadolu'da pek çok 'savaşa' işaret eder²². Savaşların bu dönemde temel nedenlerini ortaya koymak zor olsa da savaşların yaşandığına dair arkeolojik kalıntıların birçoğu günümüze kadar ulaşmaktadır²³. Böylesi güçlü belgelerle savaşa işaret edilen bir dönemde ve Yunan Anakarası ile Hitit arasında bir sınır görevi gören Troya'da, kılıcın ne kadar önemli olduğunu görmemek mümkün değildir.

Hititler ve Mikenler arasında anlaşmazlıklar ve sınır kavgaları yaşandığına dair çok fazla kanıt olsa da iki taraf arasında mevcut Hitit kaynaklarına göre sadece iki askerî savaş gerçekleştiği bilinmektedir. Fakat bu karşılıklı saldırı ve savaş haline rağmen Anadolu'daki Miken silahları için çok az arkeolojik kanıt vardır²⁴. Bunun nedeni ise Anadolu'da Tunç Çağı mezarlık alanlarının halen yeterince kazılmamış olmasıdır. Elbette burada en önemli konumda bulunan ve birçok buluntusunda Miken etkisi görülen Troya, Tunç Çağı mezarlığı tespit edilmeyen ve bu konuda en büyük eksikliğe neden olan yerleşim alanıdır.

Şu ana kadar Blegen tarafından Troya'da kazısı yapılan az sayıdaki Son Tunç Çağı mezarı ve Beşik Mezarlığı dışında Tunç Çağı'na ait bir mezarlık bulunamamıştır. Beşik Mezarlığı'ndaki

15 Athanassov-Krauss-Slavčev 2012, 6.

16 Hänsel 2003, 109.

17 Easton-Hawkins 2002, 75-109.

18 Harding 2011.

19 Benzi 2002, 344.

20 Korfmann 2001b, 64-78.

21 Benzi 2002, 385.

22 Walkins 1986, 52, note 13.

23 Molloy 2012, 89.

24 Benzi 2002, 384.

bronz külçeler, baltalar ve kılıçlar da geniş bir dönemi yansıtmaktadır. Buradaki bazı buluntular ise Ege menşelidir²⁵. Bu buluntuların Miken kökenli olması muhtemeldir.

Kılıçların kökeni kadar ortaya çıkışları ve bu süreçteki kullanım alanları da tartışma konusudur. Metalürjinin Ege Bölgesi'ne nereden geldiği tartışma konusu olsa da özellikle kılıç için ham maddenin işlendiği ve teknolojik anlamda üstün nitelikli ürünlerin ortaya konulduğu yer Ege'deki yerel üretim alanlarıdır²⁶.

Kalkolitik Çağ'ın sonu ile birlikte Girit'te görülen metal aletler Erken Minos Dönemi'nde bir artış gösterir. Bu dönemden itibaren de savaşların temel öznesi olan erkeklerle birlikte bazı nesnelere gömülmüştür²⁷. Girit'teki Erken Tunç Çağı erkek mezarlarında ele geçen hançerler, bu objelerin erkek ile özdeşleştirildiğini gösteren ilk buluntulardır. Branigan tarafından kaleme alınan "Girit'in Erken Bronz Hançeri" isimli makalesinde, hançerin önce kılıca ve ardından öldürücü bir savaş aletine nasıl dönüştüğünün ilk izlenimleri edinilebilir²⁸. Bu yönüyle bakıldığında silah, saldırganlık ve savaş Tunç Çağı toplumlarının bir parçası gibi görünmektedir²⁹.

Orta ve Geç Tunç Çağı'nda ele geçen bazı kılıç tipleri ve özellikle değerli süslemelerle özel hale getirilen kabzalarının üretimi sınıfsal farklılığın da bir göstergesidir. Yöneticilerin veya rütbeli seçkin kişilerin değerli malzemeden üretilen kılıçlara sahip oldukları söylenebilir. Otorite ve statü sembolü haline gelen kılıçlar aynı zamanda bir mezar hediyesiydi çünkü ölümden sonraki yaşamda da sahibinin sosyal statüsünün sembolüydü. Graziadio'nun, bunların işlevsellikten çok birer sanat eseri oldukları yönündeki kesin kanısı ise yoruma açıktır³⁰. Kılıç ne kadar değerli objelerle süslü olsa da onu yanında taşıyan kişinin birincil silahı olup olmadığı konusu etnoarkeolojik açıdan araştırılmalıdır. Fakat bizim düşündüğümüz gibi hem silah hem de sanatsal bir obje olduğu fikrini ileri sürenler de³¹ bazı kabza başlarının ahşap üzerine altın plaka süslemeli olduğunu söyleyen araştırmacılar da vardır³².

Askerî bir ihtiyaç olan kılıç, aynı zamanda seçkin ve rütbeliler için bir ayırım yaratmıştır. Ele geçen birçok kılıcın sanatsal işçilikle üretildikleri görülür. Fakat özellikle mezar hediyesi olarak bırakılan bu kılıçlara bakarak kılıcın belli bir zümreye ait olduğunu ve sadece onların kullandığını söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim mezar hediyesi dışında kalanların daha sonra eritildiği fikri her zaman değerlendirilmelidir. Çünkü mezarlarda ortaya çıkan birkaç sade kılıcın dışında hepsinin kabzalarında altın, gümüş, fildişi veya mermer malzemeler kullanıldığı bilinmektedir. Fakat burada özel bir üretimi veya kullanımı ileri sürmek için birbirine benzemeyen ürünlerden söz etmek gerekir³³. Halbuki bu çalışmada ele aldığımız Troya kılıç kabza başları ve diğer yerlerde ortaya çıkan fildişi ve mermer kabza başlarının birbirine çok benzediği görülmektedir. Fildişi daha değerli bir ürün olduğundan üretilen kabza başları için

25 Mee 1998, 144.

26 Renfrew 1967, 15; Tzachili 2008, 7-34.

27 Nakou 1995, 6-7.

28 Branigan 1967, 212-215.

29 Branigan 1999, 87-88.

30 Graziadio 1991, 405-406.

31 Kellenbarger 2018, 24.

32 Karo 1930, 98.

33 Harell 2014, 4.

bir özel üretimden söz etmek mümkün olsa da mermer örnekleri için ancak fildişi ürünlerin taklidi diyebiliriz. Özellikle Son Tunç Çağı'nda Troya'da sıklıkla rastladığımız metal taklidi seramik kaplar gibi³⁴ mermer kabza başlarının da fildişi kabza başlarının taklidi olduğu şeklinde bir yorum yapılabilir.

En ilkel kabilelerden bu yana yöneticilerin prestij nesnelere sahip oldukları bilinmektedir. Metalin insan üzerindeki öldürücü etkisinin artması, kılıcı özellikle Orta ve Son Tunç Çağı yöneticilerinin en görkemli prestij nesnesi haline getirmiştir. Kılıçlar üzerinde son döneme kadar kullanım ve aşınma izleri üzerine yeterli araştırma ve deneysel arkeoloji çalışmalarının yapılmamış olması, bu konuda söz söyleyen bilim insanlarını kendi görüşlerini hâkim görmeye ve kabul ettirmeye teşvik etmiştir. Bu görüşler doğrultusunda Tunç Çağı silahlarının savaşların çıkarılmasında üstlendiği rol efsanelerle gölgelenmiş gibi görülmektedir. Bu nedenle metalürji açısından değerlendirilmesi gereken bir diğer konu kılıçların kullanım alanlarının son araştırmalar doğrultusunda yeniden değerlendirilmesidir. Çünkü bazı araştırmacılar bronz silahların savaş için uygun olmadığını ve daha çok ritüel amaçlı olduklarını iddia etmişler³⁵. Fakat bugün yapılan araştırmalar, özellikle uygulamalı arkeoloji yöntemleriyle yapılan yeni deneyler, antik dönemdeki yöntemler ve metal oranlarıyla üretilen Tunç Çağı silahlarının ne kadar etkili olduğunu ortaya koymuş³⁶, kılıçların törensel mi yoksa işlevsel mi oldukları tartışması da böylelikle ortadan kalkmıştır.

Orta ve Geç Tunç Çağı kılıçları üzerinde silahların kullanımı ve aşınma izleri ile ilgili detaylı uygulamalı arkeoloji çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde bronz kılıçların nasıl tutulduğu ve kullanıldığı, etkili bir şekilde kullanabilmek için ne kadar süre eğitim gerektiği, bıçak temaslarının kılıç üzerindeki etkisi, kılıç ustalarının dövüşürken vücutta hedef aldığı bölgeler dâhil birçok veri ve analiz yer almaktadır³⁷. Bu çalışmalarda deneysel arkeolojinin yanında metal analiz çalışmaları da yapılmıştır. Bu denli detaylı araştırmaların yapılmasında ise elbette ki Tunç Çağı savaşları ve silahları üzerinde daha önce yapılmış çalışmaların büyük etkisi vardır³⁸.

Örneğin kılıç kabzaları konusunda yapılan birçok çalışmada önemli tespitler yapılmıştır. Kılıcın kabzası ile namlusu arasında yer alan siper kısmı, elin namlunun keskin kısmına kayıp yaralanmasını engellerken, aynı zamanda karşı taraftan gelen darbelerle karşı da savaşçının elini korur. Çünkü kabzayı tutan elin güvenliği önemlidir. Hem kılıcın elden düşmesini engellemek hem de ele gelen darbeleri önlemek için kabza başları yapılmıştır. Yani kabza başının iki önemli görevi vardır. Birincisi kılıcın kayıp düşmesini engellemek, ikincisi ise darbelerle karşı eli korumaktır³⁹.

Sandars ve Molloy gibi konunun önemli uzmanları Tunç Çağı kılıçları hakkında önemli ve ayrıntılı çalışmalar yapmış olsalar da konunun toplumsal açıdan değerlendirilmesi için daha

34 Korfmann, 2001e, 403.

35 Neustupny 1998, 27-30.

36 Kristiansen 2002, 319-332; Hermann-Dolfini-Crellin vd. 2020, 1040-1083.

37 Hermann-Dolfini-Crellin vd. 2020, 1040.

38 Dolfini-Crellin-Horn vd. 2018; Horn-Kristiansen 2018; Kristiansen-Larsson 2005; Molloy 2017; Molloy 2010; Vankilde 2013.

39 Sandars 1963, 117.

fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Özellikle silahların mı politikaya yön verdiği yoksa politikanın mı silahı güçlendirdiği konusu geniş kapsamlı çalışılmalıdır. Ya da kılıçlar önce prestij sonra askerî amaçla mı kullanıldı veya askerî amaçla kullanımının yaygınlaşması mı onu bir prestij ürünü haline getirdi soruları daha ağırlıklı tartışılmalıdır. Kısacası kılıcı bir statü veya savaş ürünü olarak ele almak yerine toplumsal, doğal ve teknolojik gelişmelerle bir bütün olarak ele almak, çok yönlü olarak değerlendirmek ve bugüne kadar yapılan çalışmalardan bir dayanak noktası oluşturularak kılıcın toplumsal değişime olan etkisi ve Troya'nın da bir üretim merkezi olup olmadığı üzerinde durmak daha yerinde olacaktır.

Sonuç olarak, Batı Anadolu'da Miken etkisinin yoğun olarak görüldüğü en önemli yer kuşkusuz Troya'dır⁴⁰. Miken etkisi elbette Troya ile sınırlı kalmamış ve Anadolu ile Karadeniz'in içlerine kadar yayılım göstermiştir. Fakat Karadeniz'e ulaşmanın en kolay yolu olan Boğazlar ve Boğazlar üzerindeki Troya hakimiyeti düşünüldüğünde bu ticaretin Troya ve Troya'nın ara ticaret istasyonları diyebileceğimiz Maydos gibi boğaz kıyası yerleşimleri aracılığı ile yapıldığı söylenebilir. Özellikle Basedow'un, Beşiktepe Mezarlığı'nda çıkan buluntular ile Karadeniz arasında bir bağlantı kurmaması⁴¹ Troya'da ele geçen bu kabza başlarından iki örneğin Maydos'ta bulunması ve Son Tunç Çağı'na ait benzer kılıçlara Trakya'da da rastlanması bu düşüncüyü güçlendirmektedir⁴². Kısacası diğer birçok örnekte olduğu gibi Miken kökenli bu kabza başlarının da ticaretin güçlü merkezlerinden biri olan Troya'da üretilmesi ve buradan ticaretinin yapılması varılacak bir sonuçtur.

Bir Yerel Üretim Ürünü Olarak Troya Kılıç Kabza Başları

Troya'da metal analiz çalışmaları ve ham madde yatakları konusunda araştırmalar yapılmıştır⁴³. Fakat savaş ile ilişkilendirilen Troya gibi bir yerde Orta ve Son Tunç Çağı savaş aletleri ile ilgili yeterli araştırma yapılmış değildir. Bu nedenle de önemli bir sayıya ulaşan Troya'nın kılıç kabza başlarından yola çıkarak yeni değerlendirmeler yapılmalıdır. Bu değerlendirmeler yapılırken de diğer birçok çalışmada yapıldığı gibi Tunç Çağı kılıçlarının tipolojisi üzerinde durmak yerine Troya gibi önemli bir kentte kılıç üretimi yapıp yapılmadığı tartışılmalıdır. Troya tarihi açısından kılıcın önemi ve buluntuların savaş, ticaret, kültürel etkileşim ve teknolojik gelişmeler hakkında bize sundukları üzerinde durulacaktır.

Bundan dolayı Troya kazılarının başından bu yana çok sayıda ele geçirilen ve her dönem farklı şekillerde değerlendirilen kılıç kabza başlarının 2019 yılında bulunan örnekle birlikte yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Resim 1). Son dönem Korfmann kazılarında bulunan örneklerle birlikte ilk olarak at arabalarına ait aplikasyonlar şeklinde değerlendirilen ve bu değerlendirme yapılırken de kılıç kabza başları ile olan benzerlikleri vurgulanan⁴⁴, fakat daha sonra Pieniasek tarafından yapılan değerlendirme⁴⁵ sonucu kullanım alanları ile ilgili şüphe kalmayan bu kabza başları, Çanakkale Boğazı'nın karşı kıyısında yer alan ve Troya etkileri net

40 Mountjoy 1998, 35.

41 Basedow 2000, 164.

42 Harmankaya 1995, 222-223, 239.

43 Pernicka 2001, 369-372.

44 Korfmann-Zidarov 2006, 678-690.

45 Pieniasek 2020, 862-864. Taf. 13, 14, 30.

bir şekilde görülen Maydos Kilisetepe’de ele geçen son dönem örnekleri⁴⁶ ile birlikte kılıcın tipolojisinden ziyade kullanım alanları, ticareti ve ticaret güzergâhları ile ilgili detaylı bilgiler verebilecektir.

Kılıç, özellikle MÖ 2. ve 1. binde, tarihi olaylara yön veren bir nesne haline gelmiştir. Bu nedenle de toplumsal olayların, savaşların ve kültürel üstünlüklerin temel argümanlarından biri olarak görülmüştür. Fakat kılıcın ortaya çıkışı, ilk olarak nasıl kullanıldığı ve kullanılan ham madde yatakları önemli bir sorun gibi görünür⁴⁷. Akdeniz ve Ege toplumlarının deniz ticaretinin de etkisiyle yüksek bir kültüre ulaşmaları, zenginliğini korumanın ve deyim yerindeyse başka toplumlar üzerinde elde ettikleri sömürünün devam etmesi savaşlara bağlıydı. Bu durumda da yakın dövüşün simgesi haline gelen kılıç artık büyük önem taşıyordu. Ege ve Akdeniz bölgesinde MÖ 12. ve 11. yüzyıla tarihlenen buluntular çeşitlilik, kalite ve miktar açısından olağanüstüdür ve bu durumu desteklemektedir⁴⁸.

Özellikle Ege’de üstünlük kurmak amaçlı savaş ve şiddet Tunç Çağı boyunca devam etmiş ve bu çağın sonunu da getirmiş gibi durmaktadır. Bu dönem için savaş tarihini değiştiren iki önemli unsur varsa bunlar at ve savaş arabaları ile kılıcın efektif bir şekilde kullanılmaya başlanmasıdır⁴⁹. Harding de kılıcı Tunç Çağı’nın en önemli icadı olarak görmektedir⁵⁰.

Tunç Çağı’nın en önemli merkezlerinden biri olan Troya’da günümüze kadar Tunç Çağı’nın en önemli buluşu diyebileceğimiz ve çağların kaderini değiştiren savaş araçlarından en önemlisi olan kılıçlardan bütün olarak korunagelen bir örnek yoktur. Bilindiği gibi Troya üst üste kurulan on yerleşim alanından meydana gelen bir höyüktür. Üst üste kurulan ve her kurulduğunda bir önceki kentten kalan malzemeyi kullanan Troyalılar, özellikle çağın en değerli metali olan tuncu yeniden üretime katmak için eritmiş olmalıydılar. Bu nedenle de sadece eski yerleşimin üzerine yeni bir yerleşim kuran insanların ulaşamadığı az sayıda buluntu günümüze ulaşabilmiştir. Kısacası tekrar tekrar eritilip kullanıldığını bildiğimiz metal silahların kentte yapılan kazılar sırasında yeterince bulunmaması doğal bir durumdur. Fakat burada sözünü ettiğimiz, kırıldıktan sonra değiştirilen ve ikinci kullanımı mümkün olmayan veya eritilmek üzere geri dönüştürülen kılıçlardan sökülen bazı parçalar sayesinde özellikle öldürücü bir silah olan uzun Ege kılıçlarının, Troya’da kullanıldığını artık kesin olarak biliyoruz. Hatta daha sonra sözünü edeceğimiz yarı işlenmiş bazı ürünlerden yola çıkarak Troya’da bir kılıç atölyesinin varlığından da söz etmek mümkündür (Resim 2)⁵¹. Nitekim kılıç kullanımına işaret eden ve özel yapım kılıçların varlığını ve Tunç Çağı’nın başından itibaren metalürji alanındaki teknolojiyi gösteren önemli veriler ve buluntular ele geçmiştir⁵².

46 Bamyacı-Başaran Mutlu 2021, 65-82.

47 Pernicka 2001, 369-372.

48 Harding 2011, 197.

49 Kellenbarger 2018, 1.

50 Harding 2011, 194.

51 Troya’da yarı işlenmiş bu ürünler ilk olarak Pieniazek tarafından değerlendirilmiş ve bunların yerel üretimin bir göstergesi oldukları vurgulanmıştır. Bk. Pieniazek 2020, 864. Taf. 30: 3.

52 Troya’da İlk Tunç Çağı’ndan itibaren metalin işlendiği, alaşımların yapıldığı bilinmektedir. Özellikle Troya ve Beşiktepe kazılarında ortaya çıkarılan buluntular ve metal döküm teknolojisinin gelişmişliğini gösteren “kalıplar” önemlidir. Bk. Schliemann 1874, Taf. 21 (No: 585), 22 (No: 592), 34, 69, 82 (No: 1740), 83 (No: 1754), 90, 93, 98, 132 (No: 2726), 133 (No: 2660), 135, 136, 148, 192-194, 201, 204; Schliemann 1881, 482-484, 530-531,

Tunç Çağı kılıçları ve kılıçların yayılım alanlarının konuşulduğu, önemli tespitlerin ve yayınların yapıldığı bir dönemde, Troya 2019 yılı kazılarında ele geçen bu yeni örnek, iki kıta arasında kültürel ve ticari geçiş noktası olan Troya özelinde bu konunun yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir. Daha önceki buluntularla birlikte toplam 21 adet olarak tespit edilen kabza başları, Tunç Çağı kılıç yoğunluğu içerisinde bu türden ele geçen hiç de azımsanmayacak bir sayıdır. Bunların önemli bir konuma sahip olan Troya gibi bir yerde bulunması, 2019 yılında ele geçen örneğin Son Tunç Çağı kalesinin Güney Kapısı'nın hemen dışında, aşağı kente giden olası bir yolun olduğu yerde çıkması⁵³ ve özellikle karşı kıyısında yer alan Maydos Kilisetepe'de de aynı döneme ait benzer iki parçanın varlığı⁵⁴ buluntuyu daha da özel kılmıştır. Özellikle Beycesultan'da bulunan 79 taş objeden birçoğunun da beyaz mermer veya kireçtaşından kılıç kabza başları olması⁵⁵ Anadolu'da ve özellikle de Troya'da bu kabza başlarının yarattığı etkinin daha büyük olması gerektiğini göstermektedir (Resim 3).

Burada önemli olan aşağı şehirde de örneklerine rastlanan ve bu kadar yoğunlukta ele geçen kabza başlarının Troya'ya nasıl geldiği veya Troya'da üretilip üretilmediği konusu ile birlikte Tunç Çağı'nın en değerli ürünü olan kılıçların ticareti ve sevki için Troya'nın güvenli bir merkez olup olmadığının tartışılmasıdır.

Bu yönüyle bakıldığında da deniz aşırı ticaretin önemli merkezlerinden biri olan Troya'da daha önce zikrettiğimiz üzere bir kılıç üretim atölyesinin varlığı söz konusu olabilir⁵⁶. Çünkü Kastamonu ve Boğazköy örneklerinden yola çıkarak Anadolu için yerel kılıç üretimi fikrini öne süren Ünal'ı⁵⁷, Balıkesir ve Bodrum'dan gelen örneklerden yola çıkan Yalçıklı da desteklemiştir⁵⁸. E. H. Cline Hattuşa'da ele geçen ve üzerinde Tuthaliya tarafından Fırtına Tanrısı'na adandığı yazılı olan kılıçtan yola çıkarak Ege B Tipi kılıç özelliklerini yansıttığını ve bunun Yunan Anakarası'ndan gelmediyse Batı Anadolu'da bir üretim merkezi ve atölyenin olması gerektiğini söyler⁵⁹. Cline, olası atölyenin olabileceği yerler arasında Milet, İzmir ve Panaztepe'yi saymıştır⁶⁰. Hansen ise bu kılıcı Troya Savaşı'nda Hititlerin Troyahlara yardım ettiklerine dair bir kanıt gibi gösterir⁶¹. Fakat günümüzde bu kılıcın Tuthaliya Dönemi'nde MÖ 1430 dolayında meydana gelen Assuwa isyanı ile ilişkili olduğu kabul edilmiştir⁶². Burada bizim için önemli olan ise Yunan Anakarası ile Anadolu arasında kurulan her bağlantının Troya üzerinden yapıl-

538, 556, 566, 673; Schliemann 1884, 105; Dörpfeld 1902, 324, 344-348, 368, 395-396; Schmidt 1902, 227-228, 246, 248-251, 256, 265-267; Blegen-Caskey-Rawson vd. 1950, Taf. 358; Blegen-Caskey-Rawson 1951, 234; Blegen-Caskey-Rawson 1953, Taf. 297.

53 Aslan 2022, 103-112.

54 Bamyacı-Başaran Mutlu 2021, 65-82.

55 Mellaart-Murray 1995, 121, 176-184.

56 Pieniazek 2020, 864.

57 Ünal-Ertekin-Ediz 1991, 46-52; Ünal 1999, 20-226.

58 Yalçıklı 2006, 39.

59 Cline 1996, 139.

60 Cline 1996, 140.

61 Hansen 1994, 214.

62 Cline 1996, 140.

masıdır. Çünkü Assuwa ülkesi içerisinde sayılan 22 kentten biri de Troya (Taruisa-Wilusa)'dır⁶³. Bu nedenle Troya'da ortaya çıkan bu buluntular da tıpkı Troya'nın yerel üreticileri tarafından üretilen Miken tarzı seramikler gibi bir yerel üretim ürünü olarak düşünülebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi mezar hediyesi olarak sunulan kılıçların günümüze ulaştıkları düşünüldüğünde Troya'da sadece Blegen kazıları sırasında küçük bir alanda bulunan Son Tunç Çağı nekropol buluntuları ise yeterli kadar veri sunmamaktadır⁶⁴. Bu durum konuyla ilgili çalışma yapan Pieniazek tarafından da dile getirilmiştir⁶⁵. Nitekim Beşiktepe Mezarlığı hem azımsanmayacak metal buluntuları hem de burada çıkan bıçaklar ile Troya'da daha önceki kazılarda ortaya çıkarılan bıçaklarla olan benzerliği yönünden bu durumun en açık göstergesidir⁶⁶. Beşiktepe Mezarlığı'nda çıkan 15,5 cm boyundaki bir bıçak⁶⁷ bu konudaki düşüncelerimizi destekler niteliktedir. Burada bulunan buluntuların daha fazlası olduğu da görülmüştür⁶⁸.

Troya'da ele geçen Siana bıçakları içerisinde değerlendirilen 31,7 cm uzunluğunda bir bıçak⁶⁹ burada metalurjik gelişmişliğin anlaşılması açısından önemli bilgi sunmaktadır⁷⁰. Troya VII Dönemi'ne ait olan bu bıçağın kabza başı Buchholz tarafından yapılan çizimde, tıpkı söz ettiğimiz kabza başları şeklinde topuz olarak gösterilmiştir⁷¹. Orijinal hali Schmidt tarafından yayınlanan bıçağın üzerinde böyle bir topuz yoktur⁷². Buchholz'un bu kabza başını Sandars'ın çalışmasında yer alan 4. tip bıçak grubuna dayandırarak çizdiği anlaşılmaktadır⁷³. Bu benzerliği Sandars'ın yayınında açıkça görebiliriz⁷⁴. Ayrıca yine Sandars'ın çalışmalarına atf yapan Buchholz, bu bıçakların Girit, Yunan Anakarası, Kıbrıs ve Troya'da bulunduğunu vurgulamıştır.

Troya kronolojisinden faydalanılarak tarihlenebilen Siana bıçakları gibi, ortaya çıkan kılıç kabza başları için de tarihlenmenin yeniden yapılması mümkündür. Çünkü kılıç önemli bir coğrafi ve kronolojik kıstastır⁷⁵. Özellikle 2019 yılı kazılarında ele geçen kabza başının bir tabaka buluntusu olması bu açıdan önemlidir⁷⁶.

63 Gutterbock 1986, 39-40; Latacz 2002, 1102-1122; Starke 2002, 34-45.

64 Blegen-Caskey-Rawson 1953, 370-394; Becks 2002, 296-299; Becks 2022, 6.

65 Pieniazek 2020, 862.

66 Basedow 2000; Troya ve Beşiktepe örnekleri için bk. Rohaček 2018, 70.

67 Akyurt 1998, 19; Basedow 2000, 123.

68 Basedow 2000, 124.

69 Rohaček 2018, 74.

70 Schmidt 1902, 256; Buchholz 1999, 475; Hänsel 2014, 134.

71 Buchholz 1999, 475, Abb. 83.

72 Schmidt 1902, 256, No. 6464.

73 Buchholz 1999, 382-383.

74 Sandars 1955, 181.

75 Semenenko 2019, 83.

76 Pieniazek de Korfmann dönemi kazılarında toplam sekiz adet kabza başının bulunduğunu, bunların sadece üç tanesinin tabaka buluntusu olduğunu ve Son Tunç Çağı tabakasına ait olduklarını söylemiştir. Bunlardan iki tanesi Geç Troya VI Dönemi, diğeri ise Troya VIIa tabakasında bulunmuştur. Pieniazek 2020, 863, Taf. 13: 3-5, Taf. 30: 3,5.

Troya'da bulunan kılıç kabza başları çoğunlukla Korfmann dönemi kazılarında ele geçmiştir (Resim 2-10)⁷⁷. Bunun muhtemel nedeni ise Troya VI ve VII katmanlarının Korfmann tarafından yoğunluklu olarak araştırılması ve bu dönemlere ait tabakaların daha yoğun şekilde kazılmasıdır. Korfmann ve Zidarov tarafından at ve savaş arabaları ile ilgili yapılan bir çalışmada bu buluntulara önemli bir bölüm ayrılmıştır. Bunların kılıç kabza başları ile büyük benzerlik gösterdikleri vurgulanmış olsa da at arabalarında kullanılan aplikasyonlar olacağı üzerinde durulmuştur⁷⁸. Bunların boyut ve şekil açısından değerli silahların kabza başları ile benzerlik gösterdiklerini belirtse de son dönem yapılan araştırmalar ve yeni buluntulara bakıldığında bunların savaş arabalarında kullanıldıkları yönündeki tespit yanlıştır.

Korfmann ve Zidarov tarafından bu kılıç kabza başlarından bugüne kadar iyi durumda 20 örnek bulunduğu belirtilmiştir⁷⁹. Pieniasek de çalışmasında bu sayının 20'nin üzerinde olduğunu söylemektedir⁸⁰. Bu sayı 2019 yılında ele geçen örneklerle birlikte 21'e çıkmıştır. Schliemann⁸¹, Dörpfeld⁸², Blegen⁸³ ve Korfmann kazılarında karışımıza çıkan bu buluntular hakkında ilk detaylı çalışmayı yapan Korfmann ve Zidarov yanlıştır bir değerlendirme yapsalar da diğer yerleşim alanlarında çıkan örnekler ile karşılaştırmalı tablo hazırlamış ve Anadolu için yayılım haritasını göstermişlerdir (Harita 2, Resim 3)⁸⁴. Bu konuda kesin bir kanıya varmayan Korfmann, sözü daha sonra yapılacak detaylı araştırmalara bırakmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu konuda en doğru değerlendirme Troya'nın kesme taş eserleri konusunda yayın yapan Magda Pieniasek tarafından yapılmıştır. Söz konusu kılıç kabza başlarına ilişkin kısa bir değerlendirme yapan Pieniasek, çalışmasını katalog şeklinde hazırlamış olup çalışmada kılıç kabza başlarının fotoğraflarına ve detaylı çizimlerine yer vermiştir. Pieniasek, daha önce yapılan çalışmaların aksine özellikle başka bölgelerde *in-situ* olarak ele geçen kılıçlar üzerinde yer alan kabza başlarının, Troya buluntularının da kılıç kabza başı olduklarının kanıtı olduğunu belirtmiştir⁸⁵. Schliemann kazıları sırasında ele geçen ve bu kapsamda değerlendirilmeyecek kadar kaba, fakat form olarak bu kılıç kabza başlarını andıran örnekler de mevcuttur⁸⁶. Bu örneklerle bakıldığında da bu üretimin Troya'da çok daha erken dönemde başladığı öngörülebilir.

Troya'da ortaya çıkan kabza başları, yontma ve sürtmetaş endüstrisi teknikleri kullanılarak elde edilmişlerdir. Özellikle Korfmann dönemi kazılarında ele geçen ve yarı işlenmiş durumda olan kabza başı üzerinde yontma izleri açıkça görülmektedir (Resim 2)⁸⁷. Bir kısmı tabaka buluntusu olsa da ele geçen bu buluntuların tamamının Son Tunç Çağı'na ait oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle 2019 yılında ele geçen örnek, diğer örneklerle kıyasla ana kalenin dışında aşağı

77 Korfmann 1994, 1-50; Korfmann 1995, 1-38; Korfmann 1996, 1-63; Pieniasek 2020, 862-865, Taf. 13, 14, 30.

78 Korfmann-Zidarov 2006, 687-688.

79 Korfmann-Zidarov 2006, 688.

80 Pieniasek 2020, 863.

81 Schliemann 1881, 672; Schliemann 1874, Taf. 137 (2708).

82 Dörpfeld 1902, 385, 398, Fig. 353-355, 385.

83 Blegen-Caskey-Rawson 1953, 131, Fig. 296 (33-2, 35-383).

84 Korfmann-Zidarov 2006, 687-688.

85 Pieniasek 2020, Taf. 13, 14, 30.

86 Schliemann 1874, Taf. 99 (2171).

87 Pieniasek 2020, Taf. 30: 3.

şehir bağlantı rampasının olduğu alanda bir yapı kompleksi içinde bulunmuş olması yönünden önemlidir⁸⁸. İnce grenli beyaz mermerden yapılan bu örnek, Maydos ve Troya'da daha önce ele geçen örneklerle karşılaştırıldığında Troya'dan çıkan beyaz mermerden üretilmiş diğer birkaç örnek dışında hepsinden daha ince bir işçiliğe sahiptir. Yakın formda bir örneğine Beycesultan'da rastlanan bu kabza başı büyük oranda sağlam ele geçmiştir. Tam olmayan bu kabza başı da diğer kabza başlarında olduğu gibi tekil bir buluntu olarak ele geçmiştir. Üst kısmı bombeli, altı düz konik formlu olan ve karşılıklı perçin delikleri olduğu tespit edilen kabza başının % 50 oranında kırık olduğu ve kırılma sırasında perçin deliklerinin ve kabzanın oturduğu yuvanın da kırıldığı görülmektedir (Resim 1). Yuvarlak bir kabza yuvasına sahip olan kabza başının baş çapı 5,3 cm, baş cidarı 9 mm'dir. Kılıç sapının girdiği yuvanın iç çapı 1,5 cm, cidarı 6 mm'dir. Kabza başının ölçülebilen yüksekliği ise 3 cm'dir. Oldukça iyi işlenen bu kabza başı pürüzsüz ve kaliteli bir mermerden üretilmiştir. Fakat bu kabza başı ile önceki dönem kazılarında ele geçen kabza başlarını bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Özellikle Korfmann dönemi kazılarında ele geçen birkaç örnek önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlardan fildişi olan bir örnek, diğer mermer ürünlerin fildişi benzeri üretimler olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Resim 10). Bütüne yakın ele geçen beyaz mermerden üretilmiş örnek ise Kydonia 46. Mezarda ele geçen ve Sandars'ın C Tipi kılıçları arasına yerleştirilen ince-uzun bronz kılıç üzerinde bulunan fildişi bir örnekle büyük benzerlik göstermektedir (Resim 9)⁸⁹. Bu benzerlikten yola çıkılarak ilgili kabza başı MÖ 1300'lere tarihlenebilir. Benzer örnekler Knossos'ta da rastlanmıştır. Tunç Çağı mezarlarında ortaya çıkarılan çok sayıda bütün kılıç üzerinde ele geçen bu buluntuların kabza başı oldukları konusunda herhangi bir şüphe kalmamıştır⁹⁰.

Buluntu olarak ele geçen bu kabza başlarına sahip kılıçların birçok yerde resmedildikleri de anlaşılmaktadır. Thebe'deki Rekhmire mezarında yer alan Mısır freskinde, Miken IV Şaft mezarında ortaya çıkarılan altın yüzük üzerinde, Knossos'ta bulunan ve MÖ 1500'lere tarihlenen bir mühürde, bir Mallia mührü üzerindeki atletik performansta kullanılan kılıçta, yine Miken V. Şaft mezarında MÖ 1500'lere tarihlenen bir mezar taşında resmedilen araba süren savaşçının elinde, Boğazköy'den çıkan MÖ 1350'ye tarihlenen bir seramik üzerinde resmedilen ve kıyafetlerinden yola çıkılarak Akhalı bir savaşçı olduğu söylenen askerin elinde, Atina'da bulunan MÖ 1450-1300 arasına tarihlenen mühür üzerinde savaşan iki askerin elinde, Naksos'ta bulunan MÖ 1200'lere tarihlenen mühür üzerinde ve daha bunlar gibi birçok örnekte resmedilen kılıç kabza başlarının bu formda oldukları görülmektedir⁹¹. Kabza başlarının bu şekilde üretilmesi Tunç Çağı kılıç ustalarının bir tercihi olmalıdır⁹². Bütün bu verilerden yola çıkan Hermann ve arkadaşları da tasarladıkları kılıçların neredeyse hepsinin kabza başlarını topuz şeklinde tasarlamışlardır.

Troya örneklerinin içinde üretim aşaması tamamlanmayan örnek dışında diğerlerinin bir süre kullanıldıktan sonra kırıldıkları anlaşılmaktadır. Hatta bazılarının üst kısmında açılan bir delik bunların ikinci kez başka bir amaç için kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir (Resim 3, 5). Bazılarında özel bir işçilik sergilendiği açıkça görülmektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz

88 Aslan 2022, 103-112.

89 Pieniazek 2020, Taf. 13: 1, Taf. 30: 1.

90 Salimbeti 2022.

91 Salimbeti 2022.

92 Hermann-Dolfini-Crellin vd. 2020, 1044.

beyaz mermerden özel işçilikle üretilen örneğin yer aldığı kılıcın kabzasının da altın ve benzeri değerli metallere süslü olma olasılığı yüksektir (Resim 9). Fakat bizim için en önemli buluntu elbette yarı işlenmiş halde bulunan kabza başıdır. Korfmann dönemi kazılarında ele geçen bu örneğin tamamlanmamış olması burada yerel üretimin güçlü bir kanıtı olması açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü böyle bir ürünün yarı işlenmiş halde ithal edilmesi düşünülemez (Resim 2). Bu ürünün Troya'da bulunmuş olması Troya için Miken taklidi ürünlere bir yenisini eklememiz anlamına gelmektedir.

Tunç Çağı Troya'sında kullanılan mermerin yerel mi yoksa ithal mi olduğu konusunda da elimizde bazı veriler mevcuttur. Özellikle Troya VI Dönemi'nde kullanılan mermerin Naksos ve Denizli kökenli olduğu söylenmiştir⁹³. Naksos'tan Troya'ya mermer geldiğinin tespiti ile bizim yukarıda değindiğimiz Troya ve Naksos'ta bulunan kabza başları arasındaki benzerlik birbirini destekler niteliktedir.

Boğazköy, Beycesultan, Panaztepe, Maydos gibi birçok yerleşim alanında ortaya çıkan⁹⁴ ve Troya'daki sayıları 20'yi aşan bu kabza başlarını artık nadir buluntular arasında saymak doğru değildir. Bulunan kabza başlarının hiçbirisi bir mezar hediyesi veya toplu olarak bir alanda bulunmamıştır. Bu yönüyle bakıldığında her biri tekil olarak ele geçen bu buluntu grubunun miktarı, üretim yoğunluğunu göstermesi açısından önemlidir. Nitekim diğer bölgelerde ele geçen bu tür kabza başlarına sahip olan kılıçlar çoğunlukla mezar hediyesi şeklindedir. Fakat bu buluntuların silah deposu olarak nitelenebilecek alanlarda da ele geçtiği örnekler vardır. Pieniazek tarafından söz edilen Sparta yakınlarındaki Aghios Vassilios'ta bir Miken sarayında çok sayıda kılıç, kabza başları ile birlikte bulunmuştur⁹⁵.

Genel olarak bakıldığında Tunç Çağı nekropolü tespit edilmediği için bir buluntu yetersizliğinden söz edilebilir. Burada önemli bir yoğunluk oluşturan büyük çoğunluğu mermer olan kabza başları, özellikle Troya'da ortaya çıkan Tunç silah üretim kalıpları, mızraklar, ok uçları, bıçaklar, kamalar ve kılıca yakın büyüklükte ve bazı araştırmacıların değerlendirmelerine bakıldığında bizce de kılıç olarak değerlendirilebilecek buluntular⁹⁶ ile birlikte ele alındığında Troya'da kılıç üretimi olup olmadığı konusunda bilgiler sunabilecektir.

Bu noktada önemli olan ise Troya'da bir yerel üretim atölyesi olup olmadığıdır. Bulunan kabza başları Ege kılıç tiplerinde kullanılanlarla benzer olsa da kökenlerini tam olarak belirlemek için kaynak analizleri yapmak gereklidir. Özellikle bugüne kadar Anadolu Tunç Çağı kılıçlarına yeteri ilgi gösterilmediği ortadadır⁹⁷. Bu nedenle Troya'dan çıkan kabza başlarını diğer yerleşim alanlarından çıkanlarla bir arada değerlendirmek özellikle Son Tunç Çağı ticaret ve üretim sistemi ile birlikte Troya'nın askerî yönünün de daha ayrıntılı şekilde ele alınması için bir fırsat sunacaktır.

93 Zöldföldi 2011, 201.

94 Detaylı bilgi için bk. Bamyacı-Başaran Mutlu 2021, 72.

95 Salimbeti 2022; Pieniazek 2020, 862.

96 Bonnet 1926, 72; Gernez 2007, 443.

97 Bu konuda yapılmış önemli çalışmalar için bk. Müller Karpe 1994; Ünal-Ertekin-Ediz 1991, 46-52; Ünal 1999, 207-226; Yalçıklı 2006, 29-41; Genz 2017, 85-103.

Sonuç

Troya'da ele geçen kılıç kabza başları her ne kadar Sandars'ın Ege kılıçları için yaptığı tipoloji içerisinde yerini alsada şu ana kadar ele geçen örneklerin yoğunluğu Troya'da kılıç üretimine işaret eder niteliktedir. Batıda Miken ile doğuda Suriye-Levant ve Hitit arasında Son Tunç Çağı için önemli bir geçiş noktası ve güç merkezi olan Troya hem ham madde geçiş güzergâhı hem de son ürünlerin güvenli bir ticaret merkeziydi. Bu tür kılıç kabza başlarının dağılımına bakıldığında buradaki yoğunluk Troya'nın kılıç ticareti veya üretimi açısından önemli bir merkez olması gerektiğine işaret etmektedir. Ege ve Anadolu etkilerinin kesiştiği doğal coğrafi sınır bölgesinin en güçlü kenti olan Troya, aynı zamanda deniz ticaretinin kıyı hattındaki önemli merkezlerinden biriydi⁹⁸. Bu sayede yerel üreticiler her zaman olduğu gibi ithal ürünleri kolayca elde edebilmiş ve taklitlerini yapabilmiş olmalıydılar. Metal taklidi çanak çömleklerin yanı sıra, Miken çanak çömleklerinin yerel üretim örnekleri bunun önemli bir göstergesidir. Kılıç kabza başları Troya'nın bu yönüne ışık tutacak yeni argümanlar sunabilecektir. Özellikle Korfmann kazıları sırasında ele geçen ve yarı işlenmiş halde bulunan örnek⁹⁹ bütün söylediklerimizi kanıtlar niteliktedir (Resim 2). Sadece bu örnekten dahi yola çıkarak burada bir üretici olduğunu söylemek mümkündür.

Batı Anadolu'da Miken etkisinin yayılım alanı tartışmaya ve aynı zamanda yeni bulgular ve kazı alanlarına bağlı olarak yeni değerlendirmelere açık bir konudur. Troya'da Miken etkisi tartışmasız kabul görse de çoğunlukla bu etki aynı bulgular ve buluntular üzerinden değerlendirilmiştir. Doğu-Batı arasında yaşanan büyük bir savaş ile anılan Troya'da ele geçen Son Tunç Çağı kılıç kabza başları, Mikenlerle kurulan ilişki açısından yeni bir argüman olabilecek niteliktedir.

Fakat bunları sadece Miken ile ticaret ürünü olarak değerlendirmememiz gerekir. Troya gibi dönemin güç merkezlerinden olan bir kentin, her konuda Mikenlere öykündükleri şeklinde yorum yapmak doğru olmaz. Çünkü Troya, dönemin güç dengeleri içinde önemli bir yere sahiptir. Kılıç ticareti yapabilmiş olacağı gibi önemli metalürjik bir geçmişe sahip olması ve bu teknolojiye ait verilerin bulunması, ticari ürünlerin benzerlerini kendi atölyelerinde yaptıklarını da göstermektedir. Aynı bağlamda, Maydos'ta ortaya çıkan kılıç kabza başlarının, bu yerleşimin doğrudan Miken hâkimiyet alanında olduğunu işaret ettiğini veya ürünlerin Miken örneklerine öykünülerek yapıldığını ileri sürmek yerine¹⁰⁰, Mydos örneklerinin daha yakında yer alan güç merkezi Troya'nın etkisi ile üretildiklerini veya Troya'dan gelme olduklarını düşünmek daha doğru olacaktır. Troya'da ortaya çıkan örneklerin yoğunluğu bunu daha iyi göstermektedir.

Daha önce de değindiğimiz gibi mezar buluntuları bu konuda en önemli verileri sunmaktadır. Özellikle Batı Anadolu'da sık olarak ortaya çıkan pithos mezarlardan çıkan Miken tarzı kaplar yerel yöneticilerin Mikenlere öykünmesi şeklinde yorumlanmıştır¹⁰¹. Bu düşünce elbette haklı bir düşüncedir. Fakat ürünlerin çoğunlukla Miken sitilinde yerel üretim oldukları da unutulmamalıdır¹⁰². Troya'da bu türden pithos mezarlar bulunmasa da Batı Anadolu'daki birçok yerleşimin¹⁰³ yanı sıra Troya etki alanı içerisinde Tunç Çağı limanı olan Beşik Koyu'ndaki Beşik Tepe oda mezarında kremasyon gömününün yer aldığı gri minyas kabı ve ele geçen Miken kökenli kılıç önemlidir¹⁰⁴. Fakat

98 Korfmann 2001d, 355-365; Lülleci 2007.

99 Pieniasek 2020, Taf. 13: 3, Taf. 30: 3.

100 Bamyacı-Başaran Mutlu 2021, 75.

101 Özgüç 1948, 15-30.

102 Gür 2013, 14.

103 Halkapınar, Düver, Çerkes Sultaniye, Pitane, Panaztepe ve Dereköy gibi yerler. Bk. Bamyacı-Başaran Mutlu 2021, 75.

104 Basedow 2000, 126.

bu durum mezarın Anadolu'lu bir yerel yöneticiye ait olduğu savını desteklemez. Bunun ticaret veya savaş sırasında ölen bir Mikenli olma olasılığı göz ardı edilemez. Görüldüğü üzere Troya'nın bir üretim merkezi olabileceği fikri birçok düşünceyi yeniden değerlendirmemize yol açmaktadır.

Troya ve Maydos'ta ele geçen kılıç kabza başlarının çoğunlukla özenli bir işçilikle yapılmış olmaları, özel bir amaç için yapılmışlar hissi yaratsalar da sadece kent merkezinde işlevini yitiren bu yoğunlukta kabza başının ele geçmiş olması bir seri üretime işaret etmektedir.

Bu kabza başlarını fildişi ve daha değerli metallerin taklidi şeklinde düşünsek de bunlar sadece süsleme amaçlı değillerdir. Yapılan bazı çalışmalar, kılıca hareket kabiliyeti vermek ve ağırlık dengesini sağlamak amaçlı olduğunu da gösterir¹⁰⁵. Hem kılıcın elden kayıp düşmesini engelleyen hem de saydığımız bu özellikleri içinde barındıran bu ürünün, işlenmesi zor olan mermerden üretilmesi araştırmacıları özel kullanım ürünü olduğunu düşünmeye itmektedir. Hitit metinlerinde her ne kadar dinî törenlerde kullanılan dağ kristali ve başka maddeden yapılmış kılıç kabza başlarından söz edilse de¹⁰⁶ bu yoğunlukta mermer kabza başının sadece ritüel amaçlı kullanılan kılıçlarda olma olasılığı yoktur.

Troya sadece Son Tunç Çağı'nda değil kurulduğu dönemden itibaren ticaret potansiyeli olan ve özellikle deniz taşımacılığının ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren Anadolu'nun batı ucunda birçok bölge ile ticaret bağlantısı kuran bir merkezdir¹⁰⁷. Elbette bu buluntuların kökeni Miken'dir. Troya'da bulunan diğer Miken ürünleri gibi Miken ile kurulan yakın ilişkinin göstergeleridir. Fakat daha önce de özenle belirttiğimiz gibi zengin bir ticaret ağı ve üretim merkezi olan Troya, bu ürünü de atölyelerinde ustalıkla üretmiştir. Bu neden Troya'nın yakın çevresinde yer alan yerleşimlere Troya'dan gitmiş olma olasılığı yüksektir. Diğer yerleşimlerde ortaya çıkan kabza başlarının Troya üretimi olup olmadıklarını anlamamız çok zordur. Fakat ticaret ürünü dahi olsalar bu ticaretin Troya üzerinden olduğu düşüncesi daha yakındır.

Kısacası kılıçların bir bütün olarak ele geçtiği en önemli yerler olan mezarların Troya'da henüz ortaya çıkmamış olmasına rağmen, kent merkezinde yoğun bir şekilde ele geçen kılıç kabza başları hem Miken ile olan yoğun ticaretin hem de yerel kılıç üretiminin şu ana kadarki en net göstergesidir.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

¹⁰⁵ Tunç Çağı kılıçlarında kabza tutuş şekilleri için bk. Hermann-Dolfini-Crellin vd. 2020, 1074-1075.

¹⁰⁶ Kosak 1982, 26; Yener 1995, 102.

¹⁰⁷ Korfmann 2001d, 355-368.

KAYNAKLAR**Akyurt 1998**

Akyurt, İ. M., *MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Aslan-Bieg-Jablonka vd. 2003

Aslan, R.-Bieg, G.-Jablonka, P.-Krönneck, P., “Die mittel- bis spätbronzezeitliche Besiedlung (Troia VI und Troia VIIa) der Troas und der Gelibolu-Halbinsel. Ein Überblick”, *Studia Troica*, S. 13, Mainz am Rhein, 165-214.

Aslan 2022

Aslan, R., “2019-2020 Yılı Troya Kazısı Sonuçları”, *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 4, Ankara, 103-112.

Athanassov-Krauss-Slavčev 2012

Athanassov, B.-Krauss, R.-Slavčev, V., “A Bronze Sword of the Aegean-Anatolian Type in the Museum of Varna, Bulgaria”, *Ageo-Balkan Prehistory*, <https://aegeobalkanprehistory.kreas.ff.cuni.cz/2012/03/26/a-bronze-sword-of-the-aegean-anatolian-type-in-the-museum-of-varna-bulgaria/>, son erişim tarihi: 13.04.2024.

Bamyacı-Başaran Mutlu 2021

Bamyacı, O.-Başaran Mutlu, M., “Tunç Çağı Kılıç Topuzları: Maydos Kilisetepe'den İki Miken Örneği”, *Arkeoloji Dergisi*, S. XXVI, 65-82.

Basedow 2000

Basedow, M., *Beşik-Tepe: Das Spätbronzezeitliche Gräberfeld (Studia Troica Monographien)*, P. von Zabern, Mainz am Rhein.

Becks 2002

Becks, R., “Bemerkungen zu den Bestattungsplätzen von Troia VI”, *Mauerschau: Festschrift für Manfred Korfmann, Remshalden*, ed. R. Aslan-S. Blum-G. Kastl-F. Schweizer-D. Thumm, 1, 295-306.

Becks 2022

Becks, R., “Troia VI und VII: Stratigraphie, Architektur, Befunde”, *Studia Troica Monographien* 12, ed. E. Pernicka-C. B. Rose, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.

Benzi 2002

Benzi, M., “Anatolia and the Eastern Aegean at the Time of the Trojan War”, *Omero Tremila Anni Dopo [Storia e Letteratura: Raccolta di Studi e Testi 210]*, ed. F. Montanari-P. Ascheri, Roma, 343-404.

Blegen-Caskey-Rawson-Sperling 1950

Blegen, C. W.-Caskey, J. L.-Rawson, M.-Sperling, J., *Troy I. General Introduction. The First and Second Settlements*, Princeton.

Blegen-Caskey-Rawson 1951

Blegen, C. W.-Caskey, J. L.-Rawson, M., *Troy II. The Third, Fourth, and Fifth Settlements*, Princeton.

Blegen-Caskey-Rawson 1953

Blegen, C. W.-Caskey, J. L.-Rawson, M., *Troy III. The Sixth Settlement*, Princeton.

Bonnet 1926

Bonnet, H., *Die Waffen der Völker des Alten Orients*, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig.

Bouzek 1985

Bouzek, J., *The Aegean, Anatolia, and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C.*, Academia, Prague.

Branigan 1967

Branigan, K., "The Early Bronze Dagger of Crete", *The Annual of the British School at Athens*, 62, 211-239.

Branigan 1999

Branigan, K., "The Nature of Warfare in the Southern Aegean During the Third Millennium BC", *Polemos: Le Contexte guerrier en Égée à l'Âge du Bronze*, Liège, Belgium: Université de Liège, Aegaeum 19, 87-96.

Buchholz 1999

Buchholz, H. G., *Ugarit, Zypern und Ägäis, Kulturbeziehungen im zweiten Jahrtausend v. Chr.*, Münster.

Cline 1996

Cline, E. H., "Aššūwa and the Achaeans: The 'Mycenaean' Sword at Hattušas and Its Possible Implications", *Annual of the British School at Athens*, Vol. 91, 137-151, <http://www.jstor.org/stable/30102544>

D'Amato-Salimbeti 2013

D'Amato, R.-Salimbeti, A., *Early Aegean Warrior 5000-1450 BC*, Osprey, Oxford.

Dolfini-Crellin-Horn-Uckelmann 2018

Dolfini, A.-Crellin, R. J.-Horn, C.-Uckelmann, M., "Interdisciplinary Approaches to Prehistoric Warfare and Violence: Past, Present and Future", *Prehistoric Warfare and Violence: Quantitative and Qualitative Approaches*, Springer, New York, 1-18.

Dörpfeld 1902

Dörpfeld, W., *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870-1894*, Athens.

Easton-Hawkins 2002

Easton, D. F.-Hawkins, J. D.-Sherratt, A. G.-Sherratt, E. S., "Troy in Recent Perspective", *Anatolian Studies*, 52, 75-109.

Genz 2017

Genz, H., "Regional or International? Comments on the Origin and Development of Hittite Weapons and Military Technologies", *Innovation versus Beharrung. Was macht den Unterschied des hethitischen Reichs im Anatolien des 2. Jahrtausends v. Chr.?, Internationaler Workshop zu Ehren von Jürgen Seeher, 23-24th of May, 2014*, ed. A. Schachner, Byzas 23, İstanbul, 85-103.

Gernez 2007

Gernez, G., *L'armement en métal au Proche et Moyen-Orient: Des origines à 1750 av. J.-C.*, Unpublished Dissertation, Université Panthéon-Sorbonne. Paris.

Graziadio 1991

Graziadio, G. "The Process of Social Stratification at Mycenae in the Shaft Grave Period: A Comparative Examination of the Evidence", *American Journal of Archaeology*, 95/3, 403-440.

Gür 2013

Gür, B. "Miken Buluntulu Batı Anadolu Mezarlarının Tanımlanmasına Yönelik Öneriler", *Arkeoloji ve Sanat*, 142, 1-22.

Güterbock 1986

Güterbock, H. G., "Troy in Hittite Texts? Wilusa, Ahhiyawa, and Hittite History", *Troy and the Trojan War: A Symposium Held at Bryn Mawr College, October 1984*, ed. M. J. Mellink, Bryn Mawr, 35, 39-40.

Hänsel 1970

Hänsel, B., "Bronzene Griffzungenschwerter aus Bulgarien", *Prähistorische Zeitschrift*, 45, 26-41.

Hänsel 1973

Hänsel, B., "Eine datierte Rapiert Klinge mykenischen Typs von der unteren Donau" *Prähistorische Zeitschrift*, 48, 200-206.

Hänsel 2003

Hänsel, B., "Troia im Tausch- und Handelsverkehr der Ägäis oder Troia ein Handelsplatz?: Der neue Streit um Troia", *Historische Bibliographie*, 105-119, Online, <https://www.degruyter.com/database/HBOL/entry/hb.23013901/html>, son erişim tarihi: 26.04.2024.

Hänsel 2014

Hänsel, A., "Die Metallfunde aus den bronzezeitlichen Siedlungsschichten", *Heinrich Schliemanns Sammlung trojanischer Altertümer-Neuvorlage*, Bd. 2, ed. M. Wemhoff, Staatliche Museen zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, Berlin, 129-204.

Hansen 1994

Hansen, O., "A Mycenaean sword from Boğazköy/Hattusa found in 1991", *BSA*, 89, 213-215

Harding 2011

Harding, A., "Prestige Swords of the Bronze Age", *Exotica in the Prehistoric Mediterranean*, ed. A. Vianello, Oxbow Books, 194-198.

Harell 2014

Harell, K., "The Fallen and Their Swords: A New Explanation for the Rise of the Shaft Graves", *American Journal of Archaeology*, 118/1, 3-17

Harmankaya 1995

Harmankaya, S., "Kozman Deresi Mevkii (Şarköy, Tekirdağ) Maden Buluntuları", *Halet Çambel İçin Prehistorya Yazıları*, Graphis Yayınları, İstanbul, 217-254.

Hermann-Dolfini-Crellin vd. 2020

Hermann, R.-Dolfini, A.-Crellin, R. J.-Wang, Q.-Uckelmann, M., "Bronze Age Swordsmanship: New Insights from Experiments and Wear Analysis", *Journal of Archaeological Method and Theory*, 27, 1040-1083. <https://doi.org/10.1007/s10816-020-09451-0>

Horn-Kristiansen 2018

Horn, C.-Kristiansen, K., *Warfare in Bronze Age Society*, Cambridge University Press, Cambridge.

Karo 1930

Karo, G., *Die Schachtgräber von Mykenai*, F. Bruckmann, Munich.

Kellenbarger 2018

Kellenbarger, T. J., *The Art of War: The Creation of the Type A and B Sword During the Aegean Bronze Age*, A Thesis Submitted to the Temple University Graduate Board, In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Master of Arts.

Keskin 2019

Keskin, H. L., "Kılıçını Mağarası (Antalya) Buluntusu Işığında MÖ 3. Binyıl Sonuna Kadar Anadolu Kılıçlarının Gelişimi: Tipolojik ve Fonksiyonel Bir Analiz", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXVIII 65, 83-102.

Korfmann 1994

Korfmann, M., "Troia-Ausgrabungen 1993", *Studia Troica*, 4, Mainz am Rhein, 1-50.

Korfmann 1995

Korfmann, M., "Troia-Ausgrabungen 1994", *Studia Troica*, 5, Mainz am Rhein, 1-38.

Korfmann 1996

Korfmann, M., "Troia-Ausgrabungen 1995", *Studia Troica*, 6, Mainz am Rhein, 1-63.

Korfmann 2001a

Korfmann, M., “Troia: Düş ve Gerçek Konuya Giriş”, *Düş ve Gerçek: Troia*, ed. J. Latacz, Homer Kitabevi, İstanbul, 4-22.

Korfmann 2001b

Korfmann, M., “Wilusa/(W)llios Yaklaşık M.Ö. 1200’ler Ilion Yaklaşık M.Ö. 700’ler, Arkeolojik Raporlar”, *Düş ve Gerçek: Troia*, ed. J. Latacz, Homer Kitabevi, İstanbul, 64-78.

Korfmann 2001c

Korfmann, M., “Tarih Öncesi Yerleşim Yeri, Hisarlık Tepesi: En Altın Üste Doğru Troia’nın On Kenti”, *Düş ve Gerçek: Troia*, ed. J. Latacz, Homer Kitabevi, İstanbul, 347-354.

Korfmann 2001d

Korfmann, M., “Troia M.Ö. 2. ve 3. Binyılda Ticaretin Kesişme Noktası”, *Düş ve Gerçek: Troia*, ed. J. Latacz, Homer Kitabevi, İstanbul, 355-368.

Korfmann 2001e

Korfmann, M., “Yüksek Troia Kültürü (Troia VI ve VIIa) Bir Anadolu Kültürü”, *Düş ve Gerçek: Troia*, ed. J. Latacz, Homer Kitabevi, İstanbul, 395-406.

Korfmann-Zidarov 2006

Korfmann, M. O.-Zidarov P., “Trensenknebel in Troia”, *Grundlegungen Beiträge zur europäischen und afrikanischen Archäologie für Manfred K. H. Eggert*, ed. H. P. Wotzka, J. Bofinger, Francke Verlag, Marburg, 678-690.

Kosak 1982

Kosak, S., *Hittite inventory texts (CTH 241- 250)*, Texte der Hethiter 10, Heidelberg.

Kristiansen 2002

Kristiansen, K., “The Tale Of The Sword-Swords And Swordfighters In Bronze Age Europe”, *Oxford Journal of Archaeology*, 21/4, 319-332.

Kristiansen-Larsson 2005

Kristiansen, K.-Larsson, T., *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*, University Press, Cambridge.

Latacz 2002

Latacz, J., “Troia-Wilios-Wilusa: Drei Namen für ein Territorium”, *Mauerschau: Festschrift Für Manfred Korfmann*, ed. R. Aslan-S. Blum-G. Kastl-F. Schweizer-D. Thumm, Verlag Bernhard Albert Greiner, Band 3, s. 1102-1122.

Lülleci 2007

Lülleci, U., *Troia Antik Limanı’nın Tunç Çağı Deniz Ticaretindeki Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Mee 1998

Mee, C., "Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age", *The Aegean and the Orient in the Second Millennium, Proceedings of the 50th Anniversary Symposium, University of Cincinnati, 18-20 April 1997*, ed. E. H. Cline-D. H. Cline, Aegaeum 18. Liège & Austin: Université de Liège and the University of Texas-Austin, 137-146.

Mellaart-Murray 1995

Mellaart, J.- Murray, A. N. N., *Beycesultan 3.2. Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects*, London.

Molloy 2010

Molloy, B., "Swords and Swordsmanship in the Aegean Bronze Age", *American Journal of Archaeology*, 114 (3), 403-428.

Molloy 2012

Molloy, B., "Martial Minoans? War As Social Process, Practice and Event in Bronze, Age Crete", *The Annual of the British School of Athens*, 107, 87-142.

Molloy 2017

Molloy, B. P., "Hunting Warriors: The Transformation of Weapons, Combat Practices and Society During the Bronze Age in Ireland", *European Journal of Archaeology*, 20 (2), 280-316.

Mountjoy 1998

Mountjoy, P. A., "The East Aegean- West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa", *AnSt*, 48, 33-67.

Müller Karpe 1994

Müller Karpe, A., *Altanatolisches Metallhandwerk*, Neumünster: Wachholtz.

Nakou 1995

Nakou, G., "The Cutting Edge: A New Look at Early Aegean Metallurgy", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 8/2, 1-32.

Neustupny 1998

Neustupny, E., "Structures and events: the theoretical basis of spatial archaeology", *Space in Prehistoric Bohemia*, ed. E. Neustupny, Praha: Institute of Archaeology, Prague, 9-44.

Özgüç 1948

Özgüç, T., *Öntarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Ankara.

Pernicka 2001

Pernicka, E., "Metaller Yeni Bir Çığır Açıyor Tunç, Demir ve Gümüş", *Düş ve Gerçek: Troia*, ed. J. Latacz, Homer Kitabevi, İstanbul, 369-372.

Pieniazek 2020

Pieniazek, M., "Funde aus geschliffenem Stein", *Troia 1987-2012: Grabungen und Forschungen III. Troia VI bis Troia VII: Ausgehende mittlere und späte Bronzezeit*, ed. P. Pavúk-D. Thumm Doğrayan-E. Pernicka, *Studia Troica Monographien* 7, Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 844-937.

Renfrew 1967

Renfrew, C., "Cycladic Metallurgy and the Early Aegean Bronze Age." *American Journal of Archaeology*, 71/1, 1-20.

Rohaček 2018

Rohaček, M., "A Marriage of the Aegean and the Orient, Bronzes of the Siana Group Reconsidered", *Studia Hercynia*, XXII/2, 52-82.

Salimbeti 2022

Salimbeti, A., <http://www.salimbeti.com/micenei/weapons1.htm>, son erişim tarihi: 16.05.2022.

Sandars 1955

Sandars, N. K., "The Antiquity of the One-edged Bronze Knife in the Aegean", *The Prehistoric Society*, 20, 174-197.

Sandars 1961

Sandars, N. K., "The First Aegean Swords and their Ancestry", *American Journal of Archaeology*, 65, 17-29.

Sandars 1963

Sandars, N. K., "Later Aegean Bronze Swords", *American Journal of Archaeology*, 67, 117-153.

Sazcı 2007

Sazcı, G., *Troia Hazineleri*, Aygaz Yayınevi, İstanbul.

Schmidt 1902

Schmidt, H., *Heinrich Schliemann Sammlung Trojanischer Altertümer*, Georg Reimer, Berlin.

Schliemann 1874

Schliemann, H., *Atlas Trojanischer Alterthümer*, F. A. Brockhaus, Leipzig.

Schliemann 1881

Schliemann, H., *Ilios: Standt und Land der Trojaner*, F. A. Brockhaus, Leipzig.

Schliemann 1884

Schliemann, H., *Troja. Ergebnisse Meiner Neuesten Ausgrabungen*, F. A. Brockhaus, Leipzig.

Semenenko 2019

Semenenko, A. A., "The Absence of the Sword From Rigveda and Atharvaveda and the Problem of Indo-Aryans' Origin", *Bulletin Social-Economic and Humanitarian Research*, 1/3, 83-96.

Starke 2002

Starke, F., "Milattan Önce İkinci Bin Yıllın Güç Dengesi İçinde Troia: Wilusa Ülkesinin Tarihi", *Düş ve Gerçek: Troia*, ed. J. Latacz, Homer Kitabevi, Ankara, 34-45.

Tzachili 2008

Tzachili, I., "Aegean Metallurgy in the Bronze Age: Recent Developments", *Aegean Metallurgy in the Bronze Age*, Ta Pragmata, Athens, 7-34.

Ünal-Ertekin-Ediz 1991

Ünal, A.-Ertekin, A.-Ediz, I., "1991'de Boğazköy-Hattuşa'da Bulunan Hitit Kılıcı ve Üzerindeki Akadca Adak Yazıtı-The Hittite Sword from Boğazköy-Hattusa, Found in 1991 and its Akkadian Inscription", *Müze/Museum*, 4, 46-52.

Ünal 1999

Ünal, A., "A Hitite Mycenaean Type B Sword from the Vicinity of Kastamonu, Northwest Turkey", *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan*, XI, 207-226.

Walkins 1986

Walkins, C., "The language of the Trojans", *Troy and the Trojan War: A Symposium Held at Bryn Mawr College, October 1984*, ed. M. J. Mellink, Bryn Mawr, 45-62.

Vandkilde 2013

Vandkilde, H., "Warfare in Northern European Bronze Age Societies. Twentieth Century Presentations and Recent Archaeological Research Inquiries", *The Archaeology of Violence. Interdisciplinary Approaches*, ed. S. Ralph, Albany: State University of New York Press, 37-62.

Yalçıklı 2006

Yalçıklı, D., "Zwei Bronzeschwerter aus Westanatolien". *Istanbul Mitteilungen*, 56, 29-41.

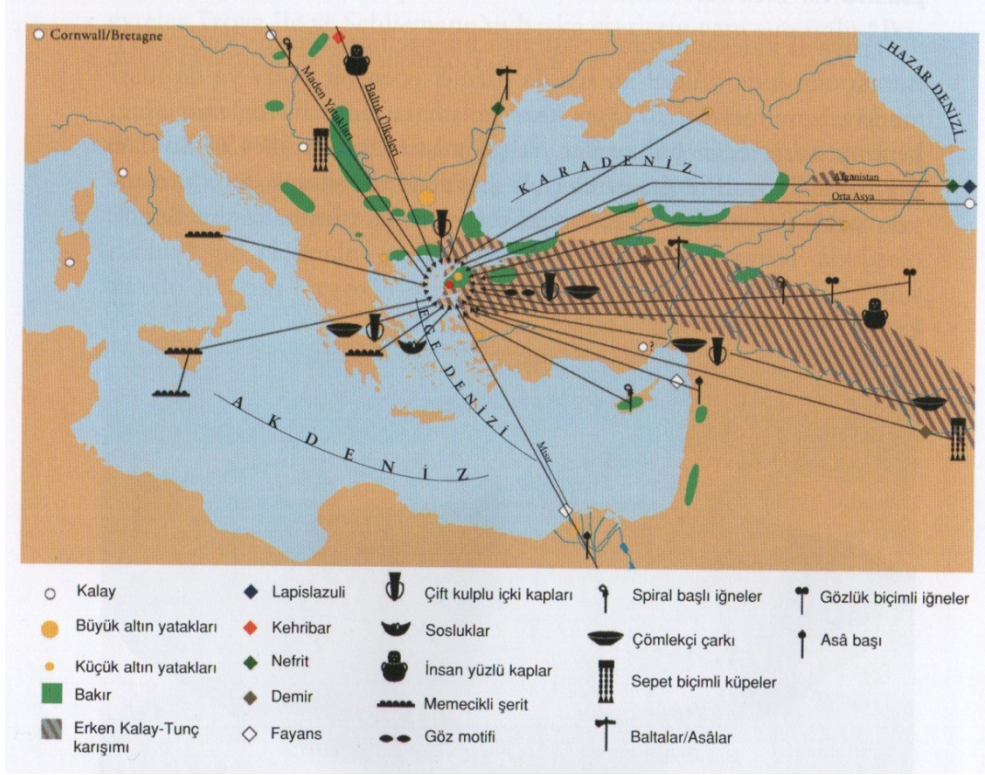
Yener 1995

Yener, K. A., "Swords, Armor, and Figurines", *BibAr*, 58 (2), 101-107.

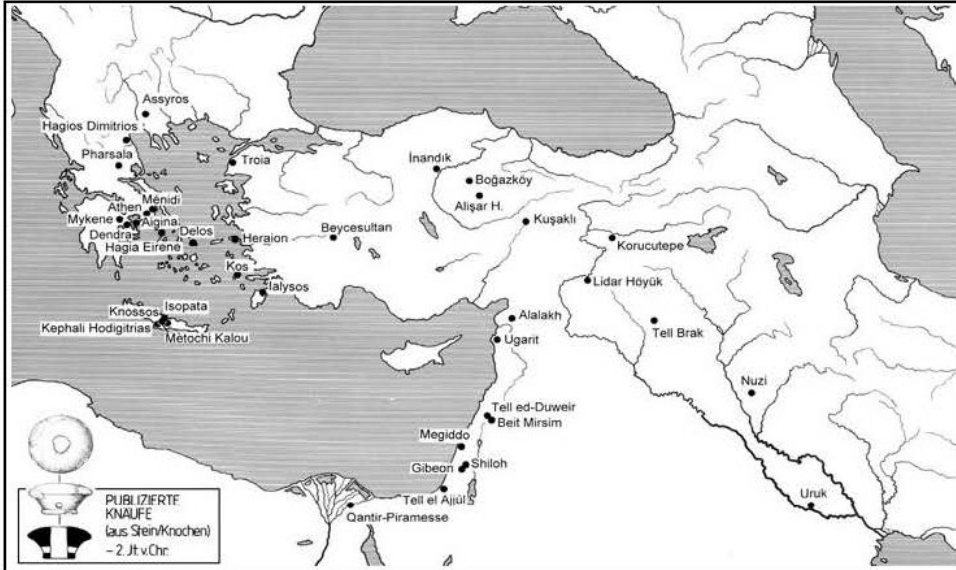
Zöldföldi 2011

Zöldföldi, J., *5000 Years Marble History in Troia and the Troad, Petroarchaeological Study on the Provenance of White Marbles in West Anatolia*, (Unpublished Ph.D. Thesis), Eberhard Karls Universität Tübingen, Tübingen.

EKLER

Harita 1: Troya'nın ticaret alanı (Korfmann 2001d, s. 357).

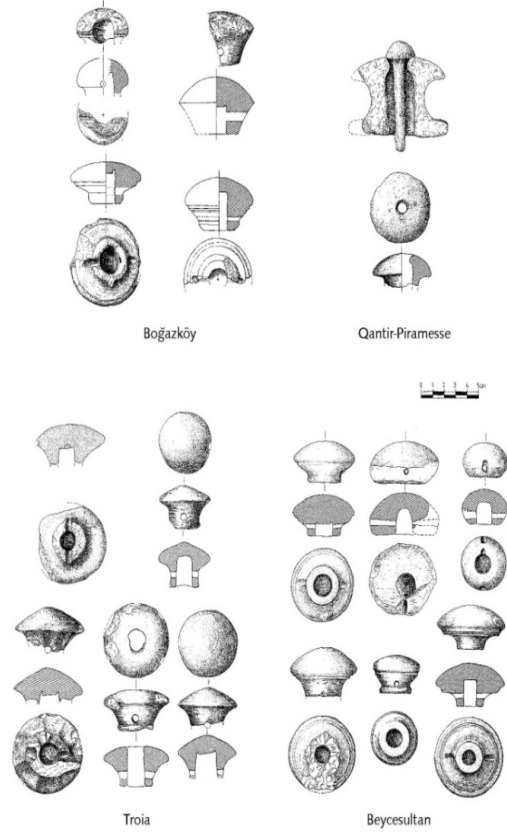
Harita 2: Korfmann ve Zidarov tarafından araba topuzu olarak değerlendirilen kılıç kabza başlarının Ege ve Yakın Doğu'da dağılımı (Korfmann-Zidarov 2006, 688).

Resim 1: 2019 Yılı Troya Kazıları sırasında H-10/11 açmasında bulunan kabza başı.

Resim 2: 2005 Yılı Troya Kazıları sırasında E8 açmasında bulunan yarı işlenmiş kabza başı.

Resim 3: Troya, Qantir, Boğazköy ve Beycesultan'da bulunan kabza başı örnekleri (Korfmann-Zidarov 2006, 687).

Resim 4: Troya Kazıları sırasında A8 açmasında bulunan kabza başı.

Resim 5: 2002 Yılı Troya Kazıları sırasında bulunan iki farklı mermerden üretilmiş kabza başları.

Resim 6: 2003 Yılı Troya Kazıları sırasında A8 açmasında bulunan kabza başı.

Resim 7: 2003 Yılı Troya Kazıları sırasında F-G/5-6 açmalarında bulunan kabza başı.

Resim 8: 2005 Yılı Troya Kazıları sırasında E8 açmasında bulunan kabza başı.

Resim 9: A-5/6 açmalarında ortaya çıkan, formu ve ince işçiliği bakımından Kydonia 46. Mezarda çıkan örnekle benzerlik gösteren kabza başı.

Resim 10: 2002 Yılı Troya Kazıları sırasında bulunan fildişi kabza başı.

Tatarlı Höyük'ten Hitit İmparatorluk Dönemi'ne Ait Bir Grup Adak Kabı

Özlem Oyman Girginer*

Öz

Ovalık Kilikya'nın doğusunda yer alan Tatarlı Höyük'de yapılan kazılar, yerleşimde MÖ II. binyıl tabakalarının önemini ortaya koyan mimari ve buluntularla karşımıza çıkmaktadır. MÖ II. binyılın ortalarında Çukurova Bölgesi'nde Kizzuwatna Devleti bir Hurri Krallığı olarak kurulmuş ve özellikle Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Hitit dinî ve kültürel yaşamına da önemli etkileri olmuştur. Hitit siyasi ve kültürel yapısının güçlü hissedildiği bu dönemde bölgenin belli başlı yerleşimlerinde bu kültüre ait mimari, seramik ve küçük buluntular ele geçmiştir. Bu buluntular arasında Hitit dinî yaşantısının bir yansıması olarak 'adak' işlevli olduğu düşünülen, günlük kullanıma uygun olmayan minyatür boyutlarıyla dikkat çeken bazı kaplar da bulunmaktadır¹. Bu makalede Tatarlı Höyük yerleşiminde 2007-2016 yılları arasında ele geçen bir grup minyatür çanak ve testi tanıtılmaktadır. Belirtilen kazı sezonlarında toplam 11 adet minyatür çanak ve dört adet de minyatür testi ele geçmiştir. Bu kaplardan biri Tatarlı Höyük'te tapınak olduğu düşünülen A yapısı içerisinde bir mekân dolgusunda bulunmuştur. Minyatür çanaklar ayrıca form açısından tipolojik bir sınıflandırma ile ele alınmış ve her tip Hitit Uygarlığının belli başlı yerleşimlerdeki benzerleriyle karşılaştırılmıştır. Tatarlı'da ele geçen ve işlevsel açıdan günlük kullanıma uygun olmayan bu tip kapların çağdaş yerleşimlerde, özellikle Boğazköy'de tapınak alanlarında ele geçtikleri de göz önüne alındığında adak işlevli oldukları ve dinî törenlerde kullanılmış oldukları önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Tatarlı Höyük, Kizzuwatna, Hitit, Geç Tunç Çağı, Adak Kapları.

A Group of Votive Vessels in Tatarlı Höyük from the Hittite Empire Period

Abstract

Excavations in Tatarlı Höyük, located east of Plain Cilicia, present us with architectural finds and other findings that reveal the importance of the 2nd Millennium BC layers in the settlement. In the middle of the second millennium BC, the Kizzuwatna State was established as a Hurrian kingdom in the Çukurova Region and had significant effects on the Hittite religious and cultural life, especially during the Hittite Empire Period. In this period, when the Hittite political and cultural structure was strongly

* Dr. Öğretim Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Adana/TÜRKİYE, ogirginer@cu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-0589-2592>

¹ Bu yazı Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT'un danışmanlığında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı'nda hazırladığım "2007-2016 Yılları Arasında Ele Geçen Tatarlı Höyük Hitit İmparatorluk Dönemi Seramikleri" konulu Doktora tezinden bir bölümünden üretilmiştir./This article has been derived from a section of my doctoral dissertation, "Hittite Imperial Period Ceramics Recovered from Tatarlı Höyük between 2007-2016" prepared under the supervision of Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT at the Graduate School of Social Sciences, Department of Archaeology, Ankara Hacı Bayram Veli University.

felt, architecture, ceramics, and small finds belonging to this culture were found in the main settlements of the region. Among these finds, there are some pots, which are thought to have 'votive' functions as a reflection of Hittite religious life, and which attract attention with their miniature sizes, which are unsuitable for daily use. This article introduces a group of miniature bowls and jugs found in Tatarlı Höyük settlement between 2007-2016. A total of 11 miniature bowls and four miniature jugs were found during the mentioned excavation seasons. One of these vessels was found in the fill of the space called Structure A in Tatarlı Höyük, thought to be a temple. The miniature bowls were also handled with a typological classification in terms of form, and each type was compared with their counterparts in the main settlements of the Hittite world. Considering that these types of vessels found in Tatarlı, which are not suitable for daily use in terms of functionality, were found in modern settlements, especially in temple areas in Boğazköy, it can be suggested that they had a votive function and were used in religious ceremonies.

Keywords: Tatarlı Höyük, Kizzuwatna, Hittite, Late Bronze Age, Votive Vessels.

Giriş

Adana'nın Ceyhan ilçesinin 24 km doğusunda, Mustafabeyli Mahallesinin 5 km kuzeyinde yer alan Tatarlı Höyük yerleşimi, Çukurova'nın doğusunda önemli yol güzergâhlarının ortasında konumlanmaktadır². Güneye olan bağlantısı Beylan Geçidi üzerinden Erzin Ovası aracılığı ile Amik Ovası'na ulaşır. Doğuda, İslahiye Ovası ve Kuzey Suriye'ye ulaşan bağlantısı ise Nurdağı ve Aslan Beli aracılığı ile sağlanmaktadır. Yerleşimin en yakın deniz bağlantısı ise 20 km güneyindeki İskenderun Körfezi'yledir³. Bazalt bir oluşum üzerinde yer alan höyüğün yakın çevresinde çok sayıda su kaynağı bulunmaktadır⁴. Yaklaşık 37 m yükseklikteki höyüğün sitadeli en az 230x370 m olarak ölçülmüştür ancak Aşağı Şehir ile birlikte daha geniş bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır⁵.

Makale konusunu oluşturan adak kaplarının ait olduğu Tatarlı Höyük IVa tabakası (MÖ 1450-1200)⁶ Anadolu'da Hitit İmparatorluk Dönemi ile çağdaştır. Yerleşimde bu tabakaya ait en önemli mimari, A Yapısı olarak adlandırılmış ve 24 mekânıyla ortaya çıkarılmış yapıdır ve ilk evresinin GTÇ I Dönemi'nde inşa edildiği düşünülmektedir. Makalede konu edilen adak testilerinden biri bu yapıya ait bir mekân dolgusundan ele geçmiştir. Bu yapının batısında yer alan ve C yapısı olarak isimlendirilen yapının mimari plan ve işlevinin anlaşılmasına yönelik derinleşme çalışmalarında ise aynı döneme ait olan, çevresinde çok sayıda seramik parçaları ve cüruflarıyla bir seramik fırını açığa çıkarılmıştır.

Adak çanaklarının tamamı da bu derinleşme çalışmalarında bulunmuştur. Minyatür adak çanaklarından biri, yakınında Fraktin tipi minyatür bir tören baltası ile birlikte ele geçmiştir⁷. Genellikle 'adak' iş-

2 Girginer-Köse 2020, 139.

3 Girginer-Girginer Oyman vd. 2010, 453-454.

4 Kayci-Girginer 2020, 296.

5 Girginer 2021, 110.

6 Höyük Stratigrafisi için Bk. Girginer-Girginer Oyman 2020, 211 vd.; Novák-D'Agata vd. 2017, 175-176; Doğan-Alparslan-Girginer 2021, 33; Gerçek-Girginer vd. 2019, 12 vd.

7 Girginer-Köse 2020, 143; Fraktin tipi baltalar için ayrıca bk. Erkanal 1977, 14, Taf. 5/50-56. Prof. Dr. Hayat Erkanal Fraktin tipi baltaların tarihlenmesini genellikle MÖ 14-13. yüzyıl olarak belirtmiştir.

levli olduğu düşünülen bu kaplar Tatarlı'da minyatür çanak ve testi örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Minyatür Adak Kapları

Adak Çanakları

Dipleri yuvarlak ya da iple kesilmiş düz bir forma sahip, boyutları 12 cm'yi geçmeyen, basit ağızlı, sıklıkla konik bir profile sahip veya yayvan çanak formlarında görülen minyatür çanaklara Hitit dünyasında sıklıkla 'adak kabı' isimlendirmesinin yapıldığı görülmektedir⁸. Literatürde bu tür kapların form tanımlamasında bir birlik bulunmamaktadır. 'Minyatür çanaklar'⁹, *truncated shape*¹⁰, *cups of truncated shape*¹¹, 'küçük kâse' gibi isimlerin yanı sıra bardak ya da *Näpfe* ya da *Näpfchen*¹² gibi bardakçık anlamına gelen adlandırmalarla da karşımıza çıkmaktadır.

Adak çanaklarının yapımları özensiz olduğu için ağız kısımlarında düzensizlikler görülebilmektedir. Konik formda şekillendirilmiş olan tiplerinin dipleri ise bir ip aracılığı ile kesilmiştir. Adak çanağı isimlendirilmesi genellikle ritüel kontekstlerde ele geçmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Boğazköy'de Büyükkale ve Yukarı Şehir'de bulunan 'Kutsal Havuzlar' ile farklı tapınak alanlarında benzer tip kaplardan çok sayıda ele geçtiği bilinmektedir¹³ ve bu nedenle özel olarak kurban törenlerinde kullanılmak üzere üretilmiş olabilecekleri ileri sürülmüştür¹⁴. Hitit tasvir sanatında da bu tipteki kapların kullanımı ile ilgili görseller göze çarpmaktadır. Bu tasvirlerden bazılarında oturan erkek figürleri, ellerinde parmaklarının uçlarıyla tuttukları küçük çanaklardan içki içer pozisyonda betimlenmişlerdir. Sosyal ve ritüel içerikli törenlerin bazılarında, muhtemelen alkollü sıvıları¹⁵ tüketmek amaçlı bir kullanıma sahiplerse de bu tür kaplar resmî kült alanlarında yapılan törenlerin bir parçası olarak düşünülebilir. İnandıktepe Vazosu ve diğer ikonografik karşılaştırmalar, bu kapların libasyon sırasında büyük boyutlu kaplardan içki aktarımı amacıyla ya da içki içmek için kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ancak bu sahnelerin kral ya da Tanrılara sunuyu betimler biçimdeki ritüellerle ilişkili olduğunu belirtmek gerekir¹⁶.

Minyatür adak çanaklarının, çarkta yapılmış kapların olduğu Erken Tunç Çağı'nın sonuna ait bazı kaplarla benzerliği bilinmektedir¹⁷. Bu uygulamanın devamlılığı net olmamakla birlikte U. D. Schoop 'adak çanakları'nın Hitit kontekstlerinin erken evresinde azlığından bahsetmektedir¹⁸.

8 Fischer 1963, 69; Mielke 2006, 124; Schoop 2011, 247-248.

9 Glatz 2009, 131.

10 Glatz 2009, 130.

11 Schoop 2009, 155.

12 Mielke 2006, 124; Müller-Karpe 1988, 126.

13 Parzinger-Sanz 1992, 64; Schoop 2011, 248.

14 Schoop 2011, 247-248; Ayrıca bk. Neve 1971, 25-27.

15 Schoop 2011, 248; Ayrıca bk. Gorny 1996, 133 vd.; Joffe 1998, 297 vd; Weisgerber 2005, 157 vd; Ünal 2005, 167 vd. Bu dönemde Doğu Akdeniz'de hem kullanıldığı hem de ticareti yapıldığı bilinen afyon ve olasılıkla kenevir vb. uyuşturucu maddelerle ilgili bazı kanıtlar ele geçmiştir. Bk. von Cranach 1982, 480 vd.; Merrillees 1989, 148 vd.; Zias 1995, 232 vd.; Koschel 1996, 160 vd.

16 Manuelli 2013, 186; Ayrıca bk. Mielke 2006, 95-96; Yıldırım 2009, 242-243; Schoop 2011, 248.

17 Schoop 2011; Ayrıca bk. Orthmann 1963, 78.

18 Schoop, 2011 Boğazköy IVc tabakası (Fischer 1963: Lev.119 n.1032-1033), Kayalıpınar 4. tabaka (Mühlenbruch 2014, 109-110) ve Korucutepe Hitit 2 tabakasında (Umurtak 1996, 42, Lev.9/1-6) Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen minyatür adak çanakları bulunmuştur.

Çukurova Bölgesi'nin önemli yerleşimlerinden Tarsus-Gözlükule'nin GTÇ IIa tabakasında da az sayıda minyatür kâse ve testilere rastlanmaktadır. Bu buluntular Hitit dünyasının yerleşime olan etkisini ve Hitit ibadet tarzının benimsendiğini ortaya koymaktadır¹⁹.

Tatarlı Höyük'de bulunan adak çanaklarının genel özelliklerine bakıldığında bunların bazı- larının kabaca şekillendirilmiş yuvarlatılmış diplere, bazılarınsa ip ile kesilmiş düz diplere sahip olduğu görülmektedir. Diplerindeki dairesel çizgilerin ve kil topraklarının varlığı bu kap- lardaki özensiz üretimi göstermektedir. Yerleşimde ele geçtikleri yerler bu çanaklara işlev yük- lemeyi zorlaştırmaktadır. Ancak benzer örneklerden yola çıkarak ritüel bir amaç taşıdıkları önerilebilir. Minyatür çanaklardan birinin Tatarlı Höyük kazılarında Fraktin tipi minyatür bir tören baltasının yakınında ele geçmesi de bu düşüncüyü güçlendirmektedir. 2016 yılına kadar yapılan kazılarda toplam 11 adet adak çanağı ele geçmiştir. Bu çanaklar ağız ve gövde biçimle- rine göre beş grupta ele alınmıştır.

Basit Ağızlı Yarıküresel Adak Çanakları

Form olarak yayvan ve yarı küresel olup ağız kısmı basit olan bu tipteki çanaklar el yapımıdır (Res. 1 a-c). U. D. Schoop tarafından sonraki adak kaplarının öncüsü olarak değerlendirilmiş olan bu tip çanakların MÖ 15. yüzyıl için tipik olduğu belirtilmiştir²⁰. 2016 yılına kadar yapılan kazılarda bu forma ait ele geçen beş adet çanağın tamamı kahverengi mal grubuna aittir. 4,8-9 cm arasında değişen ağız çaplarına ve 0,7-0,8 cm arasında değişen cidar kalınlıklarına sahip- tirler. Tatarlı Höyük'te BA 186 açmasının 58,04/57,96 m; AY 186 açmasının 57,94/57,48 m ile AY 187 açmasının 57,20/57,04 m derinliklerinde bulunmuşlardır.

Benzer tipteki adak çanaklarına; Boğazköy²¹, Alacahöyük²², Uşaklı²³, Büklükale²⁴, Maşat Hö- yük III. tabaka²⁵, Gözlükule²⁶, Tell Atchana²⁷ ve Tille Höyük'te²⁸ rastlanmıştır.

19 Ünlü 2016, 2.

20 Schoop 2009, 155.

21 Müller-Karpe 1988, Taf. 41 N5 n. 1-3, 8-11; Parzinger-Sanz 1992, Tafel 16 n. 11-14, 16-18; Tafel 18 n. 23; Tafel 22 n. 14; Tafel 46 n. 32; Tafel 51 n. 9-11; Tafel 55 n. 15-16; Tafel 57 n. 29-30; Schoop 2009, 167, Fig. 15.

22 Koşay 1951, Lev. XLIV Res. 5.

23 Mazzoni-D'Agostino 2019, 82, 97, fig. 26.

24 Matsumura 2017, 520, Resim 7.

25 Özgüç 1982, şek.2.

26 Slane 1987, Plate 159 n. 696 (GTÇ IIb), Plate 160 n. 703; Goldman 1956, 212, fig. 327 n. 1169.

27 Yener 2009, Resim 7; Yener 2013, 11 vd, 18, fig. 6 n. 3, 5; Yener-Akar 2013, 269, Fig. 6; Yener-Akar 2014, 67, Resim 23; Yürütülen çalışmalarda, tapınak alanına yakın bir alanda MÖ 14. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen tabakalardan birinde yerel üretim olan çok sayıda minyatür el yapımı çanak bulunmuştur. Bunlar da Boğaz- köy'deki havuzlarda bulunanlara benzerdir ve Tell Atchana'da dinî ritüellerde de Hitit etkisinin görüldüğünü düşündürmektedir; Bk. Akar 2017, 21, Figure 1.7; Yener 2017, 223, Fig. 6 n. 3, 5.

28 Summers 1993, Pl. 20.d.

Basit Ağzılı Düz Dipli Adak Çanakları

2016 kazı sezonuna kadarki bulgularda iki örneği ele geçen bu tipteki adak çanakları, düz dipli ve dışa açılan basit ağız kenarlıdır (Res.2). Parçalar kahverengi mal grubuna ait olup, höyüğün güneyinde yer alan BA 186 açmasının 58,75/58,62 m seviyesindeki bir taban üzerinde ve BA 187 açmasındaki bir çöp çukurunda ele geçmiş olan bu çanakların 7,5-8,2 cm ölçülerinde ağız çapları, 0,5-0,8 cm arasında değişen cidar kalınlıkları bulunmaktadır.

Bu tip adak çanaklarının yakın benzerleri Boğazköy²⁹, Yazılıkaya³⁰, Alacahöyük³¹, Maşat Höyük III. tabaka³², Gordion³³, Kuşaklı³⁴, Kayalıpınar³⁵, Oymağaç³⁶, Ortaköy-Şapınuva³⁷, Korucutepe³⁸, İmikuşağı³⁹, Norşuntepe⁴⁰, Arslantepe⁴¹, Kinet Höyük⁴², Gözlükule⁴³, Tell Atchana⁴⁴ ve Beycesultan⁴⁵ GTÇ tabakalarından bilinmektedir.

İçe Kalınlaşan Ağzılı Adak Çanakları

Ağız kısmının hafif içe dönerek kalınlaştırıldığı bu tip adak çanakları da düz bir dibe sahiptir (Res.3 a-b). Yüzeylerinin dışında bol miktarda kum ve mika katkısı görülen bu tipteki çanaklardan biri kahverengi mal grubundadır. Diğerleri ise gri-kahverengi mal grubuna dahildir. Bu gruptaki adak çanaklarının diplerinde çarktan ayrılmaları sırasında ip kesiminin izlerini görmek mümkündür. Ağız çapları 6-9 cm arasında değişirken, cidar kalınlıkları ise 0,5-0,6 cm aralığında değişen içe kalınlaşan ağzılı adak çanaklarından biri höyükte BA 186 açmasındaki bir taban üzerinde bulunmuştur.

29 Fischer 1963, Tafel 119 n. 1035, Müller-Karpe 1988, Taf. 41 N 1a n. 3,10; Parzinger-Sanz 1992, Tafel 6 n. 14; Tafel 25 n. 22; Tafel 57 n. 8,10.

30 Bittel vd. 1975, Abb. 120 n. 4 ve 15.

31 Koşay 1951, Lev. XLIV res. 6; Koşay-Akok 1966, Lev.101 Al.g. 12.

32 Özgüç 1982, şek. 3.

33 Gunter 1991, 64, Plate 21 n. 277.

34 Müller-Karpe V. 1998, Abb. 16 n. 8-9; Mielke 2006, Tafel 80 n. 9.

35 Mühlenbruch 2014, Tafel 28 n. 29-30.

36 Czichon-Klinger vd. 2016, Abb.20 n. 1-2.

37 Süel 1998, 56 Resim: 16.

38 van Loon 1973, Plate 17 n. 68-274; Griffin 1980, Plate 21.B. (J Safhası); Umurtak 1988, Lev. 69; Umurtak 1996, Lev.9 n. 4-6.

39 Sevin 1984, 93 vd.

40 Korbel 1985, Tafel 138 n. 4982.

41 Manuelli 2012, Figura 5 n. 16; Manuelli 2013, 185 Fig. III.65 n. 2.

42 Gates 2001, Fig. 3 n. 12.

43 Korbel 1987, Tafel 39 n. 297, 315, 319; Slane 1987, Plate 123 n. 545, Plate 143 n. 626; Karacic 2014, 332, Fig. 113.A; Özyar-Ünlü vd. 2019, Figure 5-16. a-b.

44 Pucci 2019, 177 Fig. 5 a.1.

45 Lloyd-Mellaart 1955, Fig. 11 n. 13.

Benzer tipteki adak çanakları Boğazköy⁴⁶, Alacahöyük⁴⁷, Maşat Höyük⁴⁸, Kuşaklı⁴⁹, Korucutepe⁵⁰ ve Gözlükule⁵¹ gibi yerleşimlerin çağdaş tabakalarından bilinmektedir.

Hafif S Gövdeli Adak Çanakları

“S” şeklinde profile sahip düz dipli adak çanaklarından 2016 yılına kadar yapılan kazılarda bir örnek bulunmuştur (Res. 4). Parça, GTÇ II ve Orta Demir Çağı malzemesinin karışık olarak ele geçtiği bir dolgudan bulunmuştur. Ağız çapı 7,5 cm, cidar kalınlığı ise 0,6 cm’dir. Hafif “S” gövdeli tiplerle birlikte dışa dönük basit ağızlı formları, Boğazköy’de kurban yeri olarak işlevlendirilmiş alanlarda fazla miktarda bulduklarından dolayı ‘adık fincanları’ olarak tanımlanmıştır. Özensiz üretilmiş bu tip kaplar kurban yerleri dışında ev ortamlarında da buldukları için ‘adık’ yorumuna şüpheyle bakılmış olsa da genel yaklaşım dinsel içerikli içki ritüellerinde kullanılmış olmaları yönündedir. Bu tip formlar MÖ 14-13. yüzyılda yaygın olarak kullanılmıştır⁵² ve Boğazköy⁵³, Alacahöyük⁵⁴, Kayalıpınar⁵⁵, Tell Atchana⁵⁶, İmikuşağı⁵⁷, Korucutepe⁵⁸, Arslantepe⁵⁹ ve Gözlükule’nin⁶⁰ GTÇ tabakalarında benzer tipte adak çanaklarına rastlanmıştır.

Dışa Dönük Basit Ağızlı Adak Çanakları

Bu gruptaki adak çanaklarının ağız kısmı basit olup dışa dönüktür. Gövde kısımları ise içbükey kavislenerek düz olan dip kısmına bağlanmaktadır (Res. 5). Bu tip, tek bir örnekle temsil edilmekte olup ağız çapı 8 cm, cidar kalınlığı ise 0,6 cm’dir ve kahverengi mal grubuna dahildir. Höyükte AZ 186 açmasının 58,25/58,15 m derinlikleri arasında bulunmuştur. Boğazköy⁶¹, Kayalıpınar⁶², Alacahöyük⁶³ ve Tell Atchana’da⁶⁴ da benzer tipte adak çanakları bilinmektedir.

46 Fischer 1963, Tafel 119 n. 1032; Müller-Karpe 1988, Taf. 41 N 1a n. 6.

47 Koşay 1951, Lev. XLIV Res. 7.

48 Özgüç 1982, şek. 5 (Tabaka III).

49 Müller-Karpe, V. 1998, Abb.16 n.12; Mielke 2006, Tafel 80 n. 10.

50 Umurtak 1996, Lev. 9 n. 1-2.

51 Goldman 1956, fig. 327 n. 1171; Slane 1987, Plate 145 n. 642 (GTÇ II sonu); Karacic 2014, 332, Figure 113.B.; Ünlü 2016, 5 Fig. 6 n. 1. (GTÇ IIb); Özyar-Ünlü vd. 2019, Figure 5.16a.

52 Schoop 2009, 155.

53 Fischer 1963, Tafel 119 n. 1038; Parzinger-Sanz 1992, Tafel 6 n. 11, 17; Tafel 46 n. 30; Tafel 51 n. 6; Tafel 55 n. 14; Schoop 2009, 166, Fig. 13 n. 2.

54 Koşay-Akok 1966, Lev. 101 Alf. 154.

55 Mühlenbruch 2014, Tafel 28 n. 40.

56 Yener-Yazıcıoğlu 2010, 235 n. A04-R680 (Yener Kazıları dönemi 2. safha); Atchana’da bulunan minyatür çanaklarla ilgili ayrıca bk. Furlan 2019.

57 Umurtak 1988, Lev. 70 n. 1.

58 Umurtak 1996, Lev. 9 n. 3.

59 Manuelli 2013, Fig. III.65 n. 3.

60 Korbel 1987, Tafel 39 n. 317; Özyar-Ünlü vd. 2012, Çizim 7 sağ alt.

61 Schoop 2009, 166, Fig. 13 n. 3.

62 Mühlenbruch 2014, Tafel 28 n. 37-39.

63 Koşay 1951, Lev. XLIV Res. 2.

64 Yener-Yazıcıoğlu 2010, 236 n. A04-R684 (Yener Kazıları dönemi 2. safha).

Adak Testileri

Adak testilerinin de minyatür çanaklara benzer bir amaca sahip oldukları düşünülmektedir. Bu tip testiler de boyutları nedeniyle günlük kullanıma uygun değildirler. Boğazköy, Alacahöyük gibi yerleşimlerde tapınak alanlarında bulunan birçok örnek bunların 'adak' olarak işlevlendirilebileceğini düşündürmüştür⁶⁵. 2016 kazı sezonu sonuna kadar Tatarlı Höyük'te dört adak testiciği ele geçmiştir (Res. 6 a-d). Bunlardan biri höyüğün doğusunda konumlanan A Yapısı'nın 18 no.lu mekân dolgusundan ele geçerken (Res. 6 c), diğer testicikler herhangi bir mimariyle ilişkilendirilememiştir. Höyükte ele geçen adak testiciklerinin tamamı kahverengi mal grubuna dahildir ve özensizce elde yapıldıkları görülmüştür. Adak testilerinin hepsi tek kulpludur. Ağız kısımları yuvarlak olup, kısa boyunlu ve sivri diplidirler. Bu nedenle desteksiz durmaları olanaklı değildir.

Benzer adak testileri, Boğazköy Yukarı Şehir⁶⁶, Kayalıpınar 2. tabaka⁶⁷, Oymaağaç⁶⁸, Alacahöyük⁶⁹, Arslantepe IV. tabaka⁷⁰, Korucutepe⁷¹, İmikuşağı⁷², Gözlükule⁷³ ve Tell Atchana'dan⁷⁴ da bilinmektedir.

Sonuç

Günlük kullanıma elverişli olmayan, minyatür boyutları ve özensiz yapılarıyla dikkat çeken çanak ve testiler, genellikle ritüel kontekstlerde ele geçtiği için adak işlevli oldukları düşünülmektedir. İnandıktepe Vazosu üzerindeki gibi Hitit sanatındaki bazı ikonografik tasvirler de bu görüşü güçlendirmektedir. Bu kapların Hitit dinî törenlerinde kullanıldıkları düşünülmekle birlikte genel kullanım alanlarında da ele geçtikleri bilinmektedir. Tatarlı Höyük'te GTÇ'ye tarihlenen IV. tabakada ele geçen mühür, bulla ve seramik gibi buluntular, höyüğün Hitit dünyası ile güçlü bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Hitit dinî yaşamının bir yansıması olarak Tatarlı Höyük'te ele geçen bu minyatür çanak ve testilerin de adak işlevli oldukları düşünülebilir. Adak testilerinden biri, höyükte tapınak olduğu düşünülen A Yapısı mekanlarından birinde ele geçerken, adak çanaklarından biri de Fraktin tipi minyatür bir tören baltası yakınında bulunmuştur. İlerleyen yıllarda yapılacak çalışmalar bu kaplara ait envanterin çoğalması ve işlevsellikleri açısından aydınlatıcı olacaktır.

65 Fischer 1963, 69.

66 Müller-Karpe 1988, Taf. 8 tip.K 12.

67 Müller-Karpe 2006, Abb. 4; Mühlenbruch 2014, Tafel 31 n. 7; Tafel 32 n. 1-5.

68 Czichon-Klinger vd. 2016, Abb. 20 n. 5-8.

69 Koşay 1951, 22, Lev. LXII; Koşay-Akok 1973, Pl. XXIX, Al.s.22.

70 Manuelli 2013, Fig. III.65, tip.JU n. 5.

71 Griffin 1980, Plate 21.N; Umurtak 1996, Lev. 26 n. 4-5.

72 Umurtak 1988, Lev. 89 n. 1-2.

73 Goldman 1937, 264, fig. 3; Garstang-Goldman 1947, Plate 99 n. 4; Goldman 1956, fig. 327 n. 1198, 1200, 1202-1204, 1209-1211, fig. 387 n. 1, 1199, 1211; Korbelt 1987, Tafel 39 n. 313-314; Slane 1987, Plate 127 n. 557, Plate 147 n. 649, Plate 148 n. 655, Plate 157 n. 684-685, Plate 159 n. 692, Plate 160 n. 705 (GTÇ II).

74 Yener 2009, fig. 11; Yener 2013, fig. 6 n. 4; Akar 2017, 21, Figure. 1.5.

Teşekkür

Tatarlı Höyük 2007 yılından beri Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nden Doç. Dr. K. Serdar GİRGİNER başkanlığındaki bir ekip tarafından kazılmaktadır. Bu çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Adana Büyükşehir Belediyesi, Çukurova Üniversitesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi; Ayrıca ÇÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi SBA-2022-14645 numaralı "2022 Yılı Çukurova Üniversitesi Tatarlı Höyük Kazısı ve Dökümantasyon Çalışmaları" konulu proje ile desteklenmektedir. Adı geçen kurumlara teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR**Akar 2017**

Akar, M., "Pointed Juglets as an International Trend in Late Bronze Ritual Practices: A View from Alalakh", *Overturning Certainties in Near Eastern Archaeology, A Festschrift in Honor of K. Ashhan Yener*, ed. Ç. Maner-M. T. Horowitz-A. S. Gilbert, Brill-London, 1-24.

Bittel vd. 1975

Bittel, K.-Boessneck, J.-Damm, B.-Güterbock, H.G.-Hauptmann, H.-Naumann, R.-Schirmer, W., *Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*, (Boğazköy-Hattuša 9), Berlin.

Czichon-Klinger vd. 2016

Czichon, R. M.-Klinger, J.-Hnila, P.-Mielke, D. P.-Bhöm, H.-Forster, C.-Griggs, C.-Kähler, M.-Kunst, G. K.-Lehmann, M.-Lorentzen, B.-Manning, S.-Marklein, K.-Marquardt, H.-Reichmuth, S.-Richter, J.-Rössner, C.-Sadıklar, B.-Seufer, K.-Sobott, R.-Traub-Sobott, I.-Osten-Woldenburg H.-Weber, M.-Wolter, H.-Yılmaz, M. A., "Archäologische Forschungen am Oymaağaç Höyük/Nerik 2011–2015", *MDOG*, 148, 5-141.

Dardeniz-Girginer vd. 2018

Dardeniz, G.-Girginer, K. S.-Girginer-Oyman, Ö., "A Pottery Kiln from Tatarlı Höyük (Adana, Turkey) and its Implications for Late Bronze Age Pottery Production in Cilicia and Beyond", *Adalya*, 21, 117-134.

Doğan Alparslan-Girginer 2021

Doğan Alparslan, M.-Girginer, K. S. "Hittite Seals and Bullae from Tatarlı Höyük", *Adalya*, 24, 31-42.

Erkanal 1977

Erkanal, H., *Die Äxte und Beile des 2. Jahrtausend in Zentralanatolien*, Prahistorische Bronzefunde, Abteilung IX, Bd. 8, München.

Fischer 1963

Fischer, F., *Die Hethitische Keramik von Boğazköy*, Berlin. (WVDOG 75).

Furlan 2019

Furlan, M. S. C., *Alalakh'da MÖ 14. Yüzyılın Geç Dönemlerinde Hitit İmparatorluğu'nun Varlığına Dair İzler: Anadolu Kökenli Kült Mal Grupları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Garstang-Goldman 1947

Garstang, J.-Goldman, H., "A Conspectus of Early Cilician Pottery", *AJA*, 51/4, 370-388.

Gates 2001

Gates, M. H., "Potmarks at Kinet Höyük and Hittite Ceramic Industry", *La Cilicie: espaces et pouvoirs locaux (Ile millénaire av. J.-C.-IVe siècle ap. J.-C.). Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 2-5 novembre 1999*, ed. E. Jean-M. A. Dinçol-S. Durugönül, Varia Anatolica XIII, Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, Istanbul, 137-157.

Gerçek-Girginer vd. 2019

Gerçek, A.-Girginer, K. S.-Girginer-Oyman, Ö.-Gerçek, H. “Bone Artifacts as Witnesses to Cultural Continuity at Tatarlı Höyük”, *CPAG*, 29, 11-25.

Girginer 2021

Girginer, K. S., “Tatarlı Höyük’ten Geç Hitit Çağı’na Ait Bir ‘Sürme Kutusu’”, *OLBA*, XXIX, 109-136.

Girginer-Girginer Oyman 2020

Girginer, K. S.-Girginer Oyman Ö., “Tatarlı Höyük Stratigrafisi Üzerine Ön Sonuçlar”, *MORS IMMATURA: Amanosların Gölgesinde, Hayriye Akıl Anı Kitabı*, ed. K. S. Girginer-G. Dardeniz-A. Gerçek-F. Erhan-E. Genç-İ. Tuğcu-Ö. Oyman Girginer-M. C. Fırat-H. Gerçek-M. F. Tufan, Ege Yayınları, İstanbul, 211-250.

Girginer-Girginer Oyman vd. 2010

Girginer, K. S.-Girginer Oyman, Ö.-Akıl, H., “Tatarlı Höyük (Ceyhan) Kazısı: İlk İki Dönem”, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, 453-476.

Girginer-Köse 2020

Girginer, K. S.-Köse, O. E., “Tatarlı Höyük’ten MÖ II. Binyıla Tarihlenen Bir Grup Metal Silah”, *Metallurgica Anatolica, Ünsal Yalçın 65. Yaş günü Armağan Kitabı*, ed. H. Gönül Yalçın-Oliver Stegemeier, Bochum, 139-145.

Glatz 2009

Glatz, C., “Empire as Network: Spheres of Material Interaction in Late Bronze Age Anatolia”, *Journal of Anthropological Archaeology*, 28, 127-141.

Goldman 1937

Goldman, H., “Excavations at Gözülü Kule, Tarsus, 1936”, *AJA*, 41/2, 262-286.

Goldman 1956

Goldman, H., *Excavations at Gözülü Kule, Tarsus II. From the Neolithic through the Bronze Age*, Princeton.

Gorny 1996

Gorny, R. L., “Viticulture and Ancient Anatolia”, *The Origins and Ancient History of Wine*, ed. P. E. McGovern-S. J. Fleming-S. H. Katz, Philadelphia, 133-174.

Griffin 1980

Griffin, E. E., “The Middle and Late Bronze Age Pottery”, *Final Reports on the Excavations of the Universities of Chicago, California (Los Angeles) and Amsterdam in the Keban Reservoir, Eastern Anatolia 1968-1970: Korucutepe 3*, ed. M. van Loon, Amsterdam-New York-Oxford, 55-95.

Gunter 1991

Gunter, A. C., *The Gordion Excavations. Final Reports III: The Bronze Age*, University Museum, Philadelphia.

Joffe 1998

Joffe, A. H., "Alcohol and Social Complexity in Ancient Western Asia", *Current Anthropology*, 39, 297-322.

Karacic 2014

Karacic, S., *The Archaeology of Hittite Imperialism and Ceramic Production in Late Bronze Age IIA Tarsus-Gözlükule, Turkey*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bryn Mawr College, ABD.

Kayci-Girginer 2020

Kayci, O. H.-Girginer, K. S., "Tatarlı Höyük'te Neolitik Dönem: Ön Değerlendirme", *MORS IMMATURA Amanosların Gölgesinde, Hayriye Akıl Anı Kitabı*, ed. K. S. Girginer-G. Dardeniz-A. Gerçek-F. Erhan-E. Genç-İ. Tuğcu-O. Oyman-Girginer-M. C. Fırat-H. Gerçek-M. F. Tufan, Ege Yayınları, İstanbul, 295-330.

Korbel 1985

Korbel, G., *Die Spätbronzezeitliche Keramik von Norşuntepe*, Hannover.

Korbel 1987

Korbel, G., *Materialheft spätbronzezeitliche Keramik: Tarsus* (Grabung H. Goldman), Hannover.

Koschel 1996

Koschel, K., "Opium alkaloids in a Cypriote Base Ring I vessel (Bilbil) of the Middle Bronze Age from Egypt", *Ägypten und Levante*, 6, 160-166.

Koşay 1951

Koşay, H. Z., *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı: 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Koşay-Akok 1966

Koşay, H. Z.-Akok, M., *Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Koşay-Akok 1973

Koşay, H. Z.-Akok, M., *Alaca Höyük Kazısı. 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Lloyd-Mellaart 1955

Lloyd, S.-Mellaart, J., "Pottery of Level II; Beycesultan Excavations: First Preliminary Report", *AS*, V, 39-92.

Manuelli 2012

Manuelli, F., "Gli Hittiti e Malitiya. Riflessioni e confronti sul materiale ceramico del periodo hittita imperiale di Arslantepe", *Studi di Archeologia del Vicino Oriente, Scritti degli allievi fiorentini per Paolo Emilio Pecorella*, Firenze, 163-183.

Manuelli 2013

Manuelli, F., *Arslantepe: Late Bronze Age. Hittite Influence and Local Traditions in an Eastern Anatolian Community*, Roma.

Matsumura 2017

Matsumura, K., "Büklükale Kazıları 2015", *38. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, 517-526.

Mazzoni-D'Agostino vd. 2019

Mazzoni, S.-D'Agostino, A.-Orsi, V., "Exploring a Site in the North Central Anatolian Plateau: Archaeological Research at Uşaklı Höyük (2013-2015)", *Asia Anterior Antica*, 1(1), 57-142.

Merrillees 1989

Merrillees, R. S., "Highs and lows in the Holy Land: Opium in biblical times", *Eretz Israel*, C 20, 148-154.

Mielke 2006

Mielke, D. P., *Kuşaklı-Sarissa 2. Die Keramik vom Westhang*, Leidorf.

Mühlenbruch 2014

Mühlenbruch, T., *Hethitische Keramik im Kontext. Das Gebäude B von Kayalıpınar und die Nutzung institutioneller Gebäude des 2. Jt.s v. Chr. im ostmediterranen Raum*, Leidorf.

Müller-Karpe 1988

Müller-Karpe, A., *Hethitische Töpferei Der Oberstadt von Hattuša: Ein Beitrag zur Kenntnis spät-großreichszeitlicher Keramik und Töpferbetriebe*. Marburger Studien Zur Vor-Und Frühgeschichte, Band 10, Marburg/Lhan.

Müller-Karpe V. 1998

Müller-Karpe, V., "Keramikfunde aus dem Gebäude C der Akropolis von Kuşaklı", *MDOG*, 130, 112-119.

Neve 1971

Neve, P., *Regenkult-Anlagen in Boğazköy-Hattuša*, Ein Deutungsversuch, *IstMitt Beiheft 5*, Tübingen.

Novák-D'Agata vd. 2017

Novák, M.-D'Agata A. L.-Caneva, I.-Eslick, C.Gates, C.-Gates, M. H. Girginer, K. S.-Oyman Girginer, Ö.-Jean, E.-Koroğlu, G.-Kozal, E.-Kulemann-Ossen, S.-Lehmann, G.-Özyar, A.-Özaydın, T.-Postgate, J. N.-Şahin, F.-Ünlü, E.-Yağcı, R.-Yaşın Meier, D., "Cilician Chronology Group A Comparative Stratigraphy of Cilicia Results of the first three Cilician Chronology Workshops", *AoF* 44/2, 150-186.

Orthmann 1963

Orthmann, W., *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*, Berlin.

Özgüç 1982

Özgüç, T., *Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite center northeast of Boğazköy*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Özyar-Ünlü vd. 2019

Özyar, A.-Ünlü, E.-Pilavcı, T., “Recent Fieldwork at Tarsus-Gözlükule: The Late Bronze Age Levels”, *The Archaeology of Anatolia*, Vol. III: Recent Discoveries (2017-2018), ed. S.R. Steadman-G. McMahon, Cambridge Scholars Publishing, 53-71.

Parzinger-Sanz 1992

Parzinger, H.-Sanz, R., *Die Oberstadt von Hattuşa. Hethitische Keramik aus dem Zentralen Tempelviertel*, Berlin.

Pucci 2019

Pucci, M., “Cultural Encounters During the LBII and IAI: Hittites and ‘Pelesets’ in the Amuq (Hatay) Turkey”, *Asia Anterior Antica*, 1(1), 169-194.

Schoop 2009

Schoop, U. D., “Indications of structural change in the Hittite pottery inventory at Boğazköy-Hattuşa”, *Central-North Anatolian the Hittite Period. New Perspectives in Light of Recent Research*. Acts of the International Conference held at the University of Florence (7-9 February 2007), ed. F. Pecchioli Daddi-G. Torri-C. Corti, *Studia Asiana* 5, Roma, 145-167.

Schoop 2011

Schoop, U. D., “Hittite Pottery: A Summary”, *Insights into Hittite History and Archaeology*, ed. H. Genz-D. P. Mielke, *Colloquia Antiqua* 2, Paris, 241-273.

Sevin 1984

Sevin, V., “İmikuşığı Kazıları, 1982”, 5. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 137-142.

Slane 1987

Slane, D., *Middle and Late Bronze Age Architecture and Pottery in Gözlü Kule, Tarsus: A New Analysis*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bryn Mawr College, Pennsylvania.

Summers 1993

Summers, G. D., *Tille Höyük 4: The Late Bronze Age and The Iron Age Transition*, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 15. London: British Institute of Archaeology at Ankara.

Süel 1998

Süel, A., “Ortaköy-Şapinuva: Bir Hitit Merkezi”, *TÜBA-AR*, I, 37-61.

Umurtak 1988

Umurtak, G., *Hitit İmparatorluk Çağında İşuva Ülkesi Çanak Çömleği Üzerine Bir Araştırma. Korumatepe, İmikuşığı, Pınarlıtepe, Çınaz I, Çınaz II, Yazıkonak ve Tilenzüt Höyükleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Umurtak 1996

Umurtak, G., *Korucutepe II. 1973-1975 Dönemi Kazılarında Bulunmuş Olan Hitit Çanak Çömleği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Ünal 2005

Ünal, A., “Bier im Alltagsleben und im Kult der Altanatolischen Völker”, *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, ed. Ü. Yalçın-C. Pulak-R. Slotta, Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, No. 139, 167-170.

Ünlü 2016

Ünlü, E., “Tarsus-Gözlükule Höyüğü Geç Tunç IIb Katmanında Rastlanan Seramik Devamlılıkları”, *Cedrus*, IV, 1-9.

van Loon 1973

van Loon, M., “The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-1970: Preliminary Report. Part I: Architecture and General Finds”, *JNES*, 32/4, 357-423.

von Cranach 1982

von Cranach, D., “Drogen im alten Ägypten”. *Rausch und Realität. Drogen im Kulturvergleich*, ed. Gisela Völger-Karin von Welck, Rowohlt Taschenbuch, Reinbeck, 480-487.

Weisgerber 2005

Weisgerber, G., “Biertrinker an Bord? Ein Seltener Funda us Blei!”. *Uluburun Gemisi: 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, ed. Ü. Yalçın-C. Pulak-R. Slotta, Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, No. 139, 157-165.

Yener 2009

Yener, A., “Alalakh (Aççana Höyük) 2007 Yılı Çalışmaları”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C 3, 285-296.

Yener 2013

Yener, A., “New Excavations at Alalakh: the 14th and 12th Centuries BC.” *In Across the Border: Late Bronze-Iron Age Relations between Syria and Anatolia. Proceedings of a Symposium Held at the Research Center of Anatolian Studies*, ed. K. A. Yener, Peeters Publishers, Leuven, 11-36.

Yener 2017

Yener, A., “Cult and Rituel at Late Bronze Age II Alalakh: Hybridity and Power under Hittite Administration”, *Hittitology Today: Studies on Hittite and Neo-Hittite Anatolia in Honor of Emmanuel Laroche's 100th Birthday*, ed. A. Mouton, Institut Français d'Études Anatoliennes, İstanbul, 215-224.

Yener-Akar 2013

Yener, A.-Akar, M., “Alalah-Aççana Höyük”, *Hittitler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, ed. M. Doğan Alparslan-M. Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 264-271.

Yener-Akar 2014

Yener, A.-Akar, M., “Yeni Kazılar Işığında Açıca Höyük, Antik Alalah Kenti Orta-Geç Tunç ve Demir Çağı Tabakaları”, *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri*, Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, No: 52, 61-84.

Yener-Yazıcıoğlu 2010

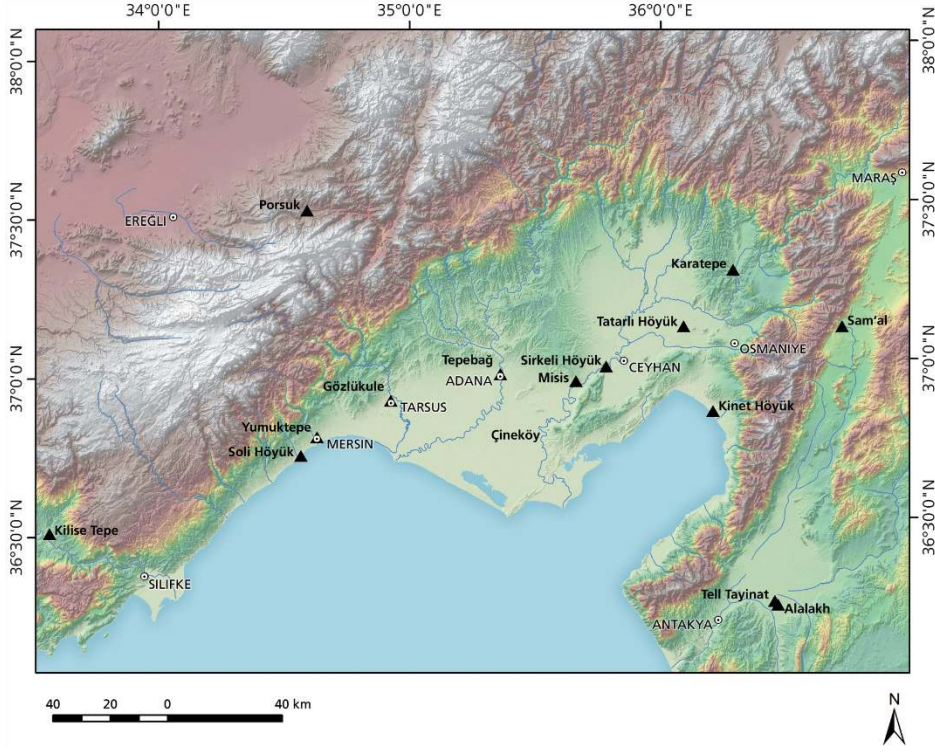
Yener, A.-Yazıcıoğlu, B., “Appendix B: 2003-2004 Small Finds Catalogue”, *Tell Atchana, Ancient Alalakh, Volume 1, The 2003-2004 Excavations Seasons*, ed. K. A. Yener, Ege Yayınları, İstanbul, 215-283.

Yıldırım 2009

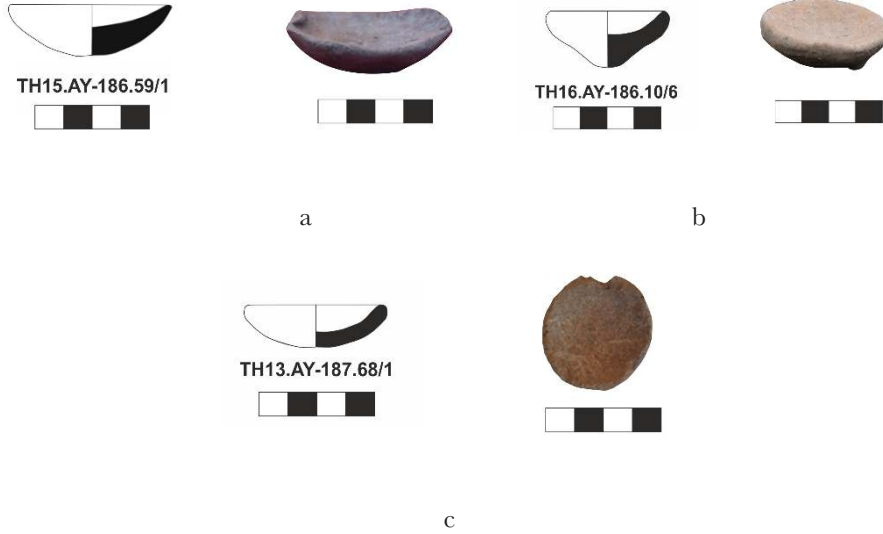
Yıldırım, T., “Hüseyinde: a Settlement in Northern Central Anatolia with New Contributions to the Old Hittite Art”, *Central-North Anatolia in Hittite Period, New Perspectives in the Light of Recent Investigation*. ed. F. Pecchioli Daddi- G. Torri- C. Corti, Acts of the International Conference Held at the University of Florence (7-9 February 2007), Herder, Roma, 235-246.

Zias 1995

Zias, J., “Cannabis sativa (hashish) as an effective medication in antiquity: the anthropological evidence”, *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, ed. S. Campbell-A. Green, Oxford, 232-234.

EKLER

Harita.1: Kilikya'da kazısı yapılmış ve devam etmekte olan M.Ö. II. Binyıl yerleşimleri (Novak, M.-D'Agata, A. L. vd. 2017: 151, Fig.1).

Resim 1: Basit Ağızlı Yarıküresel Adak çanakları.

Resim 2: Basit Ağızlı Düz Dipli Adak Çanakları.

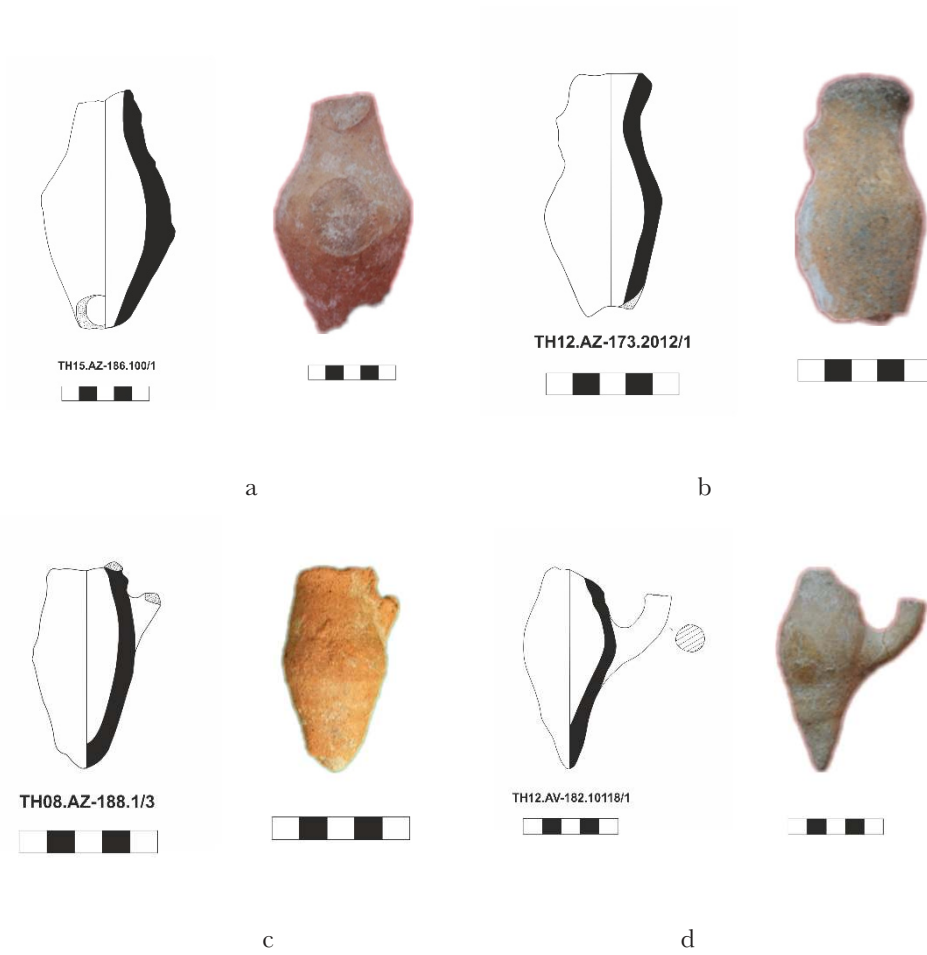
Resim 3: İçe Kalınlaşan Ağızlı Adak Çanakları.

Resim 4: Hafif S Gövdeli Adak Çanakları.

Resim 5: Dışa Dönük Basit Ağzılı Adak Çanakları.

Resim 6: Adak Testileri.

İzmir Nif (Olympos) Dağı'nda Saptanan Antik Üretim Etkinlikleri

Müjde Peker* - Daniş Baykan** - Gökür Bektaş***

Öz

İzmir'in doğusunda, günümüzde Kemalpaşa, Torbalı, Buca ve Bornova ilçelerinin sınırları içindeki Nif (Olympos) Dağı'nda 2006 yılında başlayan sistematik arkeolojik kazılarda farklı üretim etkinliklerine ilişkin kanıtlar saptanmıştır. Özellikle metal üretimine ve tarımsal üretime yönelik veriler ayrıntılı değerlendirilmektedir. Kemalpaşa ilçesi Vişneli Mahallesi'ne bağlı Karamattepe çalışma alanındaki kazılarda Antik Çağ'da metal üretimi yapıldığını gösteren çeşitli bulgular elde edilmiştir. Karamattepe'de antik metalürji etkinlikleri arasında bronz dökümü, cevherden gümüş ayrıştırma işlemi, demir izabesi ve demir şekillendirme işlemlerinin yapıldığı kesinlik kazanmıştır. Aynı alanda farklı metalürjik etkinliklere ilişkin buluntular sunması bakımından Karamattepe eşsiz bir örnektir. En az iki evreli olduğu anlaşılan bu madencilik ve metal üretimi etkinliğine ilişkin arkeolojik kanıtlar, yazıtlarda ve antik kaynaklarda söz edilmeyen, Lydia ile İonia arasındaki bu yerleşimin niteliği ve tarihteki yerini ortaya koyan değerli bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Metalürjik etkinlikler ve bu etkinlikler sonucunda elde edilen ürünlerin tipolojisi ve tarihlendirilmesi konusundaki eksiklerimiz, Karamattepe buluntularıyla giderilmektedir. Nif Dağı çevresinde, günümüzde olduğu gibi Antik Çağ'da da zeytinyağı ve şarap üretimi yapıldığını gösteren düzeneklere ait yüzey buluntuları ele geçmiştir. Bunlarla ilgili ilk değerlendirmeler, tarımsal üretim alanlarının, yerleşimin içinde değil biraz daha dışında konumlandırıldığını göstermektedir. Bu tarımsal üretim izlerinin işlevlerinin ve dağılımlarının belirlenmesi, Antik Çağ'da bölgenin yol ağları, ticaret kapasitesinin ve demografisinin anlaşılmasına yönelik çalışmalara da veri sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Smyrna, Nif Dağı, Arkeometalürji, Zeytinyağı, Şarap.

Ancient Production Activities Discovered in Mount Nif (Olympos), İzmir

Abstract

In the archaeological excavations started in 2006 at Mount Nif (Olympos) in the east of İzmir, within the borders of Kemalpaşa, Torbalı, Buca and Bornova today, the evidence of different productions was found. Especially, data on metal, and agricultural productions are evaluated in detail. Various finds showing that metal was produced in the Antiquity were found with the excavations in Karamattepe,

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, mujde.peker@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3776-4023>

** Prof. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Edirne/TÜRKİYE, danisbaykan@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3194-1439>

*** Dr, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, gknrbkts@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2953-392X>

Kemalpaşa, Vişneli. Among the ancient metallurgical activities in Karamattepe, it has become certain that bronze casting, silver separation from ore, iron smelting and iron shaping workshops were carried out. Karamattepe is a unique example in terms of presenting finds related to different metallurgical activities in the same area. Archaeological evidence of this mining and metal production activity, which is understood to have at least two phases, provided us valuable information revealing the nature and history of this settlement between Lydia and Ionia, which is not mentioned in inscriptions and ancient sources. Lacks in the typology and the dating of the products obtained as a result of these metallurgical activities are clarified with Karamattepe finds. Around Mount Nif, the surface finds belonging to the installations showing that olive oil and wine production, were made in Antiquity as well as today. The first evaluations about these show that agricultural production areas are not located in the settlement but a little further outside. Determining the functions and distributions of these agricultural production traces will provide data for studies on understanding the road networks, trade capacity and demography of the region in Antiquity.

Keywords: Smyrna, Mount Nif, Archaeometallurgy, Olive oil, Wine.

Giriş

Nif (Olympos) Dağı günümüzde İzmir'in doğusunda, Kemalpaşa, Torbalı, Buca ve Bornova ilçelerinin sınırları içindedir. Kuzeyinde Sipylus Dağı ile Gediz (Hermos) Nehri'nin bir kolu olan Nif (Kryos) Çayı'nın suladığı Kemalpaşa (Nymphaion) Ovası, doğusunda Smyrna-Sardeis yolunu güneye, Küçük Menderes (Kaystros) Vadisi'ne bağlayan ve Nif Dağı'nı Bozdağ (Tmolos) silsilesinden ayıran Karabel Geçidi, güneyinde Torbalı Ovası yer alır. Nif Dağı'nda ilk sistematik arkeolojik araştırmalar Prof. Dr. Elif Tül Tulunay başkanlığında gerçekleştirilmiş, 1999-2001 yıllarında yapılan inceleme gezilerini 2004-2005 yıllarında T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle İstanbul Üniversitesi adına yapılan yüzey araştırmaları ve 2006 yılından itibaren de kazılar takip etmiştir. İzmir ili Nif Dağı Kazısı, Torbalı ilçesi Dağkızılca Mahallesi'ne bağlı Başpınar ve Dağkızılca ile Kemalpaşa ilçesi Vişneli Mahallesi'ne bağlı Karamattepe ve Balıcaoluk mevkileri olmak üzere dört alanda gerçekleştirilmektedir (Resim 1). Bu araştırma ve kazılarla Batı Anadolu'nun bu dağlık iç kesiminde daha önce varlığı bilinmeyen, MÖ 8. yüzyıldan MS 14. yüzyıla tarihlendirilen, arkeolojik kültür varlıkları ortaya çıkarılmıştır. Dağkızılca'da farklı tipte mezarları (tümülüs, oda mezar, sandık mezar, pişmiş toprak lahit) barındıran bir nekropolis yer almaktadır. Başpınar'da daha erken döneme ait devşirme malzemenin kullanıldığı, Laskarisler Dönemi kilisesi ile tek apsisi bir diğer kilise, ilk kez Nif Dağı kazılarıyla belgelenmiştir. MÖ 1. binyılın ilk yarısında metal işliklerini içeren bir yerleşim ve MÖ 4. yüzyılda kısa süreli mezarlık kullanımı saptanan Karamattepe'de ele geçen metal buluntu ve arkeometalürji verileri, burada kapsamlı bir metal üretimi gerçekleştirildiğini göstermiştir. Balıcaoluk'ta, kısmen surla çevrili, çevresine hâkim bir tepe yerleşimi kazılmaktadır.¹

Nif Dağı'nda yürütülen arkeolojik araştırma ve kazılarla farklı üretim etkinliklerine ilişkin kanıtlar saptanmıştır. Kemalpaşa ilçesi Vişneli Mahallesi'ne bağlı Karamattepe mevkiinde 2006 yılından itibaren sürdürülen kazılarda Antik Çağ'da metal üretiminin çeşitli aşamalarını gösteren bulgular elde edilmiştir. Nif Dağı çevresinde tarımsal üretimle ilgili kalıntılar da ele geçmektedir. Bu bölgede, günümüzde olduğu gibi Antik Çağ'da da zeytinyağı ve şarap üretimi yapıldığını gösteren düzeneklere ait parçalar bulunmaktadır. Bu tarımsal üretim izlerinin

¹ Tulunay 2012, 82 vd.

dağılımları üzerinde yapılacak çalışmalarla Antik Çağ'da bölgenin yol, üretim alanı, yerleşim bağlantıları da belirlenebilir.

Nif Dağı Kazısı Karamattepe Metal İşlikleri

Karamattepe'de ele geçen dört bini aşkın metal buluntu² ve arkeometalürji verisinin tasnifiyle,³ burada yoğun bir metal üretimi gerçekleştirildiği anlaşılmıştır.⁴ Karamattepe kazılarının başlangıcından bugüne kadar yürütülen arkeometalürji çalışmalarında, bronz dökümü, cevherden gümüş ayırıştırma işlemi, demir izabesi ve demir şekillendirme işlikleri kesinlik kazanmıştır. Karamattepe metal buluntu ve arkeometalürji verilerinin incelenmesi kapsamında, 2006-2012 yıllarında metal buluntu tasnif ve tipoloji çalışması, 2012-2018 yıllarında antik metalürji verilerinin tasnifi ve özellikle demir üretiminin açıklanması üzerine analiz çalışmaları yapılmıştır. On yılı aşan araştırma sürecinin ardından Karamattepe metal işliği içerisindeki evreler ve evrelere ait buluntular sınıflandırılmıştır. 2019 yılından itibaren ağırlıklı olarak Karamattepe metal işliğinin evrelerinin açıklanması üzerine yeni bir veri tasnif ve analiz sürecine başlanmıştır. 2020-2022 yıllarında Karamattepe metal işliğinin evrelerinin saptanması ve maddi kültür kalıntılarının bu evrelere göre ayırıştırılması çalışmaları yoğunlaşmıştır⁵. Hem üretim aşamasında kalan bronz ve demir nesnelere analojik ve tipolojik değerlendirmesi hem de saptanan dört fırının tipleri göz önüne alındığında, tüm metal üretiminin ve işlik kullanım sürecinin birden çok evresi olduğu açıktır. Bronz döküm aşamasından kalan, tipolojisi belirlenebilen tek buluntu⁶ en geç MÖ 7. yüzyıl sonu veya MÖ 6. yüzyıl başına tarihlendirilen bir fibulaya aittir. En çok üretim verisi sunan demir izabesi ve demir işlikleri ise en erken MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Bu durumda, iki işlik evresi arasında yaklaşık 75 yıl vardır. Küçük buluntular için yapabildiğimiz işlik evresi ayırımı, izabe fırınları için de düşünmemiz gerekmektedir. Karamattepe'de iki farklı tipte toplam dört izabe fırını *in situ* saptanmış ve yerinde korunmuştur. Bu fırınların üçü aynı, yalnızca biri farklı tiptedir. Üç demir izabe fırını işliğin ikinci evresine, tuz sementasyon fırını işliğin birinci evresine aittir. Karamattepe kazılarında saptanan bronz dökümü, cevherden gümüş ayırıştırma işlemi, bu aşamalarda kullanılmış olan ocaklar, Nif Fırın 3 ve süreçle ilgili üretim atıkları 1. Metal İşliği evresine; demir izabesinin yapıldığı üç fırın, demir şekillendirme işlikleri, demir üretim atıkları, demir nesne üretim sürecinden günümüze kalan yarı mamul ürünler ve fırın çıktıları 2. Metal İşliği evresine tarihlendirilmektedir (Resim 2). İki işlik evresinde uygulanan metalürji etkinliklerinde farklılıklar olması nedeniyle bu çalışmada iki metal işliği evresi ayrı ayrı ele alınacaktır.

2 Nif Dağı Kazısı metal buluntularının koruma-onarımı ve çizimleri Öğr. Gör. Ceren Baykan Ceren Baykan tarafından yapılmıştır.

3 Nif Dağı Kazısı Karamattepe metal buluntu ve arkeometalürji çalışmaları Trakya Üniversitesi'nin TÜBAP 2013-71 - Anadolu'nun MÖ 1. Bin Metal Kullanım Verilerinin Saptanması ve Korunması, TÜBAP 2015-91 - Batı Anadolu ve Trakya Bölgeleri Arkeometalürji ve Arkeometri Araştırması, TÜBAP 2017-84, TÜBAP 2017-124 - Nif Dağı Kazısı Metal ve Metal Üretim Verilerinin Belgelenmesi ve Korunması, TÜBAP 2018-101, TÜBAP 2019-146, TÜBAP 2020-47 ve TÜBAP 2020-48 projeleriyle desteklenmiştir.

4 Baykan 2012, 231-246; Baykan 2013a, 191-204; Baykan 2013b, 157-165; Baykan 2016a, 25-33; Baykan 2016b, 21-36; Baykan 2016c, 374-382.

5 Baykan 2021a, 212-231; Baykan 2021b, 1-29.

6 Nif M. 08-78 numaralı buluntu: Baykan 2012, 234, 236, resim 10.

Karamattepe 1. Metal İşliği Evresi

Karamattepe kazılarında saptanan bronz döküm verileri arasında bazı üretim atıkları ve hatalı döküm kalıntıları bulunmaktadır⁷. Karamattepe'den boyut ve biçim açısından fibulaya benzeyen bir buluntu⁸, üst tarafında bronz döküm atıkları gibi kalıp döküm ağızını ve kanalını⁹ barındırmaktadır. Döküm aşamasında kalan bu hatalı üretim atığı, Karamattepe'deki bronz döküm etkinliğini kanıtlar¹⁰. Nif Dağı Kazısı yakınındaki bakır yatakları arasında, günümüz koşullarında ekonomik değeri olmayan¹¹, Buca Maden Tepe ve Kemalpaşa Kurudere zuhurları sayılabilir. Antik Çağ'da kullanılmış olabilecek ama günümüzde "küçük maden rezervleri" olarak sınıflandırılan zuhurlar, günümüzün "ekonomik maden rezervi" olarak sınıflandırılanların on katıdır¹². Antik Çağ'da üretim aşamasına alınan metal cevherleri ya özellikle açılan madenlerden ya da yüzeyden toplanarak elde ediliyordu. Geleneksel üretim süreçlerindeki, metal cevherlerinin ufak parçalara ayrılarak yıkanması, Antik Çağ metal üretim etkinliklerinde de mevcuttur. Fırın ısısından tasarruf ve daha saf ürün elde etmekte kullanılan cevher zenginleştirme taşlarının on¹³ ve tek çukurlu örnekleri ile tek yüzünde aşınma, kırılma ve çukurluklar bulunan çoğu küresel biçimli sert çay taşları Karamattepe'de ele geçmiştir¹⁴. Karamattepe'de farklı boyutlarda sürtme taş öğütücüler de bulunmuştur¹⁵. Bunlardan ufak boyutlu, nispeten taşınabilir olanlar¹⁶ dışında, büyük boyutlu örnekler de vardır¹⁷. Karamattepe kazı alanının güneydoğu köşesine yakın (olasılıkla bir sonraki evreye ait) bir taş dizisi içerisinde, duvar örgüsünde kullanılan diğer taşlara göre daha büyük ve tek yüzleri sürtme kaynaklı aşınmış taşlar saptanmıştır. Ana kaya içerisinde çukurlaştırılmış, olasılıkla 2. Metal İşliği evresine ait bir demir işliğindeki ocağın, batı kenar taşı da büyük boyutlu bir sürtme taş öğütücüye aittir¹⁸. Karamattepe'de ikincil kullanımdaki öğütücülerin bize göstermiş olduğu kayda değer diğer bir sonuç da 1. Metal İşliği evresinde kullanılan bu cevher ufalama taşları 2. Metal İşliği evresinde işlevini tamamen yitirerek amaçları dışında kullanılmıştır.

Ufalama aşamasından sonra, cevher parçalarının boyutlarına ve üretim yerinin suya yakınlığına¹⁹ bağlı olarak, yıkama gerçekleştirilir. Karamattepe'nin güneydoğusunda bulunan bazı ana kaya çukurları ve aralarındaki su kanalları, cevher yıkamayla ilişkili olmalıdır. Metal cevherlerinin fırınlama aşamasına hazırlanırken saflaştırılmasında bazen yıkama, bazen kavurma, bazen de her ikisi birlikte uygulanmaktadır. Şüphesiz ki bu, eldeki imkânlar ve cevherin durumuna göre değişiklik göstermektedir.

7 Baykan 2016b, 23, 32, resim 6.

8 Baykan 2012, 234, 236, resim 10.

9 Çoklu kanallı benzer buluntu örnekleri Samos Arkeoloji Müzesi'nde görülmektedir. Kyrieleis 1990, 23, resim 8.

10 Baykan 2021c, 51-56

11 Kaptan 1998, 92-93.

12 DPT 2627.

13 Kaptan 2016a, 93-102; Kaptan 2016b, 45-50.

14 Baykan 2013a, 193, 201, resim 5.

15 Baykan 2016b, 22, 30-31, resim 2-3.

16 Baykan 2016c, 376-377, resim 2; Baykan 2016b, 22, 30, resim 2.

17 Baykan 2016b, 22, 31, resim 3.

18 Baykan 2016c, 376.

19 Belli 1986, 368.

Kavurma, belli miktardaki cevher üzerine yığılan odun ve çahların yakılması işlemidir. Antik metal üretim alanlarında hem kavurma hem de metalürji fırınlarında kullanılması için oduna ihtiyaç vardır. Karamattepe kazı alanının güneyinde, tanımlanabilir bir mimari barındırmayan, yanmış ve kısmen kireçleşmiş taşlar bulunan alanın, üretim sürecinin cevher kavurma aşamasına işaret ettiği düşünülebilir. Karamattepe'de ısı nedeniyle kerpiçleşmiş çamur sıva parçaları²⁰ ve ana kaya (marn, yerel dilde kepir) üzerinde ısı nedeniyle renk değişim izleri²¹ saptanmıştır. Bunlara dayanarak Karamattepe'de ısıyla ilişkili metalürjik etkinliklerin göstergesi olabileceği düşünülerek 2009 yılında araziden alınan ana kaya parçaları üzerinde bazı ısı denemeleri yapılmıştır. Dağkızılca ekmek fırınında bir hafta tutulan bir ana kaya parçasının yüzeyinde kızıllaşma gözlenmiştir. Bu deneysel uygulama, sarımtırak ana kayanın yoğun ısıya maruz kaldığında kısmen kızıllaşmasını kanıtlamıştır²².

2014 yılında saptanan ve kazısı 2015 yılında tamamlanan Nif Fırın 3, 2. Metal İşliği evresindeki üç fırından farklı²³, daha büyük, yer yer moloz taş örgü üzeri çamur sıvalı ve orta destekli bir fırındır²⁴. Orta desteğin de tamamen örüldüğünü ve yer yer üzerinin sıvandığını gözlenmektedir. Orta destek üzerindeki sıvamanın herhangi bir alet kullanmaksızın elle yapıldığı, açıkça seçilebilen parmak izlerinden anlaşılmaktadır. Nif Fırın 3 diğer üç fırından, kullanılan krem renkli sıva çamurunun renk ve dokusu açısından da farklıdır.

Nif Fırın 3'ün mimari açıdan en yakın benzerlerini orta destekli ayrıştırma fırınları olarak Sardeis elektron işliğinde görüyoruz. Sardeis'te bulunan işliğin amacı, bir ham maddedeki altın ve gümüşün saf olarak ayrı ayrı kullanılmasıdır. Tek mimari benzerin Sardeis'ten olması Karamattepe'de saptanan Nif Fırın 3'ün de altınlı gümüşün içinden altının saflaştırılmasına yönelik olduğunu kanıtlamaktadır. Karamattepe'de 1. Metal İşliği evresinde bronz dökümü yapıldığı, kalıp hatalı fibula buluntusu ile kesinleşse de gümüş ve altını ayrıştırmanın ne tür ham madde içerisinden yapıldığı konusundaki analizlerin değerlendirilmesi henüz tamamlanmamıştır. Bu nedenle Karamattepe buluntuları ile çevredeki maden yataklarından alınacak örneklerin incelenmesi, Sardeis işliği ile benzerliklerin ve farklılıkların belirlenmesi antik metalürji etkinliklerinin aşamalarını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Antik Çağ'da gümüş elektron, bakır, galen veya kurşun cevherinden ayrıştırılabilmekteydi. Batı Anadolu'da bakıra kıyasla, galen ve kurşuna daha sık rastlanmaktadır²⁵. Nif Dağı çevresinde İzmir'in en önemli kurşun rezervi Buca'da Maden Tepe'dedir²⁶ ve Kemalpaşa'da Ulucak yakınlarında²⁷ da Batı Anadolu'nun en erken kullanıma sahip kurşun (galen) madeni bulunmaktadır. Antik Çağ metalürji etkinliklerinde kurşun, gümüş ve bazen de altının aynı kaynaktan

20 Baykan 2016b, 23, 32, resim 5a.

21 Baykan 2016b, 23, 32, resim 5b ve 5c.

22 Baykan 2016a, 29-30.

23 Baykan 2016c, 377-379.

24 Nif Fırın 3'ün yaklaşık 1 metrelik iç açıklığının ortasında 0,54-0,64 m çaplı yaklaşık 0,40 m yüksekliğindeki bir destek bulunmaktadır. Fırın 3'ün, olasılıkla ısı yalıtımı amacıyla, ana kaya içerisine açılan çukurunun iç kenarlarına, 0,15-0,31 m arasında değişen kalınlıkta taş duvar inşa edilmiştir. Düzgün olmayan dairesel fırının dış çapı 1,33-1,60 m arasındadır.

25 Çağatay 1980, 119-132.

26 DPT 2628.

27 Çevik vd. 2020, 7-23.

elde edilmesi olağandır. Karamattepe yakınındaki Yazıbaşı (Hortuna) Mahallesi'nin kuzeyindeki demir madenin belli oranda bakır ve altın içermesi de benzer bir durumdur. Nif Dağı ve yakın çevresindeki bakır, kurşun ve hatta demir ham maddelerinin belli oranda gümüş, bazen de düşük oranda altın içerdiği açıktır. Madenler, ham madde tükenmedikçe, uzun süre kullanılmaya devam edilebilir. MÖ 1. binyılın ikinci yarısında kullanılan, 1,5 milyon ton cüruf barındıran Amasya Gümüşhacıköy, 1886 yılında terk edilmiştir²⁸. Gerek kazı alanına yakınlık gerekse cevher içeriği bilgisi açısından III. Murat zamanında (1574-1595) Manisa Kadısı'na cevaben yazılan bir belge²⁹ dikkat çekicidir. 16. yüzyıla ait bu belgede Nif Dağı'nda gümüş de içeren kurşun yatağından söz edilmekte, günümüz ölçülerinde oranladığımızda 16 kilo topraktan 353 g kurşun ile 10 g gümüş, bazı kimyasal uygulamalarla altın da elde edilebileceği belirtilmektedir³⁰. Belgede söz edilen kimyasal uygulama, kezzaba vurulma işlemi olan (tizaba urulma) nitrik asit kullanımıdır. Bu uygulamada, önce ham maddeden kurşun kısmı alınarak altınlı ve belki bakırlı gümüş elde ediliyor, ardından asit yardımıyla içerikteki bakır ve gümüşün bozularak geriye altının kalması sağlanıyordu. Bozulan gümüş ise geri kazanımla yeniden kullanılabilirdi. Antik Çağ metalürjisinde asit uygulaması yerine gümüşün tuzla bozulması söz konusudur. Bu uygulama Lydia'nın buluşu olarak anılmaktadır. Kimya terminolojisinde "tuz sementasyonu" olarak anılan bu uygulama Sardeis metal işliğinde kullanılmış³¹ hatta Nif Fırın 3 tipindeki fırınların işlevi için elektrondan saf altın eldesinde kullanılan tuz sementasyon fırınları oldukları belirtilmiştir³². Bu işlem saf altından ve saf gümüşten sikke darbında Sardeis için devrimsel bir gelişme olmuş, erken elektron sikkeler MÖ 6. yüzyıl başında yerini saf altın ve gümüş sikkelere bırakmıştır. Böylelikle Antik Çağ'da farklı uygulamalarla aynı ham maddenin içindeki kurşun, gümüş ve altın ayrı ayrı elde edilip kullanılmıştır. Karamattepe metalürji verileri üzerindeki analizler tamamlanmadan 1. Metal İşliği evresinde hangi ham maddeden gümüş ayrıştırıldığı kesin olarak söylemek mümkün değildir. Ancak gerek Nif Dağı maden rezervleri hakkında bildiklerimiz, gerekse Sardeis metal işliği ile Karamattepe metal işliği arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, Karamattepe 1. Metal İşliği evresinde ayrıştırılan gümüşün galen veya kurşun yoğunluklu bir ham maddeden elde edildiği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Sardeis ve Karamattepe metal işlikleri arasındaki en büyük farklılık ham maddeden kaynaklanmaktadır. Karamattepe kazılarında bulunan tek veya çok çukurlu taş havanlara, sürtme taş öğütücülere ve olası cevher yıkama ve kavurma verilerine Sardeis metal işliğinde rastlanmamıştır. Sardeis'te altın ve gümüş arıtımı dere kumundan yapıldığı için parça boyutunu küçültmeye, yıkamaya ve kavurmaya ihtiyaç duyulmamıştır. Verilerin gösterdiği kadarıyla, Karamattepe 1. Metal İşliği evresindeki metalürji etkinliğinde parça boyutu iri, ön kavurma ve belki yıkama aşamalarına ihtiyaç duyulan bir cevher kullanılmış olmalıdır. Bölgesel metalürji ve arkeolojik kazı verileri ışığında Karamattepe 1. Metal İşliği evresinde kullanılan cevherin, galen veya yüksek kurşun oranlı bir yataktan gelmesi akla yatkındır. Sardeis metal işliğinde de kullanılan cevherde yüksek

28 Kaptan 1975, 9-11.

29 Refik 1931, 44, "...Magnisa kurbinde olan Cebeli Nif'de madeni mestur zuhur, ... numune tutulup iki kulaç yerden çıkan beş bin dirhem topraktan 110 dirhem kurşun, mezbur kurşundan 3 dirhem gümüş hasıl oldu".

30 Refik 1931, 44, "Tizaba urulsa altın dahi çıkarmak mukarrerdir...".

31 Craddock 2000, 200-211.

32 Ramage 2000, 83-89; Craddock 2000, 200-211.

oranda kurşun bulunması nedeniyle metal saflaştırma aşamasında tuz sementasyon³³ fırınından önce çanaklama (kupelasyon) yöntemi kullanılmıştır³⁴. Bu yöntemde üstü açık ocaklarda cevher içerisindeki kurşunun kolay erime ve ağırlık nedeniyle dibe çökme özelliklerinden faydalanılarak ergitme yapılmıştır. Bu aşamada cevher içeriğindeki kurşun gerekli ısıya geldiğinde ergiyerek ağırlığı nedeniyle ocak çukurunun en altında toplanmaktadır. İçerikte altın ve gümüş dışında soy metal olmayan tüm içerik (kurşun dahil) oksijenle temas ettiğinde kütsel bozulmaya uğrayarak ocak tabanında kaba gözenekli bir kütle oluşturur. Gümüş yoğunluğu ise ergime sırasında en üstte birikir. Soğuma sonrasında gümüş yoğunluğunun toplandığı disk biçimli üst parça alınabilecek durumdadır. Sardeis'te hem çanaklama (kupelasyon) işleminin yapıldığı açık ocak çukurları hem de işlem sonrası ocak çukuru tabanında arta kalan kütleler³⁵ bulunmuştur.

Karamattepe'deki yerleşimin tabanını oluşturan ana kaya üzerinde yer alan oyuk ve çukurların antik metal üretim süreçlerinin anlaşılması için kapsamlı şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Ana kayada bazı çukurlar, yüksek ve sürekli ısıya maruz kaldığı anlaşılan taş öbekleri, pişmiş toprak kap parçalarından yapılan sıkıştırılmış ve üzerinde ısı uygulanmış düzlemler, bazı karbon ve kül içerikli alanlar saptanmıştır. Karamattepe'de yerleşimin tabanını oluşturan ana kaya üzerindeki bu izler incelendiğinde burada gümüş ayrıştırma ve çanaklama (kupelasyon) yapılmış olabileceğine ilişkin bazı bulgulara ulaşılmıştır³⁶. Bu izler, Paktolos nehri kenarındaki Sardeis elektron işletmesindekiler³⁷ ile benzerlik göstermektedir. Bu çukurların, buldukları yerler ve üretim süreçleri göz önüne alındığında su, kül, cevher, kömür barındırmaya yönelik, ısı işlem uygulandığı gözlenen bazı ufak çukurların da ocak işlevinde olduğu söylenebilir. Bunun dışında, yine olasılıkla su depolanan büyük küplerin alt kısmının oturtulması için düzenlenmiş ana kaya oyukları bulunmaktadır. Ana kaya üzerine küçük ve derin açılmış bazı dairesel ve uzunlamasına yuvalar ise ahşap dikmeler ve mimari ile ilişkilidir. Karamattepe'de bazıları galen veya kurşun içerikli, bazıları ise demir, bakır ve kurşun içeriğinden farklı görünen, içeriği tam anlaşılamayan üretim artıkları³⁸ da saptanmıştır.

Şimdiye kadar arkeolojik bir örneği veya analiz verisi olmamakla birlikte, Nif Fırın 3 için, tipi ve tanımlanan süreç nedeniyle, gümüşten altın eldesi dışında bir işlev tanımlanamamaktadır. Gerek yayınlardaki süreç tanımlamalarından gerekse tuz sementasyonun kimyasal açıklamalarından gümüşün bozularak ayrıştırılması ve gümüşün geri kazanımı kısmında soru işaretleri vardır. Bu soru işaretleri Antik Çağ koşulları ve uygulamaları düşünüldüğünde daha da artmaktadır. Gerek Karamattepe 1. Metal İşliği evresindeki metal kullanımının ayrıntılı açıklanabilmesi, gerekse kimyasal sürecin eksiksiz anlaşılabilmesi için bir dizi deneysel uygulama ve tuz sementasyonu üzerine geniş çaplı bir etnoarkeoloji araştırmasının gerçekleştirilmesi gerekmektedir³⁹.

33 Craddock 2000, 200-211.

34 Sardeis'te saptanan çok sayıdaki çanaklama (kupelasyon) ocağının (Ramage 2000, 80-83) yalnızca gümüşün geri kazanılması aşamasında kullanıldığı ileri sürülmektedir (Craddock 2000, 208-209). Yayınlar incelendiğinde, bu ocakların hangi aşamada (sementasyon fırını öncesinde, fırın sonrasında ya da her iki aşamada) kullanıldığı konusunda görüş birliğine varılmadığı anlaşılmaktadır.

35 Craddock 2000, 208-209; Ramage 2000, 80-83, 89-90, resim 4. 36-37.

36 Baykan 2016b, 25, 35, resim 11.

37 Craddock 2000, 208-209; Ramage 2000, 80-83.

38 Baykan 2016b, 24-25, 33, resim 8.

39 Bu amaçla, deneysel çalışmalarla özellikle tuzun gümüşü bozması gözlemlenecek ve geri kazanım denemeleri

Saflaştırma aşamasında tuz sementasyonu fırınında gümüşün bozularak altının ayrıştırılabilmesi için kullanılan tuz miktarı azımsanmayacak miktardadır. Tuzun elde edilmesinin de zahmetli olduğu Antik Çağ koşullarında metal üretiminde bu kadar çok tuzun kullanılması oldukça pahalı gözükmeştir. Antik Çağ'da, bu yöntem için yeterince tuz bulunamadığında tuz yerine kiremit veya tuğla kırıkları veya tozu kullanılmaktadır. "Tuğla tozu" ve "kiremit tozu" ifadeleri Sardeis Paktolos ayrıştırma atölyesinin ocaklarının açıklanmasında da geçmektedir⁴⁰. Fakat MÖ 7.-6. yüzyıllarda bu işlemde kullanılacak tuz kaynağı olarak pişmiş toprak kırıklarının ve tozunun tuğla ve kiremit yerine, ömrünü tamamlamış kaplardan elde edilmesi daha akla yatkındır. Nif Dağı Kazısı'nda 2012 yılında Karamattepe'de yapılan kazılarda, alanın Geometrik/Arkaik Dönem evrelerine ait, herhangi bir yapıya bağlı olmaksızın ana kayaya oyulmuş, içlerine farklı pişmiş toprak kap parçaları doldurulmuş "Kontekst I" ve "Kontekst II" çukurları bulunmuştur. Ele geçen buluntulara göre her ikisi de MÖ 700-625 yıllarına tarihlendirilmiştir⁴¹. Karamattepe "Kontekst I" ve "Kontekst II" içerisindeki pişmiş toprak kap parçaları, 1. Metal İşliğı evresinde gümüş ayrıştırma işlemi sırasında tuz yerine kullanılmış olmalıdır. Çukurların mimariye bağlı olmaması, MÖ 625 sonrasında tarihlendirilen veri içermemesi ve Karamattepe'de varlığını saptadığımız iki evreli metalürjik etkinlik alanında olmaları nedenleriyle, Karamattepe'nin 1. Metal İşliğı evresine ait ve Nif Fırın 3 gibi orta destekli fırınlarda yapılan tuz sementasyonu işlemiyle ilişkili olduğu saptanmıştır. Karamattepe'de gümüş ayrıştırmada gereken tuzun sağlanması amacıyla bu çukurda depolanmış pişmiş toprak kap parçalarının en geç MÖ 625'e tarihlendirildiğı ve bölge Sardeis ile birlikte MÖ 546'dan itibaren Pers egemenliğine girdiğı için Karamattepe 1. Metal İşliğı evresi MÖ 625-546 yıllarına tarihlendirebilir.

Karamattepe 2. Metal İşliğı Evresi

Karamattepe'deki kazılarda sayıca en çok bulunan ve üretimin her aşamasından veri barındıran metal, demirdir. Nif Dağı Kazı alanları yakınında, Taşkesik, Dağkızılca, Arıkbaşı⁴² ve Yazıbaşı (Hortuna)⁴³ mevkieerinde demir cevherleri bulunmaktadır. Bunların dışında 2011 yılında Nif Dağı Kazı alanlarından Balıcaoluk'ta saptanan demir cevher damarının, Antik Çağ'da kullanılmış olduğu düşünölmektedir⁴⁴.

Antik izabe fırınları için vazo resimleri üzerindeki betimler⁴⁵ ve Cleere'nin bazen çukur bazen düz zemin üzerindeki kerpiç fırın sınıflandırması⁴⁶ yol göstericidir. Malzemesi nedeniyle, arkeolojik kazılarda metalürji fırınlarının *in situ* saptanması güç olduğundan bazen kazı sonrası

---

yapılacaktır. Tuz sementasyonu kullanılan altın rafinelelerinden yararlanılarak gümüşün geri kazanımıyla ilgili geleneksel örnekler, etnoarkeolojik açıdan geniş çapta incelenecektir.

40 Craddock 2000, 202-205.

41 Tulunay 2014, 345: Dörtgen bir çukurda, Kontekst I içerisinde benzer hamurlu farklı bezemeli kotyle parçaları; tek kulplu fincan parçaları, amphora ve hydria parçaları tarihlendirmeye yardımcı örneklerdir. Dairesel çukurlu Kontekst II içindeki 171 parçadan 39 örnek, tarihlendirilebilen ağız, kaide ve bezemeli gövde parçalarıdır.

42 MTA 2485.

43 MTA 136, 66-68; MTA 424; 463; 465; 483; 498; 503; 1556 ve 2482.

44 Baykan 2017, 134-136.

45 Oddy-Swaddling, 1985, 43-57.

46 Cleere 1972, 8-23.

kesit fotoğraflarından⁴⁷, bazen de parçalarından⁴⁸ tanımlanabilmektedir. MÖ 1. binyılda demir üretimi ve fırın verileri son derece sınırlıdır⁴⁹. MÖ 3. yüzyıl sonu ile MÖ 1. yüzyıl başına tarihlendirilen, İtalya Populonia'da Baratti yerleşimindeki demir izabe fırını, yakın zamana kadar, Antik Çağ'ın yerinde saptanmış en erken demir izabe fırını olarak bilinmekteydi⁵⁰.

Karamattepe 1 numaralı fırın, 2011 yılı kazılarında saptanmıştır, tabanı çukursuzdur. Nif Fırın 1'in iç çapı 37 cm, korunagelen yüksekliği 20 cm, cidar kalınlığı 3,5-5 cm olan Karamattepe fırını, biri ağız için 11 cm diğeri olasılıkla körük için 5,5 cm olmak üzere iki açıklıklıdır. Korunagelmiş kısım, fırının alt seviyesidir⁵¹. Karamattepe 2 numaralı fırın, 2012 yılında kazılmıştır, tabanı çukursuzdur. Nif Fırın 2, iç çapı 41-44 cm, dış çapı 53-56 cm, cidar kalınlığı 4-7 cm arasındadır, dışı iri pişmiş toprak kap parçalarıyla desteklenmiştir, 9-10 cm açıklığa sahiptir⁵². Karamattepe 4 numaralı fırın, 2014 yılında AA 33 d açmasında ortaya çıkarılmıştır, tabanı çukursuzdur. Nif Fırın 4, tıpkı Nif Fırın 1 ve Nif Fırın 2 biçiminde ve onlarla yakın ölçülerdedir. Nif Fırın 1, 2 ve 4'ün iç cidarlarındaki eğime bakarak 80 cm'den yüksek olmayan, taban hizasına yakın en az bir körük açıklığına sahip metalürji fırınları oldukları düşünülebilir. Küçük ölçü farklılıkları dışında birbirine çok benzeyen bu üç fırın, Cleere'nin tipolojisine göre⁵³ B grubu 2.1 tipine girmektedir. Bu üç fırın zemine oturtulan, çamur ya da kerpiç silindir biçiminde inşa edilen, taban hizasında körük için açıklık bırakılan ve olasılıkla taban genişliğinden daha küçük bir tepeli açıklığına sahip tiptedir. Etnoarkeolojik⁵⁴ örnek ve deneysel arkeoloji⁵⁵ karşılaştırmalarıyla bu tip fırınların Antik Çağ'dan günümüze ulaşan görsel veriler sonucunda demir metalürjisinde izabe fırını olduğu açıktır.

Fırını gereken ısıya yükseltmek için geliştirilen yöntemlerden biri üfleçlerle yapılan körüklemedir. Üfleme çubuklarında yanıcı malzeme kullanıldığında ateşle doğrudan temas eden yere, bazen de üfleme ucuna yanmayan malzemeden (pişmiş toprak, taş, metal) üfleçler takılmıştır. Gerek üretim sürecinin gerekse kullanılan malzemelerin uzun süre değişmeden aktarıldığını göstermesi açısından Bronz Çağı⁵⁶ ve Osmanlı Dönemi⁵⁷ üfleçleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Karamattepe buluntuları arasında iki adet pişmiş toprak üfleç parçası⁵⁸ ve çeşitli üretim atıkları⁵⁹ saptanmıştır. Nif Fırın 1'in hemen yakınında saptanan, disk biçimli taş, vazvo resimlerinde⁶⁰ betimlenen izabe fırınlarının üzerinde duran kabın kapağı olmalıdır.

47 Lancel 1981, 166-167, resim 6.

48 Photos vd. 1988, 193-185.

49 Tylecote 1992, 49.

50 Voss 1988, 1-100.

51 Baykan 2013a, 194, resim 6.

52 Baykan 2013b, 160, resim 2.

53 Cleere 1972, 8-23.

54 Cleere 1963, 154-158; Shrivastava 1999, 33-46.

55 Cleere 1991, 45-49; Cleere 1970; Cleere 1971, 203-217.

56 Kulakoğlu-Kangal 2011, 276, katalog 248-249.

57 Yazıcı-Ermiş 2011, 38.

58 Baykan 2013a, 202, resim 7.

59 Baykan, 2013a, 199, resim 2.

60 Oddy-Swaddling, 1985, 43-57.

Demir üretiminde izabe sonrasında süngerimsi fırın çıktısı, cüruf ve kömür parçacıklarından arındırılmak üzere dövülmelidir. Süngerimsi kütlelerin fırından çıkartılışı sırasında özellikle üste doğru daralan fırınların, kısmen veya tamamen yıkılması gerekebilir. Karamattepe’de henüz dövülme aşamasına geçmemiş, fırın çıktısı süngerimsi görünümde kalmış kütlelerin olduğu, kesitlerinde barındırdıkları hava boşluklarından anlaşılmaktadır. Fırın çıktısı kütlelerin yabancı parçalardan arındırılması ve yapısının bütünleşip gözeneksiz hale gelmesi için birçok kez ısıtılıp dövülmesi gerekir. Karamattepe demir buluntularının büyük çoğunluğu dövme sürecinden kalkanlardır. Dövme aşamasına geçildiğinde kütlelerin yeniden ısıtılması için artık fırın yerine ocak yeterli olduğundan dövme işleminin yapıldığı mekânların tanımlanmasında bu ayrıntıya dikkat edilmelidir. Fırın olarak saptanan alanlar, demir izabesi yapılan üretim yerleridir, yalnızca ocak ve etrafında gerekli örs, su çukuru, kömür çukuru gibi izlerin bulunduğu alanlar ise demir işlikleridir. Ocak ve örs yakınlığı konusunda Klazomenai⁶¹ ve Karamattepe’den bazı mekânlar bu konuda bilgi vericidir⁶². Sert çay taşlarından örsler üzerinde dövüldüğü için içbükey dairesel görünüm alan demir kütleler Karamattepe’de saptanmıştır. Karamattepe’de demirci işliği olarak adlandırabileceğimiz, içerisinde ocakların bulunduğu en az üç mekân bulunmaktadır. Bunlardan biri Klazomenai⁶³ demirci işliğine çok benzer, diğeri de 1. Metal İşliği evresinde söz edilen, bir cevher hazırlama taşının devşirme kullanıldığı bir ocağı içeren, zemin çukurlaştırılarak yapılan küçük bir mekândır.

Anadolu’da MÖ 1. binyıla tarihlendirilen demir işliklerine baktığımızda⁶⁴; Karamattepe’nin kapsamının genişliği ortaya çıkmaktadır. Anadolu’da saptanan nadir MÖ 1. binyıl demirci işlikleri arasında Klazomenai⁶⁵, Phokaia⁶⁶, Pürneşe⁶⁷ bilinmektedir. Karamattepe dışındakilerde, en çok mimari veriyi ve ayrıntıyı barındıran işlik bile tek kapalı işlik veya tek açık alan işliği içermektedir. Karamattepe’ye baktığımızda⁶⁸ ise demir dövme işliği olarak sınıflandırabileceğimiz üç farklı mekân, açık alanda birbirinden bağımsız üç demir izabe fırını ve üretim sürecinin farklı aşamalarına ilişkin çok sayıda metal buluntu ve üretim atığı içerdiği görülmektedir. Bu durum Karamattepe’nin demir işliği olarak kullanıldığı evredeki yoğunluğu ve demir malzeme üretim miktarını kanıtlar niteliktedir. Söz konusu süreçle ham madde üretimi tamamlanmış ve mamul ürün yani bir nesne üretimine geçilmesi sağlanmıştır. Bu aşamada yapılmak istenen malzeme doğrudan dövülerek şekillendirilir veya sonra şekillendirilmek üzere külçeye dönüştürülür. MÖ 7-6. yüzyıldan⁶⁹ MS 2. binyıla kadar gelenekselleşen dörtgen kesitli demir külçeler, Karamattepe’de tüm ve kesik örnekler halinde bulunmuştur. Karamattepe’de demirden ne tür

61 Ersoy 2007, 173-174; Yalçın-Cevizoğlu 2011, 85-89; Cevizoğlu-Yalçın 2011, 73-97.

62 Baykan 2013a, 195, 204, resim 10-11.

63 Ersoy 2007, 173-174; Yalçın-Cevizoğlu 2011, 85-89; Cevizoğlu-Yalçın 2011, 73-97.

64 Baykan 2012, 231-246; Baykan 2013a, 191-204; Baykan 2013b, 157-165; Baykan 2016a, 25-33; Baykan 2016b, 21-36; Baykan 2016c, 374-382; 2-3; Belli 1986, 371; Ersoy 2007, 173-174; Yalçın-Cevizoğlu 2011, 85-89; Cevizoğlu-Yalçın 2011, 73-97; Özyiğit 2005, 43-50.

65 Ersoy 2007, 173-174; Yalçın-Cevizoğlu 2011, 85-89; Cevizoğlu-Yalçın 2011, 73-97.

66 Özyiğit 2005, 43-50.

67 Belli 1986, 371.

68 Baykan 2012, 231-246; Baykan 2013a, 191-204; Baykan 2013b, 157-165; Baykan 2016a, 25-33; Baykan 2016b, 21-36; Baykan 2016c, 374-382.

69 Stölner 2008, 164; Pleiner ve Bjorkman 1974, 295, resim 8.

nesneler üretildiğini yorumlayabilmemiz için kazıda ele geçen demir buluntuların tipolojik tasnifinin tamamlanması ve yarı mamul ürünlerin saptanması gerekmektedir. Karamattepe'de demir buluntular arasında sayıca en çok olan, tipoloji ve analogi çalışması sonucu dört tip⁷⁰ altında toplanan beş yüzü aşkın demir ok ucudur. Her dört tipte de yarım kalmış, üretimi tamamlanmamış örnekler saptanmış, yarı mamul nesnelerin çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmıştır.

Söz edilen demir ok uçlarının Anadolu'da görülmesinin Perslerin gelişiyle ilişkili olduğunun saptanması ve üretim yoğunluğu göz önüne alındığında Karamattepe'nin, Pers ordusunun batıya ilerleyişi sırasında kullandığı bir demir işliği olduğu⁷¹ kesinleşmektedir. Bu veriler ışığında, Karamattepe 2. Metal İşliği evresi MÖ 546-510⁷² yıllarına tarihlendirilebilir (Resim 3).

Karamattepe, antik metalürji etkinliklerinin aşamalarını anlamamızı sağlayan hem üretim süreçlerini hem de kullanılan malzemenin işlev ve niteliğini bütüncül biçimde sunan eşsiz bir örnektir. Karamattepe'deki metal üretim aşamalarının araştırılmasına yönelik çalışmalarda metalürjik malzemenin içerik analizlerinin değerlendirilmesine devam edilerek, ana kaya taban üzerinde saptanan tüm çukur, oyuk ve izler, ayrıca pişmiş toprak ve taş buluntular yeniden gözden geçirilecektir. Deneysel arkeoloji uygulamalarının, antik teknoloji süreçlerinin anlaşılmasına katkı sağlayabileceği de göz önüne bulundurulacaktır.

Sonuç

Nif Dağı'nda 2014-2015 yıllarında yapılan yüzey araştırmaları ve 2006 yılında başlayan kazılar sırasında, bu bölgede günümüzde olduğu gibi Antik Çağ'da da zeytinyağı ve şarap üretimi yapıldığını gösteren düzeneklere ait *trapetum*, *orbis*, vida taşları⁷³ ile pres yatakları saptanmıştır. Zeytini ezmek için kullanıldığı bilinen *trapetum* ve *trapetum*daki zeytinin ezilip hamur haline gelebilmesi için kullanılan *orbis*ler⁷⁴ Antik Çağ'da bölgenin tarımsal üretim etkinliğini yansıtan öğelerdir. Bu buluntuların, özellikle Torbalı ilçesi Dağkızılca Mahallesi ve çevresinde çok sayıda örneği ele geçmiştir (Tablo)⁷⁵.

Ortasına demir mil yerleştirilen kırma teknelerinin kökeni Helenistik Dönem'e kadar gitmektedir. Ortasında yuvarlak çıkıntı ya da oyuk bulunan bu sisteme *trapetum* ya da *mola eleria* adı

70 Baykan 2012, 231-234, 242, resim 2.

71 Baykan 2012, 234-235.

72 Pers ordusu, Yunanistan'da Marathon (MÖ 490), Thermopylai (MÖ 480) ve Plataiai (MÖ 479) gibi büyük çarpışmaları gerçekleştirmeden önce batıya ilerlemeye başlamış, MÖ 512'de Abdera'yı kontrol altına almıştı. Bu nedenle Karamattepe 2. Metal İşliği, Sardeis'i ele geçirmelerinden sonra kullanılmaya başlanmış ve aralıksız olarak ordunun batıya ilerleyişine kadar kullanılmış olmalıdır. Pers ordusunun mühimmat üreten zanaatkarlarla birlikte hareket ettiği düşünüldüğünde, Karamattepe demir işliği ilk batı ilerleyişinden sonra olasılıkla kullanılmamıştır.

73 İngilizce'deki screw weight terimi için Türkçe'de vida ağırlık taşı yerine vida taşı terimi kullanılmıştır.

74 Ersin Doğer ve Yusuf Sezgin, Aiolia'daki çalışmalarında günümüze ait menengiç yağı atölyesi ve Antik Çağ'da üretimi hakkında bilgi vermektedir. Zeytinyağı ve menengiç yağı üretim tekniği ve kullanılan ışık unsurlarının benzerliğine görselleriyle birlikte değinilmektedir. Doğer-Sezgin 2015, 83-86.

75 Nif Dağı çevresinde Torbalı ilçesi Dağkızılca Mahallesi, Kemalpaşa ilçesi Vişneli Mahallesi ve Buca ilçesine bağlı bazı mahallelerde 2009 yılına kadar saptanan tarımsal üretim buluntuları daha önce yayımlanmıştır. Bektaş 2015, 74-75.

verilmektedir⁷⁶. *Mola olerianın trapetum*dan farkı, ortasındaki demir milin yüksekliğinin ayarlanabilmesidir. *Orbis* ile *trapetum* birlikte kullanılır. Yatay bir demir ya da ahşapla ortadaki dikmeye bağlı halde dönen *trapetum*, mortar kısmına yerleştirilen zeytinleri ezer. Bazı örneklerde *orbis*ler ortadaki dikme yerine hayvan ya da insan gücüyle de döndürülmektedir.

Nif Dağı'nda 2020-2022 yıllarında yapılan araştırmalarla Kemalpaşa ilçesi Cumalı Mahallesi ve Torbalı ilçesi Dağkızılca Mahallesi'nde (Resim 4) saptanan bazı buluntular (Resim 5), bu bölgedeki tarımsal üretim etkinliği ve tarımla ilgili işlikler hakkında yeni bilgiler edinmemizi sağlamıştır.

Dağkızılca Mahallesi'nde bir tarla kenarında yüzeyde bulunan bir *trapetuma* ait mortar parçası (No. 7, Resim 6), tüm halde ele geçemediğinden merkez kısmı anlaşılammıştır. Dağkızılca'dan başka bir örnekle karşılaştırdığımızda (No. 5), *trapetumun* mortar kısmında yivlerin ve merkezinde dik bir oyugu olmayışıyla farklılıkları görülebilmektedir. Bu iki ezme teknesi, Antik Çağ'da kullanıldığı düşünülen yolun iki farklı yanında bulduklarından ayrı işliklere ait olmalıdırlar. 7 numaralı parçanın benzerleri, birçok zeytinyağı işliğinde görülür ve Helenistik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi başlarına kadar tarihlendirilmektedir⁷⁷.

Dağkızılca Mahallesi Söğütözü/İnpınarı mevkiinde bulunan ortası oyuk taşın (No. 8, Resim 7) *orbis* olabileceği düşünülmektedir. Kilikia'daki benzerleri Roma İmparatorluk Dönemi ile Geç Antik Çağ arasına tarihlendirilmektedir⁷⁸. Fakat söz konusu ezme taşının çevresinde ele geçen pişmiş toprak kap parçalarına göre büyük olasılıkla Helenistik Dönem'e aittir.

Kemalpaşa ilçesi, Cumalı Mahallesi'nde bulunduğu söylenen, kenarları yuvarlatılmış pres yatağı (No. 9, Resim 8), diğer örneklerle görece daha uzak bir konumdadır. Cumalı'da daha önce herhangi bir tarımsal işlik unsuruna rastlanmaması nedeniyle burada Dağkızılca'daki gibi yoğun bir üretim alanından söz edilememektedir. Pres yataklarının önünde, akan sınının biriktirilmesi için havuz ya da depolama kabı yer alır ve bu yataklarda baskı kolu ve baskı koluna asılan ağırlık taşları (*litus*) aracılığıyla sıvı çıkarılabileceği gibi baskı kolu vida sistemi de kullanılabilir. Bu pres yatağı, *in situ* bulunmadığı ve konteksti bilinmediği için presleme yöntemini belirlenememiş ve tarihlendirilememiştir.

Bu işlik unsurlarının, yerleşimin yakınındaki çiftliklerle mi yoksa tümüyle ayrı üretim alanlarıyla mı ilişkili olduğu açıklık kazanmamıştır. Buluntular *in situ* ele geçmemekle birlikte ağırlıkları nedeniyle asıl yerlerinden çok uzağa taşınmadıkları düşünülebilir. Özellikle Dağkızılca Mahallesi'ndeki buluntuların çoğu, tümülüs tipi mezarları da içeren antik nekropolisin bulunduğu tepenin eteklerinde ve buradaki antik yol güzergahının iki yanında ele geçmiştir. Tarımsal üretim etkinliğini gösteren bu buluntular, konumları açısından ele alındığında, nekropolisin doğusunda yer alan Dağkızılca Mahallesi Söğütözü mevkiindeki yerleşim kalıntılarıyla birlikte yerleşim, nekropolis ve yol bağlantıları açısından anlamlı bir bilgi sunmaktadır. Bu durum, üretim alanlarının yerleşimin içinde değil, tıpkı nekropolis gibi, biraz dışında ve yol ağına yakın olduğunu göstermektedir. İşlik unsurlarının tipolojik incelemesi, olası organik kalıntılar için analiz yaptırılarak hangi tarım ürünü için kullanıldığının belirlenebilmesinin yanı sıra bu

76 Frankel 1997, 74. (*trapetum* ya da *mola oleria*'nın tekne kısmına *mortarium* denilebileceği gibi *mortarium* bu düzeneklerin öncüsü sayılan yuvarlak ezme teknelerine de denmektedir).

77 Uygun-Özdemir-Sezgin 2015, 503-504, 508 Res. 4, 510 Res. 9-10, 514 Res. 17.

78 Aydınöğlü 2011, 4, 7-11, 15. Fig. 8

tarımsal üretim izlerinin dağılımlarının belirlenmesi, Antik Çağ'da bölgenin yol ağları, ticaret kapasitesi ve demografisinin belirlenmesine yönelik çalışmalara da veri sağlayacaktır.

Sıra no	Adı	Malzemesi	Buluntu yeri	Yükseklik	Genişlik	Uzunluk	Çap
1	Vida taşı	Konglomera	Torbali İlçesi, Dağkızılca M., Karaçam/Havuz Mevkii	0,53 m	0,60 m	1 m	
2	Vida taşı	Konglomera	Torbali İlçesi, Dağkızılca M., Karaçam/Havuz Mevkii		0,55 m	1 m	
3	Vida taşı	Kireçtaşı	Torbali İlçesi, Dağkızılca M., Karaçam/Havuz Mevkii	0,14 m	0,63 m	0,55 m	
4	Pres yatağı	Konglomera	Torbali İlçesi, Dağkızılca M., Söğütözü/İnpınarı Mevkii	0,14 m			
5	Trapetum/ Vida taşı	Konglomera	Torbali İlçesi, Dağkızılca M., Söğütözü/İnpınarı Mevkii	0,26 m	0,90 m	1,25 m	
6	Orbis	Konglomera	Torbali İlçesi, Dağkızılca M., Karaçam/Havuz Mevkii				0,65 m
7	Mortar/ Trapetum	Konglomera	Torbali İlçesi, Dağkızılca M., Karaçam/Havuz Mevkii	0,25 m			
8	Ezme taşı (orbis)	Konglomera	Torbali İlçesi, Dağkızılca M., Söğütözü/İnpınarı Mevkii	0,32 m			1,13 m
9	Pres yatağı	Konglomera	Kemalpaşa İlçesi, Cumalı Mahallesi	0,24 m			1,18 x 1,08 m

Tablo: Dağkızılca ve Cumalı Mahallelerinde 2006-2022 yıllarında saptanan buluntular

Teşekkür

Nif (Olympos) Dağı Kazısı kurucu ve onursal başkanı Prof. Dr. Elif Tül Tulunay'a ve çalışmalarında emeği geçen ekip üyelerimize teşekkür ederiz.

Nif Dağı Kazısı'na sağladıkları destek için T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı (TP4-536 ve TP4-1189), İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Torbalı ve Kemalpaşa Kaymakamlıkları, Torbalı ve Kemalpaşa Belediye Başkanlıkları, KOSBİ (Kemalpaşa Organize Sanayi Bölgesi) Müdürlüğü, Ekoten Tekstil ve Europap Tezol Kağıt San. ve Tic. A. Ş.'ye teşekkür ederiz. Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (Proje numarası: SBA-2021-36883) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 122K270 Numaralı proje ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%40) - Yazar/Author-3 (%35)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%40) - Yazar/Author-3 (%35)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%40) - Yazar/Author-3 (%35)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%40) - Yazar/Author-3 (%35)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%40) - Yazar/Author-3 (%35)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

KAYNAKLAR**Aydınoğlu 2011**

Aydınoğlu, Ü., “Olive Oil Production in Rough Cilicia: Production Installation-Settlement Pattern-Dating”, *Olive Oil and Wine Production in Anatolia During Antiquity Symposium Proceedings*, Kilikia Arkeolojini Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1-17.

Baykan 2016

Baykan, C., “Nif Dağı Kazısı Metal İşleme Fırınlarının Korunması”, *Madencilik Türkiye Bilimsel Yer Altı Kaynakları Dergisi*, 9, 34-41.

Baykan 2012

Baykan, D., “Nif (Olympos) Dağı Kazısı Metal Buluntularının Tipolojik ve Analogik Değerlendirmesi”, *27. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 231-246.

Baykan 2013a

Baykan, D., “Batı Anadolu'dan Yeni Arkeo-metalürjik Veriler”, *28. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 191-204.

Baykan 2013b

Baykan, D., “MÖ 1. Bin Batı Anadolu Demirciliğine Ait Yeni Veriler”, *III. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı: Türkiye Arkeolojisinde Metal: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar*, ed P. Ayter-Ş. Demirci-A. M. Özer, Ankara, 157-165.

Baykan 2016a

Baykan, D., “Antik Madencilik Çerçevesinde Nif Dağı Kazıları”, *Madencilik Türkiye Bilimsel Yer Altı Kaynakları Dergisi*, 9, 25-33.

Baykan 2016b

Baykan, D., “MÖ 1. Bin Nif Dağı Metalürji Verileri”, *31. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 21-36.

Baykan 2016c

Baykan, D., “Nif Dağı Kazısı Kuyumculuk Verileri”, *Lidya Altın Ülke: Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Manisa, 374-382.

Baykan 2017

Baykan, D., “Metal Buluntular ve Arkeometalürji Verileri”, *Nif Dağı Balhcaoluk (2008-2016) Prof. Dr. Elif Tül Tulunay Onuruna*, haz. M. Peker-D. Baykan-C. Baykan, Homer Yayınları, İstanbul, 119-160.

Baykan 2021a

Baykan, D., “Nif Dağı Kazısı Karamattepe Metal İşliklerinin Etnoarkeoloji Katkısıyla Tanımlanması”, *Anadolu'da Etnoarkeoloji Çalışmaları: Prehistorik Dönem'den Ortaçağ Sonuna Kadar/Ethnoarchaeology Studies in Anatolia: From Prehistoric Period to the End of the Middle Ages*, ed. İ. Akkaş-M. Karakoç, Doruk Yayınları, Ankara, 212-231.

Baykan 2021b

Baykan, D., “Nif Dağı Karamattepe İzabe Fırınlarnının ve Metal İşliğinin Mekân Analizi”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 13, 1-29.

Baykan 2021c

Baykan, D., “Archaic Bronzes from Nif (Olympos) Mountain in Ionia”, *Greek, Roman and Byzantine Bronzes from Anatolia and Neighbouring Regions*, BAR International Series 3038, haz. E. Lafli, Londra, 51-56.

Bektaş 2015

Bektaş, G., “Nif (Olympos)” Dağı İşlik Araştırmaları”, *Antikçağ’da Doğu Akdeniz’de Zeytinyağı ve şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. A. Diler-A. K. şenol-Ü. Aydınoglu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 71-80.

Belli 1985

Belli, O., “Doğu Anadolu Bölgesinde Antik Demir Metalürjisinin Araştırılması”, 3. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 365-378.

Cevizoğlu-Yalçın 2012

Cevizoğlu, H.-Yalçın, Ü., “A Blacksmith Workshop in Klazomenai”, *Ancient Near Eastern Studies* 39, Anatolian Iron Ages 7, 73-98.

Cleere 1963

Cleere, H., “Primitive Indian Iron Making Furnaces”, *The British Steelmaker*, 154-158.

Cleere 1970

Cleere, H., *Iron Smelting Experiments in A Reconstructed Roman Furnace*, Londra.

Cleere 1971

Cleere, H., “Ironmaking in A Roman Furnace”, *Britannia* 2, 203-217.

Cleere 1972

Cleere, H., “The Classification of Early Iron-Smelting Furnaces”, *The Antiquaries Journal*, 52, 1, 8-23.

Cleere 1991

Cleere, H., “Iron Smelting Experiments: towards a Systematic Policy for International Cooperation”, *Archéologie expérimentale*, *T.I. Le feu: le métal, la céramique, actes du Colloque International Expérimentation en archéologie: Bilan et perspectives*, 1, Paris, 45-49.

Craddock 2000

Craddock, P. T., “Reconstruction of the Salt Cementation Process at the Sardis Refinery”, *King Croesus’ Gold Excavations at Sardis and the History of Gold Refining*, Cambridge, 200-211.

Çağatay 1980

Çağatay, A., "Batı Anadolu Kurşun-Çinko Yataklarının Jeoloji-Mineraloji Etüdü ve Kökenleri Hakkında Görüşler", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, V. 23, 119-132.

Çevik-Dirican-Ulubey vd. 2020

Çevik, Ö.-Dirican, M.-Ulubey, A.-Vuruşkan, A., "The Galena Objects from Neolithic Ulucak: The Earliest Metallic Finds in Western Turkey", *Adalya*, 23, 7-23.

Doğer-Sezgin 2015

Doğer, E.-Sezgin, Y., "Terebinth and Terebinth Oil Production in the Ancient Period", *Antikçağ'da Doğu Akdeniz'de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, ed. A. Diler-A. K. Şenol-Ü. Aydınoglu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 81-88.

DPT 2627

Devlet Planlama Teşkilatı Rapor Numarası: 2627, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Metal Madenler Alt Komisyonu, Bakır-Pirit Çalışma Grubu Raporu. Ankara, 2001.

DPT 2628

Devlet Planlama Teşkilatı Rapor Numarası: 2628, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Metal Madenler Alt Komisyonu, Kurşun-Çinko-Kadmium Çalışma Grubu Raporu, Ankara, 2001.

Ersoy 2007

Ersoy, Y., "Notes on History and Archaeology of Early Clazomenae", *Frühes Ionien, Eine Bestandsaufnahme*, von Justus Cobet, Volkmar von Graeve, Wolf-Dietrich Niemeier, Konrad Zimmermann, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz, 149-178.

Frankel 1997

Frankel, R., "Presses for Oil and Wine in the Southern Levant", *Dumbarton Oaks Papers*, 51, 73-84.

Kaptan 1975

Kaptan, E., "Gümüş Bucağı Cüruf Deposu ve Tarihteki Yeri", *Maden Tetkik Arama Haberleri*, 14-6, 9-11.

Kaptan 2016a

Kaptan, E., "Nif (Olympos) Dağı Karamattepe'de Bulunan Çok Çukurlu Taş Havan", *31. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 93-102.

Kaptan 2016b

Kaptan, E., "Nif (Olympos) Dağı Karamattepe'deki Cevher Zenginleştirmede Kullanılan Taş Alet", *IV. ODTÜ Arkeometri Çalıştay Türkiye Arkeolojisinde Taş: Arkeolojik ve Arkeometrik Çalışmalar*, Prof. Dr. Hayriye Yeter Göksu Onuruna, haz. P. Ayter-Ş. Demirci, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 45-50.

Kulakoğlu-Kangal 2011

Kulakoğlu, F.-Kangal, S., (ed.), *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kanış Karumu Asurlular İstanbul'da*, Seçil Ofset, İstanbul.

Kyrieleis 1990

Kyrieleis, H., "Samos and Some Aspects of Archaic Grek Bronze Casting", *Small Bronze Sculpture from the Ancient World*, California, 15-30.

Lancel 1981

Lancel, S., "Fouilles Françaises à Carthage, La Colline De Byrsa et L'occupation Punique (VIIe Siècle-146 Av. J.-C.) Bilan de Sept Années de Fouilles", *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 125-2, 156-193.

MTA 136

MTA 136 *Türkiye Demir Yatakları*, Ankara, 1967.

MTA 424

MTA 424 M. Lucius, *Torbalı Demir Cevheri Yatağı Hakkında Rapor*, 1928.

MTA 463

MTA 463 B. Granigg, *Demir Sanayi Türkiye: Bazı Demir Zuhurları Raporları*, 1936.

MTA 465

MTA 465 R. Ceccatty, *Torbalı Demir Jismani Tetkikatı Hakkında Malumat*, 1936.

MTA 483

MTA 483 E.M. Poldini, *İzmir Vilayetindeki Torbalı Yatağına Yapılan Ziyaret Hakkında Rapor*, 1937.

MTA 498

MTA 498 R. Pilz, *Torbalı Demir Hakkında Rapor*, 1938.

MTA 503

MTA 503 M. Siclen, *Büyük ve Küçük Menderes Nehirleri Mıntıkasında Altın Mispikel Damarları*, 1934.

MTA 1556

MTA 1556 O. Oelsner, *İzmir Civarında Torbalı'daki Demir Cevheri Zuhuratı Hakkında Rapor*, 1938.

MTA 2482

MTA 2482 J. Calame, *Torbalı Hortuna Demir Cevheri Yatağı*, 1958.

MTA 2485

MTA 2485 J. Calame, *Menderes Masifinin Güney Kısmının Demir Cevheri Yatakları*, 1956.

Oddy-Swaddling 1985

Oddy, W. A.-Swaddling, J., "Illustrations of Metalworking Furnaces on Greek Vases", *Furnaces and Smelting Technology in Antiquity*, by. P. T. Craddock- M. J. Hughes, Occasional Paper 48, British Museum Press, Londra, 43-57.

Özyiğit 2005

Özyiğit, Ö., "Phokaia Kazı Çalışmaları", 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, C II, Ankara, 43-50.

Peker-Baykan-Bektaş vd. 2022

Peker, M.-Baykan, D.-Bektaş, G., Baykan, C.-Bilgin, M.-Lenger, D. S., "Nif (Olympos) Araştırma ve Kazı Projesi: 2020 Yılı Kazısı", *2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, C 3, Ankara, 351-368.

Photos-Filippakis-Salter 1988

Photos, E.-Filippakis, S. J.-Salter, C. J., "Preliminary Investigations of some Metallurgical Remains at Knossos, Hellenistic to Third Century AD", *The First Iron in the Mediterranean, Revue du Groupe européen d'études pour les techniques physiques, chimiques et mathématiques appliquées à l'archéologie*, haz. G. Sperl, PACT 21, Strasbourg, 189-197.

Pleiner-Bjorkman 1974

Pleiner, R.-Bjorkman, J. K., "The Assyrian Iron Age: The History of Iron in the Assyrian Civilization", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 118, 3, 283-313.

Ramage 2000

Ramage, A., "The Excavations and Finds", *King Croesus' Gold: Excavations at Sardis and the History of Gold Refining*, ed. Andrew Ramage, P. T. (Paul T.) Craddock, Archaeological exploration of Sardis; 11. Cambridge, MA: Archaeological Exploration of Sardis, Harvard University Art Museums, in association with the British Museum Press, 72-98.

Refik 1931

Refik, A., *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, İstanbul.

Shrivastava 1999

Shrivastava, R., "Smelting Furnaces in Ancient India", *Indian Journal of History of Science*, 34, 1, 33-46.

Stölner 2008

Stölner, T., "Montan-Archaeology and Research on Old Mining: Just a Contribution to Economic History?"; *Anatolian Metal IV*, Bochum, 149-178.

Tulunay 2012

Tulunay, E. T., "Smyrna (İzmir) Yakınlarında Birçok Kültürü Barındıran Dağ: Nif (Olympos)", *Colloquium Anatolicum*, XI, 81-99

Tulunay 2014

Tulunay, E. T. "Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı", *35. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C II, Muğla, 343357.

Tylecote 1992

Tylecote, R. F., *The Early History of Metallurgy in Europe*, Londra.

Uygun-Özdemir-Sezgin 2015

Uygun, Ç.-Özdemir, B.-Sezgin, Y., "Zeytin ve Şarap İşlikleri", *Arkeoloji, Epigrafi, Jeoloji, Doğal ve Kültürel Peyzaj Yapısıyla Tlos Antik Kenti ve Territoriumu*, ed. Taner Korkut, Seydikemer Kaymakamlığı Yayınları, Ankara, 496-517.

Voss 1988

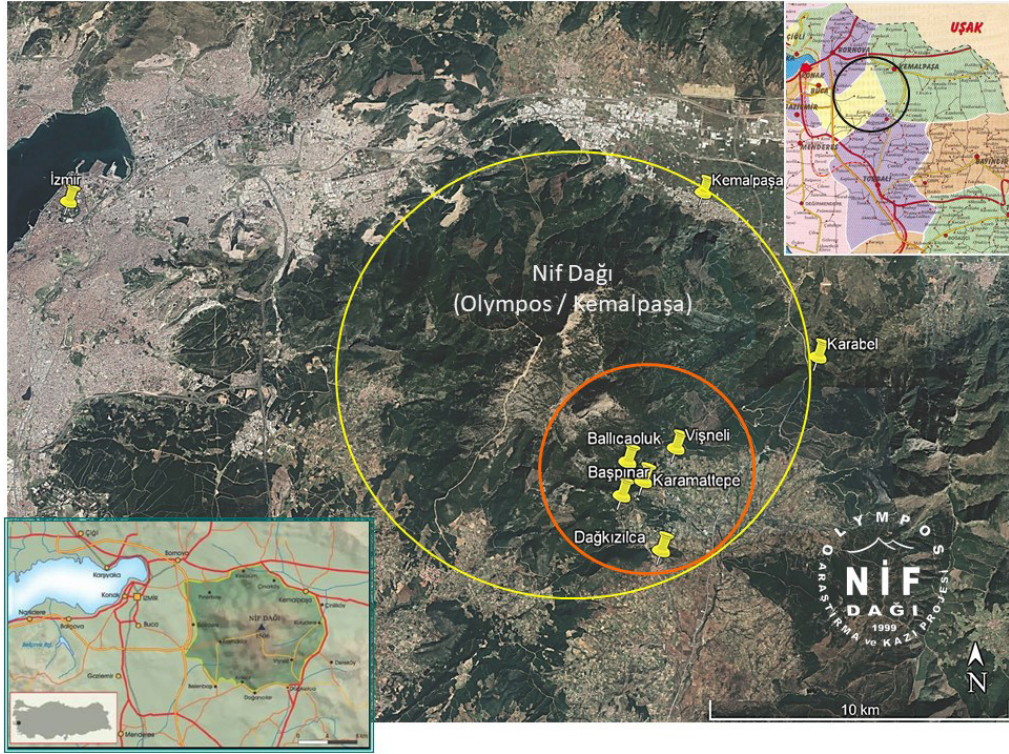
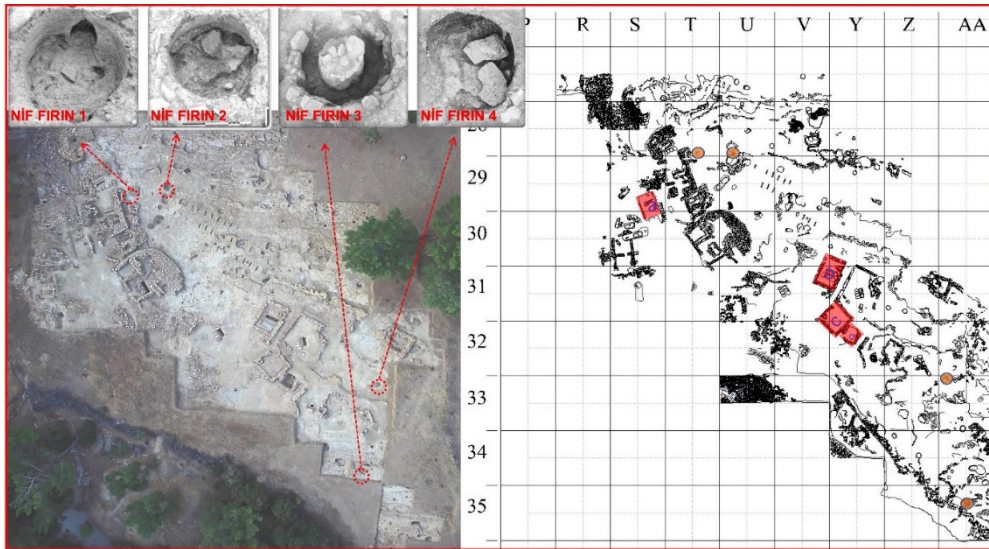
Voss, O., "The Iron Production in Populonia", *The First Iron in the Mediterranean, Revue du Groupe européen d'études pour les techniques physiques, chimiques et mathématiques appliquées à l'archéologie*, haz. G. Sperl, PACT 21, Strasbourg, 91-100.

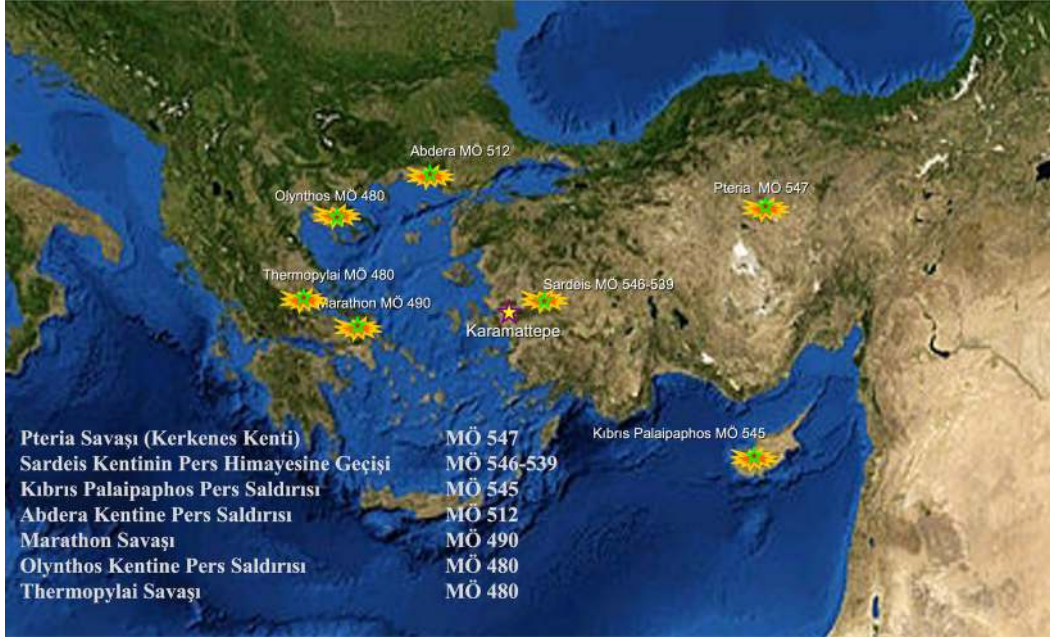
Yalçın-Cevizoğlu 2011

Yalçın, Ü.-Cevizoğlu, H., "Eine Archaische Schmiedewerkstatt in Klazomenai", *Anatolian Metal*, V, Bochum, 85-89.

Yazıcı-Ermiş 2011

Yazıcı, N.-Ermiş, M., "Demirköy Fatih Dökümhanesi Kazısı 2010", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 32, 37-38.

EKLER**Resim 1.** Nif (Olympos) Dağı Kazı alanları haritası**Resim 2.** Karamattepe metalürji fırınları ve demir dövme işlikleri

Resim 3. Karamattepe demir metalürjisiyle ilişkilendirilen Perslerin batıya ilerleyişi

Resim 4. Dağkızılca, Cumalı ve Karabel Anıtı'nın konumları

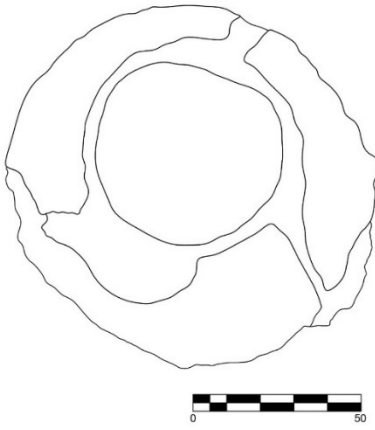
Resim 5. 2006-2022 yıllarında Dağkızılca'da tespit edilmiş işlik buluntuları

Resim 6. No. 7, trapetum parçası, mortar bölümü

Resim 7. No. 8, ezme taşı (orbis)

Resim 8. No. 9, Cumalı köyünden pres yatağı.

Ksanthos'tan Bir Grup Knidos Amphorası

Erdoğan Aslan* - Uğurcan Orhan**

Öz

Ksanthos, günümüz Antalya ili, Kaş ilçesine bağlı Kınık Mahallesi sınırları içerisinde, Antalya-Muğla arasındaki il sınırını oluşturan Eşen Çayı'nın hemen kıyısında yer almaktadır. Çalışmanın konusunu ise Ksanthos'ta gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalarda ele geçen bir grup Knidos Amphorası oluşturmaktadır. Ana materyal olarak amphoraların değerlendirildiği çalışmada toplamda 192 parça incelenerek tipolojik ve analogik değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Özellikle buluntu olarak nadir karşılaşılan Proto-Knidos Amphoraları ile Küçük Knidos Amphora örneklerinin çalışmamızda yer alması, amphora çalışmaları için de yeni bir buluntu sahası olarak değerlendirilebilecek niteliktedir.

MÖ IV. yüzyıldan MS III. yüzyıla kadar geniş bir tarih aralığı içerisinde, form takibinin net şekilde izlenebildiği toplamda 192 adet Knidos Amphorasından sadece formunu en iyi temsil eden bir grup değerlendirme kapsamına alınmıştır. Zira yapılan tipoloji ve analogide, Proto-Knidos, Zenon Grubu, Küçük Knidos, Kanonik Knidos, Geç Knidos Tip I ve Tip II sınıflandırmalarına ait altı farklı Knidos Amphora tipi saptanmıştır. Form tayini gerçekleştirilen bu amphoraların da gerek tip gerekse kronolojik yoğunluk oranları kıstas alınarak, en azından mevcut grupla, tarihsel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışmamızda, gerek tipoloji gerekse fabrik özelliklerine göre değerlendirilen söz konusu amphoraların sınıflandırılması, tarihlenmesi ve Ksanthos'un ticari iletişim ve etkileşimi hakkında yeni veriler sunarak tarihsel sürecine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca materyal kültür kalıntılarıyla yapılan değerlendirmelerin hem bölge hem de Ksanthos özelinde, ticari ve siyasi bağlantılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar sözcükler: Lykia, Ksanthos, Helenistik Dönem, Roma Dönemi, Knidos Amphoraları, Ticari İlişkiler.

A Group of Knidian Amphorae from Xanthos

Abstract

Xanthos is located within the borders of Kınık district of Kaş county of Antalya Province, right on the shore of the Eşen River, which forms the provincial border between Antalya and Muğla. The subject of the study is a group of Knidos Amphorae found in archaeological studies in Xanthos. In the study, in which amphorae were evaluated as the main material, a total of 192 pieces were examined and

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE, erdoganaslan@selcuk.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-3437-7207

** Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Phaselis Antik Kenti, Akdeniz Üniversitesi Araştırma İstasyonu, Antalya/TÜRKİYE, https://orcid.org/0000-0003-4344-6267

subjected to typological and analogical evaluation. The inclusion of Proto-Knidian amphorae, which are rarely encountered as finds, and the Small Knidian Amphora samples, which have just been brought to the literature, can be considered as a new find area for amphora studies.

Of the 192 Knidian amphorae, whose form can be traced, within a wide historical scale from the IVth century BC to the IIIrd century AD, only a group that best represents the form was included in the evaluation. Because in the typology and analogy, six different Knidian amphora types belonging to the Proto-Knidian, Zenon Group, Small Knidian, Canonical Knidian, Late Knidian Type I, and Type II classifications were identified. In this context, our study, aims to contribute to the historical process by presenting new data on the classification, dating, commercial communication, and interaction of Xanthos, which are evaluated according to both typology and production characteristics. In addition, it is thought that the evaluations made with the material cultural remains will contribute to the commercial and political connections both in the region and in Xanthos.

Keywords: Lycia, Xanthos, Hellenistic Period, Roman Period, Knidian Amphorae, Trade Relations.

Giriş

Ksanthos'ta ele geçen Knidos Amphoralarının konu edildiği çalışmada, toplamda 192 adet amphora parçası incelenerek değerlendirilmiştir. Nitekim Knidos Amphoralarının karakteristik kaide yapıları sayesinde gerek tipolojik gerekse kronolojik olarak takip edilebilmelerinden dolayı sadece dip örnekler seçilerek sınıflandırılmıştır. Öncelikli mineralojik incelemelerin gerçekleştirildiği amphoraların aynı fabrik özellikler sergilemesinin ardından tipolojik bir sınıflandırma yapılarak gruplanmıştır¹. Yapılan gruplandırmanın ardından benzer örneklerle karşılaştırarak analogi oluşturulmuştur. Söz konusu analogi sayesinde de altı farklı tip ile temsil edilen amphoralara tarih önerisinde bulunulmuştur. Çalışmamızda Knidos Amphoraları metodolojik olarak incelenirken, köken/üretim alanları, taşıdığı madde, dağılım ve benzerleriyle karşılaştırılması şeklinde bir sistem takip edilmiştir. Form bakımından da altı başlık altında tanımlanarak ve benzerleriyle mukayese edilerek tarihlendirilmiştir.

Ksanthos'ta bugüne kadar yapılan çalışmalarda, oldukça az sayıda amphora yayını ile karşılaşılmıştır. Münferit olarak yayımlanan amphoraların² yanı sıra bazı seramik çalışmaları bulunmaktadır³. Bahsi geçen bilimsel makaleler içerisinde ise çalışmamızın da konusunu oluşturan Knidos Amphoralarından bazı örnekler yayımlanmıştır⁴. Fakat bu sınırlı yayınlara konu olan bazı amphoralarda hatalı tip tayinleri tespit edilmiştir⁵. Nitekim şu ana kadar yapılan ve ulaşabildiğimiz mevcut çalışmaların hiç birinde amphoralar ana materyal olarak konu edinilmemiş olup sadece

1 Söz konusu çalışmada, sadece Knidos Amphoralarının yer alması ve yalnızca belirli bir grubun araştırmaya dahil edilmesinden dolayı, katalog oluşturma yoluna gidilmemiştir. Zira 192 adet buluntunun görselleri, çizimleri ve katalog bilgilerinin bu çalışma içerisinde bulunması imkân dâhilinde gözükmemektedir. Bu nedenle formunu en iyi temsil eden ve en az deformasyona maruz kalan buluntulara yer verilmiştir. Çalışma dışındaki buluntular ise sayısal olarak ifade edilmektedir.

2 Lamaitre-Alary 2007, 115-136; Dönmez 2014, 69-70, kat. no. 1-4.

3 Metzger 1972, 1 vd.; Yener-Marksteiner 2002, 217-226; Pellegrino 2003, 215-221; Pellegrino 2004, 123-143; Des Courtils 2011, 321-350; Rocheron-Blanco 2014, 685-692.

4 Pellegrino 2004, 126, fig. 3.3; Lemaitre 2006, 389, 398, fig. 11.3.

5 Söz konusu yayında Geç Knidos Amphorası Pamphylia Amphorası ile karıştırılmıştır bk. Armstrong 2005, 549-553, cat. no. 3, fig. 4.

münferit olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki Ksanthos'un ticari ilişkilerinden de spesifik olarak bahseden herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeplerden dolayı çalışmamıza konu olan amphoraların, bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlaması da hedeflenmektedir. Ayrıca Knidos ve Ksanthos'un ticareti bağlamında konu olarak ele alınan Knidos Amphoralarıyla, söz konusu ilişkilerin sentezi de yapılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla elde edilen sonuçların Ksanthos özelinde eski çağ siyasi ve ticari tarihine yeni veriler sunacağı düşünülmektedir.

Çalışmamızda yer alan Knidos Amphoralarına tipolojik ve kronolojik olarak bakıldığında altı farklı tip varyantın, zaman dizimsel olarak da MÖ IV. yüzyıl sonundan MS III. yüzyıla kadar geniş bir periyoda tarihlendikleri saptanmıştır. Bu minvalde tüm amphora tipleri ayrı başlıklar altında tanımlanmış, benzerleriyle karşılaştırarak tarihlendirilmiştir.

Knidos Amphoraları⁶

Güneybatı Anadolu'nun en uç noktasında yer alan Knidos, coğrafi olarak stratejik bir konumda olmasının da etkisiyle Akdeniz ticaretinde önemli bir role sahip olmuştur. Akdeniz ticaretindeki bu rolünü de şüphesiz üretimini yapmış olduğu ve kendi ismiyle anılan amphoralardan takip edebilmekteyiz. Özellikle Helenistik Dönem'de amphora ve şarap üretimiyle öne çıktığı görülen Knidos'un amphoraları üzerine yapılan öncü çalışmalarda, bu tip amphoraların MÖ III. yüzyılda üretimine başlanıp MS II. yüzyıla kadar üretiminin gerçekleştirilmiş olduğu öne sürülmüştür⁷. Fakat ardılı çalışmalarda⁸ Knidos ve Datça Yarımadası'nın diğer bölümlerinde⁹ yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sayesinde çok sayıda amphora üretim atölyesine rastlanılmış¹⁰ ve MÖ VI. yüzyıldan MS VII. yüzyıla kadar oldukça geniş bir zaman diliminde üretildiği ortaya konulmuştur¹¹. Zira Helenistik Dönem'de artan şarap ihtiyacına yönelik olarak da bağ ve bağcılığa önem veren Knidos'un gerek somut arkeolojik veriler gerekse tarihsel alıntılarda MS VII. yüzyıla kadar üretimine devam ettiği belirtilmektedir¹². Oldukça geniş bir zaman içerisinde amphora üretiminin izlenebildiği Knidos, artan bu ticari potansiyelini denetim altında tutabilmek adına da kendi ürettikleri amphoraları MÖ IV. yüzyılın sonu MÖ III. başlarından itibaren mühürlemeye başlamıştır¹³. Karakteristik formlara sahip bu amphoralar içerisinde ise ihraç malzemelerinin büyük bir yoğunluğunda şarap taşınmakla birlikte zeytinyağı ve diğer birçok ürünün bu amphoralar içerisinde taşındığı düşünülmektedir¹⁴.

6 Knidos Amphoraları, Pompeii 38, August 50 ve Mau 38 olarak da bilinmektedir.

7 MÖ III. yüzyıldan MS II. yüzyıla kadar ki süreçte üretilen Knidos Amphoraları için bk. Grace 1979, fig. 64.

8 Knidos amphora atölyeleri tespit edilmeden önce sadece eldeki buluntular değerlendirilerek böyle bir düşünce öne sürülmüştür bk. Grace 1934, 241-242; Empereur-Hesnard 1987, 17, tab.1, 20-21.

9 Knidos Amphoralarının üretim merkezleri ve atölyeleri için ayrıca bk. Sakarya 2016, 56-59.

10 Hisarönü, Turgut ve Kallipolis'de birçok seramik üretim atölyelerine ve depozit malzemeye rastlanılmıştır bk. Empereur-Picon 1986, 116-118; Tuna 1988, 141-158; Empereur 1988, 159-164; Empereur-Tuna 1989; 277-299; Tuna-Empereur 1990, 155-179; Cankardeş-Şenol-Şenol-Doğrer 2004, 353-359.

11 Doğrer 1990, 92; Tuna-Empereur-Picon-Doğrer 1987, 48; Cankardeş-Şenol 2006, 70; Şenol 2009, 126; Sakarya 2016, 56.

12 Şenol 2009, 126.

13 Knidos Amphoralarının tipolojik değişimleri, üzerlerinde yer alan mühürleri ve periyodları için ayrıca bk. Cankardeş-Şenol 2006, 69-77; Ele geçen mühürleri için ayrıca bk. Grace 1934, 241-275; Cankardeş-Şenol 2015, 169-188. Ayrıca merkezi otoriteler, ticari ürünlerden gelir elde etmek adına farklı yöntem ve tedbirler uygulamıştır. Amphoralarda kullanılan bu mühürleme de söz konusu tedbir ve uygulamalardan biridir.

14 Whitbread 1995, 68; Bezeczy-Scherrer-Sauer 2013, 53-54; Şenol 2018, 395.

Knidos Amphoralarının ağız, boyun ve gövde yapısının değişimine paralel olarak dip formunda da değişimler görülmektedir. Bu dip formları gelişim sürecinde MÖ IV. yüzyılın sonlarından itibaren içi hafif oyuk topaç formlu kaide yapısından MÖ III. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren plastik halka eklentili topaç kaide formuna dönüşmüştür¹⁵. MÖ III. yüzyılın ortalarından itibaren daha uzun formlu topaç kaideye, MÖ II. yüzyılın ortalarından itibaren ise dip üzerinde yer alan plastik halkanın profilinin keskinleşerek halkadan sonra gelen çıkıntının aşağı doğru uzatılmasıyla formun en uzun halini aldığı görülmektedir¹⁶. Roma İmparatorluk Çağı'nda ise Geç Knidos Amphoraları adı altında sınıflandırılan Knidos Amphoralarının köklü bir form değişimine uğradığı görülmektedir¹⁷.

Bu minvalde Knidos, Antik Çağ'da özellikle Helenistik ve Erken Roma Dönemlerinde Rhodos ile birlikte en önemli şarap ve amphora üreticisi olarak piyasada yerini almıştır¹⁸. Ünlü tatlı şarapları yanı sıra deniz suyu katılarak daha ucuza mal edilen şarapların da talep görmesi nedeniyle bunların nakliyesinde kullanılan amphoralar da yoğun talep görmüş, dolayısıyla bu amphoralar, Doğu Akdeniz'deki merkezler başta olmak üzere, Batı Akdeniz, Ege ve Karadeniz'de bulunan birçok merkeze yoğun olarak ihraç edilmiştir¹⁹. Bu kapsamda çalışmamızda, Knidos Amphoraları başlığı altında altı farklı tip amphora incelenmiştir. Gerek fabrik gerekse tipolojik olarak değerlendirilen amphoralar, ayrı başlıklar altında tanımlanmış ve analogi oluşturulmuştur. Nitekim ele geçen amphoralara bakıldığı zaman; Proto-Knidos, Knidos Zenon Grubu, Küçük Knidos Amphoraları, Kanonik-Standart Knidos, Geç Knidos²⁰ Tip I ve Tip II grupları altında incelenmiştir.

Proto-Knidos Amphoraları

Çalışma kapsamında değerlendirilen Proto-Knidos Amphorasında, henüz Knidos karakteristik diplerine dönüşüm izlenememektedir. Bu tip form olarak; ovoid bir gövde geçişine, kaide kısmına doğru dışa çıkıntı yapan topuz biçimli profile, içi dolu ve kaidenin tam ortasında içe girinti yapan ters çanağa sahiptir. Söz konusu amphoranın benzer formları, İskenderiye Müzesi'nde MÖ IV. yüzyıl sonu III. yüzyıl başlarına²¹, Kyrenia Batığı'nda MÖ IV. yüzyıl sonları ile III. yüzyıl ilk çeyreğine²², Kafr-el-Sheik kenti sınırları içerisinde Buto'da MÖ IV. yüzyıl sonuna²³, bir başka örnek ise MÖ III. yüzyıl başlarına²⁴, Burgaz'da (Eski Knidos) MÖ IV. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğine tarihlendirilmiştir²⁵. Çalışmada yer alan Proto-Knidos Amphorası için ise benzer örneklerden yola çıkarak MÖ IV. yüzyıl sonları III. yüzyıl başları önerilmektedir (fig. 1.1).

15 Empereur-Tuna 1988, 344-345.

16 Empereur-Hesnard 1987, 60-61, fig. 15; Şenol-Aşkın 2007, 257.

17 Şenol 2009, 129-130.

18 Şenol 2009, 126-130; Cankardeş-Şenol 2015, 169-171; Şenol 2018, 395-396.

19 Knidos'un Atina ve Delos dışında, Histria, Tomis ve Callatis'e (Batı Karadeniz) de yoğun olarak ihracat yaptığı görülmektedir. Bk. Şenol 2003, 34-38; Şenol 2009, 126-127.

20 Literatürde Geç Knidos Tip I ve Tip II gibi bir ayrım yapılmamış olmasına rağmen, çalışmamızda farklı tip ve tarihe ait bu amphoralar ayırt edilmeleri amacıyla sayısal devamlılıkta tip ismi ile ifade edilmiştir.

21 Şenol 2018, 397, fig. 329.

22 Lawall 2011, 673-683, lev. 281, 454.

23 Karaçetin 2017, 91-92, kat. no. 13-14.

24 Karaçetin 2017, 95, 98, kat. no. 17, 20.

25 Sakarya 2016, 190-191, cat. no. 64-65, 69, pl. XXII.

Knidos Zenon Grubu Amphoraları

Çalışma kapsamına alınan üç adet Zenon tipi Knidos Amphorasının sadece dip kısımları koruna gelmiştir. Zenon gruplaması içerisindeki karakteristiğe uygunluk gösteren söz konusu amphoraların dip/kaide formuna bakıldığında; içi dolu topaç formunda bir dibe sahiptir²⁶. Söz konusu Zenon varyantı²⁷ içerisinde, Tip IIB-2 “Pythoid Late Series” grubuna giren bu amphoraların, Serçe Limanı Batığında ve farklı kontekstlerde bulunan benzerleri MÖ III. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir²⁸. Diğer benzerleri ise; Knidos sualtı araştırmaları kapsamında, Fener Mendireği Bölgesi'nde tespit edilen Knidos Amphora dipleri MÖ IV. yüzyıl ortaları ile sonlarına²⁹, Nagidos'ta MÖ IV. yüzyıl sonları III. yüzyıl başlarına³⁰, Smyrna Agorası'nda MÖ III. yüzyıl ilk çeyreğine³¹, Buto'da MÖ III. yüzyılın ikinci çeyreğine³², Burgaz'da MÖ IV. yüzyıl sonu III. yüzyıl başlarına ve bir başka örnek MÖ 280 yıllarına³³, Bodrum Müzesi'nde MÖ III. yüzyıla³⁴, Taşucu Müzesi'nde Zenon Tipi olarak MÖ 280-275 yıllarına³⁵, Patara'da MÖ 280-275 yıllarına³⁶, Side Müzesi'nde MÖ 280-275 yıllarına³⁷, Knidos sualtı araştırmalarında Aslanlı Burun çevresinde MÖ III. yüzyılın ilk çeyreğine³⁸, Samsun Müzesi'nde MÖ III. yüzyıl ortalarına³⁹, Atina Agorası'nda MÖ 240 civarına tarihlendirilmiştir⁴⁰. Çalışmamız kapsamında incelenen üç adet Knidos Zenon grubu için ise, MÖ 280-275 yılları önerilmektedir⁴¹ (fig. 1.2-4).

Küçük Knidos Amphoraları

Knidos Nekropolisinde yapılan kazı ve araştırmalarda, Zenon amphoraları ile yakın benzerlik gösteren fakat boyut olarak ayrıışan yeni bir Knidos Amphora tipi olarak Küçük Knidos Amphoraları tespit edilmiştir⁴². Zenon grubundan boyut olarak farklılık sergileyen bu yeni tip Küçük Knidos Amphoralarının, üretici Zenon ve atölyesi ile bir bağlantılarının olmadığı fakat fabrik olarak da Zenon ile farklılık göstermemekle birlikte standart üretim Knidos Amphoraları ile aynı kil yapısına sahip

26 Tipoloji için bk. Monachov 1999, 161-172, fig. 1-6.

27 Empereur-Tuna 1988, 341-357.

28 Grace 1986, 554, Fig. 2,1; Koehler-Wallace 1987, 51, Fig. 26 HWA 2; Jefremow 1995, 113, Tab. II, 10; Monachov 2003, 76, Taf. 75.4; Sakarya 2016, pl. XXX,97.

29 Aslan 2019, 346-347, fig. 7-8.

30 Şenol-Aşkın 2007, 260, kat. no. 39.

31 Karacı-Ağlar 2015, 72, kat. no. 19.

32 Karaçetin 2017, 96, kat. no. 18.

33 Sakarya 2016, 195-198, kat. no. 88, pl. 28, kat. no. 98, pl. 30.

34 Alpözen 1975, 9-20, lev. 3, 1; Alpözen-Özdaş-Berkaya 1995, 87.

35 Şenol 2009, 208, no. 32.

36 Dündar 2012b, 457-458, lev. 25, KnA. 5-7; Dündar 2017, 456-457, cat. no. KnA. 5-7, pl. 11.

37 Dündar 2012a, 51, 57, kat. no. 9, fig. 14.

38 Aslan-Orhan-Erdoğan 2020, 213-239, kat. no. 3, fig. 4.

39 Temur-Yeniay 2021, 23-33, kat. no. 6, res. 6.

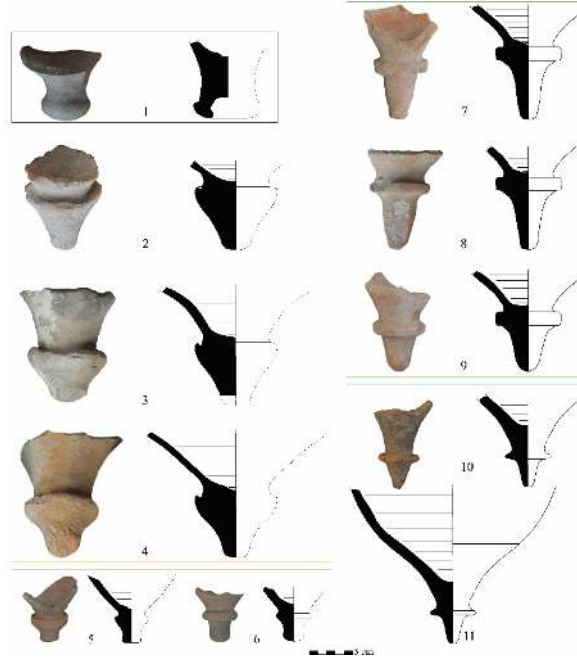
40 Grace 1986, 551-561, fig. 2, kat. no. 2. Ayrıca çalışmadaki benzerleri için bk. Grace 1986, 554, fig. 1, 558, fig. 16.

41 Şenol 1995, 2-3, lev. 2, res. 4-6; Monachov 1999, 172, fig. 8; Monachov 2003, 304-305, taf. 74, no. 3. Empereur-Tuna 1988, 345, fig. 4, g-ı. Ayrıca bk. Monachov-Kuznetsova-Churekova 2017, 110-114, Kn.8-9.

42 Doksanaltı-Karaoğlan-Zoroğlu 2019, 288-294.

oldukları belirtilmiştir⁴³. Üç farklı tip altında incelenen bu küçük boyutlu Knidos Amphoraları, genel itibari ile benzer form özellikleri göstermesine karşın ana farklılıkların dip/kaide kısmında olduğu vurgulanmıştır⁴⁴. Karakteristik olan söz konusu kaide/diplerin de iki ana düzenleme içerisinde gruplandığı, bunlardan ilkinin plastik halka eklentili sivri uçlu topaç görünümünde, ikincisinin ise yine plastik halka eklentili, düz ya da küt uçlu silindirik kum saati formunda olduğu aktarılmıştır⁴⁵.

Çalışmamızda yer alan ve günümüze kadar sadece dip/kaide kısmı korunmuş olan iki adet amphora, Küçük Knidos grubu içerisinde tip B ve C sınıflandırmasına uygunluk göstermektedir. Bunlardan B tipi içerisinde değerlendirilen dip/kaide, plastik halka eklentili, kısa ve oturma yüzeyi düz bitimli, halka eklentiden sona doğru daralan ve bitime doğru hafifçe dışa açılarak genişleyen bir düzenlemeye sahiptir (fig. 1.5). Diğer dip ise C tipi içerisinde değerlendirilmiş ve form olarak; gövdeden dip/kaideye geçişte ince-yüzeysel bir yive, yine plastik halka eklentiye, bitime doğru içe daralan, ardından genişleyerek sivrileştirilmiş bir bitime sahiptir⁴⁶ (fig. 1.6). Çalışmamızda ele alınan ve B ile C tipi sınıflandırması içerisinde gruplanan söz konusu amphoraların benzerleri Knidos'ta yapılan kazı ve araştırmalarda Küçük Knidos Amphorası Tip B, MÖ III. yüzyılın üçüncü ve dördüncü çeyreğine⁴⁷, C tipi ise MÖ III. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmektedir⁴⁸.

Fig. 1: 1; Proto-Knidos, 2-4; Zenon Grubu, 5-6; Küçük Knidos Amphoraları, 7-9; Kanonik-Standart Knidos Amphoraları, 10-11; Geç Knidos Tip I.

43 Zoroğlu-Doksantalı 2020, 508-510.

44 Doksantalı-Karaoğlan-Zoroğlu 2019, 294-303; Zoroğlu-Doksantalı 2020, 510-513.

45 Zoroğlu-Doksantalı 2020, 510.

46 Söz konusu buluntu üzerinde bazı deformasyonlar bulunmaktadır. Fakat karakteristik olarak Küçük Knidos C tipi formuna oldukça benzer olduğu söylenebilmektedir.

47 Zoroğlu-Doksantalı 2020, 520-522, kat. no. 5-7, fig. 10-11.

48 Zoroğlu-Doksantalı 2020, 522-523, kat. no. 8-9, fig. 11-12.

İskenderiye Müzesi'nde bulunan ve Small-scale olarak adlandırılan benzer amphora için ise MÖ III. yüzyıl ve MÖ III. yüzyıl ortası ile üçüncü çeyreği tarih olarak önerilmiştir⁴⁹. Çalışmamızda tespit edilen iki adet birbirinden farklı dip formu sergileyen ufak boyutlu ve kısmi deformasyonu mevcut olan amphoralar için, analogiden yola çıkarak değerlendirme yapılmıştır. Zira Knidos kazı ve araştırmalarında kontekt olarak mezar buluntuları ile tarih önerilerinde bulunulan Küçük Knidos Amphorası tip B için, benzer tarihler olan MÖ III. yüzyılın ikinci yarısı, tip C için ise MÖ III. yüzyıl son çeyreği önerilmektedir⁵⁰ (fig. 1.5-6).

Kanonik-Standart Knidos Amphoraları

Çalışma kapsamında, formunu en iyi temsil eden, sadece dip kısmı günümüze kadar korunmuş amphoralar analogik değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Nitekim söz konusu amphoralar, Knidos Amphoraları içerisinde Kanonik-Standart olarak isimlendirilen tipoloji içerisinde değerlendirilmiştir⁵¹. Kanonik-Standart Knidos Amphoralarında dip/kaide kısımlarında bulunan ve karakteristik olan plastik halka eklentisi sayesinde de bu gruplar sınıflandırılabilmiştir. Öyle ki bu tip amphoralar, plastik halka eklentili, ucu sivriltilerek ovalleştirilmiş içi dolu bir dibe sahiptir. Bu form karakteristiğine uygun amphoraların benzerleri⁵²; Marmaris Müzesi'nde MÖ II. yüzyıl başlarına⁵³, Bodrum Müzesi'nde MÖ II. yüzyıl sonlarına ve MÖ I. yüzyıl ortalarına⁵⁴, Taşucu Müzesi'nde MÖ II. yüzyıl sonu I. yüzyıl başlarına⁵⁵, İskenderiye Müzesi'nde MÖ II. yüzyıl ortalarına⁵⁶, Patara'da bir örnek MÖ II. yüzyıla diğer bir örnek MÖ II. yüzyıl sonlarına⁵⁷, Kızılburun Batığı'nda MÖ III. yüzyıl ile I. yüzyıl arasına⁵⁸, Knidos sualtı araştırmalarında tespit edilen benzerlerinden bir grup MÖ 240 civarına, diğer örnekler ise MÖ II. yüzyıl sonu ile I. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir⁵⁹. Çalışmamızda ele geçen Kanonik-Standart Knidos Amphoraları için ise benzerlerinden yola çıkarak MÖ II. yüzyıl ortaları ile sonları arasına tarihlendirilmeleri önerilmektedir⁶⁰ (fig. 1.7-9).

49 Şenol 2018, 399-400, no. 331-332.

50 Söz konusu amphoraların bilinen tek örneğinin İskenderiye'de olduğu, onun dışında ise tüm buluntuların Knidos'ta ele geçtiği söylenmektedir bk. Zoroğlu-Doksanaltı 2020, 509, dp. 20, 510. Fakat Ksanthos'ta ele geçen bu iki amphoranın söz konusu merkezler dışında yeni bir buluntu alanını ifade etmesi ayrıca önem arz etmektedir.

51 Bazı dip/kaide örneklerinde kısmi deformasyonun olduğu izlenmektedir.

52 Grace benzer tipleri MÖ 210-200 yıllarına tarihlendirmiştir bk. Grace 1985, 46, pl. 2.5.

53 Şenol 2003, 38, no. 18.

54 Alpözen 1975, 9, 20, lev. 3, şek. 2; Alpözen-Özdaş-Berkaya 1995, 88-89, env. no. 1897, 1.25.91.

55 Şenol 2009, 209-210, no. 33-34.

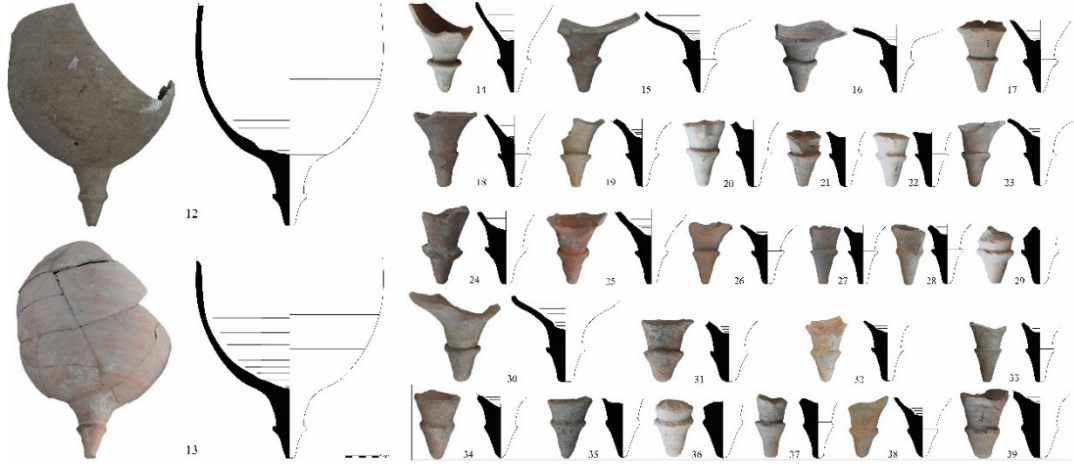
56 Şenol 2018, 401-403, fig. 333-334.

57 MÖ II. yüzyıl örneği için bk. DüNDAR 2012b, 459, kat. no. KnA.13-14, lev. 26, KnA. 13-14. MÖ II. yüzyıl sonuna tarihlenen örnek için bk. DüNDAR 2017, 457-458, kat. no. KnA.11, pl. 11.

58 Carlson 2014, 56-57, fig. 7.

59 MÖ 240 civarı için bk. Aslan 2019, 351, fig. 13a-b. Diğer örnekler için bk. Aslan 2019, 352-353, fig. 15.

60 Grace 1979, fig. 64; Grace 1985, pl. 3. 14-15; Empereur-Hesnard 1987, 61, pl. 3.15; Doğer 1990, 94, r. 90; Bezeczy-Scherrer-Sauer 2013, 53. Monachov bu tip amphoraların örneklerinin MÖ II. yüzyıl ortalarına tarihlenen tabakalarda ele geçtiğini aktarmaktadır bk. Monachov 1999, 169-172, fig. 12.

Fig. 2: Geç Knidos Tip II

Geç Knidos Amphoraları

Çalışmada, Geç Knidos Tip I grubunu temsilen iki adet amphora değerlendirilmiştir. Nitekim Geç Knidos grubu içerisinde erken varyant olarak karşımıza çıkan bu tip form olarak ovoidal gövde yapısına, plastik halka eklentiye ve bitime doğru sivrilen içi dolu tutamak forma sahiptir. Bu tip Geç Knidos Tip I Amphoraların benzerleri Pompeii'de MS I. yüzyıla⁶¹, İskenderiye Müzesi'nde MS I. yüzyıla tarihlendirilmiş⁶² ve çalışmamızda yer alan bu grup için de benzer tarihler (MS I. yüzyıl) önerilmektedir⁶³ (fig. 1.10-11).

Geç Knidos Tip II grubu içerisinde de toplam 28 adet amphora incelenmiştir. Söz konusu Tip II grubu, konik formulu ve kozalak tutamaklı dip görünümünde karakteristik bir yapıya sahip olup bu amphoraların dip kompozisyonu; gövdeye doğru genişleyen, plastik halka eklentili, bu plastik halkada ise sığ bir oyuk bulunan ve bitime doğru sivrileştirilmiş kaide şeklindedir. Bu minvalde geç Knidos Amphorasının benzerleri Alanya Müzesi'nde MS I.-III. yüzyıla⁶⁴, Bodrum'da MS I.-III. yüzyıla⁶⁵, Al-Zarqa'da MS II.-III. yüzyıla⁶⁶, İskenderiye Müzesi'nde MS III. yüzyıla⁶⁷, Patara'da MS III. yüzyıla⁶⁸, Ksanthos'ta MS III.-IV. yüzyıla⁶⁹, Grado Batığı'nda MS II.-III. yüzyıla⁷⁰ ve Kythera'da MS III. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁷¹. Çalışmamız kapsamında incelenen Geç Knidos Tip II için ise; MS III. yüzyıl tarihi önerilmektedir⁷² (Fig. 2.12-39).

61 Panella 1986, 621, fig. 18.

62 Şenol 2018, 402-405, fig. 335-338.

63 Empereur-Hesnard 1987, 62-63, pl. 4, 16; Şenol 2009, 129.

64 Sibella 2002, 8, fig. 8.

65 Alpözen-Özdaş-Berkaya 1995, 91, env. no. 10.1.95.

66 Brun 1994, 12-13, fig. 6, Amphore de Cnide.

67 Şenol 2018, 406, fig. 339-340.

68 Dündar 2013, fig. 2-3, 7-8.

69 Lemaitre 2006, 389, 398, fig. 11.3.

70 Auriemma 2000, 40, fig. 12.

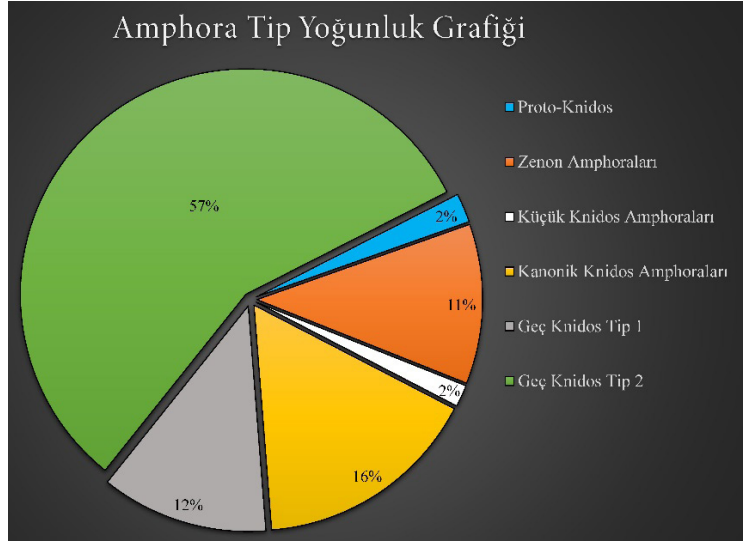
71 Opait 2014, 441, 447, fig. 1-2.

72 Yakın benzeri için bk. Amico 1997, 110, fig. 40a-b; Şenol, 2018: 406-407, fig. 339.

Sonuç ve Değerlendirme

Bilindiği üzere ticari amphoralar, kentler arasındaki ticari ilişkilerin yansıtılmasında, ilişkilerin yoğunluğunun saptanmasında, dönemsel olarak bu ilişki yoğunluğunun anlaşılmasında ve yine dönemsel olarak değişkenlik gösterebilen ticari rotaların belirlenmesinde önemli veriler elde etmemizi sağlayan materyallerdir.

Ayrıca söz konusu amphoraların detaylı olarak çalışılmasıyla; üretimin niteliğini ve boyutlarını, ticari hareketliliği ve ithalat-ihracat modellerini de tespit etmemiz mümkün olmaktadır. Zira sadece bu ticari ilişkilerin değil, aynı zamanda taşınan ürünlerle de ekonomi modelleri hakkında fikir edinmemizi sağlamaktadırlar.

Fig. 3: Amphora Tip Yoğunluk Grafiği

Zikredilen nedenlerden ötürü Ksanthos'tan bir grup Knidos Amphorası çalışma kapsamında incelenmiştir. Bu doğrultuda amphoralar, gerek fabrik gerekse tipolojik değerlendirmelerin ardından sınıflandırılmış ve analogi yöntemi kullanılarak tarihlendirilmiştir. Nitekim yapılan çalışmalarla amphoraların sınıflandırılması ve tarihlendirilmesi ile Ksanthos'un dönemsel olarak ticari ilişkilerinin ortaya konulması gerek kent gerekse bölge özelinde siyasi tarihine katkı sağlamaktadır.

Bu kapsamda toplamda 192 adet amphora dibinin incelendiği çalışmamızda⁷³ Knidos Amphoralarına ait altı farklı tip tespit edilmiştir⁷⁴. Bu gruplardan kronolojik olarak en erken tarihi Proto-Knidos Amphoraları sunmaktadır. Proto-Knidos Amphoralarını takiben de Zenon Grubu, Küçük Knidos, Kanonik-Standart Knidos, Geç Knidos Tip I ve Tip II amphora formları çalışmamızda yer almaktadır. Söz konusu grubun ise en geç tarihini Geç Knidos Tip II amphorası sunmaktadır. Çalışmanın en erken grubunu temsil eden Proto-Knidos Amphoraları analogik değerlendirmeler yardımıyla MÖ IV. yüzyıl sonu ile III. yüzyıl başlarına⁷⁵, Zenon

73 Toplamda 192 amphoranın incelenmesine karşılık sadece formunu en iyi temsil eden örnekler çalışma kapsamına alınmış ve alınmayan diğer örnekler sayısal olarak ifade edilmiştir.

74 Knidos kazılarında ele geçen amphora mühürleri için bk. Alkaç 2019, 84-101.

75 MÖ 387-386 yılında imzalanan *Kral Barışı*'na kadar, gerek Karia-Lykia, gerekse Ksanthos-Knidos ilişkileri özelinde, herhangi bir ortak kültürel ilişki gözükmemektedir. Öyle ki Kral Barışı'ndan sonra Pers kralı Tsaphar-

Grubu MÖ 280-275 yıllarına, Küçük Knidos Amphoraları MÖ III. yüzyıl ortaları ile sonlarına, Kanonik-Standart Knidos formları MÖ II. yüzyıl sonlarına⁷⁶, Geç Knidos Tip I MS I. yüzyıla, Geç Knidos Tip II ise MS III. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁷⁷ (Fig. 1-2).

Fig. 4: Amphora Tarihsel Yoğunluk Grafiği.

Sayısal olarak bakıldığında toplam 192 adet dip parçasının 4 adedini Proto-Knidos, 22 adedini Zenon Grubu, 3 adedini Küçük Knidos Amphorası, 31 adedini Kanonik Knidos, 23 adedini Geç Knidos Tip I oluşturmakla beraber en yoğun grubu 109 adet parçayla Geç Knidos Tip II temsil etmektedir (Fig. 3)⁷⁸. Tarihsel olarak bakıldığında da Helenistik Dönem'e göre MS I. yüzyıldan itibaren amphora sayılarında bir artış olduğu görülmektedir (Fig. 4). Nitekim bu amphoraların parça sayılarına göre kendi içerisinde artış ve azalış sergileyerek MÖ IV. yüzyıl sonundan MS I. yüzyıla kadar değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu değişkenliklere rağmen MS I. yüzyıldan itibaren, grafiğinin yukarı yönlü olduğu izlenmektedir. Bu verilerle Ksanthos'a Knidos perspektifinden bakıldığında MÖ IV. yüzyıldan MS III. yüzyıla kadarki süreçte değişen ekonomik şartlar ve bu şartların boyutları hakkında az da olsa fikir verdiği söylenebilmektedir⁷⁹.

nes'in, Lykia ve Karia'yı Hekatomnid sülalesinin yönetimine bırakmasıyla bu iki bölge arasında kültürel, siyasi ve ticari ilişkilerin geliştiği söylenebilmektedir bk. Diler 2015, 160-161.

76 MÖ II. yüzyılı takiben, MÖ I. yüzyılda bölgede vuku bulan korsan faaliyetleri, bölgeler arası ticareti durma noktasına getirmiştir. Bu sebeplerden dolayı bölgenin genelindeki araştırma sonuçları da göz önüne alındığında, bu dönemde ticaret sekteye uğramıştır bk. Arslan, 2003a: 91-118; Arslan, 2003b: 195-208. Dolayısıyla bu durum, Karia ve Lykia arasındaki ticareti de etkilediği söylenebilmektedir.

77 MS I. yüzyıldan itibaren Roma'nın bölgedeki etkinliğini arttırmasıyla, Karia ve Lykia arasındaki kültürel, ticari ve siyasi bağların da kuvvetlendiği izlenebilmektedir.

78 Ele geçen buluntular içerisinde yüzde olarak Geç Knidos Tip II en yoğun grubu (%57 oranında) oluşturmaktadır. Geri kalan buluntuların %16'sı Kanonik-Standart Knidos, %12'si Geç Knidos Tip I, %11'i Zenon Grubu, %2'si ise Proto-Knidos ve Küçük Knidos Amphoralarından oluşmaktadır.

79 MÖ 387-386 yılında imzalanan *Kral Barışı* ve devamında vuku bulan genel siyasi gelişmeler, Ksanthos'ta ele geçen Knidos Amphora buluntularının gerek kronolojik gerekse buluntu yoğunluğu olarak kendi içinde tutarlılık

Zira Helenistik Dönem'de ilişkilerin ve ticaretin stabil olduğu görülse de MS I. yüzyıl itibari ile bu ticari ilişkilerin artışının izlendiği söylenebilmektedir. Bu minvalde makalede çalışılan verilerin Ksanthos'un gerek Karia Bölgesi'yle gerekse Knidos ile olan ticari ilişkileri konusundaki mevcut bilgiyi desteklediği söylenebilir.

Netice olarak Knidos Amphoraları özelinde ulaşılan sonuçlar gerek Ksanthos'un siyasi-ekonomik tarihini gerekse ticari ilişkilerini yansıtmakta, Ksanthos'un Eski Çağ ticari tarihine de dolaylı olarak katkı sağlamaktadır. Elbette ileride yapılacak çalışmalarla sayısal olarak amphora oranlarının artması, aynı zamanda muhtemel buluntuların form ve köken olarak da çeşitlenmesi, Ksanthos'un Eski Çağ ticari tarihini daha da aydınlatacaktır.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

---

göstermesi, dönemin siyasi yapısıyla da örtüşmektedir. (Fig. 4).

KAYNAKLAR**Alkaç 2019**

Alkaç, E., “Knidos Kazılarında Bulunan Amphora Mühürleri Üzerine İlk Değerlendirmeler”, *Arkhaia Anatolika*, S. 2, 84-101.

Alpözen 1975

Alpözen, T. O., “Bodrum Müzesi Ticari Amphoraları”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, S. 22/2, 5-32.

Alpözen-Özdaş-Berkaya 1995

Alpözen, T. O.-Özdaş, A. H.-Berkaya, B., *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları: Eski Çağda Akdeniz Deniz Ticareti*, Dönmez Offset, Ankara.

Amico 1997

Amico, D. P., “II Relitto di Grado: Considerazioni Preliminari”, *Archeologia subacquea, Studi, ricerche e documenti*, S. 2, 93-128.

Armstrong 1998

Armstrong, P., “Nomadic Seljuks in Byzantine Lycia: new evidence”, *Byzantine Asia Minor (6th–12th Centuries)*, Ed. S. Lampakes, Athena Ethniko Hidryma Ereunon, Instituto Byzantinon Ereunon, 321-338.

Armstrong 2005

Armstrong, P., “The Construction Date of the Baptistery of Xanthos”, *Travaux et. S. 1*, 547-553.

Arslan 2003a

Arslan, M., “İ.Ö. 188 Yılından İ.Ö. 67 yılına Kadar Lykia, Pamphylia ve Kilikia Trakheia Sahillerindeki Korsanlık Faaliyetleri: Nedenleri ve Sonuçları”, *Adalya*, S. VI, 91-118.

Arslan 2003b

Arslan, M., “Piracy on the Southern Coast of Asia Minor and Mithridates Eupator”, *Olba*, S. VIII, 195-211.

Aslan 2019

Aslan, E., “An Assemblage of Knidian Amphorae from the Lighthouse Breakwater at Knidos”, *Herom*, S. 8, 341-356.

Aslan-Orhan-Erdoğan 2020

Aslan, E.-Orhan, U., -Erdoğan, L.U., “Aslanlı Burun ve Kap Krio Sualtı Araştırmaları”, *Olba*, S. 28, 207-242.

Auriemma 2000

Auriemma, R., “Le anfore del relitto di Grado e il loro contenuto”, *MEFRA*, S. 112, 27-51.

Bezczky-Scherrer-Sauer 2013

Bezczky, T. Scherrer, P.-Sauer, R., *The Amphorae of Roman Ephesus*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Brun 1994

Brun, J. P., "Le faciès céramique d'Al-Zarqa. observations préliminaires", *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire*, S. 94, 7-26.

Cankardeş-Şenol 2006

Cankardeş-Şenol, G., *Klasik ve Helenistik Dönem'de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri*, Ege Yayınları, İstanbul.

Cankardeş-Şenol 2015

Cankardeş-Şenol, G., "Early Cnidian Amphora Exports To Alexandria, Egypt", *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia*, ed. E. Lafli-S. Patacı-G. Cankardeş-Şenol-A.K. Şenol-G. K. Şahin, Archaeopress, BAR Int. Ser. 2750, 169-192.

Cankardeş-Şenol-Şenol-Doğer 2004

Cankardeş-Şenol, G. Şenol, A. K.-Doğer, E., "Amphora Production in the Rhodian Peraea in the Hellenistic Period", *Transport Amphorae and Trade in the Easter Mediterranean: Acts of the International Colloquium at the Danish Institute at Athens, september 26-29, 2002, Aarhus*, ed. J. Eiring-J. Lund, 353-360. TATEM; Monographs of the Danish Institute at Athens 5. Aarhus: Aarhus University Press.

Carlson 2014

Carlson, D. N., "Dating a Shipwrecked Marble Cargo Destined for the Temple of Apollo at Claros", *MOM Éditions*, S. 65/1, 51-61.

Des Courtils 2011

Des Courtils, J., "Xanthos rapport sur la campagne 2010", *Anatolia Antiqua*, S. 19, 321-350.

Doğer 1990

Doğer, E., *Antik Çağda Amphoralar*, Sergi Yayınevi, İzmir.

Doksanaltı-Karaoğlan-Zoroğlu 2019

Doksanaltı, E. M.-Karaoğlan, İ.- Zoroğlu, C., "The Small Knidian Amphora Types", *Herom*, S. 8, 283-316.

Diler 2015

Diler, A., "Genel Hatları ile Lykia ve Karia İlişkileri Üzerine Bazı Notlar", *Kum'dan Kent'e-patara Kazılarının 25 Yılı / From Sand into a City 25 Years of Patara Excavations*, ed. H. İşkan-F. Işık, 145-186, Ege Yayınları, İstanbul.

Dönmez 2014

Dönmez, A., *Ksanthos Antik Kenti Batı Agorası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Dündar 2012a

Dündar, E., "A Group of Amphorae from Side Museum and a New Type of Amphora: the Lycian Amphora?", *Archäologischer Anzeiger*, S. 1, 43-61.

Dündar 2012b

Dündar, E., *Patara Kazularından Ele Geçen (1989-2010 Yılları) Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Ticari Amphoralar ve Amphora Mühürleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Dündar 2013

Dündar, E., "Remarks on the Possible Uses of a Late Cnidian Stamped Amphora from Patara", *Adalya* S. 16, 167-175.

Dündar 2017

Dündar, E., *Transport Jars and Stamped Amphoras from Patara, 7th to 1st Centuries BC: The Maritime Trade of a Harbor City in Lycia*, Ege Yayınları, İstanbul.

Empereur 1988

Empereur, J. Y., "Producteurs d'amphores dans les ateliers de Reşadiye (Peninsule de Datça)", *AST*, S. 6, 159-163.

Empereur-Hesnard 1987

Empereur, J. Y.-Hesnard, A., "Les amphores hellénistiques", *Ceramiques hellénistiques et Romaine*, S. 2, 9-72.

Empereur-Picon 1986

Empereur, J.Y.- Picon, M., "A la recherche des fours d'amphores.", *Recherches sur les Amphores Grecques*, ed. J. Y. Empereur-Garlan Y., 103-26. BCH Suppl. 13. Athens/Paris: École Française d'Athènes/de Boccard.

Empereur-Tuna 1988

Empereur, J. Y.-Tuna, N., "Zenon de Caunos et Lepave de Serçe Limanı", *BCH*, S. 112, 341-357.

Empereur-Tuna 1989

Empereur, J. Y.-Tuna, N., "Hiérotélès, Potier Rhodien de la Pérée", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, S. 113/1, 277-299.

Grace 1934

Grace, V. R., "Stamped Amphora Handles Found in 1931-1932", *Hesperia*, S. 3, 197-300.

Grace 1979

Grace, V. R., *Amphoras and the Ancient Wine Trade* (The Athenian Agora 6), The American School of Classical Studies at Athens, Princeton/New Jersey.

Grace 1985

Grace, V. R., "The Middle Stoa dated by amphora stamps", *Hesperia*, S. 54/1, 1-54.

Grace 1986

Grace, V. R., "Some Amphoras from a Hellenistic Wreck", *BCH Suppl.*, S. 13, 551-565.

Jefremow 1995

Jefremow, N., *Die Amphorenstempel des hellenistischen Knidos*, Tuduv, München.

Karaçetin 2017

Karaçetin, A. O., *Buto Yüzey Araştırmaları ve Kazılarında Ele Geçen Hellenistik Dönem Amphoraları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Karcı Ağlar 2015

Karcı Ağlar, G., *Smyrna Agorası'nda Ele Geçen Ticari Amphoralar (1998-2006 Kazıları)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Koehler-Wallace 1987

Koehler, C.G.-Wallace, M.-Malcom, B., Appendix. "The Transport Amphoras: Description and Capacities, The Hellenistic Shipwreck at Serçe Limanı, Turkey: Preliminary Report, (C. Pulak v.d.)", *American Journal of Archaeology*, C 91/1, 49-57.

Lawall 2011

Lawall, M. L., "Early Hellenistic Amphoras from Two Closed Contexts: Kerynia Shipwreck and Ephesos Well LB" *Ζ'Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική*, 673-686.

Lemaître 2006

Lemaître, S., "La Lycie et les échanges commerciaux dans l'Antiquité: les données du mobilier amphorique. Etude préliminaire", *3rd Symposium on Lycia S. I*, ed. K. Dörtük-B. Varkıvaç-T. Kahya-J. Des Courtils-M. Doğan-Alparslan-R. Boyraz, AKMED, Antalya, 385-399.

Lemaître-Alary 2007

Lemaître, S.-Alary, A., "Contribution à l'étude du mobilier céramique des époques archaïque et classique du Létôon de Xanthos", *Céramiques antiques en Lycie (VIIIe saC-VIIIe spC) Les produits et les marchés*, ed. S. Lemaitre, Bordeaux, 115-136.

Metzger 1972

Metzger H., *Les ceramiques archaiques et classiques de L'Acropole Lycienne. Fouilles de Xanthos IV*, Librairie C. Klincksieck, Paris.

Monachov 1999

Monachov S. Y., "Towards a Typology of Knidian Amphoras of 4th-2nd c BC", *The Bosphoran Phenomenon: Greek Culture on the Periphery of the Ancient World*, 161-172.

Monachov 2003

Monachov, S., *Grecheskije amphory v Prichernomor'e. Tipologija amfor vedushchih centrov-eksportirov tovarov v keramicheskoy tare. Katalog-opredelitel'* [Greek Amphorae in the Black Sea Area. Amphora Typology of the Leading Centers, exporting Wares in Ceramic Containers. An Attributive Catalogue], Moscow-Saratov.

Monachov-Kuznetsova-Churekova 2017

Monachov, S.-Kuznetsova, E. V.-Churekova, N. B., *Amphorae of the 5th-2th c. BC from the Collection of the State Museum-Preserve, Tauric Chersonese: Catalogue*, Saratov.

Opait 2014

Opait, A., "The Baggy Amphora Shape: A New Fashion?", *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean Archaeology and Archaeometry; The Mediterranean: a market without frontiers*, ed. N. Poulou-Papadimitriou-E. Nodarou and V. Kilikoglou, BAR-IS 2616.1-2, Oxford, 441-450.

Panella 1986

Panella, C., "Oriente ed Occidente: considerazioni su alcune anfore, 'egee' di eta imperiale à Ostia", *Recherces sur les Amphores Grecques*, ed. J.Y. Empereur-Y. Garlan., BCH Suppl. 13. Athens/Paris: École Française d'Athènes/de Boccard, 609-36.

Pellegrino 2003

Pellegrino, E., "Présentation des céramiques issues des fouilles menées en 1998-1999 sur l'acropole lycienne de Xanthos", *Anatolia Antiqua*, S. 11, 215-221.

Pellegrino 2004

Pellegrino, E., "Note sur un dépotoir de céramique du IIIe s. ap. J.-C. et la datation de la résidence du Nord-Est de l'acropole lycienne de Xanthos", *Anatolia Antiqua*, S. 12, 123-143.

Rocheron-Blanco 2014

Rocheron, C.,-Blanco, T., "Les céramiques communes de la fin de l'Antiquité à Xanthos: Continuité ou Innovation?", *LRCW*, S. 4, 685-692.

Sakarya 2016

Sakarya, İ., *Trade Relations of Ancient Burgaz from Archaic to mid of 4th Centuries: The Amphorae Evidence within the Domestic Contexts*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Sibella 2002

Sibella, P., "The George McGhee Amphora Collection at the Alanya Museum, Turkey", *The INA Quarterly*, S. 29/1, 3-19.

Şenol 1995

Şenol, A. K., *Knidos Amphoralarında (İ.Ö. 3. yüzyıl.) Monogram Mühürler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Şenol 2003

Şenol, A. K., *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Şenol 2009

Şenol, A.K., "AETAM'da Bulunan Amphoraların Tipolojisi", *AETAM (Taşucu Arslan Eyce Amphora Müzesi)'da Bulunan Ticari Amphoralar ve Akdeniz'de Ticaretin İzleri*, ed. A.K. Şenol, Taşeli Matbaacılık, Mersin, 100-319.

Şenol 2018

Şenol, A. K., *Commercial amphorae in the Graeco-Roman Museum of Alexandria (Études Alexandrines 44, CEAlex)*, Centre d'Études Alexandrines, Alexandria.

Şenol-Aşkın 2007

Şenol, A. K.-Aşkın E., "Amphoralar Işığında Kentin Ticari İlişkileri", *Dağlık Kilikia'da Bir Antik Kent Kazısının Sonuçları, Nagidos. Results of an Excavation in an Ancient City in Rough Cilicia*, ed. S. Durugönül, Adalya Suppl. 6, Istanbul, AKMED, 241-97.

Temur-Yeniay 2021

Temür, A.-Yeniay, G., "Samsun Müzesi'nden Bir Grup Amphora", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 7/12, 19-37.

Tuna 1988

Tuna, N., "Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 1987", *AST*, S. 6, 141-158.

Tuna-Empereur 1990

Tuna, N.-Empereur, J. Y., "Datça/Reşadiye-Kiliseyanı Antik Seramik Atölyeleri Kazısı 1989 Kampanyası", *KST*, S. 12/1, 155-180.

Tuna-Empereur-Picon-Doğer 1987

Tuna, N.-Empereur, J. Y.-Picon, M.-Doğer, E., "rapport Préliminaire de la prospection archéologique Turco-Française des ateliers d'amphores de Reşadiye-Kiliseyanı, sur la Péninsule de Datça", *Anatolia Antiqua*, S. 1, 47-52.

Whitbread 1995

Whitbread, I. K., *Greek Transport Amphorae: A Petrological and Archaeological Study*, British School at Athens, Athens.

Yener-Marksteiner 2002

Yener-Marksteiner B., "Vorbemerkungen zur Fundkeramik aus Sondage West 3 im Westbereich von Xanthos", *Anatolia Antiqua*, S. 10, 217-226.

Zoroğlu-Doksanaltı 2020

Zoroğlu, C.-Doksanaltı, E. M., "Yeni Bir Knidos Amphora Tipi: Küçük Knidos Amphoraları", *Belleten*, S. 84/300, 503-542.

Arykanda Yamaç Hamamı'nın Kuzeyindeki Kazılarda Ele Geçen Sikkeler

Vahit Macit Tekinalp* - Hacer Sancaktar**

Öz

Arykanda antik kenti, Antalya ili, Finike ilçesi, Arif Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Yamaç Hamamı, Devlet Agorası'ndan Akropolis'teki Ticaret Agorası'na doğru batıya yönelerek çıkan dar bir merdivenli yolun batısında yer almaktadır. Yamaç Hamamı'nın kuzeyindeki kazılar, 2012 yılında başlatılmış ve 2017 yılına kadar devam etmiştir. Bu alanda yedi açmada (YHK1-7) kazılar yapılmış ve bu kazı çalışmalarında toplam yetmiş yedi adet sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerden okunabilen altmış yedi sikke MÖ 4. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir. Yamaç Hamamı'nın kuzeyindeki kazılarda yoğun yangın tabakaları saptanmıştır. İmparator Probus Dönemi sikke verilerindeki kesinti ve tahribat katmanları, kentin Akropolisi'nin MS 278 yılında saldırıya uğrayarak tahrip edildiğine işaret etmektedir. İmparator Probus Dönemi'nde MS 278 yılında Isaurialılar'ın Lykia'ya saldırımları bölge genelinde yaklaşık bir yıl süren sıkıntılı bir sürece neden olmuştur. Bu dönemde bölgede bazı üst düzey askerlerin söz konusu ayaklanmayı bastırmak için görevlendirildikleri hem tarih kaynaklarından hem de yazıtlardan öğrenilmektedir. Arykanda Akropolisi'nde sur içinde, sur dışında ve Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde tespit edilen yangın tabakaları da söz konusu dönemde Isaurialılar'ın saldırıları ile bağlantılı olmalıdır. MS 3. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bu olaylar sırasında Arykanda Akropolisi'nin ve yakın çevresinin önemli bir bölümünün çıkan yangınlar ile tahrip olduğu, geleneksel konut alanının yavaş yavaş terk edilerek kentin güneyinde daha alt kottaki teraslara taşındığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lykia, Arykanda, Yamaç Hamamı'nın Kuzeyi, Sikke, Arykanda Akropolisi.

Coins Found in the North of the Arycanda Terrace Bath

Abstract

The ancient city of Arykanda is located within the borders of Antalya Province, Finike District, Arif Village. The Terrace Bath is located west of a narrow stairway leading west from the State Agora to the Commercial Agora on the Acropolis. Excavations in the north of the Terrace Bath were conducted during the years between 2012 and 2017. Excavations were made in seven trenches (YHK1-7) in this area, and seventy-seven coins were found. Sixty-seven coins that can be identified from these coins are dated between the 4th century BC and the 4th century AD. Intense layers of fire were found during the excavations to the north of the Slope Bath. The interruptions and layers of destruction in the coin data of the Emperor Probus Period indicate that the city's Acropolis was attacked and destroyed in 278 AD.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, macittek@hacettepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1631-9425>

** Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yozgat/TÜRKİYE, haker.sancaktar@bozok.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3268-7890>

During Emperor Probus, the Isaurians' attack on Lycia in A.D. 278 caused a troubled process that lasted for about a year throughout the region. It is learned from historical sources and inscriptions that some high-ranking soldiers in the region were assigned to suppress the uprising. The fire layers found in the Arykanda Acropolis inside and outside the city walls and to the north of the Terrace Bath must also be related to the attacks of the Isaurians'.

Keywords: Lycia, Arycanda, North of Terrace Bath, Coins, Arycanda Acropolis.

Giriş

Arykanda antik kenti, Antalya ili, Finike ilçesi, Arif Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Yamaç Hamamı¹, Devlet Agorası'ndan Akropolis'teki Ticaret Agorası'na doğru batıya yönelecek çıkan dar bir merdivenli yolun batısında yer almaktadır. Yamaç Hamamı'nın kuzeyindeki kazılara 2012 yılında başlanmış ve aralıklarla 2017 yılına kadar devam edilmiştir². Doğu-batı yönünde, ana kayanın kesilmesiyle oluşturulan yaklaşık 29,00 metre uzunluğundaki bir alanda, ortak duvarları kullanan, düzgün olamayan dikdörtgen plana sahip altı mekân saptanmıştır (Fig. 1). Bu mekanlardan ışık olarak kullanılan en doğudaki mekânın üzerine ikinci evrede dairesel planlı bir kireç ocağı, üçüncü ve son evresinde ise işlevi tam olarak kesinleşmemiş dinlendirme havuzları tespit edilmiştir. Dükkanlar ve ışık, güneyde 810,30 ila 810,60 metre kotunda, yaklaşık 2,00 metre genişliğinde kireç taşı plakalar ile kaplı bir yola açılmaktadır. İlk evresi bir yangın tabakası ile sona eren bu alandaki mekânlarda sikkeler dışında; taş terazi ağırlıkları, bronz figürinler, adak sunakları, adak steli ve bir altar tablası, çok sayıda maden (bronz, kurşun) buluntularla birlikte *in situ* depolama kapları ele geçmiştir.

Önemli buluntu gruplarını içeren Yamaç Hamamı'nın kuzeyindeki mekânlardan toplam yetmiş yedi adet sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerden okunabilen altmış yedi sikke MÖ 4. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir. Yetmiş yedi sikkeden on adedi ise yoğun korozyon nedeniyle tanımlanamamaktadır. Ele geçen sikkelerin materyal dağılımı da şöyledir: altısı gümüş, on dokuzu antoniniani ve elli ikisi bronzdur. Bu sikkeler öncelikle bir değerlendirme ve son kısımda da bir katalog ile okuyucuya sunulmuştur.

Helenistik Dönem Krallık Sikkeleri

Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde yapılan kazılarda üç adet Makedonia, bir adet Ptolemaios ve bir adet Seleukos Krallığı olmak üzere Helenistik Dönem'e tarihlenen toplam beş adet bronz sikke ele geçmiştir. Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde üç örneği bulunan Makedonia Krallığı (Kat. No. 1-3), kentte 1971-2000 yılları arasında ele geçen sikkeler içerisinde toplam on sekiz adet bronz örnek ile temsil edilmektedir³. Bu sikkelerden sekiz adedi ve Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen iki adedi Herakles başı/yay ve Herakles sopası tipi olup geçmiş yıllarda ele geçen on adet ile Yamaç Hamamı'nın kuzeyinden bir adet sikke ise kalkan/miğfer tipini oluşturmaktadır. Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen sikkelerin arka yüzlerindeki darphane işaretinin okunamaması nedeniyle darphaneleri kesin olarak belirlenememiştir. 1971-2000 yılları arasında ele geçen sikkeler içerisinde de üç Makedonia, bir Tarsus, iki Mylassa/Miletos darphanesi işaretli ve on iki adet darphanesi saptanamayan örnek bulunmaktadır. Her yerde

1 Yamaç Hamamı'ndaki kazı çalışmaları 1985 yılında yürütülmüştür, Yamaç Hamamı hakkında bk. Bayburtluoğlu 1986, 96-98; Bayburtluoğlu 2003, 132-134.

2 Alanda yapılan çalışmalar hakkında bk. Tekinalp-Gerçek 2014, 22; Tekinalp-Sancaktar-Seviç 2018, 15-16.

3 Tek 2000, 305-6, Kat. No. 753-773.

geçerli olan ve talep gören gümüş tetradrahmi ve drahmiler geniş bir coğrafyada el değiştirerek dağılım gösterirken, bronz sikkelerin dağılımı basıldıkları darphanelerin hizmet ettikleri merkezlerle sınırlı olmalıdır. Fethiye Müzesi koleksiyonundaki örnekler içerisinde özellikle Batı Anadolu'daki darphaneler yoğunluk göstermektedir⁴. Bu bağlamda darphanesi belirlenemeyen Arykanda buluntularının da yakın darphanelerle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Ptolemaios Krallığı, Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen I. Ptolemaios Soter'e ait bir adet bronz sikke ile temsil edilmektedir (Kat. No. 4). 1971-2000 yılları arasında ele geçen sikkeler içerisinde ise üç adet bronz örnek yer almaktadır⁵. Arykanda'da 1971 yılından günümüze kadar yapılan kazılarda Lykia Bölgesi'ndeki hâkimiyeti uzun süren Ptolemaios Krallığına ait⁶ az sayıda sikke ele geçmiştir⁷. Lykia Bölgesi'ndeki Ptolemaios hâkimiyetinin Milyas Bölgesi'nden öteye geçmemiş olması ve Milyas'ın bir sınır oluşturduğu kabul edilmektedir⁸. Ptolemaioslar Dönemi'ne ait az sayıdaki sikke ve Mısır kökenli küçük buluntulardan kentteki Ptolemaios hâkimiyetine dair bir şey söylemek şimdilik güç olsa da kentin Akropolisindeki kazıların devam etmesiyle gelecekte daha kesin verilere ulaşılabilecektir.

Seleukos Krallığı, Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde bir örnek ile temsil edilirken (Kat. No. 5) 1971-2000 yılları arasında bu döneme ait toplam on beş sikke ele geçmiştir⁹. Kentteki Seleukos Krallığı'na ait sikkeler içerisinde en yoğun temsil edilen tipte; ön yüzde Apollon başı ve arka yüzde Apollon ayakta, sola dönük, sağdaki tripota kolunu yaslamaktadır. Bu tip III. Antiokhos Dönemi'ne ve Sardis Darphanesi'ne atfedilmektedir¹⁰. III. Antiokhos MÖ 197/6 yılında Lykia Bölgesi'ni ele geçirmiş ancak MÖ 190 yılında Antiokhos'un Magnesia Savaşı'nda yenilmesiyle Roma'nın egemenliği altında kalan bölge MÖ 188/187'de Rhodos'a verilmiştir. III. Antiokhos'un Lykia Bölgesi'nde kısa süren hakimiyetine rağmen Arykanda'da ele geçen sikkelerin yoğunluğu dikkat çekicidir. Ayrıca kentte ele geçen ve askeri bir sympolitia anlaşması olan yazıt, Suriye'de askerlik yapan Arykanda ve Tragallassos halkının birbirlerine yardım ettikleri ve III. Antiokhos'un yardımcılarından birlikte faydalandıklarını aktarması açısından da önemli bir yere sahiptir¹¹. Seleukos Krallığı sikkeleri ve söz konusu yazıtın dışında Arykanda'da ele geçen kent sikkeleri ve epigrafik verilere bakıldığında kentte Daphne adında bir *phyle* ve Apollon Daphneus kültü kurulduğu¹², yeni bir yazıt ile de kentin teritoryasında Seleukos Krallığı ile ilişkili Zeus Nikephoros kültünün varlığı saptanmıştır¹³. Kentte Ptolemaios Krallığı'na göre

4 Tek 2000, 81.

5 Tek 2000, 305-6, Kat. No. 774-776. Ayrıca bk. CPE, n. B190; B436.

6 Patara kenti Tepecik mevkiinde 2018 yılı kazılarında kurşun plakaya sarılı on dokuz adet altın sikkeden oluşan Ptolemaios defnesi ele geçmiştir. Bölgedeki Ptolemaios hakimiyetine dair oldukça önemli bir yere sahip olan bu define hakkında ayrıntılı bilgi için bk. DüNDAR-LENGER 2022, 201-217.

7 Ömer Tatar tarafından tamamlanan *Nüsmatik Veriler Işığında Lykia Bölgesi'nde Ptolemaios Egemenliği* başlıklı doktora tezi, bölgedeki Ptolemaios egemenliğini epigrafik ve nüsmatik verilerle ele alan önemli bir çalışmadır (Tatar 2022).

8 Akşit 1971, 49.

9 Tek 2000, 305-6, Kat. No. 777-791. Ayrıca bk. SC, n. 983.

10 Newell 1941, 264, No. 1435-1438, Lev. LIX, 9-15; SC, 375-376.

11 Şahin 1994, 1-6.

12 Şahin 1994, 38-39; Tek 2000, 88, 118.

13 Wörrle 1996, 153-160.

Seleukos Krallığı'na ilişkin verilerin daha yoğun olması Arykanda halkının Suriye'de askerlik yapması ile ilişkili olmalıdır.

Yunan ve Roma Şehir Sikkeleri

Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde tanımlanabilen toplam yirmi bir adet Yunan ve Roma şehir sikkesi ele geçmiştir. Bu sikkeler, Rhodos (Karia), Hierapolis (Phrygia), Arykanda ve Podalia (Lykia), Attaleia ve Perge (Pamphylia), Termessos Maior (Pisidia) darplarından oluşmaktadır. Sikkeleri temsil edilen kentlere bakıldığında aynı bölge ve komşu bölge kentleri dikkat çekmektedir. Lykia'nın batısındaki Karia Bölgesi kentlerinden Rhodos darbu biri gümüş diğeri bronz olan iki adet sikke bulunmaktadır. Bu iki sikkeden iyi korunmuş durumda olanı yak. MÖ 170-150 yıllarına tarihlenen gümüş sikkedir ve arka yüzünde magistrat adı "ΔΕΞΑΓΟΡΑΣ" olarak okunabilmektedir (Kat. No. 6)¹⁴. Bölgenin MÖ 188/187'de Rhodos'a verilmesinin ardından Lykialılar'ın Rhodos yönetimine karşı çıkma mücadeleleriyle bölge MÖ 168/167 yılında Roma Senatosu tarafından bağımsız ilan edilmiş ve bölge Lykia Birliği tarafından yönetilmeye başlamıştır¹⁵. Bu döneme ait kentte ele geçen buluntulardaki yoğunluk da ticaret hayatının canlı olduğunu düşündürmektedir¹⁶. Ayrıca kentin akropolisinde yer alan, inşası MÖ 4. yüzyıl sonu 3. yüzyıl başına tarihlendirilen Helios Tapınağı ve kültü¹⁷, Arykanda'nın Rhodos ile kültürel olarak ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Kentte önemli bir yere sahip olan hem Helios kültü hem de ticaret ile ilişkili buluntuların yoğunluğuna rağmen 1971 yılından günümüze kadar ele geçen Rhodos sikkeleri oldukça düşük bir orana sahiptir¹⁸.

Karia Bölgesi'nden sonra Phrygia Bölgesi'ndeki Hierapolis antik kentine ait bir adet MS 2. veya erken 3. yüzyıla (yak. 100-218) tarihlendirilen ve ön yüzünde Asklepios'un defne çelenkli büstü, arka yüzünde Nemesis tasviri bulunan bronz sikke yer almaktadır (Kat. No. 8). Bu örnek dışında kentte 1988 yılında Ticaret Agorası yedinci dükkanında yapılan çalışmalarda da bir adet bronz sikke ele geçmiştir¹⁹. MS 2. yüzyıla tarihlenen bu sikkenin ön yüzünde Lairbenos büstü, arka yüzünde de Apollon Kithrodos yer almaktadır. Phrygia Bölgesi'ndeki Hierapolis antik kentine ait sikkeler, Arykanda'da 1971 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalarla toplam iki örnek ile temsil edilmektedir.

Phrygia Bölgesi'nden sonra Lykia Bölgesi'ne ait toplam on üç adet sikke içinden ilki Zemuri Beyi Perikle'ye ait MÖ 382-360 yıllarına tarihlenen bir bronz sikkedir. Sikkenin ön yüzünde Pan? başı ve arka yüzünde triskeles tasviri bulunmaktadır (Kat. No. 9). Bu sikkenin ön yüzündeki başın cepheden mi profilden mi olduğu korozyon nedeniyle tam anlaşılmasa da cepheden olduğunu varsaymak daha doğru olacaktır. Ancak literatürde Perikle'ye ait bronz sikkelerin ön

14 Magistrat adı için bk. Jenkins 1989, 107, Grup B, No. 39. Ancak sözü edilen Magistrat adı Ashton'ın yayınında yer almamaktadır (2001, 79-115).

15 Arykanda'nın Lykia Birliği'nde tek oyla temsil edildiği bilinmektedir. Lykia birliği ve oyları için bk. Strab. XIV. III, 3, C 665; Larsen 1956, 151-169; Behrwald 2000; Schuller 2016, 46-59.

16 Kentin akropolisinde ele geçen Rhodos üretimi cam boncuklar için bk. Tek 2013, 213.

17 Kentte epigrafik buluntuların yanı sıra Helios kültünü destekleyen en önemli veri, Rhodoslu Pindaros'un takipçisi olan şairlerden birine ait (MÖ 2. yüzyıl) bir epigramdır (Schol. Pind. Ol. VII 35b). Helios Tapınağı ve Kültü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sancaktar 2019, 24-55, 63-79.

18 1971-2000 yılları arasında kentte ele geçen Rhodos sikkeleri için bk. Tek 2002, 309-10, Kat. No. 795-807.

19 Tek 2002, 318, Kat. No. 918.

yüzünde tasvir edilen Pan başı betimleri cepheden değil profilden resmedilmiştir. Bilinen bronz örneklerde henüz cepheden başa rastlanmamıştır. Arykanda antik kenti bütününde 1971-2000 yılları arasında ele geçen sikkeler içinde Perikle'ye ait toplam on yedi adet bronz örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden on biri, Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen örnekle aynı olup ön yüzde tasvir edilen başın verilışı farklılık göstermektedir²⁰. Diğer altı örnekte ise ön yüzde sağa doğru zıplayan keçi protomu ve arka yüzde triskeles tasvirleri yer almaktadır²¹. Arykanda kentinde toplam on sekiz örnek ile temsil edilen Zemuri Beyi Perikle sikkeleri hem bölgede hem de Anadolu'da basılan ilk bronz darplar olması açısından önemli bir yere sahiptir²². Ön yüzlerinde Pan başı ve zıplayan keçi protomu olarak iki farklı tipin kullanıldığı Perikle'ye ait bronz sikkeler bölgede Dynastik Dönem'e dair en çok bilinen örneklerdir. Bu sikkelerin arka yüzünde yer alan triskeles tasviri de bölgedeki Dynastik darplarda bir nevi ortak sembol olarak kullanılmış gibidir²³.

Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen Lykia Bölgesi'ne ait on üç sikkeden sekiz adeti Lykia Birlik darplarıdır. Bu sikkelerden Periyot II bölge gümüşlerinden bir, Periyot III şehir bronzlarından dört, Periyot IV bölge gümüşlerinden bir ve Periyot V bronzlarından iki adet bulunmaktadır. Periyot II gümüşleri²⁴ grubunda yer alan Phaselis kentine ait arka yüzünde "ΦΑΣΗΛΙ" lejantlı sikke (Kat. No. 10), pseudo-birlik olarak adlandırılan örneklerdendir²⁵. Bu örnekler kentin korsanlarla olan ilişkileri nedeniyle birlikten ayrıldıktan sonra Lykia lejantı yerine aynı tipte darp ettiği otonom sikkelerdir. Dört örnekle temsil edilen Periyot III şehir bronzları²⁶, Periyot II bölge gümüşleri gibi benzer tipte "ΛΥΚΙΩΝ" yazısı ile birlikte ancak şehir kısaltmalarının eklendiği darplardır²⁷ (Kat. No. 11-14). Bir örnekle temsil edilen Periyot IV bölge gümüşleri²⁸, Kragos (Akdağ) ve Masikytos (Bey Dağları) olarak adlandırılan iki bölge etnikleri ile beraber Kragos'ta Ksanthos, Tlos, Telmessos ve Masikytos'ta Myra kentlerinin kendi adlarına darp ettikleri sikkelerdir²⁹. Arykanda Yamaç Hamamı buluntusu, Periyot IV'ün MÖ 48-43 İulius Caesar Dönemi'ne tarihlendirilen seri 1 Kragos örneğini temsil etmektedir

20 1971-2000 yılları arasında ele geçen on bir örnekte baş profilden tasvir edilmiştir. Bk. Tek 2002, 278-9, Kat. No. 2-12).

21 Tek 2002, 278, Kat. No. 13-18.

22 Tek 2002,278-279, Kat. No. 2-18.

23 Bölgedeki triskeles tasvirleri için bk. Bulut 2004, 15-68.

24 Periyot II Gümüşleri için bk. Troxell 1982, 25-98.

25 Periyot II olarak sınıflandırılan gruptan 1971-2000 yılları arasında Arykanda'da yapılan çalışmalarda toplam beş adet sikke ele geçmiş ancak yukarıda ele alınan Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen sikke tipinden daha önce tespit edilmemiştir. Bk. Tek 2002, Kat. No. 165-169.

26 Periyot III şehir bronzları için bk. Troxell 1982, 99-110. Periyot III olarak sınıflandırılan gruptan 1971-2000 yılları arasında Arykanda'da yapılan çalışmalarda toplam dört yüz altmış yedi adet sikke ele geçmiştir. Bk. Tek 2002, Kat. No. 170-637.

27 Troxell 1982, 105.

28 Bk. Troxell 1982, 111-184.

29 Troxell 1982, 114-115.

(Kat No. 15)³⁰. Bu grupta son olarak Periyot V³¹, Yamaç Hamamı Kuzeyi buluntuları içerisinde C serisi Kragos ve G serisi Kragos örnekleri ile temsil edilmektedir (Kat. No. 16-17)³².

Lykia Bölgesi'ne ait sikkelerden üç adeti Arykanda kentine ait darplardır. Bunlardan ilki MÖ 2. yüzyıl sonu ile 1. yüzyıl başlarına tarihlenen ve ön yüzünde ışın taçı Helios başı, arka yüzünde de Apollon Daphneus tasviri ve "AP" monogramı bulunan sikkedir (Kat. No. 18)³³. Ön yüzde tasvir edilen Helios başı, bazı yayınlarda Sozon³⁴ olarak tanımlanmıştır³⁵. Sozon'a dair kentte 1971 yılından günümüze kadar yapılan kazılarda epigrafik ve arkeolojik herhangi bir veri tespit edilmemiştir. Güneş tanrısı Helios'a ilişkin ise kentte epigrafik, arkeolojik ve antik kaynak verileri mevcuttur³⁶. Özellikle Rhodoslu Pindaros'un takipçisi olan şairlerden birine ait bir epigramda Arykanda'daki Helios Tapınağı ve kültüründen söz edilmektedir³⁷. MÖ 4. yüzyıl sonu 3. yüzyıl başına tarihlendirilen tapınak³⁸ ve tüm veriler göz önünde bulundurulduğunda, sikke üzerindeki tasvirin Helios olması daha mümkündür. Ön yüzünde Helios başı betimli bu sikkelerin arka yüzündeki tasvir Apollon Daphneus olarak tanımlanmıştır³⁹. Kentte ele geçen ve Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenen bir yazıta göre kent teritoryumunda Daphniai adında bir phyle ve Apollon Daphneus kültürünün kurulduğu bilinmektedir⁴⁰. Seleukos Krallığı'nın bölgeye hâkim olduğu dönemde kente girdiği düşünülen kült ile bağlantılı olarak kentin söz konusu otonom sikkelerinin arka yüzündeki Apollon da bu kült ile ilişkilendirilmektedir. Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen Arykanda darplarından ikisi ise Roma İmparatoru III. Gordianus Dönemi'nde (MS 238-244) basılan sikkelerdir. Ön yüzünde imparatorun defne çelenkli büstü tasvir edilen bu sikkelerin arka yüzünde "APYKAN-δ-EωN" lejantı ile birlikte birinde dörtnala giden at üzerinde Helios⁴¹ (Kat. No. 19) ve diğerinde askerî giysili ve miğferli Ares (Kat. No. 20) tasviri yer almaktadır.

30 Periyot IV olarak sınıflandırılan gruptan 1971-2000 yılları arasında Arykanda'da yapılan çalışmalarda toplam doksan altı adet sikke ele geçmiştir. Bk. Tek 2002, Kat. No. 166-169; Tek 2002, Kat. No. 656-752.

31 Bk. Troxell 1982, 185-225.

32 Periyot V olarak sınıflandırılan gruptan 1971-2000 yılları arasında Arykanda'da yapılan çalışmalarda toplam on yedi adet sikke ele geçmiştir. Tek 2002, Kat. No. 166-169; Tek 2002, Kat. No. 638-655.

33 Kentin bu otonom darbu, 1971-2000 yılları arasında ele geçen sikkeler içerisinde kırk yedi adet örnek ile temsil edilmektedir. Bk. Tek 2002, 280-282, Kat. No. 31-78.

34 Her şeyi gören ve duyan olarak Anadolu'da bir güneş tanrısı olan Sozon için bk. Weinreich 1927, 1248-1255; Delemen 1993, 37; Cremer 1997, 1148; Karayaka 2007, 65-66; Tek-Sancaktar 2020, 323-324.

35 Weinreich 1927, 1250; SNG Cop. Lycia, No. 47-49; SNG v. Aul. Lykien, No. 4273-4274; Frei 1990, 1827.

36 Helios Kültü'ne dair tüm veriler için bk. Sancaktar 2019, 63-79; Tek-Sancaktar 2020, 311-341.

37 Schol. Pind. *Ol.* VII 35b. Epigramın çevirisi için bk. Sancaktar 2019, 53-54.

38 Helios Tapınağı ve mimarisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sancaktar 2019, 24-55.

39 Tek 2002, 35, 281-282, Kat. No. 31-78; Tek 2006, 776.

40 Şahin 1994, 38-39.

41 Sikke üzerindeki tasvir ile benzer bir bronz figürin, Arykanda'da 2002 yılı kazılarında ele geçmiştir bk. Sancaktar 2019, Kat. No. F1, Levha 65. Söz konusu figürinde ve Arykanda'nın III. Gordianus Dönemi'nde darp edilen sikkelerinin arka yüzlerinde yer alan süvari tasvirlerinde doğulu bir anlayış ile vurgulanan etrafi ışınlarla çevrili Phryg başlığı dikkat çekicidir. Sikkeler üzerindeki süvari tasviri ve süvari figürini kentteki Helios-Mithras özdeşliğini düşündürmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Sancaktar 2019, 78-79; Tek-Sancaktar 2020, 323, dp. 71.

Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen sikkelerden bir adeti Podalia kentinde Roma İmparatoru III. Gordianus'un (MS 238-244) eşi Tranquillina (Augusta) adına basılan sikkedir⁴². Ön yüzünde imparatoriçenin büstü ve arka yüzünde Arykanda örneği ile benzer askerî giysili ve miğferli Ares tasvir edilmiştir (Kat. No. 21).

Lykia Bölgesi, İmparator Claudius Dönemi'nde, (MS 43) Roma tarafından ilhak edilerek otonomisini kaybetmiştir⁴³. Roma İmparatorluğunun kontrolündeki bir eyalet statüsünde olduğu dönemde, bölgeyi etkileyecek ölçüde iki büyük deprem meydana gelmiştir⁴⁴. MS 141 yılındaki ilk depremde hasar gören kentlerdeki yapılar, Rhodiapolis'li bir zengin olan Opramoas'ın yardımlarıyla kısa sürede onarılmıştır⁴⁵. İkinci büyük deprem ise MS 5 Ağustos 240 tarihinde meydana gelmiştir ve yarattığı etki ilki kadar kolay atlatılamamıştır. Çünkü depremin meydana getirdiği hasara, dönemin askerî başarısızlıkları ve yönetimdeki sorunların da eklenmesi Roma kadar eyaletleri de olumsuz etkilemiştir. Özellikle depremde tahrip olan yapıların onarılması için İmparator III. Gordianus tarafından Bölgedeki kentlere sikke darp etme yetkisi verilerek, ekonomik sıkıntılar çözümlenmeye çalışılmış olmalıdır⁴⁶. Lykia'daki kentler, Roma İmparatorluk Dönemi'nde İmparator III. Gordianus Dönemi dışında kendi adlarına sikke darp etmeyen Anadolu'daki tek bölgedir. Ancak Lykia Bölgesi'nin komşuları olan Karia, Pamphylia ve Pisidia eyaletlerininse oldukça zengin bir sikke repertuarına sahip olası dikkati çekicidir.

Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde Pamphylia Bölgesi Attaleia ve Perge kentlerine ait birer adet sikke ele geçmiştir. Attaleia sikkesi, Marcus Aurelius Dönemi'ne (161-180) ait bir darp olup imparatorun ön yüzde tasvir edilen büstü ile kullanılan arka yüz tipine literatürde rastlanmıştır (Kat. No. 22)⁴⁷. Perge'ye ait sikke ise İmparator III. Gordianus'un (238-244) eşi Tranquillina (Augusta) adına basılan Perge ile Side ittifakı darbıdır (Kat. No. 23). Arykanda'da 1971 yılından günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu tip bir sikke ele geçmemiş olup bunlar ilk örneklerdir⁴⁸.

Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde yapılan çalışmalarda Pisidia Bölgesi kentlerinden Termessos Maior'a ait üç sikke ele geçmiştir. Bu sikkelerden ikisinin ön yüzünde Zeus'un defne çelenkli başı ve üçüncüsünün ön yüzünde de Solymos'un miğferli ve zırlı büstü yer almaktadır.

42 Tek 2020, 494, Kat. No. 18. Akropolis'te 2018 yılında yapılan çalışmalarda aynı tipten bir sikke daha ele geçmiştir.

43 Bennett 2011, 119-136; İplikçiöğlü 2016, 62-64.

44 Depremler için bk. Ergin-Güçlü-Uz 1967; Duggan 2004, 123-164; Duggan 2005, 357-398; Softa-Turan-Sözbi-
lir 2018, 51-74.

45 Arykanda Kenti'ne bu onarım için 10.000 denarius bağışlamıştır. Akdoğu Arca 2002, 86-87; Hellenkem-
per-Hild 2004, 457-458.

46 Sikke basma yetkisinin verilmesiyle Arykanda'nın III. Gordianus ve Tranquillina adına darp ettiği sikkeler için
b.: SNG v. Aul. Lykien, No. 4276-4279; Hans v. Aul. Lykien, No. 26-51; Tek 2002, 324-325, Kat. No. 960-971;
Tek 2005, 947-957.

47 1971-2000 yılları arasında Attaleia kentine ait biri Helenistik ve üçü Roma Dönemi'ne ait olan toplam dört
örnek bulunmaktadır. Bk. Tek 2009, 348, Kat. No. 4-7.

48 1971-2000 yılları arasında Perge kentine ait dokuzu Helenistik ve sekiz adeti Roma Dönemi'ne ait olan toplam
on yedi örnek bulunmaktadır. Bk. Tek 2009, 349-350, Kat. No. 9-25. Ancak bu çalışmada yer alan örnek, 1971-
2000 yılları arasında ele geçen on yedi örnek içerisinde temsil edilmemektedir.

Zeus'un defne çelenkli başının tasvir edildiği sikkelerden ilkinin arka yüzünde sola koşan at ve diğerinin arka yüzünde ise at protomu ve altta şimşek demeti tasvir edilmiştir (Kat. 24-25). Miğferli ve zırhlı tasvir edilen Solymos büstlü sikkenin arka yüzünde de Solymos ayakta betimlenmiştir.

Arykanda'da ve Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen Yunan ve Roma şehir sikkeleri içerisinde temsil edilen darphanelere bakıldığında genellikle kentin kara yolları ile bağlantılı olduğu komşu bölgelerdeki kentlerin sikkelerinin daha yoğun olduğu görülmektedir (Fig. 2). Bu da kentin yakın çevresindeki kentler ile daha yoğun ticari ilişkileri olduğuna işaret etmektedir.

Roma İmparatorluk Sikkeleri

Yamaç Hamamı kuzeyinde yapılan çalışmalarda Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yirmi yedi adet sikke ele geçmiştir. Bu sikkeler içinde İmparator Vespasianus'a (68-79) ait biri gümüş biri bronz olan iki adet, Traianus'a (98-117) ait bir adet gümüş, Hadrianus'a (117-138) ait iki adet bronz, Antoninus Pius'a (138-161) ait iki adet bronz, Marcus Aurelius'a (161-180) ait bir adet bronz, Severus Alexander'ın (222-235) Annesi Iulia Mamaea'ya ait bir adet bronz, III. Gordianus'a (238-244) ait iki adet bronz, I. Philippus'a (Arab) (244-249) ait bir adet antoninianus, Traianus Decius'a (249-251) ait iki adet antoniniani, Trebonianus Gallus'a (251-253) ait bir adet sestertius, I. Valerianus'a (253-260) ait bir adet antoninianus, Gallienus'a (253-268) ait sekiz adet antoniniani, Gallienus'un eşi Cornelia Salonina'ya ait bir adet antoninianus, Claudius Gothicus'a (268-270) ait beş adet antoniniani, Quintillus'a (MS 270) ait bir adet antoninianus ve Probus'a (276-282) ait bir adet antoninianus bulunmaktadır. 3. yüzyıl ortalarından itibaren başlayan ekonomik kriz ile 3. yüzyılın ikinci yarısında dolaşıma giren ve gümüş oranı oldukça düşürülerek değer kaybeden antoninianus, dolaşımdaki ana para birimi olmuştur. Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen buluntular içerisinde bu birim on dokuz adet sikke ile temsil edilmektedir⁴⁹.

Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde ele geçen toplam yetmiş yedi sikkeden elli dokuzu tanımlanabilmiş, sekiz adet sikkenin dönemi, kenti veya imparatoru belirlenememiş ve on sikke ise yoğun korozyon nedeniyle hiç tanımlanamamıştır. Tanımlanabilen sikkeler içerisinde Roma İmparatorluk darphanelerinde Gallienus Dönemi en yoğun temsil edilirken, yapıların yangın katmanına işaret eden son sikke ise Probus Dönemi'ne ait bir darphane (Fig. 3).

49 Ayrıca İmparator I. Theodosius'a (379-395) ait bir adet Æ4 biriminde sikke bulunmaktadır (Kat. No. 59). Bu sikke yüzeye yakın kotta ele geçtiği için alanın tarihsel süreci ile ilişkilendirmek için yeterli bir kanıt değildir.

Sonuç

İmparator Aurelianus Dönemi'nde Isaurialı Lydius/Palfuerius, Pisidia Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Kremna'yı kuşatarak zaptetmiş ve uzun bir süre elinde tutmuştur⁵⁰. Bu saldırı aynı zamanda Lykia Bölgesi'nin doğusunu da etkilemiştir. İmparator Aurelianus 274 yılında Kremna kentini kuşatmış, daha sonra da İmparator Tacitus, Perge kentini karargâh olarak seçmiş ve İmparator Probus da Doğu Lykia'nın güvenliğini sağlamak için askerî önlemler almıştır⁵¹. Arykanda'da 1971-2021 yılları arasında kentin Akropolisinde yapılan kazılarla ele geçen sikke verilerine bakıldığında İmparator Probus Dönemi'nden itibaren belirgin bir kesinti göze çarpmaktadır⁵². Gerek Akropolis gerekse de Akropolisin hemen doğusundaki Yamaç Hamamı'nın kuzeyindeki çalışmalarda günümüze kadar Probus Dönemi (276-282) sonrasına tarihlenen sikke ele geçmemiştir.

Akropolisin doğusunu sınırlayan sur içinde ve sur dışında yapılan çalışmalarda da ele geçen sikkeler en geç Probus Dönemi'ni yansıtmakta olup bu veriler tahribat katmanı ile örtüşmektedir. Özellikle Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde kazılarda yoğun yangın tabakaları saptanmıştır. İmparator Probus Dönemi sikke verilerindeki kesinti ve tahribat katmanları, kentin Akropolisinin 278 yılında saldırıya uğrayarak tahrip edildiğine işaret etmektedir. İmparator Probus Dönemi'nde 278 yılında Isaurialılar'ın Lykia'ya saldırımları bölge genelinde yaklaşık bir yıl süren sıkıntılı bir sürece neden olmuştur⁵³. Bu dönemde *praetoria* subayı olan Marcus Aurelius Ursio ve *praefectus praetorio* Ulpius Silvinus'un ayaklanmayı bastırak üzere bölgede görevlendirilmeleri ve hassa alayının bölgeye sevk edilmiş olması Isaurialılar'ın Lykia'da neden olduğu sorunların büyüklüğüne işaret etmektedir. Marcus Aurelius Ursio, Arykanda kenti tarafından onurlandırıldığı yazıtta "kent'in hamisi ve velinimet'i" olarak anılmaktadır⁵⁴. Kentte ele geçen bu yazıt, Isaurialılar'ın saldırılarının Arykanda'yı da etkilediğini göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda kentin Akropolisinde sur içinde ve sur dışındaki Yamaç Hamamı'nın kuzeyinde tespit edilen yangın tabakaları da söz konusu dönemde Isaurialılar'ın saldırıları ile bağlantılı olmalıdır.

MS 3. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bu olaylar sırasında Arykanda Akropolisinin ve yakın çevresinin önemli bir bölümünün çıkan yangınlar ile tahrip olduğu, geleneksel konut alanının yavaş yavaş terk edilerek kentin güneyinde daha alt kottaki teraslara taşındığı anlaşılmaktadır.

50 Akşit 1970, 186.

51 Mitchell 2009, 159- 161.

52 Kentin Akropolisinde sur içinde ve dışında İmparator Probus Dönemi'nde darp edilen toplam dört adet sikke bulunmaktadır.

53 İplikçioğlu 2016, 67.

54 Öztürk 2006, 177.

KATALOG**Hellenistik Dönem****Macedonia Krallığı****III. Alexander**

MÖ 336-323

Ö/ Aslan postlu Herakles başı, sağa dönük.

A/ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ; üstte ok ve sadak, altta Herakles'in sopası.

Price 1991, No. 268, 272-273, 277-278, 280-281, 283-287, 289-293, 301, 307-308, 311-314

1* Æ 5,85gr 18,6mm 12h Buluntu Yeri: YHK 5 Kot: 812,85 X: 3,70 Y: 5,20 Sr 2513
Kazı Env. No: Ary 2013-25172* Æ 5,40gr 18,8mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,25 X: 3,00 Y: 1,40 Sr 180
Kazı Env. No: Ary 2017-186

Sardeis veya Belirsiz Batı Küçük Asya

yak. MÖ 334-310

Ö/ Ortasında ¾ sağa dönük Herakles başı yer alan Makedon kalkanı.

A/ B-[A]; miğfer.

Price 1991, No. 2546 (Sardeis *yak.* MÖ 334-323); 2801-5; 2808 (Belirsiz Batı Küçük Asya, *yak.* MÖ 323-310).3* Æ 3,64gr 16,0mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,49 X: 4,28 Y: 7,52 Sr 10657
Kazı Env. No: Ary 2012-10683**Ptolemaios Krallığı****I. Ptolemaios Soter**

Palai Paphos

MÖ 294 Sonrası

Ö/ Poloslu Aphrodite başı, sağa dönük.

A/ Lejant okunaksız; şimşek demeti üzerinde sola dönük duran, kanatları kapalı kartal; sembol/monogram okunmuyor.

Svoronos 1904-1908, No. 75-77; CPE, No. B126; B128-30.

4* Æ 7,90gr 21,8mm 12h Buluntu Yeri: YHK 4 Kod: 812,07 X: 4,10 Y: 2,70 Sr 2109
Kazı Env. No: Ary 2013-2113

Seleukos Krallığı

III. Antiokhos

Sardeis MÖ 190 civarı?

Ö/Apollon başı, sağa dönük.

A/ Apollon ayakta, sola dönük, çıplak, sol kolu ile sağındaki tripota yaslanmakta ve sağ elinde yay tutmakta.

5* Æ 4,38gr 16,0mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,30 X: 2,64 Y: 5,230 Sr 10724
Kazı Env. No: Ary 2012-10744**Yunan ve Roma Şehir Sikkeleri****Karia Bölgesi****Rhodos***yak.* MÖ 170-150, B Grubu

Hemidrahmi

Ö/ Işın taçlı Helios başı, 3/4 cepheden.

A/ Rhodos Gülü, quadratum incusum içinde; sağ ve sol alanda P-O; üstte magistrat adı, ΔΕΞΑΓΟΡΑΣ; sol altta üzüm salkımı.

SNG Finland I, No. 647; Jenkins 1989, 107, Grup B No. 39.

6* AR 1,24gr 12,1mm 12h Buluntu Yeri: YHK 3 Kot: 811,62 X: 3,16 Y: 1,40 Kazı Env.
No: Ary 2013-57

Ö/ Şua taçlı Helios başı, cepheden.

A/ Rhodos gülü.

7 Æ 2,07gr 15,1mm 2h Buluntu Yeri: YHK 4b Kot: 812,07 X: 3,80 Y: 1,60 Sr 2103
Kazı Env. No: Ary 2013-2108**Phrygia Bölgesi****Hierapolis**'Pseudo-autonomous' – MS 2. veya Erken 3. yüzyıl (*yak.* 100-218)

Ö/ Asklepios'un defne çelenkli ve drapeli büstü, sağa dönük; sağda yılanlı asa.

A/ ΙεΡΑΠΟΛΕΙΤΩΝ; Nemesis ayakta, sola dönük, sağ eliyle khitonunu omuz üzerinden çekiştirmekte.

RPC IV.2, No. 203.

8* Æ 3,94gr 19,2mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 810,57 X: 5,00 Y: 5,20 Sr 8607 Kazı
Env. No: Ary 2012-8616

Lykia Bölgesi**Zemuri Beyi Perikle (MÖ 382-360)**

Ö/ Pan ? başı, cepheden.

A/ [Π] - P[e] - [K]Λ; Triskeles.

Weber III, No. 7244-5, Pl. 259; SNG v. Aul. Lykien, No. 4257-8; SNG Cop. Lycia, No. 34-7; SNG Finland II, No. 502-3; Tek 2002, 278, No. 2-12.

9* Æ 1,99gr 12,8mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 810,50 X: 2,70 Y: 2,73 Sr 7000
Kazı Env. No: Ary 2015-7013

Lykia Birliği**Periyot II (Bölge Gümüşleri)**

2. Seri (MÖ 88-84?)

Pseudo-Birlik

Phaselis

Ö/ Apollon'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ ΦΑΣΗΛΙ; Quadratum incusum içinde kithara; sağ altta meşale ve sol altta şimşek demeti.

Troxell 1982, No. 53 (10 örnek).

10* AR 2,24gr 14,0mm 12h Buluntu Yeri: YHK 3 Kot: 811,14 X: 1,36 Y: 3,17 Kazı Env.
No: Ary 2013-59

Periyot III (Şehir Bronzları-MÖ yak. 100/80-yak. 31)

Ö/ ΛΥΚΙΩΝ; Apollon'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ Quadratum incusum içinde çapraz yay ve sadak; sadak sol üst köşeden sağ alt köşeye uzanmakta.

Troxell 1982, No. 62a.

11 Æ 1,62gr 10,5mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 811,76 X: 4,80 Y: 4,00 Sr 10524
Kazı Env. No: Ary 2012-10533

12 Æ 1,06gr 10,3mm 12h Buluntu Yeri: YHK 5 Kot: 813,38 X: 5,00 Y: 4,86 Kazı Env.
No: Ary 2013-2526

13* Æ 1,00gr 09,3mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,32 X: 4,35 Y: 5,50 Sr 10724
Kazı Env. No: Ary 2012-10751

14 Æ 0,87gr 11,1mm 11h Buluntu Yeri: YHK 1b Doğusundaki Yol Yüzey Kazı Env. No:
Ary 2013-4

Periyot IV (Bölge Gümüşleri)

1. Seri (MÖ 48/42)

Kragos

AR Hemidrahmi

Ö/ [Λ-Y]; Apollon'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ K-P; Quadratum incusum içinde kithara.

Troxell 1982, No. 84 (Cragus); RPC I, No. 3301a.

15* AR 1,46gr 15,3mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 810,66 X: 3,75 Y: 5,10 Sr 8558
Kazı Env. No: Ary 2012-8571

Periyot V Bronzları

C Serisi (MÖ c. 23-19/18?)

Kragos

Ö/ [Λ-Y]; Apollon'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ [K]-P; Çelenk içinde kithara.

Troxell 1982, No. 197 (1 örnek).

16 Æ 8,93gr 25,0mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1 Yüzey Kazı Env. No: Ary 2016-4

G Serisi (c. MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 43 Öncesi)

Kragos

Ö/ K-P; Apollon'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ Λ-Y; Artemis'in başı, sağa dönük.

Troxell 1982, No. 223 (3 örnek); RPC I, No. 3332a.

17* Æ 4,35gr 20,0mm 12h Buluntu Yeri: YHK 4 Kot: 812,54 X: 2,67 Y: 5,17 Sr 2013
Kazı Env. No: Ary 2013-2018

Arykanda

MÖ 2. yüzyıl sonu-1. yüzyıl başı

Ö/ Helios başı, sağa dönük.

A/ Apollon Daphneus ayakta, sola dönük, çıplak, sol kolu ile sağındaki sütunceye yaslanmakta ve sağ elinde yay tutmakta; solda monogram, AP.

Svoronos 1903, 188, No. 79-80; SNG v. Aul. Lykien, No. 4273; SNG Cop. Lycia, No. 47-9;
Tek 2002, 280-2, No. 31-85.

18* Æ 3,80gr 17,9mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 811,51 X: 3,90 Y: 3,70 Sr 7034
Kazı Env. No: Ary 2015-7035

III. Gordianus (238-244)

Ö/ [AYT KAI M ANT γOP]ΔIANOC CEB; İmparator Gordianus'un şua taçlı ve zırlı büstü sağa dönük.

A/ APYKAN-δ-ΕωN; Dört nala giden at üzerinde Helios, başında ışın taçlı Phryg başlığı, sağ elinde sopa tutmakta, arkasında uçuşan khlamys.

Hans v. Aul. Lykien, No. 29-37; SNG v. Aul. Lykien, No. 4279; RPC VII.2, No. Unassigned; ID 21596, 21601-2.

19* Æ 9,31gr 25,1mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,43 X: 2,50 Y: 6,55 Sr 10687
Kazı Env. No: Ary 2012-10715

Ö/ AY KAI M ANT γOPΣIANOC CE; İmparator Gordianus'un defne çelenkli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ APYKAN-δEωN; Ares ayakta, miğferli başı sağa dönük, askeri giysili, sağ elinde mızrak tutmakta, sol eli kalkan üzerinde.

Hans v. Aul. Lykien, No. 43-44; RPC VII.2, No. Unassigned; ID 21598.

20* Æ 18,31gr 30,0mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,88 Yüzey Temizliği Kazı Env.
No: Ary 2012-10771

Podalia

Tranquillina (Augusta) (III. Gordianus'un Eşi)

Ö/ CAB TPANKYΛAEINA CE; Tranquillina'nın diademli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ ΠOΔAΛI-ωTωN; Ares ayakta sağa dönük, askeri giysili ve miğferli, sağ elinde mızrak tutmakta, sol eli kalkan üzerinde.

Hans v. Aul. Lykien, No. 286; RPC VII.2, No. Unassigned; ID 21621.

21* Æ 22,13gr 31,8mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,41 X: 5,66 Y: 5,68 Sr 10657
Kazı Env. No: Ary 2012-10677

Pamphylia Bölgesi

Attaleia

Marcus Aurelius (161-180)

Ö/ AYT KAI M ANT AYP ANTΩNI[ ]; Marcus Aurelius'un defne çelenkli, drapeli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ AT TA-[AE]ON; Ayakta figür, sola dönük, sol elinde mızrak ve sağ elinde kozalak? gibi bir obje tutmakta.

22* Æ 6,72gr 25,7mm 6h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,43 X: 3,02 Y: 3,63 Sr 10724
Kazı Env. No: Ary 2012-10749

Perge

Perge ile Side İttifakı

Tranquillina (Augusta)

Ö/ CABEI TPAN-KYΛAEINAN; İmparatoriçenin diademli ve drapeli büstü, sağa dönük; omuzlarında hilal.

A/ ΠΕΡΓΑΙ-ΩΝ CIAHTΩΝ OMONOIA; Artemis ve Athena, cepheden, birbirlerine dönük, aralarındaki ateşi yanan sunağın üzerinde ellerini birleştirmekte; Artemis'in omzunda sadağı, başında hilal ve sol eli ile ok tutmakta; Athena kalkan ve mızrak tutmakta.

RPC VII.2, No. Unassigned, ID 21038.

23* Æ 13,06gr 26,6mm 12h Buluntu Yeri: YHK 3 Kot: 811,49 X: 5,31 Y: 4,15 Kazı Env. No: Ary 2013-36

Pisidia Bölgesi

Termessos Maior

MÖ 71-36

Ö/ Zeus'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ TEP; sola doğru koşan at; üstte tarih okunmuyor.

SNG v. Aul. Pisidien, No. 5330-4; SNG cop. Pisidia, No. 291-9.

24* Æ 3,80gr 19,0mm 12h Buluntu Yeri: YHK 3 Kot: 812,18 X: 5,20 Y: 4,13 Sr 2053 Kazı Env. No: Ary 2013-2058

Nero (54-68)

Yıl 130 (60)

Ö/ Zeus'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ API; at protomu; altta şimşek demeti.

RPC I, No. 3514

25* Æ 4,98gr 18,7mm 12h Buluntu Yeri: YHK 3 Kot: 811,22 X: 3,55 Y: 2,19 Sr 37 Kazı Env. No: Ary 2013-45

MS 3. Yüzyıl

Ö/ TEP-MHC CEΩN; Solymos'un miğferli ve zırlı büst, sağa dönük.

A/ [TΩ]N MEI[ZO]NΩN; Solymos ayakta, cepheden, başı sola dönük, sağ elinde mızrak ve sol elinde kılıç? Tutmakta, sağda kalkanı.

RPC VIII, No. (unassigned, ID 73236).

26* Æ 4,90gr 23,7mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,65 X: 2,64 Y: 4,06 Sr 10613 Kazı Env. No: Ary 2012-10634

Roma İmparatorluk Sikkeleri

Vespasianus (68-79)

Roma Darphanesi

Denarius, 75-79

Ö/ IMP CAESAR VESPASIANVS AVG; İmparator Vespasianus'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ IOVIS CVSTOS; Iupiter ayakta, cepheden, sol elinde scepter ve sağ elinde solda zeminde ateşi yanan altara doğru patera tutmakta.

RIC II, 28, No. 124b.

27* AR 3,33gr 18,6mm 6h Buluntu Yeri: YHK 3 Kot: 811,15 X: 3,40 Y: 0,90 Kazı Env. No: Ary 2013-67

AS

Ö/ IMP CAES VESPASI [ ]; İmparator Vespasianus'un defne çelenkli başı, sola dönük.

A/ Tanrıça ayakta, cepheden, sol elinde cornucopiae ve sağ elinde bir obje tutmakta.

28 Æ 10,70gr 26,7mm 12h Buluntu Yeri: YHK 3 Kot: 811,43 X: 5,27 Y: 4,85 Sr 75 Kazı Env. No: Ary 2013-79

Traianus (98-117)

Denarius, 103-111

Ö/ IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P [COS V P P]; İmparator Traianus'un defne çelenkli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ SPQR OPTIMO PRIN[CIPI]; Annona ayakta, sola dönük, sağ elinde buğday başakları ve sol elinde cornucopiae tutmakta, solda ayaklarının yanında modius.

RIC II, 255, No. 166.

29* AR 2,79gr 18,5mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 810,31 X: 3,82 Y: 5,40 Sr 7085 Kazı Env. No: Ary 2015-7095

Hadrianus (117-138)

Sestertius

Ö/ İmparator Hadrianus'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ Okunmuyor.

30 Æ 9,47gr 24,5mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 X: 5,50 Y: 6,10 Sr 10699 Kazı Env. No: Ary 2012-10618

31 Æ 11,78gr 25,4mm 6h Buluntu Yeri: YHK 4b Kot: 812,42 X: 4,21 Y: 2,11 Sr 2038 Kazı Env. No: Ary 2013-2041

Antoninus Pius (138-161)

Roma Darphanesi

As

143-144

Ö/ ANTONINVS AVG-PIVS P P TR P COS III; İmparator Antoninus Pius'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ IMPERATOR II, S-C; Victoria ayakta, sağa doğru ilerlemekte, sağ elinde defne çelengi tutmakta.

RIC III, 120, No. 731b.

32* Æ 8,62gr 27,7mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,14 X: 2,38 Y: 3,61 Sr 153
Kazı Env. No: Ary 2017-159

Ö/ İmparator Antoninus Pius'un defne çelenkli başı, sola dönük.

A/ Tanrıça sola dönük oturmakta.

33 Æ 10,81gr 27,4mm Yön: 12h Buluntu Yeri: YHK1A2 Kot: 813,36 X: 1,75 Y: 5,30 Sr
5 Kazı Env. No: Ary 2016-7

Marcus Aurelius (161-180)

Ö/ İmparator Marcus Aurelius'un defne çelenkli başı, sağa dönük.

A/ Tanımlanamayan figür, sola dönük oturmakta.

34 Æ 3,48gr 18,9mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,34 X: 4,10 Y: 1,11 Sr 120
Kazı Env. No: Ary 2017-123

Iulia Mamaea (Severus Alexander'ın Annesi-222-235)

Sestertius

Ö/ [IVLIA] MAMAEA [AVGVSTA]; Iulia Mamaea'nın diademli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ [VESTA], S-C; Vesta ayakta, sola dönük, sol eli ile scepter ve drapesini tutmakta.

RIC IV/II, 127, No. 708.

35* Æ 8,62gr 27,9mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,14 X: 2,38 Y: 3,61 Sr 155
Kazı Env. No: Ary 2017-161

III. Gordianus (238-244)

Roma Darphanesi

Sestertius

240

Ö/ IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG; İmparator Gordianus'un defne çelenkli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ ABVNTANTIA AVG, S-C; Abundantia ayakta, sağa dönük, her iki eliyle tuttuğu cornucopiaeyi sağda yere doğru boşaltmakta.

RIC IV/III, 45, 274a.

36* Æ 17,91gr 29,7mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,16 X: 4,70 Y: 2,62 Sr 144
Kazı Env. No: Ary 2017-150

As

Ö/ IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG; İmparator Gordianus'un defne çelenkli, drapeli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ Okunmuyor.

37 Æ 12,50gr 26,1mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,10 X: 6,02 Y: 5,60 Sr 155Kazı Env. No: Ary 2017-168

I. Philippus (Arab) (244-249)

Roma Darphanesi

Antoninianus

Grup 2

Ö/ IMP M IVL PHILIPPVS AVG; İmparator Philippus'un şua taçlı ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ ANNONA AVGG; Annona ayakta, sola dönük, sağ eliyle solda zemindeki modius üzerine doğru buğday başakları ve sol elinde cornucopiae tutmakta.

RIC IV/III, 71, No. 28c

38* Ant. 3,69gr 23,4mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 810,36 X: 2,47 Y: 2,60 Sr 7000 Kazı Env. No: Ary 2015-7012

Traianus Decius (249-251)

Antoniniani

Grup 2

Ö/ IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG; İmparator Traianus Decius'un şua taçlı, drapeli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ ABVNTANTIA; Abundantia ayakta, sağa dönük, elinde tuttuğu cornucopiae'yi aşağı doğru dökmekte.

RIC IV/III, 121, No. 10b.

39* Ant. 2,82gr 24,6mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 811,03 X: 4,87 Y: 2,45 Sr 79 Kazı Env. No: Ary 2017-83

Ö/ IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG; İmparator Traianus Decius'un şua taçlı ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ DACIA; Dacia ayakta, sola dönük, sağ elinde ejderha başlı standart tutmakta.

RIC IV/III, 121, No. 12b.

40* Ant. 4,47gr 23,1mm 6h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,52 Yangın Tabakası X: 4,75 Y: 7,01 Sr 10687 Kazı Env. No: Ary 2012-10717

Trebonianus Gallus (251-253)

Roma Darphanesi

Sestertius

Ö/ IMP CAEC VIBIVS TREBONIANVS GALLVS AVG; İmparator Trebonianus Gal-
lus'un defne çelenkli, drapeli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ [LIBERALI]TAS AVGG, S-C; Liberalitas ayakta, sola dönük, sol elinde cornucopiae ve
sağ elinde abaküs tutmakta.

RIC IV/III, 171, No. 13b.

41* Æ 19,75gr 29,2mm 12h Buluntu Yeri: YHK 4b Kot: 812,33 X: 4,15 Y: 4,70 Sr 2043
Kazı Env. No: Ary 2013-2048

I. Valerianus (253-260)

Moesia (Viminacium) Darphanesi

Antoninianus

254-5

Ö/ IMP C P LIC VALERIANVS AVG; İmparator Valerianus'un şua taçlı ve drapeli impara-
tor büstü, sağa dönük.

A/ PACATORI - ORBIS; İupiter sola dönük oturmakta, sol elinde scepter ve sağ elinde patera
tutmakta, ayaklarının yanında kartal.

RIC V/I, 55, No. 218.

42* Ant. 4,04gr 21,2mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,49 X: 4,40 Y: 7,50 Sr 10657
Kazı Env. No: Ary 2012-10678

Gallienus (253-268)

Roma veya Asia Darphanesi

Antoninianus

Tarihsiz

Ö/ GALLIENVS AVG; İmparator Gallienus'un şua taçlı ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ AEQVI-TAS AVG; Aequitas ayakta, sola dönük, sol elinde cornucopiae ve sağ elinde terazi
tutmakta.

RIC V/I, 144, 186, No. 159, 627.

43* Ant. 3,79gr 22,1mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,36 X: 5,10 Y: 4,20 Sr 10613
Kazı Env. No: Ary 2012-10623

Asia Darphanesi

Antoniniani

267

Ö/ GALLIENVS AVG; İmparator Gallienus'un şua taçlı, drapeli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ AETERNITAS AVG; Saturn ayakta sağa dönük, turpan tutmakta; kesimde, PXV.

RIC V/I, 184 No. 606.

44* Ant. 3,81gr 22,4mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Kod: 810,55 Kazı Env. No: Ary 2012-10669

45* Ant. 3,48gr 23,2mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,30 X: 5,26 Y: 5,28 Sr 129 Kazı Env. No: Ary 2017-135

Ö/ GALLIENVS AVG; İmparator Gallienus'un şua taçlı ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ SALV-S AVG; Apollon ayakta, sola dönük, sağ elinde defne dalı tutmakta, sol kolu ile sağdaki tripota yaslanmakta; kesimde, PXX.

RIC V/I, 185, No. 610.

46* Ant. 4,13gr 22,0mm 6h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,41 X: 4,92 Y: 4,20 Sr 10657 Kazı Env. No: Ary 2012-10667

Antoniniani

Tarihsiz

Ö/ GALLIENVS AVG; İmparator Gallienus'un şua taçlı, drapeli ve zırlı büstü, sağa dönük

A/ VENER VICTRIX; Venüs ayakta, sola dönük, sağ elinde miğfer, sol elinde çapraz mızrak tutmakta, sol kolu ile sağındaki kalkana yaslanmakta.

RIC V/I, 189, No. 660.

47* Ant. 3,62gr 20,5mm 11h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,72 X: 3,50 Y: 6,38 Sr 10576 Kazı Env. No: Ary 2012-10598

Ö/ GALLIENVS AVG; İmparator Gallienus'un şua taçlı ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ SALVS AVG; Salus ayakta, başı sola dönük, kolların tuttuğu yılanı beslemekte; kesimde, [SP]QR.

RIC V/I, 189, No. 657.

48* Ant. 3,70gr 22,6mm 12h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,16 X: 4,70 Y: 2,62 Sr 146 Kazı Env. No: Ary 2017-152

Darphanesi Belirlenemeyen

Antoninianus

Tarihsiz

Ö/ [GA]LLIENVS AVG; İmparator Gallienus'un şua taçlı ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ FORTVN[A R]EDVX; Fortuna sola dönük oturmakta, sol elinde cornucopiae ve sağ elinde dümen tutmakta; kesimde, [ ]*T.

49* Ant. 4,42gr 24,0mm 6h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,70 X: 4,50 Y: 8,00 Sr 10753 Kazı Env. No: Ary 2012-10766

Antoninianus

Ö/ GALLIENVS. İmparator Gallienus'un şua taçlı ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ Okunmuyor.

50 Ant. 3,51gr 22,5mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,17 X: 5,44 Y: 5,48 Sr 146
Kazı Env. No: Ary 2017-154

Cornelia Salonina (İmparator Gallienus'un Eşi)

Asia Darphanesi

Antoninianus

Tarihsiz

Ö/ SALONINA AVG; İmparatoriçe Salonina'nın diademli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ VICTORIA AVG; Victoria ayakta, sola doğru, sol elinde palmiye dalı ve sağ elinde çelenk tutmakta; kesimde, SPQR.

RIC V/I, 195, No. 41⁵⁵.

51* Ant. 3,20gr 22,7mm 12h Buluntu Yeri: YHK 2 Güney Kapı Eşiği Kazı Env. No: Ary 2016-1

Claudius Gothicus (268-270)

Antiochia Darphanesi

Antoniniani

Tarihsiz

Ö/ IMP C CLAVDIVS AVG; İmparator Cladius Gothicus'un şua taçlı başı, sola dönük.

A/ IVNO R-EGINA; Iuno ayakta, sola dönük, sağ elinde patera ve sol elinde scepter tutmakta, solda ayaklarının yanında tavus kuşu.

RIC V/I, 229, No. 212.

52* Ant. 2,91gr 22,4mm 6h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,62 X: 3,30 4,80 Sr 10657 Kazı
Env. No: Ary 2012-10662

Ö/ IMP C CLAVDIVS AVG; İmparator Cladius Gothicus'un şua taçlı ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ IVNO REGINA; Iuno ayakta, sola dönük, sağ elinde patera ve sol elinde scepter tutmakta, solda ayaklarının yanında tavus kuşu; kesimde, B.

RIC V/I, 229, No. 212.

53* Ant. 3,67gr 21,1mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 810,16 X: 3,35 Y: 5,48 Sr 7085
Kazı Env. No: Ary 2015-7096

Ö/ [IMP C CL]AVDIVS AVG; İmparator Cladius Gothicus'un şua taçlı, drapeli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ [IVNO R-E]GINA; Iuno ayakta, sola dönük, sağ elinde patera ve sol elinde scepter tutmakta, solda ayaklarının yanında tavus kuşu; kesimde, B.

RIC V/I, 229, No. 212.

55 Asia darphanesinde bu tip bulunmamaktadır fakat darphane işareti Asia darphanesine aittir.

54* Ant. 2,34gr 20,8mm 6h Buluntu Yeri: YHK 3 Kod: 811,45 X: 6,40 Y: 5,60 Sr 86 Kazı Env. No: Ary 2013-90

Antoniniani

Ö/ [ ] CLAVDIVS P F AVG; İmparator Cladius Gothicus'un şua taçlı, drapeli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ Okunmuyor.

55 Ant. 5,89gr 25,6mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 811,29 X: 4,78 Y: 3,37 Kazı Env. No: Ary 2015-7033

56 Ant. 3,07gr 21,0mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,14 X: 6,79 Y: 6,12 Sr 155 Kazı Env. No: Ary 2017-162

Quintillus (270)

Cyzicus Darphanesi

Antoninianus

Ö/ IMP QVINTILLVS P F AVG; İmparator Quintillus'un şua taçlı, drapeli ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ IOVI CONSERVATORI; İupiter ayakta, sola dönük, sağ elinde şimşek demeti ve sol elinde scepter tutmakta; solda zeminde küçük imparator figürü.

RIC V/I, 247, No. 84.

57 Ant. 3,86gr 21,5mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 809,88 X: 5,15 Y: 4,00 Sr 7067 Kazı Env. No: Ary 2015-7070

Probus (276-282)

Roma Darphanesi?

Antoninianus

Ö/ IMP PROBVS P F AVG; İmparator Probus'un şua taçlı ve zırlı büstü, sağa dönük.

A/ VICTORIA GERM; İki esir arasında trophy; kesimde darphane işareti okunmuyor.

RIC V/II, 41, No. 220.

58 Ant. 3,20gr 22,5mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1 - Doğu Bölümü X: 1,84 Y: 3,46 Sr 8607 Kazı Env. No: Ary 2012-8611

Theodosius (379-395)

Darphanesi Okunmuyor

Æ4

392-395

Ö/ [D N T]HEODOSI[VS P F AVG]; İmparator Theodosius'un inci diademli ve drapeli büstü, sağa dönük.

A/ [SALVS-REIPUBLICAE]; Victoria sola doğru, omzunda trophy taşımakta ve sağ eli ile esir sürüklemekte.

LRBC II, Salus Rei Publicae, Tip 2.

59 Æ 1,09gr 16,1mm 6h Buluntu Yeri: YHK 5 Kot: 812,82 X: 4,40 Y: 5,95 Sr 2513 Kazı
Env. No: Ary 2013-2516

Kenti Belirlenemeyenler

Ö/ Miğferli Athena başı, sola dönük.

A/ Okunmuyor.

60 AR 4,36gr 19,7mm 6h Buluntu Yeri: YHK 1 Kot: 811,51 X: 3,82 Y: 4,03 Sr 7034
Kazı Env. No: Ary 2015-7040

Ö/ Baş, sağa dönük.

A/ Okunmuyor.

61 Æ 4,44gr 18,6mm -h Buluntu Yeri: YHK 3 Kot: 810,78 X: 3,78 Y: 1,94 Sr 86 Kazı
Env. No: Ary 2013-95

62 Æ 1,77gr 13,2mm -h Buluntu Yeri: YHK 4a Kot: 811,78 X: 4,52 Y: 6,44 Sr 2068 Kazı
Env. No: Ary 2013-2078

63 Æ 1,05gr 12,7mm -h Buluntu Yeri: YHK 5 Kot: 813,37 X: 4,30 Y: 2,25 Sr 2513 Kazı
Env. No: Ary 2013-2518

Ö/ Okunmuyor.

A/ Mızrak.

64 Æ 3,60gr 18,2mm 9h Buluntu Yeri: YHK 4a Kot: 811,81 X: 4,70 Y: 6,60 Sr 2068 Kazı
Env. No: Ary 2013-2077

Ö/ Okunmuyor.

A/ Ayakta figür, sola dönük.

65 Æ 4,33gr 19,0mm -h Buluntu Yeri: YHK 4 Kot: 812,09 X: 4,00 Y: 1,65 Sr 2109 Kazı
Env. No: Ary 2013-2112

66 Æ 3,47gr 21,6mm 6 Buluntu Yeri: YHK Yüzey Kazı Env. No: Ary 2013-2

İmparatoru Belirlenemeyenler

AS

Ö/ Okunmuyor.

A/ Tanrıça ayakta, cepheden, sol elinde scepter tutmakta.

67 Æ 10,00gr 26,0mm 12h Buluntu Yeri: YHK 4 Kot: 811,72 X: 5,92 Y: 7,30 Sr 2060
Kazı Env. No: Ary 2013-2062

Okunmayanlar

Ö/ Okunmuyor.

A/ Okunmuyor.

68 Æ 4,38gr 16,2mm -h Buluntu Yeri: YHK 4a Kot: 811,70 X: 4,85 Y: 6,55 Sr 2080 Kazı Env. No: Ary 2013-2084

69 Æ 2,89gr 15,6mm -h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810,55 X: 3,36 Y: 6,40 Sr 10657 Kazı Env. No: Ary 2012-10668

70 Æ 2,66gr 19,2mm -h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,14 X: 3,54 Y: 4,20 Sr 173 Kazı Env. No: Ary 2017-181

71 Æ 2,33gr 18,8mm -h Buluntu Yeri: YHK 1-A2 Kot: 810,10 X: 6,02 Y: 5,60 Sr 165 Kazı Env. No: Ary 2017-170

72 Æ 1,91gr 10,2mm -h Buluntu Yeri: YHK 2 Kot: 810.33 X: 4,30 Y: 2,95 Sr 10769 Kazı Env. No: Ary 2012-10770

73 Æ 1,63gr 11,1mm -h Buluntu Yeri: YHK 4a Kot: 811,70 X: 4,65 Y: 6,45 Sr 2080 Kazı Env. No: Ary 2013-2085

74 Æ 1,54gr 12,1mm -h Buluntu Yeri: YHK 3 Kot: 811,43 X: 5,27 Y: 4,85 Sr 75 Kazı Env. No: Ary 2013-80

75 Æ 1,29gr 11,0mm -h Buluntu Yeri: YHK 4a Kot: 811,87 X: 4,54 Y: 6,56 Sr 2068 Kazı Env. No: Ary 2013-2072

76 Æ 1,28gr 13,6mm -h Buluntu Yeri: YHK 7a Kot: 813,59 X: 4,70 Y: 7,05 Sr Kazı Env. No: Ary 2013-2023

77 Æ 1,09gr 8,3mm -h Buluntu Yeri: YHK Yüzey Kazı Env. No: Ary 2015-42

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%60)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%60)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%60)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%60)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%40) - Yazar/Author-2 (%60)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

KAYNAKLAR

Akdoğu Arca 2002

Akdoğu Arca, E. N., "Lykia'lı Bir Euergetes: Opramoas", *Likya İncelemeleri*, S. 79-90, İstanbul, 79-90.

Akşit 1970

Akşit, O., *Roma İmparatorluk Tarihi (MS 193-MS 395)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Akşit 1971

Akşit, O., *Helenistik Ve Roma Devirlerinde Likya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Ashton 2001

Ashton, R. H. J., "The Coinage of Rhodes 408- c.190 BC", *Money and its Uses in the Ancient Greek World*, ed. A. Meadows-K. Shipton, Oxford, 79-115.

Bayburtluoğlu 1986

Bayburtluoğlu, C., "1985 Arykanda Kazısı", *VIII Kazı Sonuçları Toplantısı*, C II, 1986, 93-99.

Bayburtluoğlu 2003

Bayburtluoğlu, C., *Yüksek Kayalığın Yanındaki Yer*, Homer kitabevi, İstanbul.

Behrwald 2000

Behrwald, R., *Der lykische Bund, Untersuchungen zu Geschichte und Verfassung*, Antiquitas, Reihe 1, Band 48, Bonn.

Bennett 2011

Bennett, J., "Why did Claudius Annex Lycia?", *Adalya*, 119-136, İstanbul 19-136..

Bulut 2004

Bulut, S., "Erken Dönem Likya Sikkelerinde Triskeles Motifi", *Adalya*, II, 15-68, İstanbul, 15-68.

Cremer 1997

Cremer, M., "Sozon", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, VIII, Artemis Verlag Zürich Und Dusseldorf, Switzerland, 1148-1149.

Delemen 1993

Delemen, İ., *Anadolu'da Ath Tanrıları: Lykia, Pisidia, Lykaonia, Isauria, Phrygia, Lydia ve Karia Bölgelerinde Taş Eserler Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Duggan 2004

Duggan, T. M. P., "A Short Account of Recorded Calamities (Earthquakes And Plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas over the Past 2,300 Years an Incomplete List, Comments and Observations", *Adalya*, VII, 123-164.

Duggan 2005

Duggan, T. M. P., "Supplementary Data to be Added to the Chronology of Plague and Earthquakes in Antalya Province and in Adjacent and Related Areas", *Adalya*, VII 357-398.

Dündar-Lenger 2022

Dündar, E.-Lenger, D. S., "A Ptolemaic Hoard from Patara", *American Journal of Archaeology*, Vol. 126, 201-207.

Ergin-Güçlü-Uz 1967

Ergin, K.-Güçlü, U.-Uz, Z., *A Catalog of Earthquakes for Turkey and Surrounding Area (11 AD -1964 AD)*, Technical Report no. 24, İstanbul Technical University, Faculty of Mines, Institute of Physics of the Earth, İstanbul.

Frei 1990

Frei, P., "Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit", *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Vol. II., Principat, Band 18 (3), Religion (Heidentum: Die religiösen Verhältnisse in den Provinzen [Forts.])/Haase Wolfgang, Walter de Gruyt, Berlin, 1729-1864.

Hans v. Aul. Lykien 1974

Hans von Aulock, "Die Münzprägung des Gordian III und der Tranquilliana in Lykien", *Istanbuler Mitteilungen*, Beiheft 11, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.

Hellenkemper-Hild 2004

Hellenkemper, H.-Hild, F., *Tabula Imperii Byzantini 8, Lykien und Pamphylien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

İplikçioğlu 2016

İplikçioğlu, B., "Bir Roma Eyaleti Olarak Likya/Lycia as a Roman Province", *Lukka'dan Likya'ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaous'un Ülkesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 376-385.

Jenkins 1989

Jenkins, G. K., "Rhodian Plinthophoroi—A Sketch", *Kraay-Mørkholm_Essays*, 101-119, pl. XXIX-XXXIV.

Karayaka 2007

Karayaka, N., *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidia Tanrıları*, Ege Yayınları, İstanbul.

Larsen 1956

Larsen, J. A. O., "The Araxa Inscription and the Lycian Confederacy", *Classical Philology*, 51, The University of Chicago Press, 151-169.

LRBC I-II

Carson, R. A. G.-Hill, P. V.-Kent, J. P. C., *Late Roman Bronze Coinage*, Sanford J. Durst Numismatic Publications New York, N.Y. (1978).

Mitchell 2009

Mitchell, S., "Native Rebellion in the Pisidian Taurus", *Organised Crime in Antiquity*, The Classical Press of Wales, Swansea, 155- 175.

Newell 1941

Newell, E. T., *The Coinage of Western Seleucid Mints from Seleucos I to Antiochus III*, American Numismatic Society, Numismatic Notes and Studies, No 4, New York.

Öztürk 2006

Öztürk, H. S., *M.Ö. II.-M.S. IV. Yüzyıllarda Likya-Pamfilya Bölgesinde Kırsal Alan Güvenliği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Pind. Ol. 1997

Pindaros, *Olympian Odes*, inside Pindar, *Nemean Odes. Isthmian Odes. Fragments*, ed. and çev. W. H. Race, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Mass.-London.

Price 1991

Price, M. J., *The Coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, A British Museum Catalogue, Vol. I-II, Zurich-London.

RIC II

Mattingly, H.-Sydenham, E. A., *The Roman Imperial Coinage*, Vol. II, Vespasian to Hadrian, Sping & Son Ltd, London (1926).

RIC III

Mattingly, H.-Sydenham, E. A., *The Roman Imperial Coinage*, Vol. III, Antonius Pius to Commodus, Sping & Son Ltd, London (1930).

RIC IV/II

Mattingly, H.-Sydenham, E. A.-Sutherland, C. H. V., *The Roman Imperial Coinage*, Vol. IV/ II, Macrinus to Pupienus, Sping & Son Ltd, London (1938).

RIC IV/III

Mattingly, H.-Sydenham, E. A.-Sutherland, C. H. V., *The Roman Imperial Coinage*, Vol. IV/ III, Gordian III - Uranius Antoninus, Sping & Son Ltd, London (1949).

RIC V/I

Webb, P. H., *The Roman Imperial Coinage*, V/I, Valerian to Florian, ed. H. Mattingly-E. A. Sydenham, Sping & Son Ltd, London (1968).

RIC V/II

Webb, P. H., *The Roman Imperial Coinage*, V/II, Probus to Amandus, ed. H. Mattingly-E. A. Sydenham, Sping & Son Ltd, London (1968).

RPC I

Burnett, A.-Amandry, M.-Ripollès, P. P., *Roman Provincial Coinage I*, From to the death of Caesar to Vitellius (BC 44-AD 69), Online catalogue [Roman provincial coinage online] (2019). https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=1.

RPC IV/II

Heuchert, V., *Roman Provincial Coinage IV*, The Antonines (AD 138–192): Asia, Online catalogue [Roman provincial coinage online] (2005). https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=5.

RPC VII/II

Mairat, J.-Spoerri Butcher, M.-Amandry, M.-Blan, R.-Butcher, K.-Nurpetlian, J.-Peter, U., *Roman Provincial Coinage VII/II*, From Gordian I to Gordian III (AD 238-244): all provinces except Asia, Online catalogue [Roman provincial coinage online] (2020), https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=14.

RPC VIII

Mairat, J.-Spoerri Butcher, M.-Amandry, M.-Butcher, K.-Nurpetlian, J.-Peter, U.-Levante, E., *Roman Provincial Coinage VIII*, Philip (AD 244–249), Online catalogue [Roman provincial coinage online] (2020), https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?volume_id=15.

Sancaktar 2019

Sancaktar, H., *Arykanda Akropolisi Kutsal Alanları ve Kültürleri*, *Arykanda*, I. Bilgin Kültür Yayınları, Ankara.

SC

Houghton C. Lorber, A., *Seleucid Coins, A Comprehensive Catalogue: Seleucus I Through Antiochus III*, Vol. I, Lancaster-London (2002).

Schuller 2016

Schuller, C., “Hellenistik Dönem’de Likya ve Likya Birliği (MÖ 4.-1. Yüzyıl/Lycia and the Lycian League in the Hellenistic Period (4th-1st century BC) *Lukka’dan Likya’ya, Sarpedon ve Aziz Nikolaous’un Ülkesi*, ed. H. İşkan-E. Dündar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 46-59.

SNG Cop. Lycia

Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Band 31, Lycia-Pamphylia, Einar Munksgaard, Copenhagen (1955).

SNG Cop. Pisidia

Sylloge Nummorum Graecorum, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum., Vol. 32, Pisidia, Einar Munsgaard, Copenhagen (1956).

SNG v. Aul. Lykien

Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland Sammlung v. Aulock, Lykien, 10. Heft, Verlag Gebr Mann, Berlin (1964).

SNG v. Aul. Pisidien

Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung v. Aulock, Pisidien, Lykaonien, Isaurien, Verlag Gebr Mann, Berlin (1964).

SNG Finland I

Westermarck, U. - Ashton, R., *Sylloge Nummorum Graecorum*, Finland, The Erkki Keckmann Collection in the Skopbank, Helsinki, Part I, Karia, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki (1994).

SNG Finland II

Ashton, R., *Sylloge Nummorum Graecorum*, Finland, The Erkki Keckmann Collection in the Skopbank, Helsinki, Part II, Asia Minor except Karia, The Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki (1999).

Softa-Turan-Sözbilir 2018

Softa M.-Turan, M.-Sözbilir, H., "Jeolojik, Arkeolojik ve Arkeosismolojik Veriler Işığında Myra Antik Kenti'nde Tarihsel Depremlere Ait Deformasyon Verileri, GB Anadolu", *Türkiye Jeoloji Bülteni/Geological Bulletin of Turkey*, 61, Ankara, 51-74.

Svoronos 1904-1908

Svoronos, J. N., *Ta Nomismata tou Kratous ton Ptolemaion/Münzen der Ptolemaer*, 4 vols, Athens.

Şahin 1994

Şahin, S., *Die Inschriften von Arykanda*, Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien 48, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.

Tatar 2022

Tatar, Ö., *Nümismatik Veriler Işığında Lykia Bölgesi'nde Ptolemaios Egemenliği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Tek 2002

Tek, A. T., *Arykanda Kazılarında Bulunan Antik Sikkeler Üzerine Yeni İncelemeler: 1971-2000 Sezonları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Tek 2005

Tek, A. T., "The Coins of Gordianus III found at Arykanda. Evidence for an Earthquake Relief Fund i P, Otero, *XIII. Congreso Internacional de Numismatica*, ed. C. Alfaro-C. Madrid 2003, Actas, Vol. 1, Madrid.

Tek 2006

Tek, A. T., "Hellenistik ve Erken Roma İmparatorluk Dönemlerinde Likya'da Basılan Otonom Şehir Sikkeleri", *The IIIrd Symposium on Lykia. Symposium Proceedings. Antalya, 07-10 November 2005, vol. 2*, ed. KDörtlük-, B.arkivanç-T. Kahya-J. deCourtils-M. Doğanarslan-R. Boyraz, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 769-787.

Tek 2013

Tek, A. T., "Arykanda Kazılarında (1993-2007) Bulunan Mozaik Cam Kâse ve Tabaklar", *Kaunos/Kbid Toplantıları 2, Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu*, 17-20 Haziran 2010, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 213-236.

Tek 2020

Tek, A. T., "Antik ve Orta Çağ Kaynaklarında, Yazıtlarda ve Sikke Basımları ile Podalia", *Olba*, XVIII, 475-508.

Tek-Sancaktar 2020

Tek, A. T.-Sancaktar, H., "A Numismatic Riddle from Arykanda: The God of the Water Spring", *Adalya*, 23, 311-341.

Tekinalp-Gerçek 2014

Tekinalp, V. M.-Gerçek, A., "2013 Yılı Arykanda Çalışmaları", *Anmed*, 12, 2014, 20-25

Tekinalp-Sancaktar-Seviç 2018

Tekinalp, V. M.-Sancaktar, H.-Seviç, F., "Arykanda Antik Kenti 2017 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", *Anmed*, 16, 15-22.

Troxell 1982

Troxell, H. A., *The Coinage of the Lycian League*, New York, Numismatic Notes and Monographs 162, The American Numismatic Society, New York.

Weber III

Forrer, L., *The Weber Collectios*, Vol. III, Part II, Greek Coins, Asia - Africa, Spink & Son Ltd., London (1929).

Weinreich 1927

Weinreich, "Sozon", *Paulys Real Encyclopädie (RE)*, Der Classischen Altertumswissenschaft, V/III A-1, ed. G. Wissowa - W. Kroll and K. Mittelhaus, J. B. Metzlerscher Verlag, Stuttgart, 1248-1256.

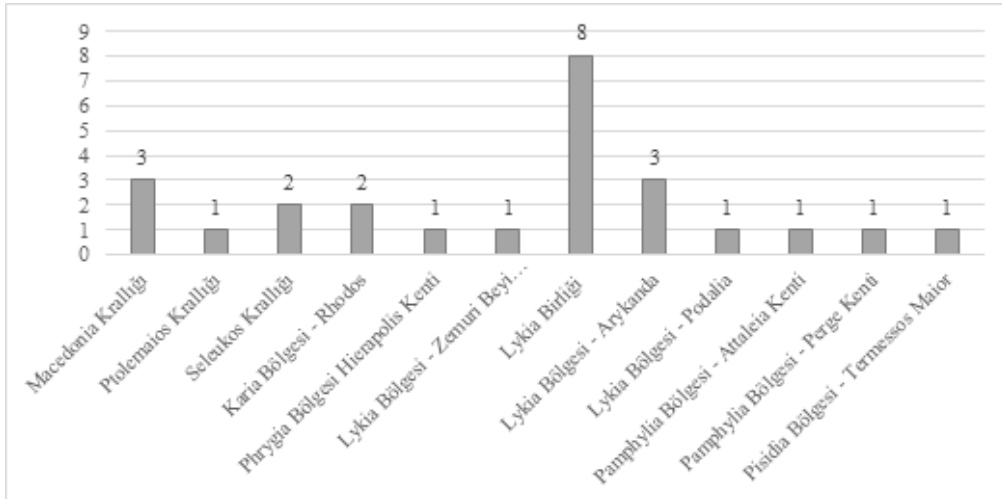
Wörrle 1996

Wörrle, M. 1996. "Ein Weihaltar aus Kilepe/Yeşilköy." *Fremde Zeiten, Festschrift für Jürgen Borchhardt I*, ed. F. Blakolmer and F. Krinzinger et al., Phoibos Verlag, Wien, 153-160.

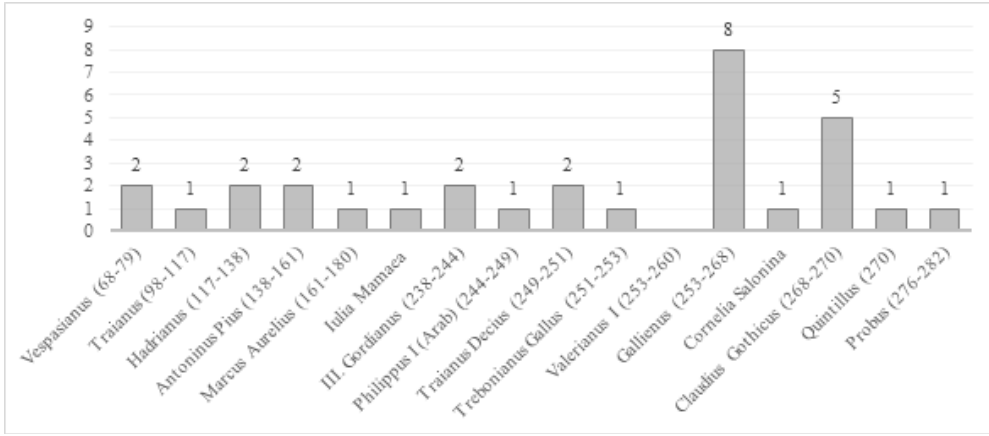
EKLER

Fig. 1: Yamaç Hamamı'nın Kuzeyinde (YHK) açığa çıkartılan mimari kalıntıların planı.

Fig. 2: Yamaç Hamamı'nın Kuzeyinde ele geçen Hellenistik Dönem krallıkları ve Yunan-Roma kent darplarının dağılım oranları.

Fig. 3: Yamaç Hamamı'nın Kuzeyinde ele geçen Roma İmparatorluk darplarının imparatorlara göre dağılım oranları.

LEVHALAR

Levha I

Levha II

Levha III

Knidos'un Geç Antik Dönem Kandilleri

Mustafa Ertekin Doksanaltı* - Songül Sözel**

Öz

Türkiye'nin en güneybatı ucunda, Tekir Burnu mevkiinde yer alan Knidos'un kandilleri her dönem ilgi çekici olmuştur. Dünyaca ünlü Knidos kandilleri, Helenistik Dönem'de Knidos'tan ihraç edilen ve Knidos tipi olarak literatüre geçen gri üretimli popüler kandillerdi. Knidos tipi kandiller, Roma Dönemi'nde de önemli bir ihracat kapasitesine ulaşmış ve Knidos kandil atölyelerinin temelini oluşturmuştur. Roma Dönemi'nde kandil üretimini zirveye taşıyan kentte seri üretim MS 3. yüzyıla kadar devam etmiştir. Yerel ihtiyaca yönelik üretimi devam eden MS 4. yüzyıl kandillerinin yanında Geç Antik Dönem'e tarihlenen kandiller de bulunmaktadır. Helenistik ve Roma dönemlerine göre daha az sayıda olan, Geç Antik Dönem kontekstlerinden ele geçen Knidos Geç Antik Dönem kandilleri çalışma konusunu oluşturmaktadır.

MS 4. yüzyıldan MS 7. yüzyıl başlarına tarihlenen örnekler arasından çalışmaya yirmi bir adet dahil edilerek dört ayrı başlık altında incelenmiştir. Knidos'un Geç Antik Dönemi'ne ait yapı, mekân ve tabakalarından ele geçen kandillerin bir kısmının Roma Dönemi'nde kullanılan kalıpların yeniden bu dönemde kullanılması ile üretilmiş kandiller oluştururken bir kısmını da Geç Antik Dönem'in karakteristik kandilleri oluşturmaktadır. Knidos'ta erken dönemlere oranla Geç Antik Dönem'e tarihlenen kandillerinin sayıca az olması kuvvetle muhtemel seri üretimin durması ve ihtiyaç doğrultusunda küçük çaplı üretimin devam etmesinden kaynaklı olmalıdır. Kandillerin bulunduğu yapıların mimarisi ve buluntularıyla birlikte değerlendirildiğinde Geç Antik Dönem kontekstini net olarak görmekteyiz. İncelenen Knidos Geç Antik Dönem kandilleri, Doğu Akdeniz'deki yerleşimlerden, Batı Anadolu'daki merkezlerden ve Ege dünyasındaki kentlerden ele geçen kandil örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca bu merkezlerle etkileşim içinde olduğunu kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Knidos, Geç Antik Dönem, Kandil, Loeschcke Tip VIII, Broneer Tip, Asia Minor Tipi.

Late Antique Lamps of Knidos

Abstract

Knidos Ancient City, located at the southwestern tip of Turkey in the Tekir Cape area, has been fascinating with its lamps throughout history. The world-famous Knidos lamps were popular grey production lamps exported from Knidos in the Hellenistic period, known as Knidos-type lamps in literature. Knidos-type

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, erteekin96@selcuk.edu.tr,
https://orcid.org/0000-0003-3625-7812

** Selçuk Üniversitesi, Knidos-Burgaz-Emecik-Apollon Kutsal Alanı Kazı Ekibi Üyesi,
https://orcid.org/0000-0002-4020-0969

lamps, which had an important export capacity in the Roman period, also formed the basis of Knidos lamp workshops. The city, which reached the peak of lamp production in the Roman period, continued its mass production until the 3rd century AD. Besides the lamps produced for local needs, there are also lamps dating back to the Late Antique period.

Knidos Late Antique period lamps found in contexts fewer in number than those found in the Hellenistic and Roman periods constitute the subject of the study. Twenty-one samples dating from the 4th century AD to the early 7th century AD were included in the study and examined under four separate headings. While some of the lamps found in the structures, spaces, and layers used in the Late Antique period in Knidos were produced by reusing molds used in the Roman period, some also constitute the characteristic lamps of the Late Antique period. The infrequency of lamps dated to the Late Antique period compared to the early periods in Knidos is most likely due to the ending of mass production and the continuation of small-scale production only in line with demand. When we evaluate the oil lamps together with the architecture and findings of the buildings in which they are located we can see the context at the Late Antique period in Knidos. The Knidos Late Antique period lamps examined are similar to lamp samples found in settlements in the Eastern Mediterranean, centers in Western Anatolia, and cities in the Aegean world, proving that Knidos was in interaction with these settlements.

Keywords: Knidos, Late Antique Period, Lamp, Loeschke Type VIII, Broneer Type, Asia Minor Type.

Giriş

Knidos Geç Antik dönem kontekstlerinde gerçekleşen kazı ve araştırmalar sonucu ele geçen kandiller bu çalışma ile değerlendirilmiştir. Kandiller, Askerî Liman Şapeli, Dionysos Terası Batısı mekanlarından, II Teras Batısı Açma 1, Liman Caddesi Mekân 3 ve Korinth Anıtında bulunmuştur. Geç Antik Dönem Knidos kandilleri form tipolojisine göre 4 ana gruba ayrılarak incelenmiştir. Bu gruplar; Yeniden Kalıba Alınan Geç Antik Dönem Kandilleri, Loeschke Tip VIII (geç versiyon) kandiller, Broneer Tip XXIX ve Asia Minor Tip olmak üzere 4 başlık altına alınmıştır. Kalıp yapımı Geç Antik Dönem kandillerin bezemeleri; bitkisel, geometrik ve hayvan figürü yanında Geç Dönem özellikle MS 5. yüzyıl kandillerinde görülen karışık geometrik bezemeli olarak tanımlayabileceğimiz şekillerden oluşmaktadır. Kahve, kırmızı, kiremit veya turuncu renklerdeki hamurlarında kum, kireç, gümüş ve az miktarda altın renkte mika içeriklidir. Yüzeyleri hamur renklerine ek olarak kahve, kızıl-kahve, kırmızı ve turuncu tonlarında olup bazılarında ısı ve kullanımdan kaynaklı renk dalgalanmaları mevcuttur. Fitol delikleri özellikle yanık izlerine sahiptir. Sert dokulu, sık gözenekli ve iyi pişirilmiştir.

Resim 1: Geç Antik Dönem Knidos Kandillerinin Buluntu yeri.

Knidos'un Geç Antik Dönem Kandilleri

Dört ayrı grupta incelenen Knidos kandilleri, kalıp yapımı ve dönemin tipik formları arasındadır. En fazla Loeschcke Tip VIII geç versiyonu kandiller ele geçmiş olup daha sonra Asia Minor Tipinde ve en son da yeniden kalıba alınan kandiller gelmektedir. Broneer Tip XXIX'a dahil tek örnek mevcuttur. Değerlendirilen örneklerin her bir grubu kendi içerisinde anlatılarak form, hamur ve hamur özellikleri belirtilmiş ve benzerlerine değinilerek tarihlendirilmiştir.

No. 1-3; Yeniden Kalıba Alınan Geç Antik Dönem Kandilleri: Bu grupta değerlendirilen kandiller erken süreçlerde üretilen kandil kalıplarının tekrardan kullanılarak MS 4.-7. yüzyıl aralığında aynı dekor, bezeme ve sahnelerin yeniden üretilmesi sonucunda karşımıza çıkmaktadır. Aslen MS 2.-3. yüzyıllarda kullanılan kalıpların özellikle mitolojik sahnelerinin MS 4.-5. yüzyıllarda görülmesi Geç Antik Dönem için yenilik oluşturmaktadır. Knidos'un kazı ve nekropol alanlarında gerçekleştirilen çalışmalarda tespit edilen Roma Dönemi kandilleri, geleneksel kandil üretimine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Üretimin geç adımını temsil eden ve MS 3. yüzyıl ile 5. yüzyılın ilk yarısı arasında tarihlendirilen bu kandillerin bilhassa discusunda *grotesk* sanatına ilişkin sahnelerin varlığı söz konusudur. Bunlar arasında en yaygın olanı kartal ve Ganymedes betimi, Pigme ve Turna sahnesidir¹. Bu kandillerin yerel ihtiyaca yönelik üretildiği bilinmekle beraber Geç Antik Dönem'de görülen Knidos kandillerinden bazılarının başka merkezlerde ortaya çıktığı bilinmektedir².

MS 3. yüzyılda kullanılan kandil kalıplarından Zeus-Ganymedes betimli **No.1** ve Eros sahnesi betimli **No.2**, geometrik bezemeli **No.3**, kendi dönemlerinde kullanılmıştır. MS 4.-5. yüzyıllarda ise tekrardan kullanıldıklarını aynı sahnelerden anlamaktayız. Bu sahnelerin kendi dönemlerindeki kadar canlı ve belirgin olmaması aşınmış kalıplardan kaynaklıdır. Buna bağlı olarak figür ve bezemeler silik olarak görünmektedir. Knidos Liman Caddesi kompleksindeki

1 Bruneau 1962, 205-207, Fig. 6- 8.

2 Bailey 1988, Q2995- 96.

mekânlardan ele geçen kandillerin buluntu kontekstine bakıldığında MS 5. yüzyıla tarihlenen bronz sikkeler ve Geç Antik Dönem amphora parçaları beraberinde bulunduğu görülür. Ayrıca bu kandiller MS 5. yüzyıl kontekstini oluşturan kireç harçlı zemin üzerinden ele geçmiştir. Bu nedenle kandilleri tarihlemede temel unsur buluntu kontekstidir. Değerlendirilen bu üç adet kandil üzerinde yer alan kabartma figürlerinden ve bezemelerinden, Knidos'un MS 3. yüzyılında görülen yerel çömlükçilerin geleneksel çalışma sistemine olan bağlılığı görülebilmektedir. Bu durum kullanılan sistemin gücünü göstermesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

No. 1³: Zeus-Ganymedes bezemeli kandil, yaprak formu ve oval burunludur. Yuvarlak discus deliği kandilin emzik bölümüne yakın yerleştirilmiştir. Discus, nokta bezemelerden oluşan bir yiv ile çevrelenmiştir. Kandilin kaidesi düz formuludur. Kaideye biri büyük biri küçük olmak üzere iki çember iç içe konumlandırılmıştır. Kaideden tutamaca doğru bir yiv görülmektedir. Az miktarda altın renkte mika ve kireç tanecikli olan hamur ince elenmiş kumludur. Hamurun içeriğinde taşçıklar bulunmaktadır. Gri renkte hamura, pembemsi gri renkte astara sahiptir. Discusta Zeus-Ganymedes betimi yer alıyor olmalıdır. Figürler aşınmadan dolayı tam olarak anlaşılmamaktadır. Kandilin tutmacı ve emziği kısmen kırılmış olup kandilin emzik kısmında yanık izleri görülmektedir. Kandilin yüzeyi aşınmış durumda ve çatlaklar mevcuttur.

Halikarnasos'ta ve İngiliz Müzesi'nde saklanan Knidos kökenli kandiller ortaya çıkartılmıştır. Knidos Nekropol'ünde yapılan kazı çalışmalarında bu tip bir kandil ele geçmiştir. Bu örnek geleneksel kandil imalatının devamlılığına dair önemli veriler sunmaktadır. Kandilin discusunda görülen grotesk betimli Ganymedes-Kartal sahnesi, Knidos'ta özellikle MS 1.-2. yüzyıla tarihlenen kandillerde görülmektedir. Erken ve geç örnekler kıyaslandığında, yaklaşık iki yüz yıllık bir farkla aynı kalıpta yapılmışçasına birbirine benzeyen stiller gözlemlenmektedir. Kandil discusunda betimlenen Zeus-Ganymedes sahnesi MS 1. yüzyıldan MS 3. yüzyıl sonuna kadar yaygın kullanılan bir bezeme halini almıştır. Knidos Korinth Anıtı'ndan ele geçen kandilin aynı örneği önceki yıllarda Yuvarlak Tapınak çevresinde bulunmuştur. Aynı konu veya mitolojinin işlendiğini ve aynı geleneğin devam ettirildiğini görmekteyiz. Farklı yıllarda aynı temayı ele alan Knidos'lu üreticilerin elinden çıkan kandillerin MS 3. yüzyılda görülen hamur özellikleri dikkate alındığında bu kandillerin MS 4. yüzyıla tarihlendiği görülmektedir. Kandillerin benzerleri Salamis⁴ ve İngiliz Müzesi'nde⁵ bulunmaktadır. Kontekst ve diğer kandiller aracılığı ile bu örnek MS 4. yüzyıla tarihlenmektedir.

No. 2⁶: Eros figürlü kandil fragman halindedir. Benzerlerinden ve mevcut kısımdan yola çıkarak tanımladığımızda kandil yaprak formu ve oval burunludur. Yuvarlak discus deliği kandilin emzik bölümüne yakın konumlandırılmıştır. Discus nokta bezemelerden oluşan bir yiv ile çevrelenmiştir. Az miktarda altın renkte mika, kireç tanecikli hamuru ince elenmiş kumludur. Hamurun içeriğinde taşçıklar bulunmaktadır. Gri renkte hamura, açık turuncu renkte astara sahiptir. Yüzeyindeki aşınma ve kırktan dolayı rengi çok az korunmuştur. Discusta Eros figürü yer almaktadır. Figürün yarısı kırıktır. Kandilin yüzeyinde aşınmalar ve çatlaklar mevcuttur.

3 No. 1 örneğindeki Zeus-Ganymedes sahnesinin benzeri (No.1 ve Benzer örnek) MS 2. yüzyıla tarihlenen Knidos kandillerinden olup önceki yıllarda çıkmıştır. Sahneyi açıklaması adına Resim 2'de yer verilmiştir.

4 Oziol 1977, 238, Pl. 39, 693.

5 Bailey 1988, PL.92, Q2894; Walters 1914, Pl. XXXVI, No. 1239.

6 No. 2 örneğindeki Eros sahnesinin benzeri (No. 2 ve Benzer örnek) MS 2. yüzyıla tarihlenen Knidos kandillerinden olup önceki yıllarda çıkmıştır. Sahneyi açıklaması adına Resim 2'de yer verilmiştir.

Discus ortasında, yüzü burun deliğine dönük ayakta eros betimi yer almaktadır. Erosun başı karşıya kollarına bakar vaziyettedir. Sol kolu kıvrılmış sağ kolunu tutar durumda, sol kol ise dirsekten kırık ve yukarı-karşıya avuç içi açık şeklidir. Kalın bacakları, kandilin burnuna dönük ayakları bir nesne üzerinde durur vaziyettedir. Kırık ve aşınmış olmasından dolayı tam anlaşılmamaktadır. Saç bitimi-baş arkasından çıkan kanatları geriye doğru dikey görünümündedir. Benzer örneklerden bildiğimiz üzere; discusta, balık tutan kanatlı eros figürü yer almaktadır. Bu eros sola doğru yönelmiş, başı sola doğru dönük ve kanatları arkasındadır. Sağ kolu öne doğru, elinde (olta ve oltu ucunda balık?), sol kolu dirsekten kırık, geriye doğru ve elinde sepet tutan sahne betimlenmiştir. Sağ bacağı sabit sola doğru, sol bacağı dizden hafif kırık sola doğru adım atar şekilde betimlenmektedir. Örneğin benzerleri; Pergamon'da⁷, Atina Agorası'nda⁸, İngiliz Müzesi'nde⁹ bulunmaktadır.

Knidos'ta bulunan MS 2. yüzyıla tarihlenen kandillerde¹⁰ görülen bezemeler ile benzerlik göstermektedir. Ancak form, hamur ve yapım kalitesi olarak Geç Antik Dönem kandili olan No. 2, kontekstinden yola çıkarak MS 5. yüzyıla tarihlenmektedir.

No. 3: Kaide kısmının bir bölümü kırılmış, yaprak formu ve oval burunludur. Yuvarlak discus deliği kandilin emzik bölümüne yakın yerdedir. Discus nokta bezemelerden oluşan bir yiv ile çevrelenmiştir. Omuz üzerinde verev olarak verilmiş kazıma çizgiler ile bezenmiştir. Discusta eğik, yatay olarak bezenmiş kazıma yivler yer almaktadır. Az miktarda altın ve gümüş renkte mika ve kireç içerikli hamur ince elenmiş kumludur. Hamurun içeriğinde taşçıklar bulunmaktadır. Gri renkte hamura, grimsi kahve renkte astara sahiptir. Sert dokulu, sık gözenekli ve iyi pişirilmiştir. Kandilin yüzeyi aşınmıştır ve çatlaklar mevcuttur.

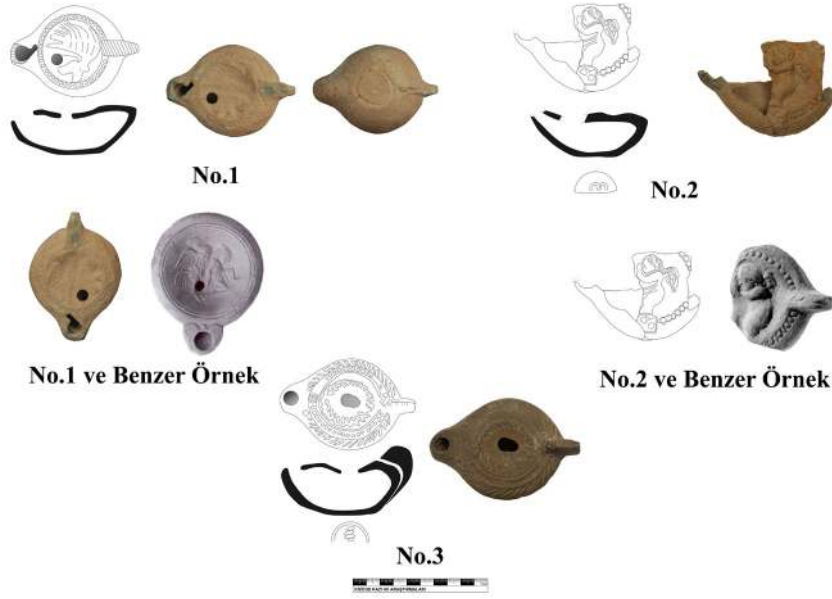
Bu örnekte kullanılan kalıbın ikinci kez (MS 2.-3. yüzyıldaki kendi dönemi dışında) MS 5. yüzyılda yeniden kullanıldığını görülmektedir. Kandil üzerinde kullanım ve kalıp izleri oldukça belirgindir. Bezeme, hamur veya motiflerin net olarak çıkmaması, silik olması kalıp alınırken kayma ve aşınma yaşanması gözlemlenmektedir. Kalıbın dönemi MS 2.-3. yüzyıl iken Geç Antik Dönem kontekstinden ele geçen örnek MS 5. yüzyıla aittir. Bundan dolayı da bu kandil MS 5. yüzyıla tarihlenmektedir.

7 Heimerl 2001, 187, Taf. 24, Abb. 1122.

8 Perlzweig 1961, 85, Pl. 6. Fig. 164.

9 Bailey 1988, 359, Pl. 93, Fig. 111, Q 2934.

10 Szentléleky 1969, 113, Fig. 188 a.

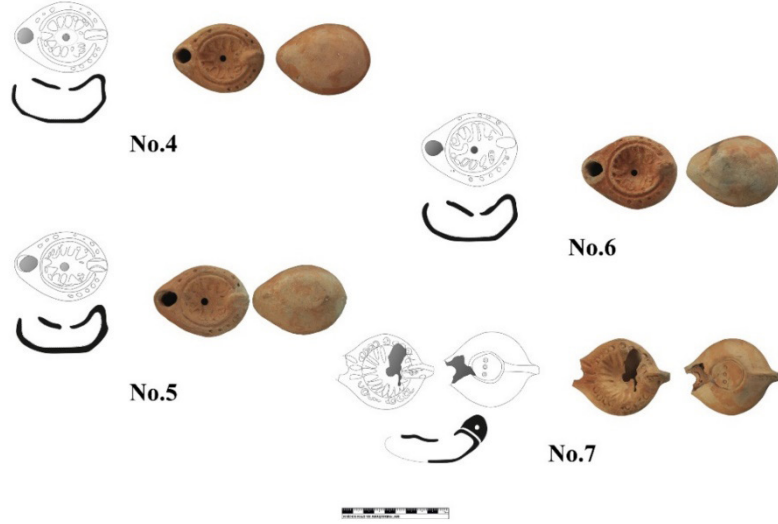
Resim 2: No. 1-3, Yeniden Kalıba Alınan Kandiller.

No. 4-13: Loeschcke Tip VIII (geç versiyon) tipinde, Geç Antik Dönem içerisinde değerlendirilen kandiller, Korinth Anıtı oda 1'den ele geçmiştir.

Korinth Anıtında gerçekleştirilen kazı çalışmaları esnasında, üst seviyelerden ele geçmiştir. Anıtın odalarında bulunan seramik buluntular, MÖ 4. yüzyıl ile MS 5. yüzyıl aralığına tarihlenmektedir. Üst seviyelerde bilhassa MS 3.-5. yüzyıl malzemeleri yoğun iken zemine inildikçe Roma Dönemi, zemin ve üzerinde Helenistik ve hatta Geç Klasik Dönem'e tarihlenen seramik parçaları ele geçmiştir. Ele geçen beş adet kandil üst seviyelerde bulunan MS 5. yüzyıl kandilleridir.

No. 4-7: Olasılıkla aynı kalıpta şekillenen dört adet kandil, ovoid formlu, oval gövdeli ve oval burunludur. Sonradan eklenen tutamaklara sahip kandiller yuvarlak discus deliklidir. Kaidesi aşınmış ve düz formlu, geniş omuzludur. Discus etrafında düz sıra halinde belirgin yivler bulunmaktadır. Discusu çevreleyen yivlerin hemen dışında kalan kandilin omuz bölümünde kimisi belirgin kimisi aşınmış biçimde nokta bezemeler görülmektedir. Az miktarda gümüş ve altın renkte mika, kireç tanecikli hamurlarında ince ve kalın tanecikli elenmiş kum bulunmaktadır. Pembe renkte hamura, kırmızı renkte astara sahiplerdir. Sert dokulu, sık gözenekli ve iyi pişirilmişlerdir. Discusta zar zor çıkıntı yapan rozet bulunmaktadır. Kandilin yüzeyinde aşınmalar ve çatlaklar mevcuttur. Bu gruptaki kandillerin hamur yapısına, hamur ve astar renklerine bakıldığında Knidos'un Geç Antik Dönemi'nde kullanılan Knidos üretimi tabak ve kaseleri ile aynı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca MS 3. yüzyılda kullanılan Knidos kandillerinde kullanılan kalıpların, dekorasyon olarak değiştirilerek ya da var olan kalıplara yenilik katılarak kullanılması sonucu ortaya çıkan formlarına da benzemektedir. Buradan yola çıkarak MS 4. yüzyıldan sonra imalatı yapılan ve MS 5. yüzyılda yaygın olarak Knidos'lu üreticilerin elinden çıkan bu kandiller Geç Antik Dönem Knidos kandil örnekleri arasındadır. Kabaca yapılan formların görünüm ve hamur yapıları da bunu desteklemektedir. Kontekst ve üretim

tekniklerinden hareketle 5. yüzyıl ortalarına tarihlenen Knidos kandillerinin yakın benzerleri; Salamis¹¹, Malatya Müzesi¹² ve İngiliz Müzesi'nde¹³ bulunmaktadır.

Resim 3: No. 4-7, Late Loeschcke Tip VIII Kandiller.

No. 8: Oval mercimek gövdeli ve oval burunludur. Kandilin ortasında yer alan discusun ortasında yuvarlak yağ deliği bulunur. Kaidesi aşınarak düzleşen kandil, tutamaçlı ve geniş omuzludur. Hamur muhtevasında ince ve kalın kum, az miktarda altın renkte mika ve kireç tanecikleri gözlenir. Pembemsi kırmızı renkte hamurlu ve kırmızı renkte astarlıdır. Sert dokulu ve iyi pişirilmiştir. Kandil aşınmış ve üzerinde çatlaklar bulunduğundan dolayı omuz ve discus kısmı oldukça tahrip olmuştur. Kandilin fitil deliğinde yanık izleri mevcuttur. Benzerleri; Malatya Müzesi¹⁴ ve İngiliz Müzesi'nde¹⁵ görülmektedir. Buluntu kontekstinden MS 5. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir.

No. 9-12: Bu örnekler, oval mercimek gövdeli ve oval burunludur. Emzik deliği geniştir. Discus deliği kandilin tutamacına yakın konumdadır. Kandil dar omuzludur. Discus'un etrafı tek sıra çizgi yivi ile çevrelidir. Discus'ta rozet bulunmaktadır. Kaidesi hafif iç bükeydir ve tek sıra yiv ile çevrilidir. Parabolik gövdeli, yuvarlak kabartma kaidelidir. Kulp yerinde kalıpta şekillendirilen hafif yükseltilmiş çıkıntılı bir tutamacı bulunmaktadır. Az miktarda altın renkte mikalı ve kireç taneciklidir. Hamur ince ve kalın tanecikli elenmiş kumludur. Hamuru uçuk kırmızı renkte, astarı kırmızı renktedir. Sert dokulu ve iyi pişirilmiştir. Discus kabartma bezemesi yanında omuz üzerinde kabartmalar bulunmaktadır. Kandilin yüzeyi oldukça aşınmıştır ve çatlakları mevcuttur. Emzikte de yanık izleri görülmektedir. Daldırma tekniğinde, ince, kızıl ya da kiremit rengi astar ile kaplanmıştır.

11 Oziol 1977, 238, Pl. 42, 756k-p.

12 Canpolat 2019, 139, Çiz.19, 142, Çiz.21.

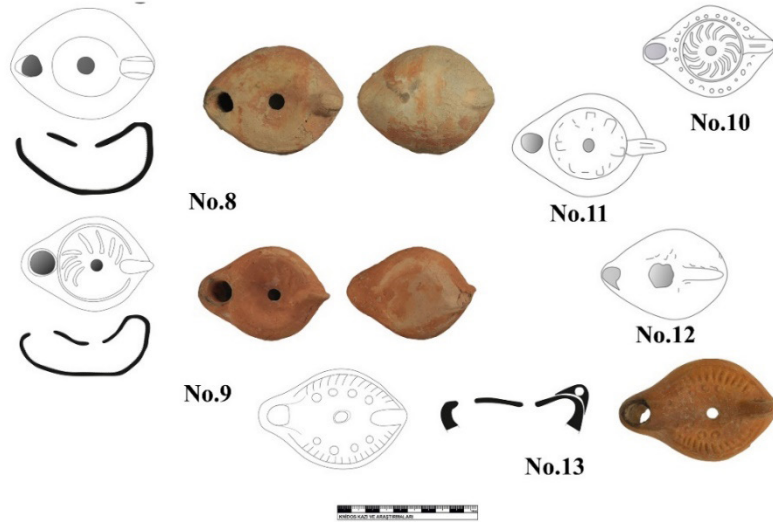
13 Bailey 1988, Pl.97, Q2995, Q2996, Q2997.

14 Canpolat 2019, 127, Çiz.6.

15 Bailey 1988, Pl.122, Q3305 PRB, 310, Pl. 67. Q2504.

Genel form özellikleri ile Loeschcke Tip VIII-Kısa yuvarlak emzikli kandillerin geç dönem versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı merkezlerde MS 4. yüzyıldan itibaren imal edilen Knidos Geç Antik Dönem imalatı bu kandiller Knidos'lu üreticilerin son başarılı ürünü olarak değerlendirilmektedir. Kentin diğer Geç Antik Dönem kontekstlerinde yer bulan bu tip kandiller, kaba kapların yanında dönemin modası olarak Geç Roma C grubu kaplarında görülen kaliteli kiremit rengi astarı başarıyla taklit etmişlerdir. Buluntu miktarından kandilin yerel atölyelerde yaygın olarak ele geçtiği ve iç pazara yönelik imal edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Knidos kökenli pişmiş toprak ürünlerden olan kandiller Knidos dışında da görülmektedir. Benzer tipteki kandillerle olan stilistik benzerliklerinin yanı sıra MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bu tip, Knidos'ta 5. yüzyıl boyunca yerel atölyelerde imal edilmiştir. Benzerleri; Kıbyra¹⁶, Malatya Müzesi¹⁷ ve İngiliz Müzesi'nde¹⁸ görülmektedir. Buluntu kontekstinden MS 5. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir.

No. 13: Yaprak formulu kandil, Knidos Geç Antik Dönem içerisinde değerlendirilen kandillerle aynı şekildedir. Yüzeyleri pürüzlüdür bu durum kalıpların çok kez kullanımından kaynaklı aşınmış veya kalıbın şeklini tam alamamış olmasındandır. Astarı daldırma tekniğinde yapılan kandilde, Helenistik ve Roma Dönemi kandillerinde görülen kalite ve işçilik görülmemektedir. Bu kandil buluntu kontekstinden dolayı MS 5. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir.

Resim 4: No. 8-13, Loeschcke Tip VIII (geç versiyon) Kandiller.

¹⁶ Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334.

¹⁷ Canpolat 2019, 127, Çiz.6, 135, Çiz.14.

¹⁸ Bailey 1988, Pl. 97, Q2992, Pl.122, Q3305 PRB; Walter 1914, 202, No. 1347.

No. 14, Broneer Tip XXIX: Miltner tarafından Küçük Asya Tip III veya Broneer type XXIX olarak tanımlanmaktadır¹⁹. MS 4. yüzyılın sonları ile MS 6. yüzyılda üretilen kandil, yuvarlak veya armudi formlu, geniş eğimli omuzlu ve dar discusludur. Bu tipteki örneklerin dar discusunda sarmal dalgalar, bitkisel bezemeler veya Hıristiyanlık sembolleri görülmektedir. Geç örneklerinde ise geniş bir kanal discusun merkezini çevreleyerek buruna yaklaşmaktadır. Bu tipe dahil kandillerin ağırlıklı olarak Ephesos üretimi oldukları bilinmektedir²⁰. No. 14, Broneer Tip XXIX'e dahil olan Knidos kandili, Helenistik Dönem kandillerinin taklidi niteliğindedir. Form olarak, yuvarlak eğimli geniş ağız kenarlı, masif, dikey yukarı doğru yuvarlatılmış, sabit kulplu, içbükey dairesel discus iki sıra yiv ile sınırlandırılmıştır. Omuzda nokta bezeme ile süslenmiştir. Az miktarda altın mikalı ve kireç taneciklidir. Hamur ince ve kalın tanecikli elenmiş kumludur. Hamuru uçuk kırmızı renkte, astarı kırmızı renktedir. Sert dokulu ve iyi pişirilmiştir. Kandilin yüzeyi oldukça aşınmıştır ve çatlaklar mevcuttur. Emzikte yanık izleri görülmektedir. MS 5. yüzyıla birlikte Batı Anadolu atölyelerinde üretilmeye başlanan bu tipteki kandiller, Batı Anadolu, Ege adaları ve Yunanistan'da sıklıkla ve sevilerek kullanılmıştır.

No. 14'ün benzerleri; İtalya'da²¹, Delos'ta²², Atina Agorası'nda²³, British Museum'da²⁴, Yeni Zelanda Müzesi'nde²⁵, Paphlagonia Bölgesi'nde²⁶, Hadrianapolis'te²⁷, Erythrai'de²⁸, Ephesos'ta²⁹, Kibyra'da³⁰, Malatya Müzesi'nde³¹, Saraçhane'de³², (Pergamon-Tire Müzelerinde)³³, Tralles'te³⁴ ve Knidos'ta³⁵ bulunmaktadır. Benzerlerinden³⁶ ve buluntu kontekstinden dolayı MS 5. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir.

19 Miltner 1937, 26.

20 Daim-Ladstätter 2011, 21.

21 Guarlandi-Cristina 1977, 190, No. 521-523.

22 Bruneau 1965, 141, Lev.32, 4707, 4709.

23 Perlzweig 1961, 101, Lev. 10/349.

24 Bailey 1988, 371, Fig. 162, Eph. B, 384, Q 3123 MLA, Pl. 106, 84, Pl. 107, Q3129.

25 Anson-Hannah 2013, 102-103, No. 184.

26 Laflı-Kan-Şahin 2013, 373, Pl. 3, 24.

27 Dağlı 2008, Lev.89, Şek.557.

28 Akyüz 2019, Lev.6, 121-122.

29 Miltner 1937, Type III, forma 4, 128, pl. IV; Ladstätter 2008, 152, Lev. 334/K 333; Ladstätter 2010, 287, Lev. 133-189, K349; Gassner 1997, 203-204, Lev. 65/824-825.

30 Metin 2012, 820, Res. K534 ve K535.

31 Canpolat 2019, 128, Çiz.7.

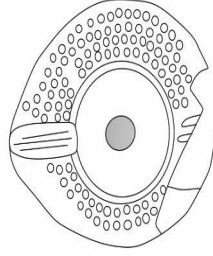
32 Hayes 1992, 80, 83-84, Lev. 18/1-6.

33 İnanan 2004, 83, 84, 93, Kat. No. 38-57.

34 Civelek 2001, 99, Lev. XXII, K134.

35 Pastutmaz 2011, 72, Res. 24.

36 Szentlélek 1969, 113-114, no. 192; Menzel 1969, 97, No. 625, fig. 79/9; Hayes 1980, 73, No. 303, Pl. 38; Mitsopoulos-Leon 2007, 112, L 252-L 253, Pl. 33; Topoleanu 2015, 112, Pl. VIII, 54, 114, Pl. X, DA2-4.

Resim 5: No.14, Broneer Type XXIX.

No. 15-21, Late Roman Asia Minor Broneer Tip XXIX / Miltner Bizans Tip IV:

Bu tipe dahil olan örnekler, II Teras Batısı Açma 1'den, Askerî Liman Şapelinden ve Korinth Anıtı'ndan ele geçmiştir. Geç Roma Küçük Asya tipindeki kandiller Broneer Tip XXIX, Group 3 içinde değerlendirilmiştir³⁷. Ele geçen kandillerden Askerî Liman Şapeli kandilleri, hamur ve bezeme özellikleri bakımından birbiri ile benzerlikleri doğrultusunda muhtemelen aynı atölyeden çıkmış olmalıdır³⁸. Diğer Liman Caddesi mekânlardan ve Korinth Anıtı'ndan ele geçen kandiller de Askerî Liman Şapeli kandilleriyle form ve hamur özellikleri olarak benzerlik göstermektedir.

Askerî Liman Şapeli'nden ele geçen kandiller, E Kilisesi'nde yapılan 1972 kazı çalışmaları esnasında kilisenin güney dış duvarındaki bir çukurda bulunan³⁹ kandil ile benzerlik göstermektedir. Bu tipe dahil olan kandiller oldukça az sayıda bulunmuştur. Askerî Liman Şapeli, Liman Caddesi kompleksi ve Korinth Anıtı'ndan ele geçen bu kandillerin bulunduğu Geç Antik Dönem kontekstlerinde kırmızı astarlı tabak-kaseler, pişirme kapları ve amphora parçaları bulunmuştur.

No. 15-18: Bitkisel Bezemeli kandiller bezeme olarak birbiri ile oldukça yakındır. Ancak ufak nüanslar söz konusudur. **No. 15,** Ovoid formlu, basık gövdelidir, kandilin burnu oval form-ludur. Kandil geniş omuzludur, bir adet tutamaca sahiptir. Tutamaç üzerine kazıma şeklinde yaprak motifi yapılmıştır. Kandilde tutamacından başlayıp discusunu çevreleyerek emziğine uzanan bir kanal bulunmaktadır. Discus küçük olmakla birlikte deliği discusa oranla büyüktür ve discus deliğinde kırık görülmektedir. Kandil yuvarlak bir emzik deliğine sahiptir, kandilin omuz bölümünde üzüm ve asma dalları gibi bitkisel bezemeler bulunmaktadır. Kandilin kaidesi iki adet halka şeklinde yiv ile çevrelenmiştir. Halka yivlerin ortasında atölyenin damgası bulunmaktadır. Kaideden kulpa doğru kazıma şeklinde bezemeler, kandilin gövdesinde kazıma şeklinde yarım daire bezemeler mevcuttur. Burnun gövde ile bağlandığı bölümün her iki yanında çapraz şekilde çizgi bezemeler mevcuttur. Açık kahve hamuru kireç, kum ve mika içeriklidir.

³⁷ Broneer 1930.

³⁸ Doksanaltı vd. 2019, 139.

³⁹ Love 1974, 88, figür 36.

Astarı kırmızı renktedir. Sert dokulu, sık gözeneklidir. Aşınmış olan kandil kırık ve çatlaklara sahiptir.

No. 16: Kalıp yapımıdır. Alt ve üst gövde ayrı kalıplarda yapılarak birleştirilmiştir. Gövde üstten bakıldığında tam daire şeklindedir. İç bükey discusta geniş doldurma deliği etrafında yan yana kısa yivlerin bitişiğinde, burun etrafından başlayarak kulpa doğru iki taraflı bitki bezemesi ve nokta kabartmalar bulunmaktadır. Kandilin altında, kaide oturma düzlemi içine kazıma geometrik bezeme yapılmıştır. Burun kısmının iki yanında üçer sıra kazıma şeklinde çizgiler yer almaktadır. Kulp kısmından kaideye doğru uzanan uzun iki kazıma çizgi arasında kısa, yatay, düzenli kazıma çizgiler yer almaktadır. İki yanında ise bitki dalları bitişiğinde yaprak bezeme yer almaktadır. Açık turuncu renkli hamur içerisinde çok ufak boyutlu ince kum ve kireç tanecikleri görülmektedir. Hamur gümüş mika katkılıdır. Açık turuncu-pembe renkte de astarlıdır. İyi pişirilmiş olup burun kısmında kullanımdan dolayı yanık izleri mevcuttur.

No. 17: Kalıp yapımıdır. Alt ve üst gövde ayrı kalıplarda yapılarak birleştirilmiştir. Gövde üstten bakıldığında tam daire şeklindedir. İç bükey discusta geniş doldurma deliği etrafından başlayarak kulpa doğru iki taraflı bitki bezemesi ve nokta kabartmalar bulunmaktadır. Kandilin altında burun kısmının iki yanında ikişer sıra kazıma şeklinde çizgiler yer almaktadır. Kulp kısmından kaideye doğru uzanan uzun kazıma çizgi yer almaktadır. İki yanında ise bitki dalları yer almaktadır. Açık turuncu renkli hamur içerisinde çok ufak boyutlu ince kum ve kireç tanecikleri görülmektedir. Hamur altın mika katkılıdır. Açık turuncu renkte de astarlıdır. Sert dokulu ve iyi pişirilmiştir. Burun kısmında kullanımdan dolayı yanık izleri mevcuttur.

No. 18: Kaide ve gövdenin bir kısmı mevcut olan bu kandil fragmanı, alçak halka kaideden gövdeye genişleyen formdadır. Muhtemel basık oval gövdelidir. Dış yüzeyine kaidenin bitiş yerinde başlayan üç adet bitkisel dal şeklinde kazıma bezeme yapılmıştır. Kireç, bol gümüş mika ve ince kum içerikli olan kandilin iyi pişirilmiş, sert dokulu ve sık gözenekli hamuru açık kırmızı renktedir. Dış yüzeyinde kalker ve tortu tabakası mevcuttur. Açık kırmızı renkte ve mat astarlıdır. Benzerleri; Silifke⁴⁰, Ephesos⁴¹, Tire Müzesi⁴², Tire-Uzgun Köyü⁴³, Kıbyra⁴⁴, Erythrai⁴⁵, Yassı Ada⁴⁶, Salamis⁴⁷, Samos⁴⁸, Naksos⁴⁹, Kıbrıs⁵⁰, Royal Ontario Müzesi⁵¹ ve

40 Öz 2015, 584, Res. 40 S. Tip 21 (314), Res. 41, S. Tip 21 (1394).

41 Mitsopoulos-Leon-Land-Avinger 2007, 87,113 n.L257, Pl.33.

42 Gürler 2004, Res.4.

43 Evren 1996, 31-32, Ciz. 29.

44 Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334.

45 Akyüz 2019, Lev.12, 223, 227, Lev.13, 232.

46 Vitelli 1982, 192, 195, L5 – L7, Fig. 9 – 2; Bass-Doorninck 1962, 554, Fig. 16; Bass 1964, Lev. XII, Res. 10. Bass-Doorninck 1982, 194, Fig. 9-3, L-1, L-2.

47 Oziol 1977, 238, Pl. 44, 813.

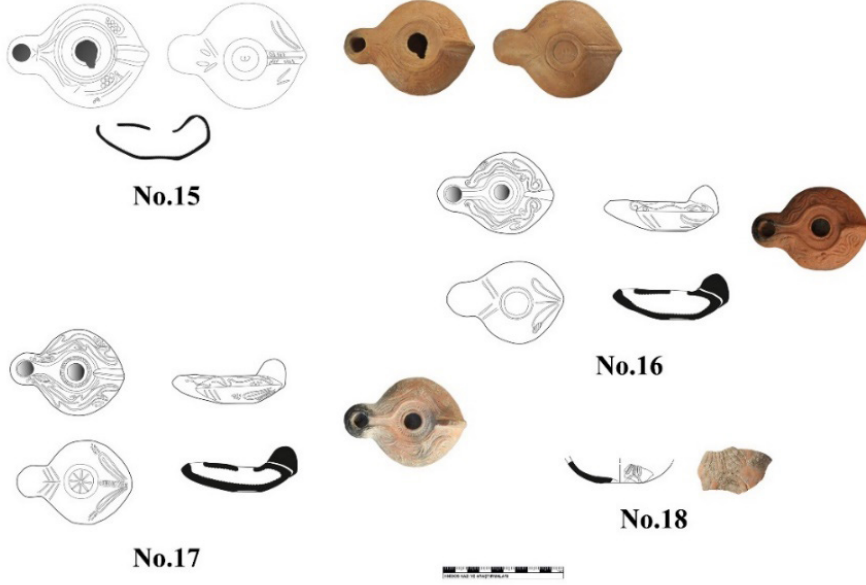
48 Poulou-Papadimitriou 1986, 597 – 98, Fig. 28, No. 31.

49 Bournias 2014, 798, Pl.4, 26-27.

50 Vessberg 1953, 117, Pl. 3, 21.

51 Hayes 1980, 83, Pl. 40, 344.

British Museum'da⁵² görülmektedir. Benzerlerinden ve buluntu kontekstinden yola çıkarak MS 7. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir.

Resim 6: No. 15-18, Late Roman Asia Minor Broneer Tip XXIX Kandilleri.

No. 19-20, Geometrik Desenliler (Late Roman Asia Minor Tip): Yaprak formulu, oval-basık gövdeli, oval burunlu, düz ve iç bükey kaidelidir. Oval discus deliği kandilin ortasında yer almaktadır. Kandilin üst bölümünde, burnundan discusa uzanan derin kanal etrafında sağ ve sol omuzda üçer adet dairesel spiral bezemesi bulunmaktadır. Spiraller arasında üçer adet dikey yiv mevcuttur. Kanal içinde discus deliği etrafında sıralı nokta bezeme yer almaktadır. Yaprak formulu kulpta karşılıklı verev uzanan dörder yiv yer almaktadır. Kaidenin alt bölümünde kaide oturma düzleminde iç içe iki yiv bulunmaktadır. Burun kısmına yakın karşılıklı verev üçer adet yiv bulunmaktadır. Kaide oturma düzleminde kulpa uzanan iki yiv ve yivlerin uçlarında çiçek rozeti şeklinde nokta bezeme yer almaktadır. Pembe hamura ve açık kırmızı astara sahiptir. Dış yüzey astarda aşınmalar yer almaktadır. Hamur kireç, ince kum, gümüş mika içerikli, sert dokulu ve sık gözeneklidir. Kandilin burun kısmında yanık izi mevcuttur. Benzerleri; Naksos⁵³, Salamis⁵⁴, Erythrai⁵⁵, Hadrianapolis⁵⁶, Yassı Ada⁵⁷, İzmir Müzesi⁵⁸ ve

52 Bailey 1988, 389, Pl. 111, Q3175; Kandil alt kısmı: Bailey 1988, 371, Fig. 162-Eph. A; PL.114, Q3206, Q3207, 392, n.Q3204, Pl.114.

53 Bournias 2014, 791-798, Pl.4, 20.

54 Oziol 1977, 238, Pl. 39, 705-709.

55 Akyüz 2019, Lev.12, 220-221

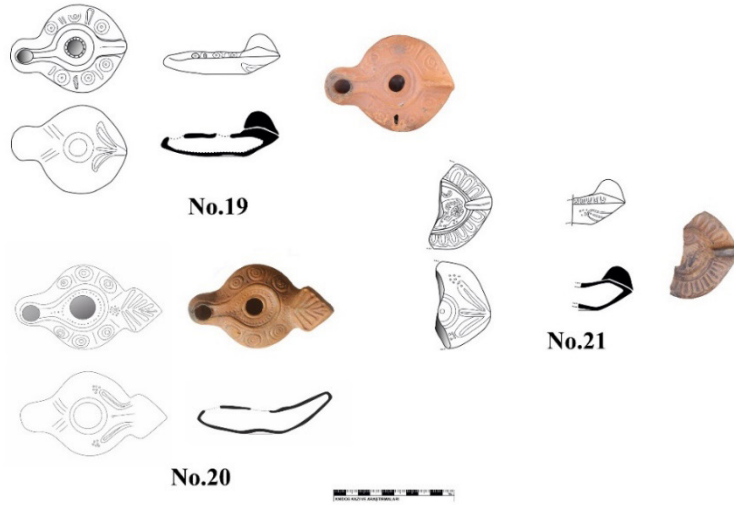
56 Dağlı 2008, Lev. 63, şek. 263a.

57 Bass-Doorninck 1971, Pl. 3, Fig. 34.

58 İnanan 2007, 62, Çiz.6.

İngiliz Müzesi'nde⁵⁹ görülmektedir. Benzerlerinden⁶⁰ ve buluntu kontekstinden yol çıkarak MS 7. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir.

No. 21, Hayvan Figürlü (Late Roman Asia Minor Tip): Broneer Tip XXIX, Grup 3 içinde değerlendirilen⁶¹, bu form diğerlerinden bezeme olarak daha farklıdır. Discusunda kurbağa betimi yer almaktadır. Knidos Geç Antik Dönem kontekstlerinde bitkisel ve geometrik bezemeli kandiller mevcutken hayvan betimli kandil neredeyse hiç yoktur. Bu örnek MS 4.-5. yüzyılda öne çıkan Mısır kurbağa bezemeli kandilleri ile benzerlik göstermektedir. Armudi formu, dar ve derin discuss yapısı, eğimli omuz üzerindeki kurbağa betimli fitil deliği oldukça küçüktür⁶². Mısır üretimi kandillerin hamurları açık sarı bir tona sahiptir⁶³. Form olarak bitkisel ve geometrik bezemeli kandiller ile aynı olup üzerindeki bezeme açısından farklılık göstermektedir. Farklı formda üretilen kandillerde kurbağa betimi daha belirgindir⁶⁴. Kırmızımsı kahve renkteki hamur kireç, az miktarda kum ve gümüş renkte mika içermektedir. Dış yüzeyi kızıl-kahve renktedir. Sert dokulu, sık gözenekli ve iyi pişirilmiştir. Knidos kurbağa betimli Asia Minor tipindeki kandilin yarısı kırıktır. Bu kandil de II Teras Batısı Açma 1 içerisinde diğer Geç Antik Dönem materyalleri ile birlikte bulunmuştur. Hem buluntu kontekstinden hem aynı tipteki kandillerden (**No. 15-20**) yola çıkarak MS 7. yüzyılın başlarına tarihlendirmek mümkündür.

Resim 7: No.19-21, Late Roman Asia Minor Broneer Tip XXIX Kandilleri.

59 Bailey 1988, Pl.114, Q3205.

60 Bournias 2014, 791-798, PL.4, 27; Brants 1898, Pl. VIII, 1118.

61 Broneer 1930.

62 Bailey 1972, Pl, 14d.

63 Perlzweig 1961, 9.

64 Bailey 1988, Pl, 46-47.

Sonuç ve Değerlendirme

Knidos Geç Antik Dönem yapı konteksinde ele geçen bu kandiller erken dönem kandillerine oranla sayıca azdır. Günlük ihtiyaca yönelik üretilen kandiller aynı zamanda dönemin yaşam biçimi hakkında bilgi verirken kentün kültürü, zevk anlayışı ve inanışına yönelik veriler de aktarmaktadır. Knidos Geç Antik Dönem yapılarının; Klasik, Helenistik ve Roma dönemlerinde inşa edilip Geç Antik dönemde tamir edilerek veya yeniden inşa edilerek MS 4.-7. yüzyıllarda yoğun olarak kullanıldığı kandiller aracılığı ile bir kez daha ortaya çıkarılmıştır. Bu kandiller Geç Antik Dönem kontekstlerini oluşturan dükkân ve atölyeler, günlük yaşama hizmet eden yapı ve konutlar yanı sıra dinî amaçlı tapınak, kilise ve şapel yapılarında bulunmuşlardır. Knidos Geç Antik Dönem kandillerinin benzerlerinin buluntu kontekstlerine bakıldığında onların da benzer yapılardan bulunduğu dikkat çekmektedir. Knidos Geç Antik Dönem kandillerinin hamur yapıları ve hamur içeriklerine bakıldığı zaman çok farklılık görülmediği anlaşılmaktadır. Kırmızı ile kahve arasında değişen renk tonlarında dalgalanmalar olsa da genel olarak aynı renkleri görmemiz mümkündür. Knidos Geç Antik Dönem kandilleri arasında Asia Minor Tip ve Broneer Tip XXIX ithal üretimlidir. Loeschcke Tip VIII (geç versiyon) olarak değerlendirilen örnekler Knidos'un Geç Antik Dönem imalatıdır ve bunlar üreticilerin son başarılı ürünleri olarak değerlendirilebilir. Geç Antik Dönem kontekstlerinde bulunan bu tip kandillerin kaba yapılarının yanında dönemin modası olarak Geç Roma C grubu kaplarında görülen kaliteli kiremit rengi astarın başarıyla taklit edildiği anlaşılmaktadır. Bu tipin yerel atölyelerde, yaygın olarak iç pazara yönelik olarak imal edildiği anlaşılmaktadır.

Çalışma kapsamındaki kandiller, Knidos'lu üreticiler tarafından üretilmiş veya ithal edilmiş olup bu kandillerin üretim tarihi MS 4.-7. yüzyıllar arasındadır. Knidos'ta bu yüzyıllar arasına tarihlendirilen ithal kandillerin birçok kentte form ve bezeme olarak benzerleri ele geçmiştir. Bu benzerlikler kentlerin dönem içinde birbirleriyle olan ticari ve kültürel bağlantılarını göstermektedir. Kültürel etkileşimleri erken dönemde devam eden merkezlerin Geç Antik Dönem süsleme anlayışlarının da birbirleri ile yakınlığı dikkat çekmektedir. Knidos kandilleri Efes, Silifke, Tralleis, Smyrna, Erythrai, Hadrianopolis, Pergamon, Tire, Yassıada ve Kibyra gibi kentlerin yanı sıra Kıbrıs, Yunanistan, İtalya gibi ülkelerdeki merkezlerle de benzerlik göstermektedir. Bu da Knidos'un Güney ve Doğu Akdeniz Bölgesi ile olan dönem içerisindeki bağlantısını ortaya koymaktadır.

Katalog

No. 1: ller: H: 3,6 cm **Uz.:** 9,5 cm **Gen.:** 6,8 cm **Hamur R:** (5 YR 6/1, gray) gri renk **Astar R:** (2.5 YR 7/2, pinkish gray) pembemsi gri renk **Tarih:** MS 4. yüzyıl. **Referans:** Oziol 1977, 238, Pl. 39, 693; Bailey 1988, PL.92, Q2894; Walters 1914, Pl. XXXVI, No. 1239.

No. 2: ller: H: 3,4 cm **Uz.:** 6,4 cm **Gen.:** 9,3 cm **Hamur R:** (5 YR 6/1, gray) gri renk **Astar R:** (2.5 YR 6/6, light reddish brown) açık kırmızımsı kahve renk **Tarih:** MS 5. yüzyıl **Referans:** Heimerl 2001, 187, Taf. 24, Abb. 1122; Perlzweig 1961, 85, Pl. 6. Fig. 164; Bailey 1988, 359, Pl. 93, Fig. 111, Q 2934.

No. 3: ller: H: 4,9 cm **Uz.:** 9,6 cm **Gen.:** 6,8 cm **Hamur R:** (5 YR 6/1, gray) gri renk **Astar R:** (2.5 YR 7/2, pinkish gray) pembemsi gri renk **Tarih:** MS 5. yüzyıl.

No. 4: ller: H: 3,8 cm **Uz.:** 8,6 cm **Gen.:** 6,6 cm **Hamur R:** (2.5 YR 7/3 pink) pembe renk **Astar R:** (2.5 YR 7/6 reddish yellow) kırmızımsı sarı renk **Tarih:** MS 5. yüzyılın ortaları **Referans:** Oziol 1977, 238, Pl. 42, 756k-p.; Canpolat 2019, 139, iz.19, 142, iz.21. Bailey 1988, Pl.97, Q2995, Q2996, Q2997.

No. 5: ller: H: 4 cm **Uz.:** 8,7 cm **Gen.:** 6,4 cm **Hamur R:** (2.5 YR 7/3 pink) pembe renk **Astar R:** (2.5 YR 7/6 reddish yellow) kırmızımsı sarı renk **Tarih:** MS 5. yüzyılın ortaları **Referans:** Oziol 1977, 238, Pl. 42, 756k-p.; Canpolat 2019, 139, iz.19, 142, iz.21. Bailey 1988, Pl.97, Q2995, Q2996, Q2997.

No. 6: ller: H: 3,8 cm **Uz.:** 8,8 cm **Gen.:** 6,7 cm **Hamur R:** (2,5 YR 4/8 red), kırmızı renk **Astar R:** (2.5 YR 7/3 pink), pembe renk **Tarih:** MS 5. yüzyılın ortaları **Referans:** Oziol 1977, 238, Pl. 42, 756k-p.; Canpolat 2019, 139, iz.19, 142, iz.21. Bailey 1988, Pl.97, Q2995, Q2996, Q2997.

No. 7: ller: H: 3 cm **Uz.:** 8,7 cm **Gen.:** 7 cm **Hamur R:** (10 YR 3/1, very dark grey) ok koyu gri renk **Astar R:** (10 YR 5/8 red) kırmızı renk **Tarih:** MS 5. yüzyılın ortaları **Referans:** Oziol 1977, 238, Pl. 42, 756k-p.; Canpolat 2019, 139, iz.19, 142, iz.21. Bailey 1988, Pl.97, Q2995, Q2996, Q2997.

No. 8: ller: H: 4 cm **Uz.:** 9,8 cm **Gen.:** 7,7 cm **Hamur R:** (2.5 YR 7/2 pink) pembe renk **Astar R:** (10R 5/8, red) kırmızı renk **Tarih:** MS 5. yüzyılın ortaları **Referans:** Canpolat 2019, 127, iz.6.; Bailey 1988, Pl.122, Q3305 PRB, 310, Pl. 67. Q2504.

No. 9: ller: H: 3,2 cm **Uz.:** 9,2 cm **Gen.:** 6,6 cm **Hamur R:** (10 R 7/3, pale red) uçuk kırmızı renk **Astar R:** (10 R 5/8, red) kırmızı renk **Tarih:** MS 5. yüzyılın ortaları **Referans:** Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334.; Canpolat 2019, 127, iz.6, 135, iz.14; Bailey 1988, Pl. 97, Q2992, Pl.122, Q3305 PRB; Walter 1914, 202, No. 1347.

No. 10: ller: H: 3,4 cm **Uz.:** 9 cm **Gen.:** 6,4 cm **Hamur R:** (2.5 YR 6/6 light red) açık kırmızı renk **Astar R:** (2.5 YR 4/8, red) kırmızı renk **Tarih:** MS 5. yüzyılın ortaları **Referans:** Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334.; Canpolat 2019, 127, iz.6, 135, iz.14; Bailey 1988, Pl. 97, Q2992, Pl.122, Q3305 PRB; Walter 1914, 202, No. 1347.

No. 11: Ölçüler: H: 3,5 cm **Uz.:** 9,1 cm **Gen.:** 6,3 cm **Hamur R:** (2.5 YR 6/6 light red) açık kırmızı renk **Astar R:** (2.5 YR 4/8, red) kırmızı renk **Tarih:** MS 5. yüzyılın ortaları **Referans:** Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334.; Canpolat 2019, 127, Çiz.6, 135, Çiz.14; Bailey 1988, Pl. 97, Q2992, Pl.122, Q3305 PRB; Walter 1914, 202, No. 1347.

No. 12: Ölçüler: H: 3,3 cm **Uz.:** 8,9 cm **Gen.:** 6,1 cm **Hamur R:** (2.5 YR 6/6 light red) açık kırmızı renk **Astar R:** (2.5 YR 4/8, red) kırmızı renk **Tarih:** MS 5. yüzyılın ortaları. **Referans:** Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334.; Canpolat 2019, 127, Çiz.6, 135, Çiz.14; Bailey 1988, Pl. 97, Q2992, Pl.122, Q3305 PRB; Walter 1914, 202, No. 1347.

No. 13: Ölçüler: H: 3,4 cm **Uz.:** 10,2 cm **Gen.:** 7,2 cm **Hamur R:** (2.5YR 7/3 light reddish brown) açık kırmızimsı kahve renk **Astar R:** (2.5 YR 5/6, red) kırmızı renk **Tarih:** MS 6. yüzyılın başları.

No. 14: Ölçüler: H: 3,6 cm **Uz.:** 6,2 cm **Gen.:** 6,8 cm **Hamur R:** (2.5 YR 5/4, reddish brown) kırmızimsı kahve renk **Astar R:** (2.5 YR 5/6, red) kırmızı renk **Tarih:** MS 6. yüzyılın ortaları. **Referans:** Guarlandi-Cristina1977, 190, No. 521-523; Bruneau 1965, 141, Lev.32, 4707, 4709; Perlzweig 1961, 101, Lev. 10/349; Bailey 1988, 371, Fig. 162, Eph. B, 384, Q 3123 MLA, Pl. 106, 84, Pl. 107, Q3129; Anson-Hannah 2013, 102-103, No. 184; Lafli-Kan-Şahin 2013, 373, Pl. 3, 24; Dağh 2008, Lev.89, Şek.557.; Akyüz 2019, Lev.6, 121-122.; Miltner 1937, Type III, forma 4, 128, pl. IV; Ladstätter 2008, 152, Lev. 334/K 333; Ladstätter 2010, 287, Lev. 133-189, K349; Gassner 1997, 203-204, Lev. 65/824-825.; Metin 2012, 820, Res. K534 ve K535; Canpolat 2019, 128, Çiz.7.; Hayes 1992, 80, 83-84, Lev. 18/1-6; İnanan 2004, 83, 84, 93, Kat. No. 38-57; Civelek 2001, 99, Lev. XXII, K134; Pastutmaz 2011, 72, Res. 24.

No. 15: Ölçüler: H: 2,9 cm **Uz.:** 9,5 cm **Gen.:** 7,1 cm **Hamur R:** (2.5YR 7/3 light reddish brown) açık kırmızimsı kahve renk **Astar R:** (2.5 YR 4/6 red) kırmızı renk **Tarih:** MS 7. yüzyılın başları. **Referans:** Öz 2015, 584, Res. 40 S. Tip 21 (314), Res. 41, S. Tip 21 (1394); Mitsopoulos Leon- Lang Auinger 2007, 87,113 n.L257, Pl.33; Gürler 2004, Res.4; Evren 1996, 31-32, Ciz. 29; Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334; Akyüz 2019, Lev.12, 223, 227, Lev.13, 232; Vitelli 1982, 192, 195, L5-L7, Fig. 9-2; Bass-Doorninck 1962, 554, Fig. 16; Bass 1964, Lev. XII, Res. 10; Bass-Doorninck 1982, 194, Fig. 9-3, L-1, L-2; Oziol 1977, 238, Pl. 44, 813; Poulou-Papadimitriou 1986, 597-98, Fig. 28, No. 31; Bournias 2014, 798, Pl.4, 26-27; Vessberg 1953, 117, Pl. 3,21; Hayes 1980, 83, Pl. 40, 344; Bailey 1988, 389, Pl. 111, Q3175; Kandil alt kısmı: Bailey 1988, 371, Fig. 162-Eph. A; PL.114, Q3206, Q3207, 392, n.Q3204, Pl.114.

No. 16: Ölçüler: H: 3,8 cm **Uz.:** 9,5 cm **Gen.:** 7 cm **Hamur R:** (10 R 6/4, pale red) uçuk kırmızı renk **Astar R:** (2.5 YR 6/6, light reddish brown) açık kırmızimsı kahve renk **Tarih:** MS 7. yüzyılın başları **Referans:** Öz 2015, 584, Res. 40 S. Tip 21 (314), Res. 41, S. Tip 21 (1394); Mitsopoulos Leon-Lang Auinger 2007, 87,113 n.L257, Pl.33; Gürler 2004, Res.4; Evren 1996, 31-32, Ciz. 29; Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334; Akyüz 2019, Lev.12, 223, 227, Lev.13, 232; Vitelli 1982, 192, 195, L5-L7, Fig. 9-2; Bass-Doorninck 1962, 554, Fig. 16; Bass 1964, Lev. XII, Res. 10. Bass-Doorninck 1982, 194, Fig. 9-3, L-1, L-2; Oziol 1977, 238, Pl. 44, 813; Poulou-Papadimitriou 1986, 597 – 98, Fig. 28, No. 31.; Bournias 2014, 798, Pl.4, 26-27.; Vessberg 1953, 117, Pl. 3, 21; Hayes 1980, 83, Pl. 40, 344; Bailey 1988, 389, Pl. 111, Q3175; Kandil alt kısmı: Bailey 1988, 371, Fig. 162-Eph. A; PL.114, Q3206, Q3207, 392, n.Q3204, Pl.114.

No. 17: Ölçüler: H: 3,6 cm **Uz.:** 9,5 cm **Gen.:** 6,7 cm **Hamur R:** (10 R 6/4, pale red) uçuk kırmızı renk **Astar R:** (10 R 3/4, dusky red) uçuk kırmızı renk **Tarih:** MS 7. yüzyılın başları **Referans:** Öz 2015, 584, Res. 40 S. Tip 21 (314), Res. 41, S. Tip 21 (1394); Mitsopoulos Leon-Lang Auinger 2007, 87,113 n.L257, Pl.33; Gürler 2004, Res.4; Evren 1996, 31-32, Ciz. 29; Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334; Akyüz 2019, Lev.12, 223, 227, Lev.13, 232; Vitelli 1982, 192, 195, L5-L7, Fig. 9-2; Bass-Doorninck 1962, 554, Fig. 16; Bass 1964, Lev. XII, Res. 10. Bass-Doorninck 1982, 194, Fig. 9-3, L-1, L-2; Oziol 1977, 238, Pl. 44, 813; Poulou-Papadimitriou 1986, 597-598, Fig. 28, No. 31; Bournias 2014, 798, Pl.4, 26-27; Vessberg 1953, 117, Pl. 3, 21; Hayes 1980, 83, Pl. 40, 344; Bailey 1988, 389, Pl. 111, Q3175; Kandil alt kısmı: Bailey 1988, 371, Fig. 162-Eph. A; PL.114, Q3206, Q3207, 392, n.Q3204, Pl.114.

No. 18: Ölçüler: H: 3,6 cm **Uz.:** 9,5 cm **Gen.:** 6,7 cm **Hamur R:** (2.5YR 5/6, red) kırmızı renk **Astar R:** (2.5YR 4/1, dark reddish gray) koyu kırmızımsı gri renk. **Tarih:** MS 7. yüzyılın başları **Referans:** Öz 2015, 584, Res. 40 S. Tip 21 (314), Res. 41, S. Tip 21 (1394); Mitsopoulos Leon-Lang Auinger 2007, 87,113 n.L257, Pl.33; Gürler 2004, Res.4; Evren 1996, 31-32, Ciz. 29; Metin 2012, 178, 447, 784, Res. K334; Akyüz 2019, Lev.12, 223, 227, Lev.13, 232; Vitelli 1982, 192, 195, L5-L7, Fig. 9-2; Bass-Doorninck 1962, 554, Fig. 16; Bass 1964, Lev. XII, Res. 10. Bass-Doorninck 1982, 194, Fig. 9-3, L-1, L-2; Oziol 1977, 238, Pl. 44, 813; Poulou-Papadimitriou 1986, 597-598, Fig. 28, No. 31; Bournias 2014, 798, Pl.4, 26-27; Vessberg 1953, 117, Pl. 3, 21; Hayes 1980, 83, Pl. 40, 344; Bailey 1988, 389, Pl. 111, Q3175; Kandil alt kısmı: Bailey 1988, 371, Fig. 162-Eph. A; PL.114, Q3206, Q3207, 392, n.Q3204, Pl.114.

No. 19: Ölçüler: H: 3,3 cm **Uz.:** 9,6 cm **Gen.:** 7,2 cm **Hamur R:** (2.5 YR 5/4, reddish brown) kırmızımsı kahve renk **Astar R:** (2.5 YR 5/6, red), kırmızı renk **Tarih:** MS 6. yüzyılın başları **Referans:** Bournias 2014, 791-798, Pl.4, 20; Oziol 1977, 238, Pl. 39, 705-709; Akyüz 2019, Lev.12, 220-221; Dağlı 2008, Lev. 63, şek. 263a; Bass-Doorninck 1971, Pl. 3, Fig. 34; İnanan 2007, 62, Çiz.6; Bailey 1988, Pl.114, Q3205; Bournias 2014, 791-798, PL.4, 27; Brants 1898, Pl. VIII, 1118.

No. 20: Ölçüler: H: 2,1 cm **Uz.:** 11,9 cm **Gen.:** 7 cm **Hamur R:** (2.5 YR 7/4 pink) pembe renk **Astar R:** (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renk **Tarih:** MS 6. yüzyılın başları **Referans:** Bournias 2014, 791-798, Pl.4, 20; Oziol 1977, 238, Pl. 39, 705-709; Akyüz 2019, Lev.12, 220-221; Dağlı 2008, Lev. 63, şek. 263a; Bass-Doorninck 1971, Pl. 3, Fig. 34; İnanan 2007, 62, Çiz.6; Bailey 1988, Pl.114, Q3205; Bournias 2014, 791-798, PL.4, 27; Brants 1898, Pl. VIII, 1118.

No. 21: Ölçüler: H: 3,9 cm **Uz.:** 4,4 cm **Gen.:** 7,2 cm **Hamur R:** (2.5 YR 6/6 light red) açık kırmızı renk **Astar R:** (2.5 YR 4/8, red) kırmızı renk **Tarih:** MS 6. yüzyılın başları **Referans:** Bournias 2014, 791-798, Pl.4, 20; Oziol 1977, 238, Pl. 39, 705-709; Akyüz 2019, Lev.12, 220-221; Dağlı 2008, Lev. 63, şek. 263a; Bass-Doorninck 1971, Pl. 3, Fig. 34; İnanan 2007, 62, Çiz.6; Bailey 1988, Pl.114, Q3205; Bournias 2014, 791-798, PL.4, 27; Brants 1898, Pl. VIII, 1118.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

KAYNAKLAR**Akyüz 2019**

Akyüz, E., *Erythrai Cennettepe Roma ve Erken Bizans Dönemi Kandilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.

Anson-Hannah 2013

Anson, D.-Hannah, R., *Ancient Lamps in New Zealand*, Sidney.

Bailey 1972

Bailey, D. M., *Greek And Roman Pottery Lamps*, Londra.

Bailey 1988

Bailey, D.M., *A Catalogue Of The Lamps in The British Museum III, Roman Provincial Lamps*, London.

Bass-Van-Doorninck 1962

Bass, G. F.-Van-Doorninck, F. H., "Underwater Excavations at Yassıada: Byzantine Shipwreck", *AJA*, 537-564.

Bass-Van-Doorninck 1971

Bass, G. F.-Van-Doorninck, F. H., "A Fourth-Century Shipwreck at Yassi Ada", *AJA*, 75 (1), 27-37.

Bass-Van-Doorninck 1982

Bass, G. F.-Van-Doorninck, F. H., *Yassi Ada Volume I: A Seventh-Century Byzantine Ship Wreck*, Texas.

Bournias 2014

Bournias, L.C., "Roman and Early Byzantine Lamps From The Island of Naxos in The Cyclades", *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean Archaeology and archaeometry The Mediterranean: a market without frontiers*, ed. N. Poulou-Papadimitriou-E. Nodarou and V. Kilikoglou, BAR International Series 2616 (1), Oxford, 786-798.

Brants 1898

Brants, J., *Antike Terracotta Lampen*, Plaat VIII, 1118.

Broneer 1930

Broneer, O., "Terracotta Lamps", *Corinth*, Vol. IV, No. 2, Cambridge.

Bruneau 1965

Bruneau, P., *Les Lampes Exploration Archéologique de Dèlos*, Fas. XXVI, Paris.

Canpolat 2019

Canpolat, S., *Malatya Müzesi'ndeki Roma ve Erken Bizans Kandilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Civelek 2001

Civelek, A., *Tralleis Nekropolis Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Dağlı 2008

Dağlı, G., *Hadrianoupolis Surları Kurtarma Kazısında Bulunan Roma ve Bizans Dönemi Kandilleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Daim-Ladstätter 2011

Daim, F.-Ladstätter, S., *Bizans Döneminde Ephesos*, İstanbul.

Day 1942

Day, F. E., "Early Islamic And Christian Lamps", *Berytus*, Vol. 7, Fas. 1, 65-79.

Doksanaltı vd. 2019

Doksanaltı, E. M.-Karaoğlu, İ.-Mimiroğlu, İ. M., "The Harbor Chapel Complex of Knidos", *Anados, Studies of the Ancient World*, 13/2013, ed. M. Novotná et al., ForPress Nitrianske Tlačiarne, Nitra, 131-146.

Evren 1996

Evren, A., "Selçuk-Efes Davut Yeriş Tarlası 1993 Yılı Kurtarma Kazısı", *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 21-76.

Guarlandi-Cristina 1977

Guarlandi, G.-Cristina M., "Lucerne fittili dele collezione del Museo Civico Archeologico di Bologna. Fonti per la storia di Bologna". *Catalogi 3*, Bologna.

Gürler 2004

Gürler, B., "Tire Müzesinden MS 5.-7.yüzyllara Ait Kandiller", *Belleten*, C 68, S. 253, 613-620.

Hayes 1992

Hayes, J. W., *Excavations at Saraçhane İstanbul II*, The Pottery, Princeton.

Hayes 1980

Hayes, J. W., *Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum*, Toronto.

Heimerl 2001

Heimerl, A., *Die römischen Lampen aus Pergamon: Vom Beginn der Kaiserzeit bis zum Ende des 4. Jhs n. Chr. (Pergamenische Forschungen, Band 13)*, Berlin.

İnanan 2004

İnanan, F., *İzmir, Tire, Bergama ve Ödemiş Müzelerindeki Bizans Dönemi Pişmiş Toprak Kandiller*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

İnanan 2007

İnanan, F., "İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil", *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XVI/1, 49-65.

Ladstätter 2008

Ladstätter, S., "Das Vediusgymnasium in Ephesos", *Ephesos*, XIV/1, Wien.

Ladstätter 2010

Ladstätter, S., "Keramik", *Das Hanghaus 2 in Ephesos. Die Wohneinheiten 1 und 2: Baubefund, Ausstattung, Funde*. ed. F. Krinzinger, FiE VIII/8, Wien, 530-587.

Lafli-Kan Şahin 2013

Lafli, E.-Kan Şahin G., "Pottery from southwestern Paphlagonia II: Unguentaria and Lamps", *Naturwissenschaftliche Analysen vor- und frühgeschichtlicher Keramik III. Methoden, Anwendungsbereiche, Auswertungsmöglichkeiten*, ed. B. Ramminger-O. Stilborg-M. Helfert, Universitäts forschungen zur prähistorischen Archäologie aus der Abteilung Vor-und Frühgeschichtliche Archäologie der Universität Hamburg 238, Bonn, 353-378.

Love 1974

Love, I. C., "Excavations at Knidos 1972", *Türk Arkeoloji Dergisi*, S XXI-2, 85-129.

Menzel 1969

Menzel, H., *Antike Lampen Im Römisch-Germanischen Zentralmuseum Zu Mainz*, Mainz.

Metin 2012

Metin, H., *Kibyra Kandilleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Miltner 1937

Miltner, F., "Das Coemeterium der Sieben Schlöfer", *Forschungen in Ephesos IV-2*, Baden 96-227.

Mitsopoulos Leon 2007

Mitsopoulos Leon, V., "Die Lampen", *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos 2. Teil: Funde klassischer bis römischer Zeit*, ed. V. Mitsopoulos Leon-C. Lang Auinger, Forschungen in Ephesos IX/2/3, Wien, 64-113.

Mitsopoulos Leon-Lang Auinger 2007

Mitsopoulos Leon, V.-Lang Auinger, C., (ed.) *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos*", 2. Teil, *Funde klassischer bis römischer Zeit*. Forschungen in Ephesos IX/2/3, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien.

Oziol 1977

Oziol, T., *Les Lampes Du Musee De Chypre, Salamine de Chypre VII*, Paris.

Öz 2015

Öz, C., “Silifke Müzesi’nde Bulunan Pişmiş Toprak Kandiller”, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdeniz’i Sempozyumu 04-07 Kasım*, Antalya.

Pastutmaz 2011

Pastutmaz, D., “1988-1998 Yılları Arasında Knidos’ta Bulunan Bir Grup Kandil”, *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, 57-72.

Perlzweig 1961

Perlzweig, J., “Lamps Of The Roman Period”, *The Athenian Agora*, Vol. VII, Princeton.

Poulou-Papadimitriou 1986

Poulou-Papadimitriou, N., *Lampes paléochrétiennes de Samos*, Bulletin de Correspondance Hellénique 110, 583-610.

Robinson 1959

Robinson, S. H., *The Athenian Agora Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens Volume V: Pottery of The Roman Period Chronology*, American School of Classical Studies at Athens, New Jersey.

Szentléleky 1969

Szentléleky, T., *Ancient Lamps*, Akadémiai Kiadó, Amsterdam.

Topoleanu- Croitoru 2015

Topoleanu, F.-Croitoru, C., *Lămpile antice din colectia Muzeului Brăilei „Carol I”*, Maison d’édition Istros, Brăila.

Vessberg 1953

Vessberg, O., “Hellenistic and Roman Lamps in Cyprus”, *Opuscula Atheniensa I*, 115-129.

Vitelli 1982

Vitelli, K. D., “The Lamps”, *Yassı Ada, A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*. Vol.1, ed. G. F. Bass-H. Frederick-Jr. van Doorninck, Texas, 189-201.

Walters 1914

Walters, H. B., *Catalogue of The Greek and Roman Lamps in The British Museum*, London.

Sillyon Roma Dönemi Köprüsü (Ayvalıkemer) Üzerine Bir Değerlendirme

Murat Taşkiran* - Fatih Yılmaz**

Öz

Sillyon, Antik Dönem'de Pamphylia Bölgesi'nde, günümüzde ise Antalya ili, Serik ilçesine bağlı Yanköy Mahallesi Kocagözler mevkiinde yer almaktadır. Kent, arkeolojik kültür varlıkları ve sahip olduğu tarihi ve kültürel değerlerle, geçmişten bugüne dek çok katmanlı dokusuyla önemli bir kültürel miras alanı olma özelliğini korumuştur. Tarih boyunca kültür ve uygarlıkların birleşme-çatışma noktasında yer alan Sillyon, birçok medeniyetin izini taşımaktadır. Başka bir ifadeyle, mevcut veriler ışığında Sillyon, Demir Çağı başlarından Osmanlı Dönemi'ne kadar yerleşim gören ve kesintisiz bir tarihsel sürece ev sahipliği yapan çok katmanlı bir kent örneğidir. Bu makalede, Sillyon'un yaklaşık 1,5 km batısında Koducak Deresi üzerinde bulunan ve halk arasında Ayvalıkemer olarak bilinen Roma Dönemi Köprüsü ele alınmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yapı üç gözlü olup tamamı traverten bloklardan inşa edilmiştir. Karayolları Genel Müdürlüğü'nün destekleriyle 2016-2017 yıllarında restorasyonu gerçekleştirilen yapı, bölgedeki en sağlam köprü örnekleri arasında yerini almaktadır. Çalışmada, öncelikle yapının oryantasyonu ve tüm mimari kurgusu analiz edilmiş ve Anadolu'da inşa edilen çağdaş köprülerle karşılaştırma yapılarak tarihsel değerlendirmesi yapılmıştır. Onarım müdahaleleri incelenmiş, köprünün restorasyon öncesi ve sonrası durumu ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Köprünün Pamphylia Bölgesi yol ağları üzerindeki yeri ve kent için önemi araştırılmış ve Sillyon'un bölgedeki antik yol rotaları ile bağlantısı tartışılmıştır. Bu makalenin hem Sillyon araştırmalarına hem de bölgedeki Antik Dönem ulaşım ağları çalışmalarına yeni bir bakış açısı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pamphylia, Sillyon, Yol Ağları, Ayvalıkemer Köprüsü, Restorasyon.

An Assessment on the Roman Bridge (Ayvalıkemer) near Sillyon

Abstract

Sillyon was within the ancient region of Pamphylia, and today it is located in the Kocagözler locality of the Yanköy neighborhood of Serik district in Antalya province. The city has preserved its feature of being an important cultural heritage area from past to present with its archaeological, cultural assets, historical values and multi-layered texture. Throughout history, at the point of unification-conflict of cultures and civilizations, Sillyon bears the traces of many civilizations on it. In other words, in light of current data, Sillyon is an example of a multi-layered city that hosts the process of uninterrupted historical settlement from the early Iron Age to the Ottoman period. In this article, the Roman Bridge,

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Denizli/TÜRKİYE, mtaskiran@pau.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-5537-6457>

** Öğr. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Rektörlük Nevşehir/TÜRKİYE, fatihyilmaz@nevsehir.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0475-7679>

which is known as Ayvalkemer among the people and located on the Koducak Stream, about 1.5 km west of Sillyon, is discussed. The bridge, dated to the Roman Imperial Period, has 3 sections and was built entirely of travertine blocks. The building, which was restored in 2016 with the support of the General Directorate of Highways, is among the strongest examples of bridges in the region. In the study, first of all, the orientation of the building and its entire architectural setup were analyzed. Its historical evaluation was made by comparing it with the contemporary bridges built in Anatolia. Restoration interventions were examined and information about the bridge's condition before and after restoration was presented. The location of the bridge on the road networks of the Pamphylia Region and its importance for the city were investigated and the connection of Sillyon with the ancient road routes in the region was discussed. It is expected that this article will present a new perspective on both Sillyon research and the ancient transportation network studies in the region.

Keywords: Pamphylia, Sillyon, Road Networks, Ayvalkemer Bridge, Restoration.

Giriş

Sillyon antik kenti, Antalya ilinin Serik ilçesi sınırları içerisinde yer alan Yanköy Mahallesi'nin Kocagözler mevkiinde konumlanmaktadır. Doğusunda Aspendos, batısında ise Perge ile komşu olan kent Akdeniz'e yaklaşık 13 km uzaklıkta yer almaktadır. Antik Pamphylia Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Sillyon, Toros (*Tauros*) Dağları ile sınırlandırılan Pamphylia Ovası'nın tahkimatı en güçlü kenti olarak ön plana çıkmaktadır¹ (Res. 1). Bugüne kadar yapılan çalışmalar ve komşu kentlerin hükmettiği alanlar göz önünde bulundurulduğunda, Sillyon'un egemenlik alanı yaklaşık olarak tarif edilebilir. Kent territoryumu, kuzeyini sınırlayan Torosların eteklerinden başlamak üzere batıda Kestros (Aksu) Nehri, güneyde ise Akdeniz'le sınırlandırılabilir. Böylece, kent ve egemenlik alanı hem engebeli hem düz hem de denizle bağlantılı ve verimli bir model sunarak farklı yerleşim birimleri düşünmemizi sağlamaktadır². Bahsi geçen alanda, çalışmamıza konu olan Koducak Deresi gibi irili ufaklı dereler ve çaylar dikkati çekmektedir (Res. 2). Torosların eteklerinde doğan ve kıvrılarak Kadriye ve Belek mahalleri sınırlarında Akdeniz'e dökülen bu derelerin debileri dönemsel yağışlara göre çeşitlik gösterse de kendine özgü verimli bir havza oluşturdukları ortaya çıkmaktadır.

Sillyon'un, mevcut araştırmalar ışığında, Demir Çağ başlarından Türk-İslam Dönemi'ne kadar kesintisiz yerleşim gördüğü anlaşılmaktadır³. Kentteki en erken arkeolojik veriler yüzey araştırmaları sırasında bulunmuş ve MÖ VIII. ile VII. yüzyıla tarihlenen geometrik bezemeli seramiklerdir⁴. Dönemin siyasi gelişmeleri dışında, Arkaik ve Klasik Dönem'e tarihlenen Sillyon'la ilgili çok fazla veri yoktur⁵. Helenistik Dönem'de kentle ilgili arkeolojik verilerin yoğunlaştığı, Sillyon'un artık yavaş yavaş bir kent karakterine büründüğü hem buluntuların

1 Taşkıran 2020, 25.

2 Taşkıran 2021b, 23.

3 Taşkıran 2020, 1-31. Öyle ki, kentin kökeninin Hititlere dayandığı, Sillyon adının Hitit metinlerinde geçen Şalluša'dan türediği ve Grekçe bir isim olmadığı artık kabul edilen bir görüştür (Forlanini 1999, 237; Tekoğlu 2000, 49).

4 Bilgin vd. 2020, 34-38, çiz. 1-2.

5 MÖ VI. yüzyıla tarihlenen Arkaik Dönem kandel (Küpper 1996, 265; Küpper 1997, 453), MÖ V. ile IV. yüzyıllara verilen siyah astarlı seramik parçaları (Bilgin vd. 2020, 36-38, çiz. 3) ve MÖ V. yüzyıla tarihlenen kırmızı figürlü krater parçası (Özer -Taşkıran 2010, 283, res. 10, çiz. 2; Bilgin vd. 2020, 36-38, çiz. 4. 22) kentin Klasik Çağ'da var olduğuna dair bulgular olarak değerlendirilebilir.

çeşitliliğinden hem de antik yazarların anlatımlarından anlaşılmaktadır. Kentin Helenistik Dönemi'nin önemli verileri olarak yazıtlar, sikkeler ve seramik buluntular ön plana çıkmaktadır⁶. Birçok antik yazarın pasajlarında Sillyon hakkında çeşitli anlatımlarına ulaşmak da mümkün olmaktadır⁷. Diğer yandan Sillyon'un bu dönemde kendi kendine yetebilen bir kent olduğu Helenistik Dönem içlerine tarihlenen ve daha çok savunma ağırlıklı yoğun yapılaşmadan da anlaşılmaktadır⁸. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, *Pax Romana* ile birlikte Sillyon'un genişleyip büyük ölçekli bir kent hâline geldiği söylenebilir⁹. Mimari dokusu ve anıtsal kamu yapılarıyla kentleşme sürecini Roma İmparatorluk Dönemi'nde (MS II. ve III. yüzyıl) tamamladığı anlaşılmaktadır. Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi, Sillyon'da da Helenistik Dönem'den itibaren var olan birçok yapının bu dönem içinde yenilenmiş olduğu ve bazılarının ise inşa edildiği görülmektedir¹⁰. Geç Antik Çağ'da özellikle İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yapıların kullanımı sürse de kentin yavaş yavaş içe doğru çekildiği ve kent savunma sisteminin, Helenistik Dönem'de olduğu üzere, tekrardan ön plana çıktığı söylenebilir. Bu dönemde kentin batı yamacına Nymphaion A, dükkânlar gibi yeni yapıların inşa edildiği ve eski kent merkezinin değiştirildiği/küçüldüğü izlenmektedir. Bahsedilen süreç ilerde kentin akropolise taşınmasının ilk adımı olarak değerlendirilmelidir. Sillyon hem Bizans hem de Türk-İslam dönemlerinde korunaklı doğal yapısı, stratejik konumu ve güçlü suruyla vuku bulan birçok olaya rağmen bölgenin en güçlü kentlerinden biri hâline gelmiştir. Kentin Bizans Dönemi'nde bir piskoposluk merkezi olması ve bu statüsünü uzun süre koruması bunun en büyük dönemseldir¹¹. Benzer biçimde, Türk-İslam Dönemi'nde Teke ilinin önemli merkezlerinden "Karahisar-ı Teke" olarak Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde de önemini korumuş ve bölge yerleşimleri arasında ön planda olmuştur¹².

Anadolu'da Antik Dönemlerden itibaren farklı yön ve nitelikte yol güzergâhları yapılmıştır. Mevcut coğrafik özelliklere göre tasarlanan bu yol ağlarında topoğrafya herhangi bir değişime uğramadığı sürece yolların ve geçitlerin istikameti de genellikle aynı kalmıştır. Roma İmparatorluk Dönemi öncesinde mevsim koşullarına bağlı olarak kullanılabilen yol güzergâhları bu dönemle birlikte yol ağlarının genişlemesi, yolların taş kaplama yapılması ve gerekli yerlere taş köprüler inşa edilmesiyle çok daha işlevsel hâle gelmiştir¹³. Köprüler, başlangıçta ahşap malzemeyle yapılmışlardır. Özellikle Roma imparatorluk Dönemi'nden sonra taş malzeme kullanımı tercih edilmiştir. Bu dönemde inşa edilen köprülerde daha geniş nehir yataklarını daha az taş kullanarak

6 Kentin bu dönemi yazıtları için bk. Brixhe 1976, 165. Pamphylia'da görülen Büyük İskender sikkelerinde *Era* olarak MÖ 221/220 tarihleri görülmektedir. Bunun için bk. Mørholm 1978, 70. Helenistik sikke değerlendirmeleri için bk. Köker 2020, 234-236, fig. 2. Dönem seramikleri için bk. Bilgin vd. 2020, 38-42, çiz. 4-5. Alkaç vd. 2020, 83-86.

7 Scyl. *Peri* 101. 1; Liv. *perioch.* XXXVIII; XV.4-12; Arr. *anab.* I. 26. 5.

8 Taşkiran 2021a, 315.

9 Dönemsel yorumlar için bk. Kolb 1984, 117; Nollé 1993, 297-317.

10 Değerlendirmeler için bk. Taşkiran 2021a, 315-316.

11 Ruggieri-Nethercott 1986, 133; Hellenkemper-Hild 2004, 397; Taşkiran 2020, 15-21; İşler 2020, 146-150, Taşkiran 2021b, 6-8.

12 Taşkiran 2020, 21; Mıynat 2020, 197-200, Taşkiran 2021b, 8-9.

13 Sert vd. 2009, 410.

geçebilmeyi sağlayan kemer tekniği benimsenmiştir.¹⁴ Çalışmamızın konusunu oluşturan Roma Dönemi Köprüsü (Ayvalıkemer) de bu yollardan birinin üzerine inşa edilmiş ve son zamanlara kadar Sillyon ile çevre yerleşimlerin temel ulaşım alanlarından biri olmuştur.

Yapının bugüne kadar bazı bilimsel çalışmalarla ele alındığı görülmektedir. Köprü, ilk olarak Sillyon'da yapılan yüzey araştırmalarında belgelenip tanıtılmıştır.¹⁵ 2019 yılında tamamlanan *Tarihi Yiğma Taş Yapıların Bilgisayar Destekli Analizi: Ayvalıkemer (Sillyon) Köprüsü Örneği* isimli yüksek lisans tezine konu olmuş ve burada inşaat mühendisliği disiplini çerçevesinde ele alınmıştır.¹⁶ Yine bu çalışma temelli olduğu anlaşılan makalede, lazer tarama yöntemi ile elde edilen verileri kapsamında köprünün yapısal değerlendirmelerine yer verilmiştir.¹⁷ Son olarak 2021 yılında yayımlanan *Pamphylia'nın Mağrur Kenti SILLYON (Karahisar-ı Teke Kalesi)* isimli kitapta köprünün kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır.¹⁸

Bu makalede, Roma Dönemi (Ayvalıkemer) Köprüsü, arkeoloji, konservasyon ve restorasyon disiplinleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Öyle ki, köprü ile ilgili mevcut literatür incelendiğinde çalışmaların sadece genel değerlendirme ve statik yaklaşımlarla sınırlı kaldığı görülmektedir. Çalışmamızın temel amacı, yapının tüm yönleriyle ele alınıp mimari değerlendirilmesi yapıldıktan sonra malzeme bilgisi ve yapım teknikleriyle birlikte köprünün aktif kullanıldığı dönem veya sonraki süreçte uğradığı bozulma, onarım müdahalelerinin tespiti ve nihayetinde Sillyon'un bölgedeki yol ağları içerisindeki konumunu ortaya koymaktır. Bu çalışma ayrıca Türk Tarih Kurumunun destekleri ile kentte sürdürdüğümüz yol ve ulaşım ağları projesinin bir devamı olarak düşünülmüştür. Makalenin hem Sillyon araştırmalarına hem de bölgedeki Antik Dönem ulaşım ağları çalışmalarına yeni bir bakış açısı sunması beklenmektedir.

Yapının Mimari Değerlendirmesi

Koducak Deresi üzerinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultuda uzanan Ayvalıkemer Köprüsü iki ayakla teşkilatlandırılmış olup üç kemer gözüne sahiptir (Res. 3-6). Köprünün toplam uzunluğu 37 m iken tabliye genişliği ise 4,65 m'dir. Üç kemerli inşa edilen köprünün en yüksek noktası, ortadaki ikinci kemer gözü olup 4,96 m; diğer iki kemer ise 4,28 m yüksekliğe sahiptir. Kemer açıklıklarının genişliği en geniş nokta olan ortadaki gözde 7,10 m, birinci ve üçüncü gözlerde ise 5,76 m olarak ölçülmektedir. Yapının kemer karni genişlikleri üstte korniş benzeri çıkıntılar yapılmadığı için tabliye ile aynı ölçülere sahiptir. Köprüde kullanılan inşa malzemesi traverten taşı olup, orijinal halde günümüze ulaşabilen kısımlarında kaba yonu kesme taş kullanıldığı da görülmektedir. Yapının taşıyıcı sistemini dikdörtgen formlu ayaklar, dairesel kemerler ve tempan duvarı oluşturmaktadır. Köprünün memba ve mansap yönlerinde kemer açıklıkları dışındaki cepheyi oluşturan tempan duvarlarına ait blokların büyük oranda tahrip olduğu ve günümüze ulaşamadığı görülmektedir. Yine de cephelerde izlenebilen orijinal duvar kalıntılarından hareketle duvar tekniği ve örgü sistemiyle ilgili yeterli bilgilere ulaşılabilmektedir. Tempan duvarlarında yüksek ve daha alçak boyutlarda traverten blok taşların sırasıyla birbiri üzerine gelmesiyle oluşan *pseudo-isodomos* duvar örgü düzeni uygulanmıştır.

14 Derinoğullu 2021, 2.

15 Bu çalışma için bk. Özer 2011, 41, res. 12.

16 Bu çalışma için bk. Batar 2019.

17 Bu çalışma için bk. Batar vd. 2021.

18 Taşkiran 2021, 88.

Memba cephesi iki ayak ile birbirine bağlanan dairesel kemerler ve selyaralardan oluşmaktadır. Kemerleri oluşturan taş bloklar, sıralı ve açılı bir şekilde üst üste konularak kemer ayakları üzerinde yükselmektedir. Bu cephede yer alan güneybatı kemerini oluşturan taş sırasında kayıplar olduğu ve restorasyon sürecinde bu bölümün yenilendiği görülmektedir. Köprünün memba cephesinde bulunan selyaralılar dikdörtgen formlu olup, blokların suyu karşılayan kenarları trapezoid oluşturacak şekilde kesilmiştir. Mansap cephesi de iki ayak ile birbirine bağlanan dairesel kemerler ve selyaralardan oluşmaktadır. Kemerler memba cephesinde olduğu gibi sıralı taş bloklar ile olduğu ve üç kemerde de görülen parça kayıplarının restorasyon sürecinde onarım ve yeni taş blok kullanımı ile tamamlandığı görülmektedir. Köprülerin mansap cephesinde kemer ayaklarının oturduğu bölümde farklı formlarda uygulanan selyaran topuklarının Ayvalıkemer Köprüsü'nde kullanılmadığı ve düz bırakıldığı görülmektedir.

Köprünün kemer ayaklarında bazı bölümlerin tahrip olduğu ve bu bölümlerde restorasyon sürecinde onarım ve yenileme yapıldığı anlaşılmaktadır. Zemin mukavemeti için kemer ayaklarının altında uygulanan taş tahkimatının, söz konusu yapıda nehir yatağı boyunca ve köprü tabliyesi genişliğinde mütemadi bir temel şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum köprünün temel taş tahkimatını çağdaşı olan diğer köprü yapılarından ayıran farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Köprü mimarisinde tempan duvarlarının ulaştığı en üst nokta ile korkuluklar arasına yerleştirilmesi gereken korniş bloklarına ait herhangi bir kalıntı ya da veri bulunmamaktadır. Bu yüzden korkuluk bloklarının doğrudan tempan duvarlarının üzerine oturduğu söylenebilir. Nitekim köprünün restorasyon çalışmalarında da bu şekilde bir uygulama yapıldığı görülmektedir. Dik köprü formunda inşa edilen köprülerin üst döşemelerinde, korkulukların iç kısmında yer alan ve en yüksek kemerden her iki yana eğim doğrultusunda su tahliyesini sağlamak amacıyla uygulanan su kanallarına ait bir iz bulunmamaktadır. Köprüye restorasyon uygulaması sürecinde de herhangi bir su tahliye kanalı yapılmamış ve üst döşemede düz traverten zemin kaplaması uygulanmıştır.

Yapıda orijinal kitabe veya kitabenin konulabileceği yere ait herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır. Mimari kurguyu oluşturan tüm unsurlar kaba yonu taşlarla tasarlanmış ve herhangi bir mimari bezeme kullanılmamıştır. Üzerinde bulunduğu Koducak Deresi'nin aktif kullanımıyla ilgili de herhangi bir veri mevcut değildir. Bu durum bizi köprünün tarihi konusunda, mimari kurgusu ve yapım teknikleri çerçevesinde bir değerlendirme yapmaya itmiştir. Bu bağlamda, yukarıda detaylı bir şekilde mimari incelemesi yapılan köprünün mevcut özelliklerine göre, MS II. yüzyılda inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Köprüde kullanılan ve daha çok Roma İmparatorluk Dönemi yapılarından bildiğimiz duvar tekniği bize yapılış tarihiyle ilgili ipucu vermektedir. Ayrıca, Sillyon'un kentleşme süreci düşünüldüğünde, özellikle MS II. yüzyılda hayırsever Menodora ve ailesinin yardımlarıyla¹⁹ önemli bir inşa programının hayata geçirildiğinin bilinmesi, yapının ilk inşa tarihini bu dönem aralığında düşünmemize katkı sağlamaktadır. Ayrıca köprü yapımındaki kemer tekniğinin Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte geliştirildiği ve söz konusu dönemde genellikle dairesel kemer formunun tercih edildiği bilinmektedir²⁰. Bu durum yapının Roma İmparatorluk Dönemi'nde ilk olarak inşa edilmiş olabileceğini destekleyen kriterlerden bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır.

19 Taşkiran 2020, 6.

20 Cevahir-Bağbanlı 2019, 48.

Roma İmparatorluk Dönemi'yle birlikte yeni yol ağlarının yapılmasına ve ulaşım sistemlerinin gelişmesine bağlı olarak Anadolu'nun birçok noktasında kemerli taş köprülerin yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, Ayvalı Kemer Köprüsü'nün benzer örneklerine birçok bölgede rastlamak mümkündür. Penkalas Çayı tarafından ikiye ayrılan Aizanoi bu örneklerin görüldüğü kentlerin başında gelmektedir. Kentte yer alan ve MS II. yüzyıla tarihlenen 2 ve 4 no.lu köprüler, Sillyon örneği ile karşılaştırılabilir²¹. Ayvalıkemer Köprüsü, Mardin ili, Artuklu ilçesi, Oğuz Köyü'nde yer alan dik köprü formuna ve dairesel kemerlere sahip Dara I. Roma Köprüsü ile mimari açıdan benzerlik göstermektedir. Yapının uzunluğu 26,60 m, genişliği 7,15 m ve yüksekliği ise yaklaşık 5,30 m'dir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan köprü, ortadaki kemeri yanlardakilere göre daha yüksek ve geniş yapılması yönüyle dairesel üç kemerli dik köprü formunda inşa edilmiştir²². Sillyon örneğinin benzerlik gösterdiği bir diğer köprü, Bursa ili, İznik ilçesi'ne 10 km uzaklıkta konumlanan Kuru Köprü'dür. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yapının uzunluğu 40 m, genişliği 3 m olup, üç dairesel kemerle inşa edilmiş dik köprü formuna sahiptir²³. Tempan duvarlarında geç dönem onarımları dolayısıyla duvar örgüsü ve malzeme değişikliği görülse de orijinal kalan bölümlerdeki kalıntılardan Ayvalıkemer Köprüsü'nde olduğu gibi tempan (kılıf) duvarlarının kaba yonu taş kullanılarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. İzmir ili, Bergama ilçesindeki Alliano antik kentinde bulunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Alliano Köprüsü, biri diğerinden daha geniş ve yüksek olan iki kemerle nehrin geçilmesini sağlayan dik köprü tipinde inşa edilmiştir²⁴. Kemer formu ve tempan duvarlarının örgü sistemi incelendiğinde *pseudo-isodomos* tekniğinin uygulandığı anlaşılan köprü, mimari açıdan Ayvalıkemer Köprüsü'yle karşılaştırılabilir. Ayvalıkemer ile benzerlik taşıyan köprülerden bir diğeri de Tokat ili, Sulusaray ilçesi, Çekerek Nehri üzerinde konumlanan ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen Sulusaray Köprüsü'dür. Söz konusu köprü, 75 m uzunluğunda ve 4,5 m genişliğinde olup dik köprü formuna sahiptir. Nehir aralığının genişliğinden dolayı 6 dairesel kemerle kurgulanan ve tempan duvarları kaba yonu taş kullanılarak inşa edilen köprü, kemer ve köprü formu bakımından Sillyon örneğini anımsatmaktadır²⁵.

Pamphylia Bölgesi'nde Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen benzer taş köprüler bulunmaktadır. Bunların başında Antalya ili Serik ilçesi sınırlarında yer alan Aspendos Köprüsü gelmektedir. Eurymedon (Köprüçay) Nehri'ni aşmakta olan köprü ilk olarak Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilmiştir²⁶. Köprünün bu döneme ait büyük bölümü depremler sonucu yıkılmış, XIII. yüzyılda yani Anadolu Selçuklular Dönemi'nde yıkılan kısmı tekrar inşa edilip

21 Rheidt 1992, 289-307. Aizanoi'de yer alan 2 ve 4 no.lu köprüler, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da en sık kullanılan dik köprü formunda inşa edilmişlerdir. Penkalas Nehri'ni geçmek üzere inşa edilen köprülerin mimari kurgusu, ortada dairesel yüksek bir kemerin her iki tarafında daha alçak kemerlerle oluşturulmuştur. Dikdörtgen formda ve memba cephesinde uçları üçgen şekilde tasarlanan selyaranlar, aynı zamanda köprünün taşıyıcı kemer ayaklarını meydana getirmektedir. Tempan (kılıf) duvarları kesme taş bloklarla inşa edilen köprülerin Ayvalıkemer'de olduğu gibi orijinal tabliye döşemesi eğimli şekilde yapılmıştır. Aizanoi Köprüleri, Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilip günümüze kadar korunabilen ve dönemini en iyi yansıtan örneklerin başında gelir.

22 Yıldız-Koç 2010, 100.

23 Kahraman Arıkan 2015, 226.

24 Yaraş-Şimşek 2011, 226.

25 Cevahir 2019, 89.

26 Öztepe 2001, 16.

kullanılmıştır²⁷. Bölgedeki bir diğer köprü ise, Antalya ili, Köprülü Kanyon Milli Parkı mevki Beşkonak'ta bulunan Oluk Köprüsü'dür. MS II. yüzyılda kaba yontu kesme taş tekniği kullanılarak inşa edilen yapı, 22 m uzunluğundadır ve dairesel tek kemeri ile Eurymedon Nehri'ni geçerek Selge antik kentine ulaşımı sağlamaktadır²⁸. Yine Antalya ili, Manavgat ilçesi, Gökçesu Nehri üzerinde yer alan ve Selge'yi batıdaki liman kenti Side'ye bağlayan yol üstünde dairesel tek kemerle aralığın geçildiği Büğrüm Köprüsü de bölgede bulunan ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilen yapılardan bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır²⁹.

Yol Ağları Üzerinden Konum Analizi

Roma'nın Anadolu'yu hakimiyeti altına aldıktan sonraki faaliyetlerinin başında, kentler arasında iyi organize edilmiş bir ulaşım ağının tesis edilmesi olmuştur³⁰. Bu kapsamda, en uygun rotalar belirlenerek yol güzergâhlarının oluşturulmasına, mevcut yolların daha işlevsel hale getirilmesine, ticari ve askerî faaliyetlerin güvenliğinin sağlanmasına büyük önem verilmiştir. Roma'nın Asia Eyaleti'nin kurulmasıyla birlikte, yol yapımlarının hızlandığı ve Pisidia'da koloni ve kentlerin birbirine bağlanmasını sağlayacak *Via Sebaste* adında bir yol güzergâhının oluşturulduğu bilinmektedir. Söz konusu yolun Pamphylia Bölgesi'nin iç kısımlarına kadar devam ettiği yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Döşeme Boğazı'nda tespit edilen mil taşı, *Via Sebaste*'nin Pisidia kentlerinden olan Komana ile Perge arasındaki yola Döşeme Boğazı olarak bilinen alandan bağlandığını ortaya koymaktadır³¹.

Pamphylia Bölgesi'nin batısında Başköy³² ve Magydos'un³³ kuzey kısmında tespit edilen antik yol kalıntıları, Likya ile Pamphylia'yı birbirine bağlayan güzergâhlar hakkında önemli veriler sunmaktadır. Yapılan antik yol araştırmaları sonucunda, bölgenin doğu kısmında Korakesium'dan batıya yönelen ve Şarapsa Han mevkiinden Konya'ya doğru kuzeye uzanan yol güzergâhı da Pamphylia yol ağı hakkında bilgiler sunmaktadır. Bölge yol ağları arasında, liman kenti Side'den başlayıp Seleukeia, Etenna ve Erymna hattını takip eden ve buradan Lykonía'ya uzanan bir yolun bulunduğu belirlenmiştir. Side'den başlayan diğer bir yol ise, Eurymedon Nehri'nin doğusundan Selge'ye ulaşan, bu kısımdan batı yönde Pednelissos'a ve ardından Perge'nin kuzeyine kadar devam eden güzergâhtır³⁴. Perge'den Aksu Nehri'ni takip ederek kuzeyde Adada'ya uzanan, Eğirdir Gölü doğusundan devam ederek Pisidia Antiokheiası'na ulaşan yol da bölgenin güzergâhları arasındadır³⁵.

Roma İmparatorluk Dönemi yol ağlarını bildiren *Tabula Peutingerina* adlı coğrafi atlasla, Pergamon'da başlayan ve Thyateira, Philadelphia, Hierapolis, Laodikeia, Cormassa, Silyon, Aspendos hattını takip ederek Side'ye ulaşan bir yol güzergâhı gösterilmiştir³⁶. Bununla birlikte

27 Cevahir-Bağbancı 2019, 43.

28 Öztepe 2001, 16.

29 Sağdıç-Bozyiğit 2008, 28.

30 Takmer-Önen 2007, 1.

31 Horsley-Mitchell 2000, 168; Takmer-Önen 2007, 3.

32 Ercenk 1992, 368.

33 French 1992, 201.

34 Ercenk 1992, 362.

35 Ercenk 1992, 366.

36 Tab. *Peut.* IX 1976.

Ercenk, Alanya Korakesium'da başlayıp Side, Aspendos, Sillyon ve Perge kentlerini birbirine bağlayan bir yol hattının da bulunduğu Pamphylia ve çevresi eski yollar haritasını çizip önermiştir³⁷. Ayrıca Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesinde* bölgeyle ilgili anlatımları incelendiğinde, Antalya'dan (Adalya) Kundu'ya (Kondi) ve sonrasında Kara Teke Kalesi'ne geçtiği ardından da Aksu'ya ulaştığı ifade edilmektedir³⁸. Evliya Çelebi'nin bu seyahat güzergâhına göre, Kundu'dan sonra Aspendos ve Serik'e doğru ilerlediği, sonrasında Karahisar-ı Teke Kalesi'ne oradan da Aksu'ya yöneldiği anlaşılmaktadır. Burada Karahisar-ı Teke Kalesi olarak geçen yerin Sillyon olduğu düşünülmektedir³⁹.

Tüm bu veriler, Sillyon'un Pamphylia Bölgesi yol ağları içerisinde ana arterlerin veya bunlara bağlanan farklı rotaların yer aldığı güzergâhların içerisinde olması gerektiğini göstermektedir. Sillyon'un bölgedeki konumu göz önüne alınarak düşünüldüğünde Perge-Aspendos-Side bağlantı ağının arasında bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Makalemizin konusunu oluşturan Ayvalıkemer Köprüsü ve buraya bağlanan yol hattı düşüncelerimizi güçlü bir şekilde desteklemektedir (Res. 2).

Çeşitli araştırmalarla tespit edilen ve detaylı bir şekilde anlatılan Pamphylia ulaşım sistemiyle ilgili günümüze kadar korunagelen yol kalıntıları, Sillyon ve yakın çevresinde henüz yeterince tespit edilememiştir. Söz konusu bölgede, sürekli yapılan ve hâlâ devam eden yoğun tarım faaliyetlerinin, modern yerleşimin ve şehirleşme hareketlerinin olası antik yolların bozulmasına ya da kaybolmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Nitekim bölge sakinlerinden edinilen bilgilere göre, Ayvalıkemer Köprüsü'nün güneybatı yönüne bağlanan ve Perge istikametine doğru devam eden taş döşemeli bir yolun bulunduğu, bununla birlikte köprünün de bu dönemlerde kullanıldığı ve 1970'li yıllardaki tarım faaliyetleri sırasında antik yolun arazi sahipleri tarafından sökülerek kaldırıldığı öğrenilmiştir. Söz konusu yolun Ercenk'in⁴⁰ çizdiği Pamphylia eski yol haritasında Sillyon'dan geçen ve batıda Perge, doğuda ise Aspendos'a bağlanan güzergâh ile ilişkisi olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak tüm bu yapıların, dönemin yol ağı politikası çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Anadolu'da Roma İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilip günümüze kadar varlığını sürdürebilen köprülerin birçoğu mimari anlamda birbirine benzerlik göstermektedir. Yapılan incelemelerde geçilen nehir aralıkları, köprülerin kullanım yoğunluğu, yerel yapı malzemelerinin mukavemeti ve topoğrafyanın zorunlu kıldığı durumlar dışında yapım tekniğinin çok fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Roma yol güzergâhlarını birbirine bağlayarak geniş nehir aralıklarının kolaylıkla geçilebilmesini sağlayan köprüler bu anlamda büyük önem taşıyan mimari yapılardır.

Yapının Restorasyon Sürecine Dair Yeni Gözlemler

Ayvalıkemer Köprüsü, Sillyon'un bağlı olduğu yol rotasının günümüzde kullanım dışı kalması nedeniyle kente gelen modern yolun dışında tarım arazilerinin içinde kalmış vaziyettedir. Kentte yapılan yüzey araştırmalarıyla tespit edilen köprü⁴¹, bölgede meydana gelen depremler

37 Ercenk 1992, 371, lev. 1.

38 Seyahatname 2011, IX, I, 309-315.

39 Taşkıran 2017, 73.

40 Ercenk 1992, 371.

41 Özer 2011, 41, res. 12.

sonucunda korkulukları, tabliye döşemesi, tempan (kılıf) duvarları tamamen yıkılmış ve mimari bloklarının çoğu alandan taşınmış şekilde bulunmuştur (Res. 3-4).

Köprüde yaptığımız incelemelerde, kemerler ve köprü ayakları dışında tüm bölümlerde malzeme kayıpları, kemer ayaklarında su aşındırmasından dolayı yüzey kayıpları, kemerleri oluşturan blokların bazılarında, selyaranlarda ve temelde parça kopmaları, kemer karınları ve ayaklarında kılcal çatlaklar ile orijinal haliyle korunmuş şekilde günümüze ulaşan tüm mimari bloklarda yüzey kabuklanması deformasyonlarının olduğu tespit edilmiştir. Köprünün maruz kaldığı tahribatlar sonucunda, Karayolları Genel Müdürlüğü, Antalya 13. Bölge Müdürlüğü tarafından 2016-2017 yıllarında köprünün restorasyonu yaptırılmıştır. Restorasyon projesinde uygulanan müdahaleler incelendiğinde, köprünün sadece kemerleri, kemer ayakları ve kemer aralarındaki blokaj dolgusunun bir bölümünün günümüze ulaştığı saptanmış olup geriye kalan büyük bölümü, traverten kesme taş bloklar kullanılarak restorasyonunun tamamlandığı sonucuna varılmıştır (Res. 5-6).

Yapıda restorasyon aşamasında onarım, güçlendirme ve yenileme adımları izlenerek sürecin planlandığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, yapının restorasyon öncesi ve sonrası durumuna göre müdahalelerin yorumlanması gerekmektedir. İlk olarak yapının güneybatı kemeri altında bulunan orijinal temel döşemesinin, diğer kemer altlarında büyük ölçüde tahrip olduğu ve restorasyon sırasında tamamlandığı görülmektedir. Kemer ayakları ve selyaran bölümleri orijinal halde korunarak günümüze ulaşmış fakat güneydoğu kemer ayağında ve selyaran uçlarında oluşan malzeme kayıpları çürütme tekniği uygulanarak yeni taşlarla tamamlanmıştır. Ayrıca söz konusu bölümlerdeki akıntı izlerinden enjeksiyon yöntemi ile güçlendirme yapıldığı anlaşılmaktadır. Yüzey kabuklanması tahribatı görülen orijinal mimari elemanlarda herhangi bir kimyasal temizlik yapılmadığı, bu bölümlerde yalnızca mekanik raspa temizliği yapıldığı görülmektedir.

Kemerlerde oluşan malzeme kayıpları yeni taş kullanımı ve plastik imitasyon harcı ile onarılarak tamamlanmıştır. Kemer karınlarında meydana gelen çatlakların enjeksiyon uygulaması ve derz harçları ile kapatıldığı görülmektedir. Köprü tempan duvarlarında eksik olan tüm bölümlerde traverten kesme taşlarla yeni imalat yapılmış; özgün yükseklikte ve eğimde duvar örgüsü tamamlanmıştır. Köprü tabliye döşemesine ait günümüze ulaşabilen herhangi bir kalıntı mevcut değildir. Söz konusu zemin tamamıyla yeni taş kullanımı ile tamamlanmıştır. Yine tümüyle kaybolmuş korkuluklar 30 cm derinlikte ve 70 cm yükseklikte traverten taşlarla yeniden imalatı yapılarak yerine uygulanmıştır. Son olarak köprünün araç geçişine kapatılması amacıyla kuzeydoğu girişine baba taşı adı verilen yükseklikler eklenmiş ve taş kaide üzerine modern köprü kitabesi konulmuştur.

Restorasyon kuralları çerçevesi ve koruma anlayışı kapsamında düşünüldüğünde uygulanan müdahalelerin her yapı özelinde ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Genel kanı olarak, restorasyonu planlanan Antik Dönem yapılarına en düşük seviyede müdahalede bulunulması, mevcut durumunun stabilize edilmesi, söz konusu eserlerde yeni malzeme kullanımının sınırlandırılması gibi görüşler yapının özgünlük değerlerini kaybetmemesi adına önemlidir⁴². An-

42 Venedik Tüzüğü'nün 15. maddesinde, tüm yeniden inşa işlemlerinden (a priori) vazgeçilmesi, yalnızca *anastylosis*, yani mevcut fakat birbirinden ayrılmış parçaların bir araya getirilmesi tavsiye edilmiştir. Birleştirmede kullanılan maddelerin ayırt edilebilecek nitelikte olması ve anıtın korunmasını sağlamak için mümkün olduğunca az malzeme kullanılması gerektiği ifade edilmiştir.

çak köprü gibi işlevsel özellik taşıyan yığma yapıların uzun vadede mukavemetini sağlamak amacıyla tempan (kılıf) duvarları, üst zemin döşemeleri gibi bölümlerinin tamamlanarak su ile ilişkisinin kesilmesi, kemer iç dolgu malzemesi, kemer sırtı ve köprü ayakları gibi taşıyıcı bölümlerin tahribatının önüne geçilmesi anlamında elzemdir. Bu bağlamda, Ayvalı Kemer Köprüsü'nde yapılan restorasyon çalışmaları, sadece yok olma riskiyle karşı karşıya olan bir tarihi yapının kurtarılmasına katkı sağlamamış; aynı zamanda Sillyon ve Pamphylia Bölgesi yol ağlarının anlaşılabilmesine yönelik araştırmalara da ışık tutmuştur.

Sonuç

Sillyon Ayvalıkemer Köprüsü'nün MS II. yüzyıldan başlayarak 1970'li yıllara kadar kullanımının devam ettiği anlaşılmaktadır. Bölge'de yoğun tarım faaliyetleri ve yeni yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte yapının ve kendisine bağlanan yol güzergâhının artık kullanılmadığı sonucuna varılmıştır. Sel baskınları, doğal afetler ve diğer dış etkenlerden dolayı yapıda meydana gelen bozulmalar ve yıkılmaların önüne geçmek amacıyla 2016-2017 yıllarında Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır. Restorasyon öncesi durumuyla büyük bölümü tahrip olan köprü, yapılan müdahaleler neticesinde tekrar koruma altına alınmıştır. Restorasyon müdahaleleri incelendiğinde günümüze ulaşan bölümlerinde onarım ve güçlendirme yapılarak özgün halinin korunduğu, parça kayıpları olan diğer tüm bölümlerde ise yeni malzeme kullanılarak tamamlama yapıldığı görülmektedir.

Köprünün mimari değerlendirmesinde, dairesel üç kemerli ve Anadolu'da en çok kullanılan⁴³ dik formulu köprü tipinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Analoji yöntemiyle bölgede ve Anadolu'daki diğer köprülerle benzer ve farklı yönleri tartışılarak inşa süreci ve yapım teknikleri hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Köprünün mimari kurgusunda kitabe veya bezemeli bloklara rastlanmamıştır. Bu sebeple mimari düzen, yapım tekniği ve Sillyon'daki aynı dönemde gerçekleşen imar faaliyetleri gibi veriler göz önünde bulundurularak irdelenmiş ve köprünün MS II. yüzyılda yapılmış olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Ayvalıkemer Köprüsü'nün Pamphylia yol ağları içerisindeki yeri ve Sillyon'un çevre kentlerle bağlantısındaki rolü araştırılmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda, köprünün güneybatısından Perge'ye doğru devam eden bir yolun var olduğu; fakat Sillyon çevresinde yapılan yoğun tarım faaliyetleri sebebiyle 1970'lerde tahrip edildiği ve bu döneme kadar köprünün aktif olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkılarak, Ayvalıkemer Köprüsü'nün Pamphylia ve çevresi eski yol sistemi haritasında⁴⁴ gösterilen Perge, Sillyon, Aspendos istikame-tinde devam ederek Side'ye ulaşan güzergâha bağlanan bir yol üzerinde yer aldığı ve Sillyon'un ana arterlerle olan bağlantısında önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

⁴³ Sert vd. 2009, 410.

⁴⁴ Ercenk 1992, 362-366.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

Teşekkür

Bu makale, Türk Tarih Kurumunun sağladığı proje desteği çerçevesinde yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçların bir ürünüdür. Verdikleri destekten dolayı kendilerine teşekkür ederiz. Bununla birlikte, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Pamukkale Üniversitesi, Alexander von Humboldt Vakfı ve Serik Belediyesi'nin katkıları için; adı geçen kurum ve kuruluşlara çok teşekkür ederiz. Ayrıca bu makalede, kazı ekibinde yer alan birçok disipline mensup uzmanın desteği ve paylaşımı çok önemli bir yere sahiptir. Desteklerinden dolayı minnet duyuyoruz.

KAYNAKLAR**Alkaç vd. 2020**

Alkaç, E.-Taşkıran M.-Bilgin M., “Silyon Amphora Mühürleri: İlk Gözlemler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 81-96.

Arrianos 2005

Arrianos, F., *İskender'in Seferi, (Aleksandrou Anabasis)*, çev. Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul.

Batar 2019

Batar, O. Ş., *Tarihi Yiğma Taş Yapıların Bilgisayar Destekli Analizi: Ayvalıkemer (Silyon) Köprüsü Yapısı Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Batar vd. 2021

Batar, O. S.-Tercan, E.-Emsen, E., “Ayvalıkemer (Silyon) historical masonry arch bridge: a multidisciplinary approach for structural assessment using point cloud data obtained by terrestrial laser scanning (TLS)”, *Journal of Civil Structural Health Monitoring*, 1239-1252.

Bilgin vd. 2020

Bilgin, M.-Bilgin, K. P.-Özdemir, E., “Yüzey Araştırmaları Işığında Silyon Seramikleri Üzerine Ön Değerlendirmeler”, *Yüzey Araştırmaları Işığında Silyon ve Çevresi, Silyon Çalışmaları I*, ed. M. Taşkıran, Ege Yayınları, İstanbul, 33-91.

Brixhe 1976

Brixhe, C., *Le Dialecte Grec De Pamphylie, Document et grammaire*, Paris.

Cevahir 2019

Cevahir, Ç.M., *Tarihi Taş Köprülerin Yapım Teknikleri ve Malzeme Kullanımı Açısından İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Cevahir-Bağdancı 2019

Cevahir, Ç. M.-Bağdancı, M. B., “Tarihi, Anadolu ve Balkanlar'da Bulunan Tarihi Taş Köprülerin Yapım Teknikleri ve Malzeme Kullanımı Açısından İncelenmesi”, *Tmd Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, 34-63.

Derinoğullu 2021

Derinoğullu, D.K., “Köprü Mühendisleri Olarak Roma Lejyonları: İmparatorluğun Doğu Sınırındaki Köprü Örnekleri Üzerinden Bir İnceleme”, *Masrop E-Dergi*, S. 15/2, 1-11.

Ercenk 1992

Ercenk, G., “Pamphylia ve Çevresi Eski Yol Sistemi”, *Belleten*, S. 216, 361-370.

Evliya Çelebi 2011

Evliya Çelebi, *Seyahatname IX-I*, çev. S. A. Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 309-317.

Forlanini 1999

Forlanini M., “L’Anatolia Occidentale e gli Hittiti: appunti su alcune recenti scoperte e le loro conseguenze per la geografia storica”, *Studi micenei ed egeo-anatolici*, S. XL-2, 219-253.

French 1992

French, D., “1991 Yılı Roma Yolları, Miltaşları ve Yazıtları Araştırmaları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, S. 10, 199-206.

Öztepe 2001

Öztepe, H. Ş., “Roma Dönemi Köprüleri ve Anadolu Örnekleri”, *İDOL Dergisi*, S. 11, 12-18.

Hellenkemper-Hild 2004

Hellenkemper H.-Hild F., *Tabula Imperii Byzantini 8 Lykien und Pamphylien 1-2*, Wien.

Horsley-Mitchell 2000

Horsley, G. H. R.-Mitchell, S., “The Inscriptions of Central Pisidia”, *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*, S. 57, 181-211.

İşler 2020

İşler B., “Silyon’un Bizans Dönemi Dini Yapılaşması”, *Yüzey Araştırmaları Işığında Silyon ve Çevresi, Silyon Çalışmaları I*, ed. M. Taşkıran, Ege Yayınları, İstanbul, 141-160.

Kahraman-Arıkan 2015

Kahraman, N.-Arıkan, R., “Gebze’den İznik’e İpek Yolu”, *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Sempozyumu Bildirileri*, C I, ed. H. Selvi-B. Çelik, Pelikan Basım, Kocaeli, 287-308.

Koç-Yıldız 2010

Koç, E.-Yıldız İ., “Mardin’deki Tarihi Köprüler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mukaddime*, 2(2), Diyarbakır.

Kolb 1984

Kolb, F., *Die Stadt im Altertum*, München.

Köker 2020

Köker, H., “2009-10 ve 2019 Yılları Silyon Yüzey Araştırmaları Sikke Buluntuları”, *Yüzey Araştırmaları Işığında Silyon ve Çevresi, Silyon Çalışmaları I*, ed. M. Taşkıran, Ege Yayınları, İstanbul, 233-245.

Küpper 1996

Küpper M., “Silyon. Vorbericht über die Arbeiten 1995”, *AA*, 259-263.

Küpper 1997

Küpper M., “Silyon. Research Work 1995”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, S.14/2, 451-462.

Liv. perioch. 1967

Livius, *Ab urbe condita librorum periochae*, Kullanılan Metin ve Çeviriler: Livy, *From the founding of the city*. With an English translation by A.C. Schlesinger. I-XIV. London, New York.

Mıynat 2020

Mıynat, A., “Türk-İslam Hakimiyeti Yıllarında Sillyon (Karahisar-ı Teke) ve Buradaki İslami Sikke Buluntuları”, *Yüzey Araştırmaları Işığında Sillyon ve Çevresi, Sillyon Çalışmaları I*, ed. M. Taşkıran, Ege Yayınları, İstanbul, 197-207.

Morkholm 1978

Morkholm O., “The Era of Pamphylian Alexanders. Museum Notes”, *American Numismatic Society*, S. 23, 69-75, pl. 8-9.

Nollé 1993

Nollé J., “Die feindlichen Schwestern-Betrachtungen zur Rivalität der pamphyliischen Städte”, *Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens: Hundert Jahre Kleinasiatische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Akten des Symposiums vom 23. bis 25. Oktober 1990*, eds. G. Dobesch-G. Rehrenröck, Wien, 297-317.

Özer-Taşkıran 2010

Özer, E. -Taşkıran, M., “2009 Yılı Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, S.28/1, 279-296.

Özer 2011

Özer, E. “2010 Yılı Sillyon Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, S. 29/3, 33-48.

Rheidt 1992

Rheidt, K., “Die Ausgrabungen in Aizanoi 1991”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, S. 14/ 2, 289-307.

Ruggieri-Nethercott 1986

Ruggieri, V. S. J.-Nethercott, F., “The Metropolitan City of Syllion and its Churches” *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* S.36, 133-156.

Sağdıç-Bozyiğit 2008

Sağdıç, M.-Bozyiğit, R., “Köprü Çayı Havzası’nda Alternatif Turizm Olanakları”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1(2), 19-40.

Scyl. Per. 1990

Skylaks, *Periplus Scylacis* Kullanılan Metin: *Periplus Scylacis*. ed. C. Müller, *Geography Graeci Minores I*, Paris.

Sert vd. 2009

Sert, H.-Partal, E.M.-Demirci, H.-Akbulut, T.-Avşın, A.-Üste, C.-Yılmaz, S.-Nas, M.-Kasap, F.-Turan, G.S.-Korkmaz, İ.H., *Tarihi Köprüler Teknik Şartname, Mevzuat, Envanter, Proje, Bakım ve Onarım*, KGM Yayınları, Ankara.

Tab. Peut. 1976

Tabula Peutingeriana, çev. E. Weber, Graz.

Taşkıran 2017

Taşkıran, M., *Silyon Savunma Sistemi ve Pamphylia Bölgesindeki Konumu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Taşkıran 2020

Taşkıran, M., “Pamphylia Ovasında Bir Savunma Kenti: Silyon”, *Tüzey Araştırmaları Işığında Silyon ve Çevresi, Silyon Çalışmaları I*, ed. M. Taşkıran, Ege Yayınları, İstanbul, 1-32.

Taşkıran 2021a

Taşkıran, M., “Son Araştırmalar Işığında Silyon Roma Hamamı”, *OLBA*, S. XXIX, 313-348.

Taşkıran 2021b

Taşkıran, M., (ed.), *Silyon Karahisar-ı Teke Kalesi*, Silyon Çalışmaları II, Ege Yayınları, İstanbul.

Takmer-Önen 2007

Takmer, B.- Önen, T.N., *Via Sebaste: Anadolu'nun En İyi Korunmuş Roma Yolu'nun Varsak'tan Geçen Güzergâh*, Varsak Belediyesi Kültür Yayınları, Antalya.

Tekeoğlu 2000

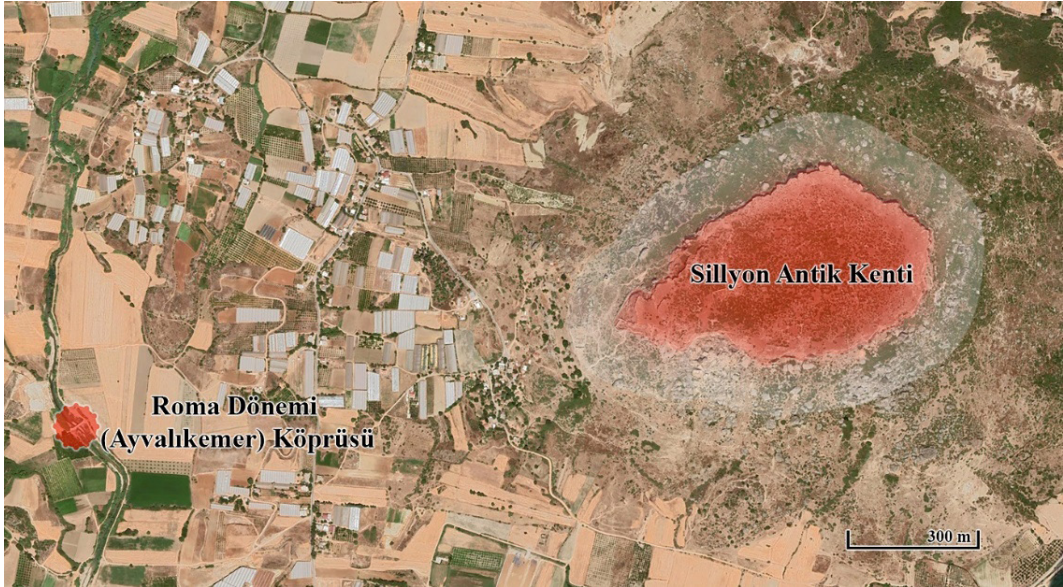
Tekeoğlu, R., “Eski Pamfilya Halkları ve Dilleri”, *Adalya*, S. IV, 49-58.

Venedik Tüzüğü, 1964

Venedik Tüzüğü, “Tarihi Anıtların ve Yerleşmenin Korunması Onarımı İçin Uluslararası Tüzük”, *II. Uluslararası Tarihi Anıtlar, Mimar ve Teknisyenleri Kongresi*, Venedik, İtalya.

Yaraş-Şimşek 2011

Yaraş, A.-Şimşek, Z., “Allianoi ‘S’Kıvrımlı Sarmallı Sütun Başlıkları”, *MJH*, S. 1/2, 225-236.

EKLER**Resim 1:** Bölge Haritası.**Resim 2:** Silyon Antik kenti ve Roma Dönemi (Ayvalkemer) Köprüsü konumu.

Resim 3: Köprü'nün restorasyon öncesi durumu.

Resim 4: Köprü'nün restorasyon öncesi üst kısmı ve arkada Sillyon.

Resim 5: Köprünün restorasyon sonrası genel görünümü, güneyden.

Resim 6: Köprünün restorasyon sonrası genel görünümü, güneydoğudan.

Yeni Kazılar Işığında Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar

Mehmet Tekocak* - Cihangir Aldemir**

Öz

Anemurium, Antik Çağ'da Kilikya Bölgesi'nin batısındaki önemli liman kentlerinden biridir. Antik yerleşime ait kalıntılar, günümüzde Mersin ili, Anamur ilçesi, Ören Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Gerek tarihi kaynaklar gerekse modern araştırmalar Anemurium'un, Roma Çağı boyunca hem Kilikya Bölgesi hem de Anadolu için stratejik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kentte ilk kazı ve araştırmalar 1962 yılında başlamış, 1987 yılına kadar da kısa süreli ve aralıklarla devam ettirilmiştir. 1987 yılından 2016 yılına kadar herhangi bir bilimsel arkeolojik kazı, araştırma ve restorasyon çalışması yapılmamıştır. Aradan geçen bu uzun süreçten sonra tarafımızca 2016 yılında kentte yeniden çalışmalara başlanmıştır.

Anemurium Antik Kenti'nden günümüze ulaşabilmiş önemli kalıntıların başında hiç şüphesiz Nekropol alanındaki sayısız mezar örnekleri gelmektedir. Anemurium Nekropolü, Anadolu'daki Roma mezarlıkları içerisinde en iyi korunmuş mezar örneklerini bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle MS 2.-3. yüzyıllardaki yoğun imar faaliyetleri esnasında farklı ölçü ve tiplerde yaklaşık 350'ye yakın mezar inşa edilmiştir. Bu mezarlar içerisinde *B I 16 Nolu Tonozlu Mezar*, diğer örneklerle nazaran ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Söz konusu mezar hem birden fazla inşa aşamasına dair kanıtlar sunması bakımından hem de içerisinde bulunan fresk ve mozaik gibi süslemeleriyle inşa edildiği dönemin inancı hakkında oldukça kıymetli bilgiler sunmaktadır. Özellikle mezarın içerisindeki tanrılar ve mevsim kişileştirmelerini (personifikasyonları) gösteren fresklerin yanında, seküler yaşamı ve dünyevi kutlamaları yansıtan fresklerin resmedildiği görülmüştür. Bununla birlikte mezarda, ritüellerin aile içinde gerçekleştirildiği ve buna yönelik mimari eklentilerin yapıldığına dair ipuçlarını da bulabilmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kilikya, Dağlık Kilikya, Anemurium, Anamur, Tonozlu Mezar.

Anemurium Vaulted Tomb B I 16 in the Light of New Excavations

Abstract

Anemurium was one of the most important harbor cities in the west of the Rough Cilicia in Antiquity. The ruins of the ancient settlement are located within the boundaries of the Ören Neighborhood of Anamur District, Mersin Province. Both historical sources and contemporary research indicate

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE, mtekocak@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6923-4230>

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE, cihangir.aldemir@selcuk.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5930-4621>

that Anemurium had a strategic importance for both Cilicia and Anatolia during the Roman Age. Excavations and research in the city began in 1962 and continued intermittently until 1987 for short periods. From 1987 until 2016, no scientific archaeological excavation, research, or restoration work was carried out. After this long period, we resumed work in the city in 2016.

Undoubtedly, one of the most significant remnants that have survived from the ancient city of Anemurium to the present day is the numerous examples of tombs in the Necropolis area. Anemurium Necropolis contains the best preserved grave samples among the Roman cemeteries in Anatolia. Especially during the intensive reconstruction activities in the 2nd-3rd centuries AD, nearly 350 tombs of different sizes and types were built. Among these tombs, the Vaulted Tomb No. B I 16 has a special place and importance compared to the other examples. The tomb in question provides valuable information about the beliefs of the period in which it was built, both in terms of providing evidence of more than one construction phase and with its decorations such as frescoes and mosaics. In particular, alongside frescoes depicting deities and personifications of seasons inside the tombs, frescoes reflecting secular life and worldly celebrations have been observed. Moreover, clues indicating that rituals were performed within the family and architectural additions were made for this purpose can also be found in the tombs.

Keywords: Cilicia, Rough Cilicia, Anemurium, Anamur, Vaulted Tomb.

Giriş

Anemurium, Antik Çağ'da Dağlık Kilikya Bölgesi için stratejik bir konuma sahip önemli antik yerleşimlerden biridir. Antik kente ait kalıntılar günümüzde Mersin ili, Anamur ilçesi, Ören Mahallesi'nde yer alan Sultansuyu Çayı'nın Akdeniz ile birleştiği noktanın yaklaşık 1,5 km güneybatısında yer almaktadır¹ (Res. 1-2). Helenistik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar oldukça geniş bir zaman diliminde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan kent, o dönemki halkın dinî inanışları başta olmak üzere toplumsal ilişkileri, mimari anlayışları, sosyal hayatları ve kültürleri gibi birçok konu hakkında önemli bilgi ve ipuçları sunmaktadır.

Anemurium Antik Kenti'nden günümüze ulaşabilmiş önemli kalıntıların başında hiç şüphesiz Nekropol alanındaki mezarlar gelmektedir. Kent, özellikle MS 2.-3. yüzyılda yoğun bir imar faaliyeti geçirmiş ve bu imar faaliyetleri esnasında farklı tip ve boyutlarda yaklaşık 350'ye yakın mezar inşa edilmiştir². Anemurium Nekropolü, Anadolu'da en iyi korunmuş Roma Dönemi mezar örneklerini bünyesinde barındırmaktadır³. Antik kentin batısındaki dağ yamacına kuzey-güney yönünde yayılan Nekropol, kabaca doğu-batı yönünde uzanan derin bir vadi tarafından ikiye ayrılmıştır. Buradaki mezarların inşasında yerel moloz taşlar ve kireç harcı tercih edilmiştir. Ancak bazı mezar odalarında büyük boyutlarda, koyu gri renkli, iyi işlenmiş kireç taşlarının kullanıldığı da görülür. Anemurium Nekropolü'ndeki mezarların komşu kıyı kentlerde yer alan mezarlarla benzer yönleri olmakla birlikte onlardan ayrılan kendine has karakteristik bir yapısı da vardır. Anemurium Nekropolü'ne hem mezar mimarisi hem de freskler yönünden yakın benzerlik gösteren bir nekropol ise, İtalya'da Ostia yakınlarında yer alan Isola Sacra üzerindeki Portus Nekropolü'dür⁴. Anemurium Nekropolü ile ilgili araştırmalara ilk kez

1 Tekocak 2020, 179; Tekocak-Aldemir 2021, 237; Oyarçin-Tekocak 2021, 272; Korkmaz-Tekocak 2023, 22.

2 Rosenbaum 1965, 28; Alföldi 1968, 5; Russell 1980a, 171.

3 Alföldi-Rosenbaum 1971, 1; Russell 1980a, 171.

4 Alföldi-Rosenbaum 1971, 1-2.

1962 yılında başlanmış⁵ olup 1985 yılına kadar aralıklarla devam ettirilmiştir⁶. Uzun bir aradan sonra 2016 yılında burada tekrar çalışmalara başlanmıştır. Anemurium Nekropolü; *Beşik Tonozlu Mezarlar* (tek odalı, ön odalı ve kompleks yapılar), *Baldaken Tipli Mezarlar*⁷, *Kesik Koni Tipli Mezarlar*, *Eksedra-Aedicula Tipli Mezarlar*, *Kubbeli Mezarlar* ve *Yeraltı Oda Mezarları*'ndan oluşan zengin bir repertuara sahiptir⁸. Bu zengin çeşitlilik içerisinde sayıca en fazla olan mezar tipi ise *Tonozlu Mezarlar*'dır. Bahse konu tonozlu mezar grubu içerisinde yer alan ve çalışma konumuzu oluşturan *B I 16 Nolu Tonozlu Mezar*, diğer mezarlara nazaran ayrı bir yere ve değere sahiptir. *B I 16 Nolu Tonozlu Mezar* hem birden fazla inşa evresine hem de duvar freski ve zemin mozaiği gibi süsleme öğelerine sahip olmasıyla inşa edildiği ve kullanım gördüğü dönemlerin ölü gömme gelenekleri ve inanç sistemi hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır.

B I 16 Nolu Tonozlu Mezar

B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, nekropolün kuzeyinde, A ve B Bölümü'nü ikiye bölen ve doğu-batı istikametinde uzanan yaklaşık 7-8 m genişliğindeki dar bir vadinin 70,00 m kadar kuzeyinde yer almaktadır (Res. 3-6). Deniz seviyesinden yaklaşık 59,00 m yükseklikte olan mezar, eğimli bir arazi üzerinde, ana kayanın düzleştirildiği bölüme oturtulmuştur. Yapımında yakın çevresinden kolayca temin edilebilen, yerel gri renkli moloz taşlar ile kireç harcı kullanılmıştır. İki katlı bir düzenlemeye sahip olan mezar, genel hatlarıyla 8,60x11,50 m ölçülerinde ve 5,10 m yükseklikindedir. Önceki araştırmacılar tarafından *B I 16A* ve *B I 16B* olarak adlandırılmıştır⁹. Kompleks bir plan şeması sergileyen mezarın yıkılan bölümleriyle birlikte toplam 8 mekân bulunmaktadır. Bahse konu bu odalarda tespit edilen izler ve eklemeler, mezarın en az 4 farklı inşa evresi geçirdiğine işaret etmektedir. Bu inşa evreleri aynı zamanda mekânlar içerisindeki mozaik, fresk ve sikke gibi bulgularla da desteklenmektedir. Mezarda 1960'lı ve 1970'li yılların ortalarında belirli periyotlar halinde, kısmi kazı ve restorasyon çalışmaları yürütülmüştür¹⁰. Ne yazık ki 1998'deki şiddetli kış yağmurları sonucunda yapının özellikle kuzeydeki mekânlarının büyük bölümü tahrip olmuştur. Yeni başlayan kazı dönemiyle birlikte, mezarda 2021 yılında tekrar kapsamlı bir şekilde temizlik, kazı ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır.

Mimari ve Süsleme Özellikleri

İki katlı kompleks bir mezar yapısı olan *B I 16 Nolu Tonozlu Mezar* iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Güneydeki A Bölümü'nde 5 mekân, kuzeydeki B Bölümü'nde ise 3 mekân yer alır (Res. 7-8). A ve B Bölümü sadece ortak bir duvara sahiptir. A Bölümü'ndeki 5 mekânın üçü alt katta, ikisi ise üst katta, B Bölümü'ndeki 3 mekânın ikisi alt katta, biri de üst katta bulunmaktadır.

5 1962 yılında yapılan çalışmalarla Nekropol alanı A ve B olmak üzere iki bölüme ayrılmış ve buradaki mezarların her birine ayrı ayrı numara verilmiştir. Fakat bu numaralandırma çalışmaları, belirli bir düzen çerçevesinde olmayıp daha çok topografyanın elverdiği ölçüde gerçekleştirilmiştir bk. Alföldi-Rosenbaum 1971, VIII.

6 Eski kazı döneminde Nekropol'de yapılan çalışmalar için bk. Rosenbaum 1964, 135; Alföldi 1968, 6. Smith 1968, 140; Russell 1975, 4-5; Russell 1976a, 93 vd.; Russell 1976b, 18-22; Russell 1977a, 133-145; Russell 1977b, 45 vd.; Russell 1980a, 171-174; Russell 1980b, 1-5.

7 Kilikya Bölgesi Baldaken tipli mezarları için bk. Eliüşük 2016, 247-272.

8 Alföldi-Rosenbaum 1971, 1-8.

9 Alföldi-Rosenbaum 1971, 79.

10 B I 16 Nolu Tonozlu Mezar'da eski kazı döneminde yapılan çalışmalar için bk. Rosenbaum 1964, 135; Smith 1968, 140; Alföldi 1968, 6; Russell 1976a, 94; Russell 1977a, 133-138; Russell 1977b, 45-62; Russell 1980a, 171-174; Russell 1980b, 1-5.

Bu kompleks mezarın en erken tarihli inşa edilen mekânı A Bölümü'nün güneydoğusunda yer alan ve 2021 yılı kazılarıyla ortaya çıkartılan tek odalı, üç arkosollü tonozlu mezar odasıdır. 1. Mekân olarak adlandırılan bu mezar odasının kuzeyine bir ön oda/antre (2. Mekân) batısına da bir başka mezar odası (3. Mekân) eklenmiştir. 3. Mekân'ın üst katındaki 4. Mekân ile 2. Mekân'ın üst katındaki 5. Mekân, A Bölümü'nü oluşturan diğer mekânlardır. B Bölümü'nde ise 2. Mekân'ın kuzeyine denk düşen ve doğusundan basamaklar aracılığıyla ulaşılan küçük bir ön oda/antre bulunmaktadır. 6. Mekân olarak adlandırılan bu bölümün üst katı hakkında herhangi bir veri yoktur. 6. Mekân'ın batısında yer alan diğer mekân, bir mezar odası olup 7. Mekân olarak adlandırılır. Eski kazı dönemi fotoğraflarından 7. Mekân'ın üst katında tonozlu bir mekân (8. Mekân) daha bulunduğu görülmektedir. Mevcut izlerden, günümüze ulaşamayan üst kattaki mekânın da bir mezar odası olduğu anlaşılmaktadır.

A Bölümü'nün güneydoğusunda yer alan tek odalı mekânın, 2021 yılı kazılarında arkosollerin ortaya çıkmasıyla birlikte bir mezar odası olduğu anlaşılmıştır (Res. 9). 1. Mekân adı verilen bu mezar odası, 2,95x4,10 m ölçülerinde olup kuzey-güney doğrultulu inşa edilmiştir. Mekânın üst örtüsü ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Ancak beden duvarları üzerinde görülen tonoz dönüşleri, yapının inşa edildiği dönemde bu mekânın beşik tonozlu bir üst örtüye sahip olduğunu göstermektedir. Günümüzde kapalı olsa da bu mezar odasının girişi kuzeyde, yani 2. Mekân içerisindedir. Dikdörtgen biçimli oldukça dar bir görünüme sahip bu giriş, 0,70x0,80x0,52 m ölçülerindedir. Mezarın güney ve doğu beden duvarları (yaklaşık 0.55 m. genişlikte) oldukça fazla tahrip olduğu için günümüze sadece temel kısımları ulaşabilmiştir. Mezar odası içerisinde, doğuda ve batıda olmak üzere toplam üç adet arkosol bulunmaktadır¹¹. Bu arkosollerin zemini ile ayakta kalan iki arkosolün üst bölümlerinin, yani kline kısımlarının ince bir katman olacak şekilde kireç harçla sıvandığı gözlemlenmiştir. Ayrıca arkosoller arasında yer alan ve mezar odasının girişinden arkosollere ulaşmayı sağlayan ince uzun bir koridor da bulunmaktadır. 2,75x0,70 m ölçülerindeki koridorun zemini de kireç harçlı sıvayla kaplanmıştır. Söz konusu mezar odasının tek odalı ve girişinin kuzeyde oluşu, diğer mekânların bu mezar odasına sonradan eklenmesi gibi hususlar, 1. Mekân'ın *BI 16 Nolu Tonozlu Mezar* kompleksinin en erken inşa evresine ait olduğunu göstermektedir.

2. Mekân, tonozlu bir üst örtüye sahip olup doğu-batı doğrultulu bir ön oda/antre görünümündedir (Res. 10-11). Oldukça geniş olan bu mekânın ölçüleri 3,37x2,38 m, yüksekliği 3,75 m dir. Kuzeyinde kare ekedra şeklinde bir ek mekân daha bulunmaktadır¹². 2. Mekân'ın girişi doğuda olup 1,20x2,30 m ölçülerindedir. Girişin lento bölümünün, 1974 yılında eski kazı ekibi tarafından gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarında çimento ile yapıldığı görülmektedir. 2. Mekân'ın batısındaki duvarda 3. Mekân'a (mezar odasına) açılan bir giriş ve kare bir niş (0,60x0,40 m), kuzey duvarının batısında ise yarım daire formlu bir başka niş (0,64x1,04 m) yer almaktadır. Doğu duvarı ve güney duvarının büyük bir bölümü önceki yıllarda yapılan kısmi restorasyon çalışmasıyla onarılmıştır. Mekânın gövde duvarlarının yarısından yukarısı ve tonoz kısmı fresklerle süslenmiştir (Res. 12-14). Söz konusu freskler doğu ve güney duvarlarda tahrip olsa da kuzey ve batı duvarlarda büyük oranda sağlam kalabilmiştir. Buradaki freskle-

11 Mezar odasının güneyinde bulunan arkosol kısmen sağlam olup 1,83x0,90x1,30 m ölçülerinde, batıdaki arkosol ise 1,96x0,90x1,10 m ölçülerindedir. Mezar odasının doğusunda bulunan arkosol ise oldukça fazla tahribata uğramıştır. Yine de var olan kalıntılardan 1,96 m uzunluğa, 0,90 m yüksekliğe ve 1,10 m derinliğe sahip olduğu anlaşılmıştır.

12 Ek mekânın ölçüleri 1,81x1,65 m, yüksekliği 2,72 m dir.

in, ilk başta kaba bir harç ile kaplanan duvarların üzerine bir kat ince harcın uygulanmasının ardından ıslak sıva üzerine kazınarak çizildiği, fırça yardımıyla da renklendirildiği tespit edilmiştir. Fresklerde yeşil, kırmızı, sarı ve siyah gibi geniş bir renk yelpazesi bulunmaktadır. Duvarlar üzerinde ve tonozda yer alan bu fresklerde her biri ikişer kez olmak üzere dört mevsimi simgeleyen figürler tasvir edilmiştir. Söz konusu dört mevsim anlatımı, mezar sanatında oldukça yaygın kullanılan bir motif olup özellikle Isola Sacra Nekropolü'nde birçok mezarda görülebilmektedir¹³. Temsil edilen her bir mevsim, defne dallarından oluşturulmuş yeşil çelenk şeklindeki madalyon ya da kırmızı kare çerçeve içerisinde yer almaktadır. Kuzey duvarda, sol altta, defne yapraklarından oluşan bir madalyon içerisinde sakallı bir erkek büstü yer almaktadır (Res. 15). Bu büstün *Kış Mevsimini* simgelediği hemen yanı başındaki kış mevsimi anlamına gelen *XEIMWN* yazısından anlaşılmaktadır¹⁴. Kış mevsimini sembolize eden büstün başında yeşil renkte bir himation vardır ve bu giysi omuzlarından aşağıya doğru sarkmaktadır. Ayrıca sol elinde bir harpe tutmaktadır. Kış mevsiminin tasvir edildiği madalyonun doğusunda dikdörtgen bir çerçeve içinde, kanatlı bir Eros figürü ile *Yaz Mevsimi* temsil edilmiştir¹⁵ (Res. 15). Figürün hemen sağ üst kısmında *EPOC* yazısı bulunmaktadır. Yaz mevsimini temsil eden bu figür sağına doğru ilerlerken, kısa koyu yeşil pelerini ise arkasında dalgalanır şekilde betimlenmiştir. Sağ elinde bir orak, sol elinde ise buğday başağı tutmaktadır. Orak tuttuğu elinin hizasında ise yerde bir sepet bulunmaktadır. Bütün bu orak, tahıl demeti ve sepet hasat dönemini göstermektedir. Güney duvarda yer alan diğer bir yeşil çelenkte ise yeşil elbise giymiş bir Eros figürü daha yer alır (Res. 16). Baş sağına dönük olarak resmedilen bu figürün yanında ilkbahar anlamına gelen *EAP* yazısından dolayı burada *İlkbahar Mevsiminin* sembolize edildiği anlaşılmıştır. Kış ile ilkbahar arasındaki kırmızı kare içerisinde ise kırmızı bir elbise giyen, uzanmış genç bir Eros figürü daha sahnelenmiştir (Res. 17). Sol elinde budama bıçağı olan bu figür, *Sonbahar Mevsimi* olarak tasvir edilmiştir¹⁶. Oldukça fazla tahrip olsa da tonozun tam ortasında yine yeşil çelenk içerisinde, yanındaki *AIW[N]* yazısından anlaşıldığı kadarıyla *Aion*'u temsil eden, cepheden bir erkek büstünün omzuna ve sakalına dair izler görülebilmektedir (Res. 14)¹⁷.

Mevsimler tasvirli bu freskin yanı sıra mezarın yine güney duvarında, büyük bölümü tahrip olmuş olsa da başını sağına doğru çevirmiş, kırmızı tunik giymiş genç bir erkek tasvirinin olduğu görülmüştür. Başındaki kanatlı şapkası ve sol tarafındaki *EPMHC* yazısından dolayı bunun mezar süslemelerinde sıkça gösterilen *Hermes Psychopompos* olduğu anlaşılmaktadır (Res. 18). Başının sola doğru çevrilmiş olması ve baktığı yönde bulunan *XH* harfleri burada bir başka figürün daha varlığına işaret eder¹⁸. Bu harfler, muhtemelen ölen kişinin ruhunu temsil eden *Psyche* yazısının son iki harfi olmalıdır. *Hermes*'in batısında ise çıplak kanatlı bir başka figür daha yer alır. Kıvrıkcık saç ve kanatları bulunan bu figürün yanındaki yazıdan *pothos* yani özlem olduğu anlaşılmıştır. 2. Mekân'ın batı duvarında, kapı üzerinde yer alan freskte betimlenen çift ise, mezar sahibi olmalıdır. Erkek figürü bir kline üzerinde sol koluna yaslanarak uzanmış

13 Calza 1940, 118, 138, 140; Hanfmann 1951, 150.

14 Alföldi-Rosenbaum 1971, 80; Russell 1977b, 54; Russell 1980a, 173.

15 Russell 1977b, 55; Russell 1980a, 173.

16 Russell 1977b, 55; Russell 1980a, 172.

17 Mevsimler ve Aion ilişkisi için bk. Ako-Adounvo 1991, 65. Ayrıca buradaki yazıtları okuyan ve elde ettiği bilgileri bizlerle paylaşan Sayın Doç. Dr. Mehmet OKTAN'a çok teşekkür ederiz.

18 Russell 1977b, 52; Russell 1980a, 173.

vaziyette, arkasında ise eşi yarım figür şeklinde tasvir edilmiştir (Res. 19). Çünkü kadının vücudunun büyük bölümü kocasının arkasında kalmaktadır. Erkeğin uzandığı klinenin etrafında ise serpiştirilmiş çiçek bezemeleri görülür. Her iki figür de beyaz elbiselidir. Kadın figürü, kırmızı işlemeli yastığa yaslanmış ve başına da kocasının sol elinde taşıdığı çelenge benzer bir çelenk takmış şekilde betimlenmiştir. Bu sahnenin hemen üst tarafında *O BIOC TAYTA* yani *yaşamın hepsi budur* yazan iki satırlık bir yazıt yer almaktadır¹⁹. Yine kuzeyde, yukarıda ek oda/eksedra diye bahsedilen kısımda da fresk süslemeleri mevcuttur²⁰ (Res. 20). Bu fresklerin çoğu tahrip olduğu için ikonografisi tam olarak belirlenememektedir. Ancak var olan alanlardaki figürlerden ve bezemelerden yola çıkılarak bir takım bilgiler elde edilmiştir. Bu ek odanın kuzeyinde ve doğusunda, hediye tepsileri taşıyan hizmetçiler tasvir edilmiştir. Figürlerde kırmızı, kahverengi ve mavi gibi renkler tercih edilmiştir. Figürler arasına serpiştirilmiş çiçek motifleri işlenmiş olup bu bitkisel bezemenin genele yayıldığı görülmektedir. İnsanların çiçekler arasında betimlenmesi, ikonografide ölen kişinin cennette olduğunun bir göstergesi olarak bilinmektedir²¹. Kuzeydeki hizmetçiler kıvrık saçlı ve bileklerine kadar inen uzun tunik giymişlerdir. Elleri kadar uzanan elbisenin altında sepet veya kâse içinde muhtemelen meyve ya da çiçek taşıdıkları düşünülebilir. Bu hizmetçilerden en sağda olanı bir erkek figürü olup diğer kadın hizmetçilere göre daha kısa bir tunik giymiştir. Bu figürün de kıvrık olarak işlenen saç omuzlarına kadar inmektedir. Bu erkek hizmetçi olasılıkla elindeki kâse veya sepetin içerisinde bir şeyler taşıyor olmalıdır²². Tüm bunlar ikonografik anlamda bu freskte ölen kişinin cenaze yemeği sahnesinin tasvir edildiğine işaret ettiğini akla getirmektedir. Fresk, söz konusu figürlerin havada uçar şekilde betimlendiği ve bunun da cennet ile ilişkilendirildiği Kerç'teki bir mezarın tavanında yer alan fresk ile karşılaştırılabilir²³. Burada da serpiştirilmiş çiçekler ve festonlar arasında kanatlı ve uçan figürler bulunmaktadır. Yine Kerç'te Soracos Mezarı'nda²⁴ aynı şekilde çiçekler arasında kline benzeri bir yerin üzerinde yatan bir erkek figürü ve klinenin etrafında ise yine hizmetçilerin betimlenmiş olduğu görülmektedir²⁵. Söz konusu fresklerin genel ikonografisi ve işleniş biçimlerine bakılacak olursa bunlar en erken MS 250 dolaylarında, en geç ise MS 300 civarında yapılmış olmalıdır²⁶.

B I 16.Nolu Tonozlu Mezar'daki ön odalardan/antrelerden birisi olan 2. Mekân'ın zemini mozaik ile süslenmiştir (Res. 21). Dikdörtgen biçimli mozaığın ölçüleri 2,62x1,60 m'dir. Bu zemin mozaığı mavi, pembe ve beyaz renkli tesseralar kullanılarak yapılmıştır. Mozaığın merkezinde, iki tarafı "S" şeklinde spiral kulplu ve gövdesi yivli bir kantharosun içinden fıskıran asma ve üzüm dalları betimlenmiştir²⁷. Bu merkezdeki motifin her iki tarafında da eşkenar dörtgen içerisinde dört yapraklı rozet motifleri vardır. Merkezdeki panoları dışta dikdörtgen beyaz bir kuşak, bu kuşağın dışında ise ters-düz çan motiflerinden oluşan bir süsleme grubu çevrelemektedir.

19 Russell 1977b, 54; Russell 1980a, 173.

20 Rosenbaum 1971, 21-25. Russell 1977b, 55-56.

21 Rosenbaum 1971, 21-22; Russell 1977b, 55-56.

22 Rosenbaum 1971, 22.

23 Rostovtsev 1913, lev. LXIII.

24 Rostovtsev 1913, 137; Calza 1940, 142.

25 Rosenbaum 1971, 23-24.

26 Alföldi-Rosenbaum 1971, 24-25.

27 Campbell 1998, 55.

Tüm bu panoları ise en dışta testere ağız motifli bir bordür sınırlandırmaktadır. Mozağin batısında, daha kısa bir parça üzerinde ise her iki uçta ortasında pelta motifli olan birer daire süsü bulunmaktadır. Mozaik üzerindeki bezemeler, Anemurium Sivil Yapılar'ındaki (II 4W) ve Anemurium Palaestrası'ndaki mozaiklere benzer özellikler sergilemektedir. 2. Mekân'ın zeminini süsleyen söz konusu tüm bu bezemeler mozağin MS 250 yılında yapılmış olabileceğine işaret etmektedir²⁸.

2. Mekân'ın batısındaki bir kapı²⁹ ile 3. Mekân'a geçilmektedir (Res. 22). Burası bir mezar odasıdır. Kuzey-güney yönlü inşa edilen mezar odasının duvarları kireç harçlı siva ile kaplı olup tonozlu bir üst örtüye sahiptir. 7,20x3,20 m ölçülerinde mekânın iç yüksekliği 3,15 m'dir. Mezar odasının batısındaki girişin hemen üstünde taş ya da ahşap bir lento kullanıldığını düşündüren izler mevcuttur. Zemin tahrip olan mekânın kuzey kısmında, kemerli iki adet arkosol³⁰ bulunmaktadır. A Bölümü'nde 3. Mekân'ın üst katında bulunan oda, 4. Mekân (3,40x7,20 m) olarak adlandırılmıştır (Res. 23). Günümüzde büyük oranda tahrip olan mekânın üst örtüsünün tonoz olduğu düşünülmektedir³¹. Dikdörtgen biçimli bu mekânın kendi içerisinde iki ayrı odası olduğu görülmektedir. Güneyde yer alan bölüm 4A Mekânı, kuzeyde kalan bölüm 4B Mekânı olarak adlandırılmıştır (Res. 8). Bu iki mekân arasındaki bağlantı 1,01x0,83 m ölçülerindeki bir açıklıkla sağlanmaktadır.

4A Mekânı, 3,40x4,10 m ölçülerinde olup güney duvarı fazlaca tahrip olmuştur. Mekânın zeminini beyaz, mavi, pembe, turuncu ve kırmızı renkli tesseralardan yapılmış mozaikle kaplıdır. Mozaik üzerinde tamamen geometrik bezemelerden oluşan bir süsleme hakimdir. Mozağin merkezinde iç içe geçmiş üç adet 8 (sekiz) rakamından oluşan düğüm motifli ile, bu motifin hemen yanında üst üste sekizgenler içerisinde sıralanmış 4 adet rozet süsü bulunmaktadır. Merkezin büyük bölümünü kaplayan düğüm motifinin iki köşesinde *pelta*, diğer iki köşesinde ise *labrys* (çift ağızlı balta) süslemesi yer alır. Mozaığı yan yana sıralanmış baklava dilimi motifinden oluşan bir bordür çevrelemektedir. Bu bordürde koyu mavi ve beyaz renkli tesseralar kullanılmıştır. Merkezdeki geometrik bezemelerin büyük bölümü tahrip olduğu için ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır³². Buradaki motiflerin yakın benzerleri ise Cyrene'de³³ (MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başı), Sousse'de³⁴ (MS 3. yüzyılın ortaları) ve Timgad'ta³⁵ (MS 4. yüzyıl) bilinmektedir. Benzer örneklerden yola çıkarak bu mozaik zeminin MS 325-350 yılları arasına ait olabileceğini söyleyebiliriz.

2,70x3,40 m ölçülerindeki 4B Mekân'ının kuzey duvarında yarım daire formu iki niş³⁶, batı duvarında ise kare bir niş³⁷ bulunmaktadır. Bu nişin hemen üstünde pişmiş toprak bir künk

28 Campbell 1998, 57-58.

29 2. Mekân'a ulaşımı sağlayan giriş, 1,20x2,30 m ölçülerindedir.

30 Arkosollerden batıda olanı, 1,30x0,90x0,50 m ölçülerinde, doğudaki ise 1,30x0,90x0,50 m ölçülerindedir.

31 Mekânın korunan en yüksek kısmı 3,80 m'dir.

32 Campbell 1998, 55-56.

33 Mingazzini 1966, lev. X.2.

34 Foucher 1960, lev. III

35 Foucher 1960, lev. VIII.b.

36 Kuzey duvarındaki niş, 0,50x0,55x0,25 m ölçülerindedir.

37 Batı duvarındaki niş 0,85x0,55x0,25 m ölçülerindedir.

parçası yer almaktadır. Bahse konu bu künkten dolayı kare nişin bir libasyon alanı olarak düzenlenmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Bu nişin hemen kuzeyinde ise üst kata batıdan girişin sağlandığı bir açıklık bulunmaktadır. Mekânın doğu duvarı üzerinde 5. Mekân'a (1.55x0.55 m) girişi sağlayan bir başka açıklık daha vardır. 4B Mekânı'nın da zemini, beyaz ve mavi renkli tesseralar kullanılarak yapılmış mozaikle kaplıdır. Mozaığın merkezinde, altı adet sekizgen içerisinde balık ve kuş motifleri görülmektedir. Balık ve kuş motiflerinin bulunduğu sekizgenlerin etrafında ise üçgen ve kare gibi geometrik motifler bulunmaktadır. Merkezdeki bu süslemeleri, testere dişi şeklinde verilmiş üçgenlerden oluşan dikdörtgen bir kenar bandı çevrelemektedir. Bu mozaığı en dışta ise makara-boncuk dizisinden oluşan süslemelerin bulunduğu dikdörtgen bir bordür sınırlandırmaktadır. Ayrıca bu mekândaki motifler, Anemurium Halk Hamamı, Anemurium Palaestrası ve Anemurium A III 5 Mezarı'ndaki mozaikler³⁸ ile benzerlikler göstermektedir. Diğer taraftan benzer motifler, Antakya'da³⁹ MS 3. yüzyılın sonlarında MS 4. yüzyılın başlarında da görülür. Bu benzerliklerden yola çıkılarak mozaikli bölümün tarihi için MS 350 tarihi önerilmektedir⁴⁰.

Mezarın üst katında, 4. Mekân'ın doğusundaki 5. Mekân, kabaca 3,50x4,10 m ölçülerindedir (Res. 5, 8). Mekânı çevreleyen sınır duvarları maalesef yok olmuştur. Bu sebeple mekân hakkında çok fazla bilgi edinebilmek mümkün değildir. Bu mekâna geçiş 4B Mekânı içerisinden sağlanmaktadır. Eski kazı ekibi tarafından yapılan çalışmalarda mekânın kuzeybatı köşesinde parça halinde beyaz, koyu mavi ve pembe renkli tesseralardan yapılmış zemin mozaığı kalıntısının bulunduğu belirtilmektedir. Bir köşe parçası olduğu ifade edilen bu mozaik üzerinde tıpkı 2. Mekân zemin mozaığında olduğu gibi bir kantharos ve bu kaptan çıkan sarmaşık motif olduğu söylenmektedir. O yıllarda yapılan restorasyon çalışmaları sırasında söz konusu mozaik zemin parçası kaldırılarak, alt kattaki mekânın yağmur sularından korunması amacıyla 5. Mekân'ın zemini çimento esaslı harçla kaplanmıştır. Diğer taraftan üst kattaki mekânlara girişin 4. Mekân tarafında olduğu göz önüne alındığında ve 5. Mekân'ın da diğer mekânlardan ayrı inşa edilmediği düşünüldüğünde, eski kazı döneminde tespit edilen bu parça şeklindeki mozaik kalıntısının MS 350'li yıllarda yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir⁴¹.

B I 16.Nolu Tonozlu Mezar'ın kuzeyindeki B Bölümü'nde, küçük bir ön oda (antre/hol) yer almakta olup 6. Mekân olarak adlandırılmıştır (Res. 24-25). 1,70x2,50 m ölçülerindeki mekânın güney ve doğu beden duvarları dışında kalan kısmı oldukça tahrip olmuştur. Bu sebeple üst örtüsü bilinmemektedir. Odanın doğu beden duvarında bir niş⁴² bulunmaktadır. Mekâna giriş doğu yönündeki merdivenle sağlanmış olup muhtemelen birkaç kez onarım görmüştür⁴³. Ancak günümüze sadece 4-5 basamağına ulaşabilmiştir⁴⁴. 6. Mekân'ın batısında ise muhtemelen libasyon için kullanılan 1,40x0,50 m ölçülerinde basamak şeklinde bir bölüm vardır. 7. Mekân'a geçişin (0,50x0,50 m) hemen önünde bulunan bu libasyon basamağı ilk ortaya çıkartıldığında

38 Campbell 1998, 58.

39 Levi 1947, lev. XCIII.

40 Campbell 1998, 58.

41 Campbell 1998, 58.

42 Niş, 0,35x0,65x0,30 m ölçülerindedir.

43 Merdiven kısmının günümüze ulaşan toplam uzunluğu 2,00 m, genişliği ise 0,90 m dir.

44 Basamaklar ortalama 0,30x0,35x0,45 m ölçülerindedir.

üzerinde pişmiş toprak bir künk⁴⁵ (libasyon deliği) ile bir mozaik kalıntısı tespit edilmiştir. Fakat yeni kazı döneminde hem mozaik kısmının hem de libasyon deliğinin ne yazık ki tahrip olduğu ve günümüze ulaşmadığı tespit edilmiştir. Diğer ön odalarda olduğu gibi 6. Mekân'ın zemini de 2,40x160 m ölçülerinde mozaikle kaplıdır (Res. 26). Bu mozaikteki 1,90x1,10 m ölçülerinde ana panoda, siyah benekli bir leopar ile kanatlı Eros arasındaki mücadele işlenmiştir. Sahnede uzun, kalkık kuyruğa sahip gri ve siyah benekli bir leoparı mızraklayan kanatlı Eros tasvir edilmiştir. Eros, kısa bir tunik ve koyu mor renkli sandalet veya ayakkabı giymektedir. Arkasında stilize bir ağaç motifi bulunmaktadır. Ana panoyu ilk önce iki kollu giyoş (örgü) motifli bir bant kuşağı çevreler. Bu bant kuşağını da testere dişi şeklinde verilmiş üçgenlerden oluşan bir kenar bandı kuşatır. Mozaığın 1,07x0,50 m ölçülerindeki ikinci panosunda ise geometrik ve üçgen bezemeler vardır. Bu bezemelerde herhangi bir perspektif gözlenmezken, dikdörtgen panelin içerisinde üçgenler ve ortada bir daire süsü görülür. Bu panelin hemen üstünde, batıdaki üçüncü panoda (0,92x0,44 m) yine dikdörtgen bir panelin içerisinde kenarlarda üçgen, ortada ise elmas motifleri görülmektedir. Bahse konu mozaik zemin üzerinde açık pembe, açık mavi, lacivert, beyaz, mor ve beyaz renkte tesseralar kullanılmıştır. Mezar odasının hemen önündeki alanda bulunan bu av sahnesiyle Kilikya'nın başka yerlerinde, özellikle Adana'da⁴⁶ ortaya çıkarılan MS 250-320 yıllarına ait örnekler paralellik gösterir. 6. Mekân'ın zemininde yer alan söz konusu mozaığın tarihi için yaklaşık MS 300 yılı önerilmiştir⁴⁷.

6. Mekân'ın batısında bulunan mezar odası diğer bir deyişle 7. Mekân 2,75x2,40 m ölçülerinde olup yüksekliği 2,80 m'dir (Res. 27). Mezar odasına giriş, mekânın doğusunda yer alan 0,50x0,50 m ölçülerindeki bir açıklıktan sağlanmaktadır. Geçmiş yıllarda sağlam durumda olan üst örtü 1998 yılında maalesef yıkılmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen eldeki veriler mezar odasının tonoz bir üst örtüye sahip olduğunu göstermiştir⁴⁸. Mezar odasının batısında, alt kısmı sıva ile kaplanmış bir arkosolün izleri mevcuttur⁴⁹. Mekânın zemininde beyaz, açık mavi ve lacivert renkli iri tesseralar kullanılmak suretiyle yapılmış bir mozaik bulunmaktadır⁵⁰. Mozaikte beyaz zemin üzerine açık mavi ve lacivert renkli küçük boyutlu elmas motifi işlenmiştir. Başlangıçta tek parça olarak döşenmiş olan bu mozaik zeminin, üzerine sonradan ince bir duvar inşa edildiği ve bu yüzden de ikiye bölündüğü anlaşılmaktadır. Böylece 2,13x1,26 m ölçülerindeki dikdörtgen şeklinde mozaığın güneyde kalan kısmı 0,83x1,26 m, kuzeyde kalan kısmı ise 1,30x1,26 m'dir. 6. Mekân'daki mozaığe göre bu mozaığın hem daha sade bir süsleme anlayışına hem de özensiz bir işçiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda anlatılan mekânların yanı sıra 7. Mekân'ın üst katında bir mezar odası (8. Mekân) daha olmalıydı. Ancak ne yazık ki 1998 yılında bu mekânın güney beden duvarı dışında kalan bölümleri tamamen yok olmuştur⁵¹ (Res. 28). Bu yüzden mekânın tam ölçüleri kesin olarak tespit edilememekle birlikte, yapıdaki diğer mekânlardan yola çıkarak yaklaşık 2,30x2,65 m boyutlarında ve 2,10 m yükseklikte olması gerektiğini söyleyebiliriz. Ayrıca muhtemelen to-

45 Yaklaşık 0,50 m uzunluğunda olduğu ifade edilmektedir.

46 Budde 1972, 26-27.

47 Campbell 1998, 58.

48 Campbell 1998, lev. 236.

49 Mezar odasının batı bölümünde bulunan arkosol, yaklaşık 2,25x1,30x1,10 m ölçülerdedir.

50 Campbell 1998, 56.

51 Campbell 1998, lev. 228-229.

nozlu bir üst örtüye sahip olmalıydı. Günümüze ulaşan kalıntılardan yola çıkılırsa bu mekân büyük olasılıkla iki ayrı kullanım ve inşa evresine sahip olmalıdır. Mekan ilk evrede mozaikle kaplı iken daha sonra bu mozaığın üzeri kalın bir sıva tabakası ile örtülmüş ve muhtemelen bir köşesine de küçük bir arkosol yapılmıştır. Bu durum belki de mekânın son dönemde bir mezar odasına dönüştürüldüğünü akla getirmektedir. Mekâna giriş ile ilgili olarak ise batı yönündeki mezar kompleksini yağmur sularından korumak için yapılmış olan kanalın üstünden mi yoksa doğu yönündeki basamaklar aracılığıyla mı sağlandığı konusu hala belirsizliğini korumaktadır.

İnşa Evreleri

B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, birden fazla inşa evresine dair kanıtlar sunması ve diğer mezarlara nazaran oldukça iyi korunmuş fresklere ve mozaiklere sahip olması bakımından oldukça önemlidir. Yerel moloz taşından inşa edilen bu mezar, ikinci katına rahat erişim sağlanması amacıyla oldukça dik bir yamaca inşa edilmiştir. Yapının güneydeki A Bölümü ile kuzeydeki B Bölümü arasında herhangi bir bağlantı olmayıp, sadece ortak bir duvar bulunmaktadır. Birden çok mekâna sahip olan bu kompleks yapının mimari özelliğine, zemin mozaiklerine ve fresklerine dayandırılarak belirlenmiş olan inşa evreleri şu şekildedir:

1. Evre: Mezarın A Bölümü'nün güneydoğusunda bulunan ve 2021 yılı kazılarında mezar odası olduğu anlaşılan tek odalı küçük ölçekli mezar odası olan 1. Mekân'ın, en erken inşa evresine ait olduğu görülmüştür. Bununla birlikte 1. Mekâna bitişik olan yapılan 3. Mekân ile duvarları freskle süslenmiş olan 2. Mekân da ilk inşa evresi içerisinde değerlendirilebilir. Bu mekânların tamamının üst örtüsü beşik tonozludur. İlk evre olarak tanımlanan mekânların yaklaşık MS 250'li yıllarda inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

2. Evre: Mezarın B Bölümü'nün alt katında yer alan 6. ve 7. Mekânlar yapıya ikinci inşa evresinde eklenmiş olmalıdır. 6. Mekân'da yer alan ve MS 325 yıllarına tarihlendirilen zemin mozaığı, yapının ikinci inşa evresinin belirlenmesinde önemli bir unsurdur. Buradan yola çıkarak muhtemelen bu mekânlar yapıya MS 4. yüzyılın ilk çeyreğinde eklenmiş olmalıdır.

3. Evre: Mezara yapının üçüncü inşa evresinde A Bölümü'nün ikinci katında yer alan 4A ve 4B Mekânı ile 5. Mekân'ın eklenmiş olabileceği düşünülmektedir. İkinci kata erişim için batıdaki yamaç ve yine batı duvarı üzerindeki bir kapı kullanılmış olmalıdır. Bununla birlikte her iki kat arasında bir kapının olmaması oldukça dikkat çekicidir. Bu da söz konusu bölümlerin üçüncü bir inşa aşamasında yapılmış olabileceğine işaret etmektedir. Mezarın 4A, 4B ve 5. Mekânı'nda yer alan zemin mozaikleri, bu inşa evresinin tarihlendirilmesi için en somut verilerdir. Söz konusu bu mozaiklerden yola çıkarak üçüncü inşa evresi için MS 4. yüzyılın ortaları önerilebilir.

4. Evre: Bu evrede A Bölümü'ndeki 2. Mekân'ın kuzeyine içi fresklerle süslenmiş eksedra şeklinde bir oda eklenmiş, kısa bir süre sonra da dışarıdan yan tarafına bir merdiven yerleştirilmiştir. Ayrıca yine bu evrede B Bölümü'nün alt katının kullanım dışı kaldığı ve daha sonraki bir süreçte ise B Bölümü'nün ikinci katına 8. Mekân eklendiği görülmüştür. Bu mekâna ulaşım 2. Mekân'ın kuzeyindeki eksedraya dışarıdan eklenen merdiven ile sağlanmış olmalıdır. Bir başka ifade ile merdivenin eklenmesindeki asıl gaye belki de 8. Mekân için olmalıdır.

Ölü Gömme Geleneği

Anemurium Nekropolü'nde mezarlara gömülen kişilerin kimlikleri ile ilgili olarak sadece AVII 4 Tonozlu Mezar'ın kapısında yer alan ve o mezara gömülen aile üyelerinin isimlerinin olduğu

yedi satırlık yazıt içeren bir lento bloğu bilinmektedir⁵². Şehrin farklı yerlerinde, örneğin kiliselerde, üzerinde isimlerin yer aldığı zemin mozaikleri vardır. Muhtemelen nekropolde de mezar sahiplerinin kimlikleri ile ilgili yazıtlar olmalıydı fakat bunların birçoğu yağmalanmış veya kireç yapımında kullanılmış olmalıdır. Diğer taraftan *B I 16 Nolu Tonozlu Mezar*'ın 2. Mekânı'nda karı-koca bir çifti tasvir eden bir duvar freski bulunmaktadır. Ancak bunların da kimlikleri ile ilgili herhangi bir yazıt yoktur. Mezarın kimler tarafından kullanılmış olduğu ile ilgili soruların yanı sıra bir diğer önemli husus, mezarlardaki ölü gömme geleneği ve gerçekleştirilen ritüellerdir. Öncelikle mezarlarda *inhumasyon* ya da *kremasyon* gömü geleneklerinden hangisinin tercih edildiği üzerinde durmak gerekir. Anemurium Nekropolü'ndeki mezarların büyük çoğunluğu beşik tonozlu mezar odalarıdır ve içlerinde klineler yer alır. Ancak Anemurium'daki mezarların tamamının içi boş olduğundan, mezarlarda gömü geleneği ile ilgili somut verilere ulaşamamıştır. Bunun yanı sıra antik kentte çok az sayıda ostheth parçasının bulunması az da olsa kremasyon gömü geleneğinin olabileceğini düşündürmekle birlikte mevcut mezarların tamamında klinelerin bulunması ağırlıklı olarak inhumasyon gömü geleneğinin tercih edildiğini işaret etmektedir. B I 16 Nolu Tonozlu Mezar'ın alt ve üst katlarında yer alan ve ön oda olarak adlandırılan mekânlar, ölü gömme geleneği içinde gerçekleştirilen törenlerin yapıldığı alanlar olarak değerlendirilmelidir. Nitekim ek oda/eksedra olarak ifade ettiğimiz mekânın iki farklı duvarında işlenen konular temelde ölü yemeği⁵³ sahnesini işaret etmektedir. Kline üzerine uzanan bireylerin olduğu ve ona sunular yapan hizmetçilerin bulunduğu sahneler, Helenistik Dönem'den itibaren mezar stellerinde oldukça fazla işlenen konulardan biri olmuştur⁵⁴.

Anemurium Nekropolü'ndeki mezarlarda bulunan gösterişli ön odalar insanların ölümleri anmak için bir tür dinî tören yapmak üzere toplanabileceği özel alanlardı. Bunlar freskler ve mozaiklerle süslenmiş odalardır. Ayrıca bu gösterişli salonlar, kentin zenginliğiyle ve nüfus artışıyla ilişkilendirilebilir. Mezarların ilk evresinde özel mekânların olmaması, olasılıkla törenlerin herkese açık biçimde görkemli ve şaşalı gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. İkinci evrede ise abartılı törenlerden vazgeçildiği daha çok aileyi merkeze alan içe dönük bir anlayışın hakim olduğu, buna bağlı olarak da mezarların kendi bünyesinde özel odaların oluşturulduğu söylenebilir⁵⁵. Özellikle ele aldığımız mezarın alt ve üst kattaki ön oda girişlerinin farklı yönde olması da ritüellerin aile içinde gerçekleştirildiğini destekleyen önemli bir veri olarak ele alınmalıdır. Burada ölü gömme geleneği içinde tüm toplumdan daha çok aileyi merkeze alan bir anlayış vurgulanmaktadır. Ritüellerin aile içinde gerçekleştirilmesi ve buna yönelik mimari eklentilerin yapılmış olması, MS 4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen mezarın üçüncü kullanım evresinde inanç sisteminde bir değişikliğe gidilmiş olabileceği ile açıklanabilir. Milano Fermanı'nda (MS 313) alınan hoşgörü kararı bir çıkış noktası olarak değerlendirilebilir. Burada hoşgörünün olması Hristiyanlığın kısmen kabul gördüğünü ve halk arasında yayılım alanı bulduğunu da işaret eder. Dolayısıyla inanç sisteminde Pagan inancından Hristiyanlığa geçiş oldukça önemli bir değişimdir. Ancak toplumların inanç sistemlerinin değişmesine paralel olarak geçmişten gelen kültürün hemen terk edilmediği de bilinen gerçeklerden biridir. Özellikle Pagan ve Hristiyan gömü ritüelleri karşılaştırıldığında, erken Hristiyanların Pagan veya Musevi adetlerini devam ettirdiği, ancak kendilerini diğerlerinden bağımsız bir grup olarak ayırmak için kendi âdetle-

52 Russell 1976a, 95.

53 Toynbee 1971, 50.

54 Pfuhl-Möbius 1979, 353.

55 Tekocak-Eliüşük 2022, 151.

rini oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir⁵⁶. Bu değerlendirmeler ışığında özellikle gömü geleneği içinde oluşturulan mekânların mezarlara eklenmesi de bu anlayışla ilişkilendirilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, gerek mimarisi gerekse içerisinde bulunan fresk ve mozaikleriyle Anemurium Nekropolü'ndeki diğer mezarlardan ayrılmaktadır. Mezardaki fresk ve mozaiklerin kalitesi, mezar kompleksinin sahiplerinin inançları ve ekonomik durumları hakkında oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Yapının mimarisi, büyüklüğü ve sürekli kullanım durumu, mezar sahiplerinin oldukça varlıklı olduklarını göstermektedir. Diğer taraftan mezarda yer alan mozaik ve fresklerin yapılması için işinde uzman ve güncel konuları takip eden ustaları/sanatçıları çalıştırdıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, bu kompleksin batı tarafına eklenmiş olan drenaj kanallarının, tepeden gelen yağmur sularından mezarın korunması amacıyla açıldığı tespit edilmiştir. Bu da mezar sahiplerinin, mezarı doğal etkenlerden koruyabilecek insanları çalıştırabilecek zenginlikte insanlar olduklarının bir başka göstergesidir. Mezarın en erken MS 250'li yıllardan başlayarak en geç MS 380'lere kadar kullanımda olması, mezarın muhtemelen bir aile tarafından birkaç nesil boyunca veya birkaç aile tarafından uzun bir süre boyunca sürekli kullanıldığına işaret etmektedir. *B I 16 Nolu Tonozlu Mezar*'da, gömü odasından daha çok ön oda/antre yani tören salonları vardır. A Bölümü'nde 3. Mekân, B Bölümü'nde ise 7. ve 8. Mekân, mezar odası olarak kullanılmıştır. Diğerleri ise mozaik ve fresklerle süslenmiş olan küçük ziyafet salonları gibi alanlardır. Özetle bu odalar misafirleri, yaşayan akrabaları veya konukları ağırlamak için kullanılan ortak toplanma alanlarıdır. Nitekim bu odaları kullananların, diğer bir deyişle yaşayan akrabaların, ölülerin yanında çok rahat oldukları anlaşılmaktadır. Fresklerin içeriği dikkate alındığında burasının sürekli yas yeri olduğuna dair düşüncelerden uzaklaşıldığı görülmektedir. Bilhassa Hristiyanlıkla veya diğer dinlerle ilişkili olabilecek herhangi bir şey görülmemesine karşın, yeni dinî düşüncelere ve değişen zamana dair açık bir anlayış görülmektedir. Anemurium *B I 16 Nolu Tonozlu Mezar*, MS 380 yılına kadar kullanım görmüş olmalıdır. Nitekim Anemurium'daki Nekropol Kilisesi'nin en erken evresinin yaklaşık MS 400 yılına tarihlendirildiği göz önüne alınırsa, söz konusu mezar olasılıkla kentteki inanç sistemleri arasındaki değişimi yansıtan bir yapı olarak da düşünülebilir. Muhtemelen nekropol alanında bu durumu yansıtan daha birçok mezar yapısı olmalıdır. Kentteki kazı ve araştırmalar devam ettikçe bu konuda yeni bilgi ve bulgulara ulaşılabileceği şüphesizdir. Söz konusu *B I 16 Nolu Tonozlu Mezar* günümüze ulaşan ender örneklerden birisidir.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%50) - Yazar/Author-2 (%50)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

⁵⁶ Steskal 2018, 358.

KAYNAKLAR**Ako Adounvo 1991**

Ako Adounvo, G., *The Mosaic of Neptune and the Seasons from La Chebba*, McMaster University, Hamilton.

Alföldi 1968

Alföldi, E., "Excavation and Restoration in Anemurium, 1966", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XV-I, Ankara, 5-12.

Alföldi Rosenbaum 1971

Alföldi Rosenbaum, E., *Anamur Nekropolü (The Necropolis of Anemurium)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Budde 1972

Budde, L., *Antike Mosaiken in Kilikien*, II, Aurel Bongers Recklinghausen, Germany.

Calza 1940

Calza, G., *La Necropoli Del Porto Di Roma Nell'Isola Sacra*, La Libreria dello stato, Roma.

Campbell 1998

Campbell, S., *The Mosaics of Anemurium*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Canada.

Eliüşük 2016

Eliüşük, M., "Kilikya Bölgesi Roma Dönemi Baldaken Tipli Mezar Anıtları", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II*, Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015, ed. O. Tekin, Antalya, 247-272.

Foucher 1960

Foucher, L., *Inventaire des mosaïques, feuille no 57 de l'Atlas archéologique: Sousse*, Institut national d'archéologie et arts, Tunis.

Hanfmann 1951

Hanfmann, G. M. A., *The Season Sarcophagus in Dumbarton Oaks* (Dumbarton Oaks Studies 2), Harvard University Press, Cambridge.

Korkmaz-Tekocak 2023

Korkmaz, Z.-Tekocak, M., "Anemurium Son Dönem Kazılarında Ortaya Çıkarılan A ve B Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme", *Seleucia*, XIII, 21-42.

Levi 1947

Levi, D., *Antiocheia Mosaic Pavements II*, Princeton University Press, Princeton.

Mingazzini 1966

Mingazzini, P., *L'Isola di Giasone Magno a Cirene*, Monografie di archeologia libica, 8, L'Erma di Bretschneider, Roma.

Oyarçin-Tekocak 2021

Oyarçin, K.-Tekocak, M. "Anemurium Nekropol Kilisesi'nden Bir Geç Roma Definesi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 271-286.

Pfuhl-Möbius 1979

Pfuhl, E.-Möbius, H., *Die ostgriechischen Grabreliefs*, II, Mainz am Rhein.

Rosenbaum 1964

Rosenbaum, E., "Survey of Cities and Cemeteries in Western Cilicia", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XIII-2, Ankara, 134-139.

Rosenbaum 1965

Rosenbaum, E., "The Necropolis of Anamur", *Bulleten*, C 29, S. 113, 25-48.

Rostovtsev 1913

Rostovtsev, M. I., *Anticnaja dekorativnaja zivopis' na jube Rossii*, Peinture décorative antique dans le sud de la Russie, Saint-Petersbourg.

Russell 1975

Russell, J., "Anemurium, Cilicia: The 1974 Campaign", *Echos du Monde Classique, Classical News and Views*, XIX, Canada, 4-6.

Russell 1976a

Russell, J., "Excavations at Anemurium (Eski Anamur 1974)", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIII-1, Ankara, 93-96.

Russell 1976b

Russell, J., "Anemurium, Cilicia: The 1975 campaign (U.B.C.)", *Echos du Monde Classique, Classical News and Views*, XX, Canada, 18-23.

Russell 1977a

Russell, J., "Excavations at Anemurium (Eski Anamur)-1975", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIV-2, Ankara, 133-145.

Russell 1977b

Russell, J., "Restoration, Conservation, and Excavation at the Necropolis of Anemurium, Turkey, 1974-1975", *Journal Field Archaeology*, 4, 1, 45-62.

Russell 1980a

Russell, J., "Recent Operations in the Necropolis at Anemurium", *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 171-174.

Russell 1980b

Russell, J., "Excavation at Anemurium (1979)", *Echos du Monde Classique, Classical News and Views*, C XXIV, S. 1, Canada, 1-10.

Smith 1968

Smith, L. C., "Excavation Report, Eski Anamur (Anemurium), 1967", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVI-I, Ankara, 137-144.

Steskal 2018

Steskal, M., "Ephesos'ta İnhumasyon ve Kremasyon", *Aizanoi IV, Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. E. Özer, Ankara, 357-374.

Tekocak-Aldemir 2021

Tekocak, M.-Aldemir, C., "Anemurium Ancient City in the Light of new Studies: 2016-2018 (Cilicia, Turkey)", *Anodos: Studies of the Ancient World*, 15/2015, Trnava, 237-252.

Tekocak-Eliüşük 2022

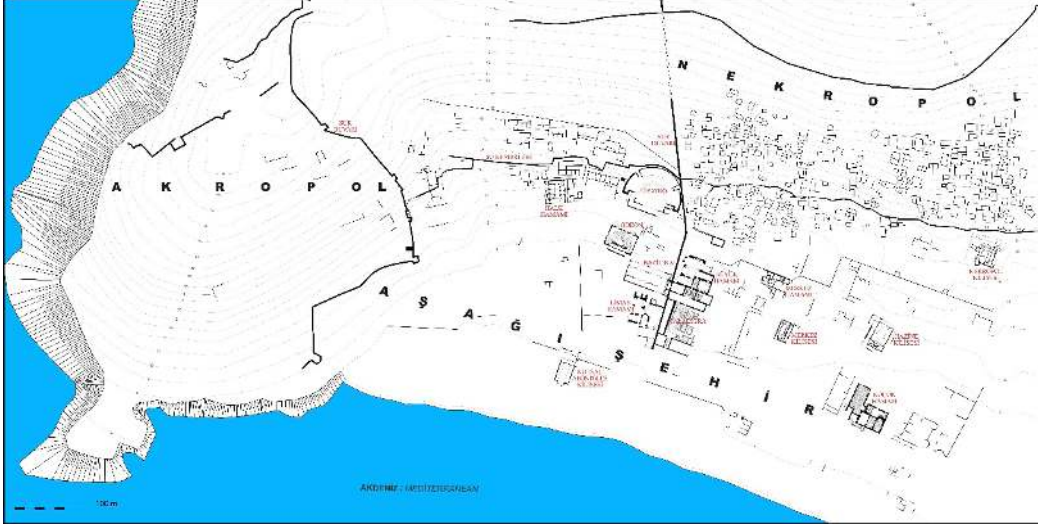
Tekocak, M.-Eliüşük, M., "Yeni Kazılar ve Araştırmalar Işığında Anemurium'dan Bir Mezar Örneği: A I 6 Nolu Mezar", *Seleuceia*, XII, 139-160.

Tekocak 2020

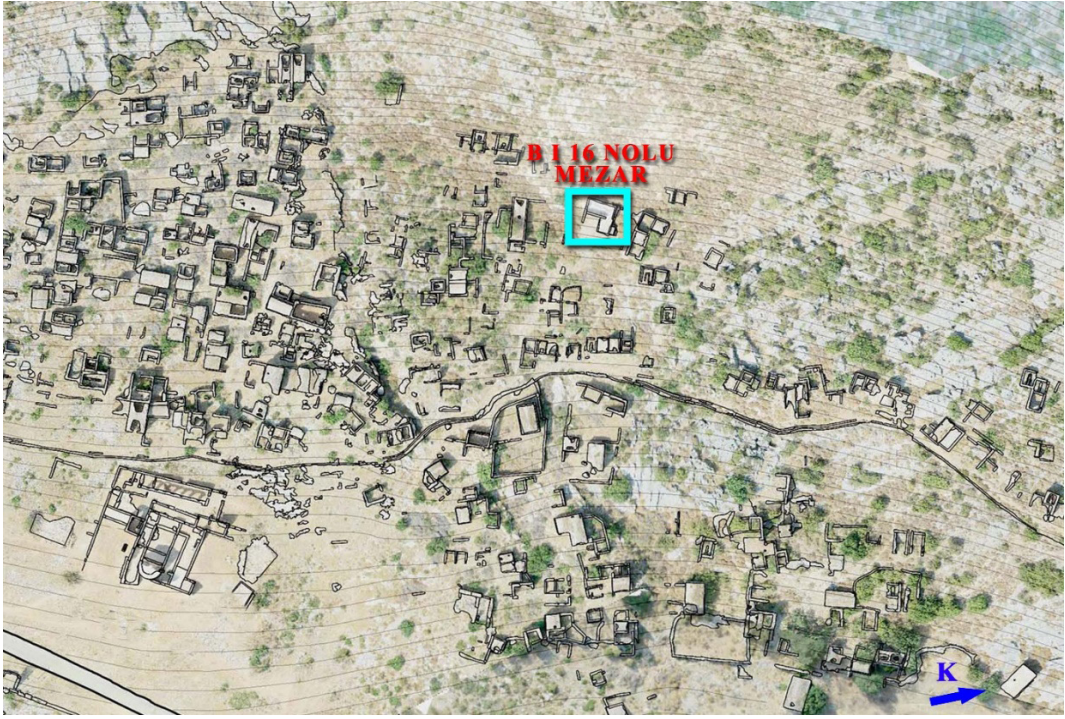
Tekocak, M., "Anadolu'nun Güneyinde bir Liman Kenti: Anemurium", *Mersin Arkeolojik Kazıları ve Araştırmaları*, Mersin, 178-209.

Toynbee 1971

Toynbee, J. M. C., *Death and Burial in the Roman World*, Cornell University Press, New York.

EKLER**Resim 1:** Anemurium Kent Planı**Resim 2:** Anemurium Antik Kenti

Resim 3: Anemurium Nekropolü ve B I 16 Nolu Tonozlu Mezar'ın yeri

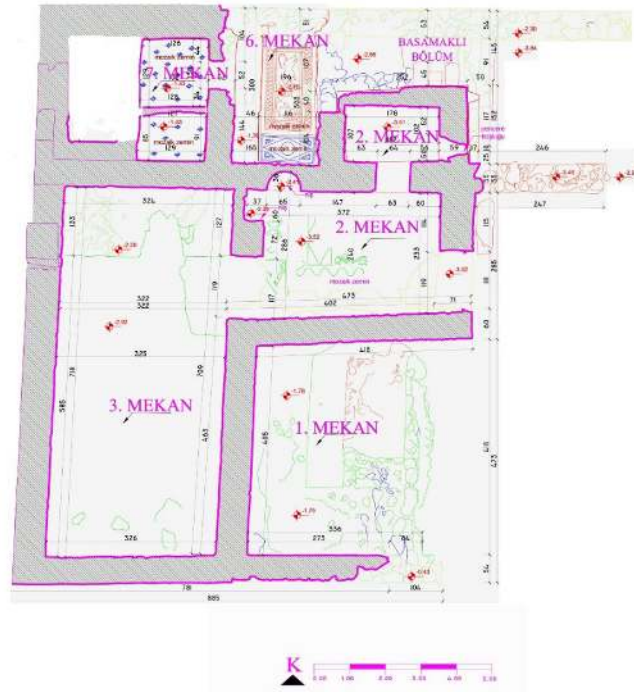
Resim 4: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar

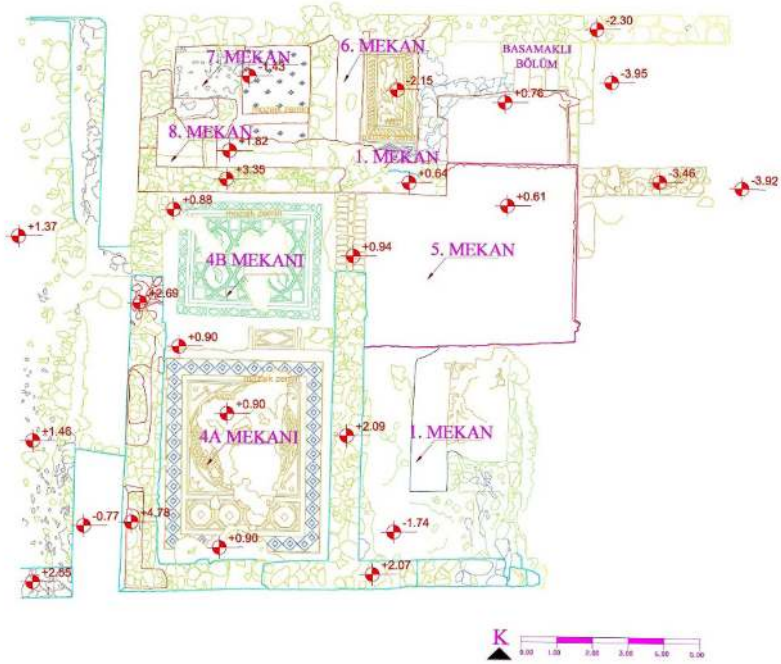
Resim 5: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar

Resim 6: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar

Resim 7: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, alt kat planı

Resim 8: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, üst kat planı

Resim 9: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 1. Mekân

Resim 10: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân

Resim 11: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân

Resim 12: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân'ın kuzey duvarındaki freskler

Resim 13: Anemurium B I 16 Nolu Tonoğlu Mezar, 2. Mekân'ın güney duvarındaki freskler

Resim 14: Anemurium B I 16 Nolu Tonoğlu Mezar, 2. Mekân'daki fresklerin genel görünümü

Resim 15: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân, Kış ve Yaz freski detay

Resim 16: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân, İlkbahar freski detay

Resim 17: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân, Sonbahar freski detay

Resim 18: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân, Hermes ve Pothos freski detay

Resim 19: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân, evli çifti gösteren fresk

Resim 20: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân, Ek Oda'daki hizmetçiler freski

Resim 21: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 2. Mekân zemin mozaïği

Resim 22: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 3. Mekân

Resim 23: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 4A ve 4B Mekânı

Resim 24: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, Basamaklı Bölüm, 6., 7. ve 8. Mekân

Resim 25: Anemurium B I 16 Nolu Tonoğlu Mezar, 6. Mekân ve libasyon basamağı

Resim 26: Anemurium B I 16 Nolu Tonoğlu Mezar, 6. Mekân, Kanatlı Eros ve Leopar Mozaïği

Resim 27: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, 7. Mekân, zemin mozaiği ve arkosol izleri

Resim 28: Anemurium B I 16 Nolu Tonozlu Mezar, kuzeydeki mekânların yıkılmadan önceki görünümü ve 8. Mekân (Campbell 1998, Lev. 22)

Şeyh Hayat el-Harrani Türbesi'nin Yeni Bulunan Cenazelik Bölümü ve Kitabeleri

Mehmet Önal* - Neslihan Kaya** - Müslüm Demir*** - Selman Kardeşlik****

Öz

Şeyh Hayat el-Harrani Cami ve Türbesi günümüzde Şanlıurfa ili, Harran ilçesinde bulunan Harran antik kenti dış surlarının kuzeybatısındaki mezarlık alanının bitişiğinde yer almaktadır. 2017 ve 2018 yıllarında cami ve türbede gerçekleştirilen restorasyon amaçlı kazı çalışmaları sırasında türbe yapısında cenazelik mekânlarına rastlanmıştır. Ortaya çıkarılan cenazelik mekânları kuzey-güney yönünde yan yana gelecek şekilde üç bölümden oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı bu mekânların üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Tonozları tuğla örülü olup, bağlayıcı olarak Horasan harç kullanılmıştır. Duvarları düzgün kesme kalker taşı, moloz taşı ve tuğla malzemelerin karışımından meydana gelmektedir. Bu mekânlar bir ön oda ve iki cenazelik odasından oluşmaktadır. Ön odaya basamaklı bir giriş yardımıyla inilmekte, ardından cenazelik odalarına geçilmektedir. Planda numaralandırılan yapılardan 1 no.lu mekânda dört adet mezar tespit edilmiştir. 2 no.lu mekânda ise ölüm tarihi 589H/1193 yılını gösteren Şeyh Yahya Ibn Şebib adında şahideli bir mezar taşı bulunmuştur. Şeyh'in mezar taşı, düzgün kesilmiş kalker taşından olup, dikdörtgen biçimli olarak tasarlanmıştır. Çerçeve içerisinde dört satırlık iyi korunmuş halde Arapça bir kitabe yer almaktadır. Kitabe Eyyübi nesih yazı stiliyle yazılmıştır ve satır aralıkları ince şeritlerle birbirinden ayrılmaktadır.

Bunların yanı sıra, avluda yapılan kazı çalışmalarında da dört adet mezar yapısı ve kitabeli mezar taşları bulunmuştur. Türbede yapılan kazı çalışmaları cenazeliğin ortaya çıkarılmasını ve türbe sahibi Şeyh Yahya'nın adı ile ölüm yılının tespit edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda çalışmamızda ortaya çıkarılan cenazelik mekânları ile mezar yapıları tanıtılmış ve şahidelerin üzerindeki kitabelerin Arapça'dan Türkçe'ye çevirilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Hayat el-Harrani Cami ve Türbesi, Şeyh Yahya Ibn Şebib, mezar taşı, Eyyübi Kitabesi, Harran.

* Prof. Dr. Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, monal@harran.edu.tr,
https://orcid.org/0000-0002-5182-4443

** Dr., Sorbonne Paris I Üniversitesi, İslam Arkeolojisi, neslihan_kaya47@hotmail.com,
https://orcid.org/0000-0001-8401-6306

*** Arkeolog, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü, mslm.demir6363@gmail.com

**** Arkeolog, Vakıflar Bölge Müdürlüğü, s.kardeslik@gmail.com

Newly Found Funeral Section and Inscriptions of The Sheikh Hayat Al Harrani Tomb

Abstract

Sheikh Hayat el-Harrani Mosque and Tomb is next to the graveyard in the northwest of the outer walls of the ancient Harran city which is currently located in the Harran district of Şanlıurfa province. During the restoration works carried out in the mosque and tomb in 2017 and 2018, burial places were found in the tomb structure. The unearthed burial places consist of three parts, side by side in the north-south direction. These rectangular planned places are covered with barrel vaults. Its vaults are bricked, and Khorasan mortar is used as a binder. Its walls contain a mixture of cut limestone, rubble stone, and brick materials. These places have a forecourt and two burial chambers. The forecourt is descended through a stepped entrance, then the burial chambers are reached. Among the structures numbered in the plan, four graves were identified in burial place no.1. In burial place no.2, a grave that has a gravestone dedicated to Sheikh Yahya Ibn Shebib, whose death year is 589 AH/1193 AD, was found. The gravestone of the Sheikh is made of smooth cut limestone and is designed in a rectangular shape. There is a well-preserved Arabic epitaph of four lines within the frame. The epitaph is written in Ayyubid Naskh calligraphy and the line spacings are separated from each other by thin strips.

In addition, four grave structures and gravestones with epitaphs were found during the excavations carried out in the courtyard. The excavations carried out in the tomb enabled the burial place to be revealed as well as the name of the tomb owner Sheikh Yahya and the year of his death to be determined. In this context, the burial places and grave structures unearthed in our study were introduced and the translations of the epitaphs on the gravestones from Arabic to Turkish were given.

Keywords: Sheikh Hayat el-Harrani Mosque and Tomb, Sheikh Yahya Ibn Shebib, gravestone, Ayyubid epitaph, Harran.

Giriş

Şeyh Hayat el-Harrani Cami ve Türbesi, Şanlıurfa ili, Harran ilçesi, Harran Mahallesi, şehir surunun dışında, kuzeybatıdaki mezarlık alanının hemen bitişiğinde kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılmış dikdörtgen planlı bir yapı kompleksidir (Plan 1, Fotoğraf 1-3). Cami ve türbenin olduğu mekânların üzeri altı farklı boyuta sahip kubbelerle örtülmüştür. Caminin olduğu mekâna doğu yönündeki dışa taşkın vaziyette yapılmış kapıdan, türbenin bulunduğu mekâna ise, kuzey yöndeki kapıdan girilmektedir. Caminin güneydoğusuna bitişik revaklı bir mekân bulunmaktadır. Sivri kemerli revaklı bölümün üst kısmı dört kubbeyle örtülmüştür. Kubbeyle örtülü türbede Şeyh Yahya'nın (Hayat el-Harrani) sandukası, altındaki cenazelikte de kabri ve şahidesi bulunmaktadır.

Çalışmanın konusu, Şeyh Hayat el-Harrani Cami ve Türbesi'nde 2017 ve 2018 yıllarında gerçekleştirilen restorasyon amaçlı kazı çalışmaları sırasında türbe yapısında ortaya çıkarılan cenazelik mekânları, avluda bulunan mezarlar ve şahide kitabelerinin tercümesinden oluşmaktadır. Bu çalışmada yeni açığa çıkarılan cenazelik mekanlarının tanıtılması ile ele geçen şahidelerin kitabelerinin Türkçe tercümesi ve değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

İki ünlü seyyah, İbn Cübeyr (ö. 1217) ve Evliya Çelebi (ö. 1682), seyahatnamelerinde Şeyh el-Harrani Cami ve Türbesi'nden söz etmişlerdir. 1184 yılında Harran'ı ziyaret eden İbn Cübeyr, tam adı Şeyh Ebü'l-Berekat Hayyan b. Abdülaziz olan Şeyh el-Hayati ile görüşmüş, sey-

yahın kaydettiğine göre bu görüşme Şeyh'in kendi adıyla anılan mescidinin karşısında gerçekleşmiştir. İbn Cübeyr ayrıca Şeyh'in mescidinin kible yönünde bulunan bir zaviyede yaşadığını bildirmiştir¹. 1648 yılında Harran'a gelen Evliya Çelebi ise Şeyh Yahya el-Hayati ziyaretinden bahsederek anılan kişinin Harran Kalesi'nin yanında büyük bir türbe içinde gömülü olduğunu ifade etmiştir². İbn Cübeyr'in bahsettiği mescit ve zaviye günümüzdeki haliyle dört kubbeli cami ve revaklı bölümden oluşmaktadır. Caminin kapısı üzerindeki kitabede türbenin (meşhed) Şeyh Hayat b. Kays'ın oğlu Şeyh Ömer ve kardeşi Şeyh Ebû Bekr, (Şeyh Hayat)'ın kız kardeşinin oğlu el-Fakîr Râşid 'Alî eliyle M.S.1196 (H.592) tarihinde tamamlandığı yazılıdır³.

Söz konusu türbe 19. yüzyılda; 1884 yılında seyyah G.P. Badger⁴, 1867 yılında Sachau⁵, 1892 yılında Harran'ı doktora tezi olarak çalışan Mez⁶, 1899 yılında Oppenheim⁷ tarafından bahse konu edilmiştir. Anılan türbe 20. yüzyılda; 1950 yılında Lloyd ve Brice⁸, 1952 yılında ise Rice tarafından incelenmiştir. Rice, Şeyh Hayat Ziyareti olarak adlandırıldığı belirtilen Şeyh Hayat el-Harrani Cami ve Türbesi hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir⁹. Rice, Harran şehir surununun kuzey batı yakınında küçük bir cami ile bir türbe ya da şeyhin makamı olduğunu, yapının Eyyubiler Dönemi'nde inşa edilen bir kubbeye örtülü olduğunu söyler. Çevre duvarı, revak, köşk minare v.b. eklemeler ve restorasyonların, yapının görünümünü önemli ölçüde değiştirdiğini ifade eder. Yapının doğu duvarında giriş üstündeki kitabeyi tercüme ederek, türbenin Şeyh Hayat'ın oğlu Ömer tarafından 1196 tarihinde yaptırıldığını belirtir¹⁰. Anılan kitabenin en son okuması ve çevirisi Önel tarafından yapılmıştır¹¹.

Şeyh Hayat el-Harrani Camisi ve revakında bulunan kitabelerden mescid ve zaviyeye 1196 yılında türbenin eklendiği¹², 1399¹³ ve 1755'de caminin onarım gördüğü, 1858 yılında ise cami bitişiğine revakın yapıldığı¹⁴ anlaşılmaktadır. Türbe yapılırken cenazelik mekânları da türbe ile birlikte planlanmış ve yapılmış olmalıdır. 1952 yılında anılan türbeyi gören Rice (Fotoğraf 2), bu kalıntılarda acilen restorasyon ve koruma çalışmalarının yapılması gerektiğini belirtmiştir¹⁵. Anılan türbede 2017 ve 2018 yıllarında bu makalenin de konusunu oluşturan restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Bu restorasyon çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında cenazelik mekânları, mezarlar ve şahideler bulunmuştur. Bu cenazeliklerin ka-

1 İbn Cübeyr 2008, 180.

2 Evliya Çelebi 2010, 214.

3 Rice 1955, 438; Önel 2018, 533.

4 Badger 1852, 342.

5 Sachau 1883, 222.

6 Mez 1892, 15.

7 Van Berchem 1909, 58, Insc. No.74.

8 Lloyd-Brice 1951, 85, fig. 85, grid B 6.

9 Rice 1955, 436-448.

10 Rice 1955, 32-33, pl.4, fig.1.

11 Önel 2018, 532-533.

12 Rice 1955, 438; Karakaş 2012, 422; Önel 2018, 533.

13 Kürkçüoğlu 2013, 193-195.

14 Karakaş 2012, 423-444; Kürkçüoğlu 2013, 193-195.

15 Rice 1955, 432, dipnot 2.

zısında türbe altındaki cenazelikte bir mezar taşı bulunmuştur. Şahidede çerçeve içerisinde dört satır Eyyübi nesih yazıyla yazılmış Arapça kitabe yer almaktadır. Tespit edilen şahidenin kitabesine göre mezarın 589H/1193 yılında vefat eden Şeyh Yahya İbn Şebib'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, yeni bulunan kitabe aşağıda da görüldüğü gibi ismi çok sayıda adlandırılmalarla ifade edilen Şeyh Hayat el-Harrani'nin ölüm tarihini bilinenden ileriye taşımıştır. Anılan nedenler bu makalenin özgün yanlarını oluşturmaktadır.

Restorasyon Amaçlı Kazı Çalışmalarında Meydana Çıkan Mekânlar

Şeyh Yahya Türbesi'nin kuzey beden duvarının bitişiğinde yapılan drenaj çalışmasında, cenazelik girişi tespit edilmiştir. Cenazelik bölümü sel ve üst kısımdan gelen döküntüler nedeniyle toprakla dolmuş, kazı çalışmaları sayesinde bu alan temizlenmiştir. Ortaya çıkarılan cenazelik mekânları kuzey-güney yönünde yan yana gelecek şekilde üç bölümden oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı bu mekânların üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Tonoz örtüsü tuğla malzemedir¹⁶. Duvarları düzgün kesme kalker taşı, moloz taşı ve tuğla malzemelerin karışımıyla yapılmıştır. Kullanılan tuğla malzemenin benzerleri, Harran Kalesi'nde, Harran Saray Hamamı'nda ve Harran Çarşı Hamam yapılarında da tespit edilmiştir. Türbenin cenazelik mekânının tek bir girişi olup kapısı kuzey yönünde bulunmaktadır. Avludan sekiz basamaklı kalker taş merdivenle inilerek ulaşılan devşirme taş kapısı bazalttır (Fotoğraf 4, şekil 3). 1,06x0,75 m ölçülerindeki bu kapının dikdörtgen gövdesi 14 cm kalınlığındadır. Kapıdan cenazelik ön odasına iki basamakla inilmektedir. Cenazelik mekânlarının içinde pencereye yer verilmemiştir. Odalara giriş çok küçük ölçekli tutulmuştur.

Cenazelik Mekânının Ön Odası (Plan 1, Şekil 1-3): Doğu-batı yönünde enine dikdörtgen planlı olup beşik tonozludur. Bu mekânın ölçüleri 4,01x3,55 m'dir. Diğer cenazelik mekânlarına oranla daha geniştir ve yüksekliği 1,61 m'dir. Bu bölümden diğer cenazelik odalarına geçilmektedir. Mekânda herhangi bir mezar yapısı veyahut şahide tespit edilmemiştir. Bu odadan 2 no.lu cenazelik mekânına geçişi sağlayan küçük ve basık bir giriş bulunmaktadır. Bu kapı girişi kuzey yönünde bulunan kapı girişiyle aynı hizaya gelecek şekilde yapılmıştır. Yüksekliği 0,80 m, genişliği 0,60 m, giriş yolu uzunluğu ise 1,10 m ölçülerindedir. Enine beşik tonozlu olan bu odanın duvarları tuğla, kesme ve kaba yontulu devşirme taşlarla, tonozu ise tuğla malzeme ile örülmüştür. Kapı girişinin üst bölümüne kare şeklinde bir açıklık yapılmıştır. Kare formulu açıklık sadece bu girişte yer almaktadır.

1 no.lu Cenazelik Mekânı (Plan 1, Şekil 1-3, Fotoğraf 7): Ön odadan 0,52 m genişliğinde ve 0,81 m yüksekliğinde dar bir kapı girişinden geçilen bu mekân doğu-batı yönünde uzanmış dikdörtgen planlıdır. Kuzey-güney yönünde uzunluğu 1,85-2,15 m, doğu-batı yönündeki genişliği 4,35 m ölçüsündedir. Tavandan zemine yükseklik ölçüsü 1,30 m'dir. Beşik tonozla örtülmüştür. Duvarları tuğla, kesme kalker taşı ve kaba yontulu devşirme taşlarla, tonoz örtü ise tamamen sarı ve kahverengi tuğlalarla örülmüştür. Bağlayıcı olarak Horasan harcı kullanılmıştır. Kazı çalışması sırasında cenazeliğin içerisinde erozyonla taşınmış toprak tespit edilmiştir. Toprak içinde Orta Çağ İslami Dönem'e ait seramik ve cam parçaları bulunmuştur. Ayrıca dolgu toprağına karışmış halde ufalanmış, yeri belli olmayan insan kemiklerine de rastlanmıştır. Dolgu toprağının 0,40 m altında moloz taş ve kesme kalker taştan yapılan dört adet me-

16 Anılan tuğlalar sarı, kahverengi, kırmızı ve gri renklerde görülmektedir. Tuğlaların bu renkleri toprağın kendi renginden aldığı, Harran İçkale kazısında bir odada bulunan ve imalat toprağı olarak kullanıldığı Doç. Dr. A. Serdar Aytaç tarafından ifade edilen çeşitli renklerdeki toprak yığınından anlaşılmıştır.

zar yapısı bulunmaktadır. Mezar yapılarının hiçbirinin şahidesi bulunmamaktadır. Cenazelik mekânı içinde yan yana gelecek şekilde yerleştirilen doğu-batı yönündeki mezarların iki tanesi doğu yarısında, diğer iki tanesi ise batı yarısında yer almaktadır. Taştan yapılan mezarların üst kısımları levha taşlarla düzgün şekilde örtülüdür. Cenazeliğin batı yarısında yan yana bulunan iki mezar ve levha taşları korunmuş halde bulunurken diğer ikisinin taşları tahrip olmuştur.

Korunmuş mezarların kuzey tarafında bulunan mezarın ölçüleri 2,20×0,53 m'dir. Güney tarafındaki mezar 1,78×0,48 m ölçülerindedir. Her iki mezar arasında 0,34 m genişliğinde bir aralık bulunur. Mezar yapılarının üzerinde herhangi bir süsleme ögesi bulunmamaktadır. Cenazeliğin doğu yarısında kısmen tahrip olmuş olan mezarlardan, güneyindeki mezar 2,20 m uzunluğu ve 0,70 m genişliği ile diğerinden daha büyüktür. Dördüncü mezarın levha taşları tamamen tahrip olmuştur.

2 no.lu Cenazelik Mekânı (Plan 1, Şekil 1-3, Fotoğraf 8, 9): Girişi 1 no.lu cenazelik mekânından sağlanmaktadır. Kapı girişi diğer kapı girişleriyle aynı hizada olmayıp biraz daha güneydoğu yönüne doğru kaydırılarak yapılmıştır. Kapı girişi 0,89×0,65 m, duvar kalınlığı 0,47 m ölçülerine sahiptir. Kalker kesme taşından yapılmış lentolu bir girişe sahiptir. Kapı duvarları tuğlalarla örülüdür. 2 no.lu cenazelik mekânı cenazelik mekânları içinde ilk inşa edilen bölüm olup ardından 1 no.lu mekân ve diğer mekân yapılmış olmalıdır. Yapıda bir önceki mekânlarda olduğu gibi kesme kalker taşı, tuğla ve bazalt taşı birlikte kullanılmıştır. İç mekân 2,30×1,26 m ölçülerinde olup, tavan yüksekliği 1,65 m'dir. Cenazeliğin 0,60 m kalınlığında erozyon toprağıyla dolduğu belirlenmiştir. Bu toprakta, üzerinde Arapça kitabe bulunan yatık vaziyette bir adet mezar taşı bulunmuştur (1 no.lu kitabe, fotoğraf 13-14). Bunların yanı sıra dolgu toprak içinde insan kemikleri de ortaya çıkarılmıştır. Bu kemikler incelendiğinde herhangi bir mumyalama izi görülmemiştir. Bu toprağın altı moloz ve kesme taşlarla döşelidir. Diğer iki mekâna göre daha küçük ölçekte yapılmış olan bu mekânın içerisinde belirgin bir mezar yapısı görülmemiştir. Buradaki cenazelik, şahidenin kitabesinden anlaşıldığı üzere Şeyh Yahya İbn Şebib'e aittir. Cenazelik mekânında yerinde tespit edilen tek mezar şahidesi yalnızca bu mekânda bulunmuştur. Ancak mezar yapısı büyük oranda tahrip olmuştur. Şeyh Yahya'ya ait mezar taşı ise günümüzde Harran kazı evinde koruma altına alınmıştır.

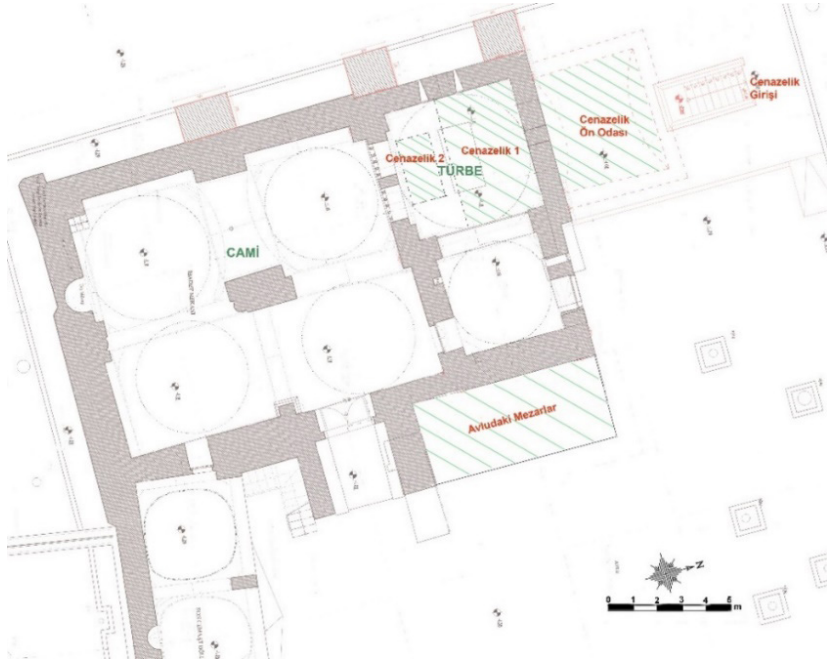
Fotoğraf 1: Şeyh Hayat el-Harrani Cami ve Türbesi'nin kuş bakışı görünümü 2021 Foto. İ. Yılmaz.

Fotoğraf 2: Şeyh Hayat el-Harrani Cami ve Türbesi'nin görünümü. Rice 1955, Plate I.

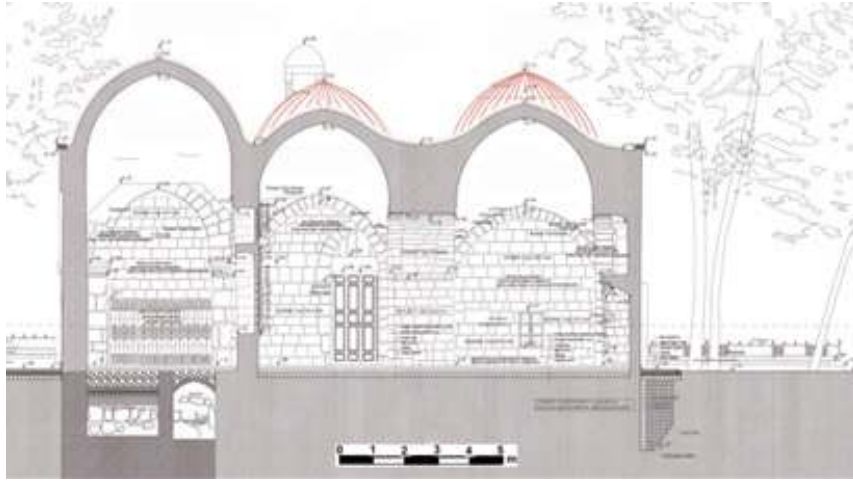

Fotoğraf 3: Şeyh Hayat el-Harrani Türbesi'nin doğu cephesinin görünümü, 2020. Foto. N. Kaya.

Plan 1: Hayat el-Harrani Cami ve Türbesi'nde kazı yapılan (taralı) yerlerin görünümü 2018 (Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden sonra. M.Önal)¹⁷

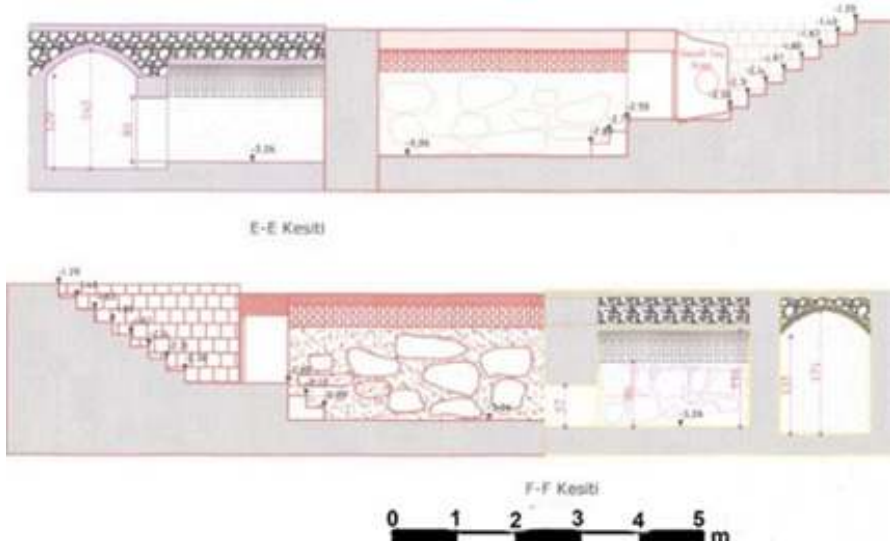
17 Kazısı yapılan cenazelikler ve mezarların bulunduğu yerler, mekanların adları ile birlikte, yeşil renkte taranarak orijinal çizim üzerinde gösterilmiştir .

Şekil 1: Hayat el-Harrani Türbesi ve Cami'nin kesitinin görünümü (Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Şekil 2: Şeyh Yahya Türbesi'nin Cenazelik Mekânları (Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi)

Şekil 3: Şeyh Yahya Türbesi'nin Cenazelik Mekânlarının Kesitleri (Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi).

Fotoğraf 4: Cenazelik ön odaya giriş yolu ve bazalt kapısı, 2020. Foto. N. Kaya.

Fotoğraf 5: Cenazelik mekânının ön odası, 2020. Foto. N. Kaya.

Fotoğraf 6: Ön odadan 1 no.lu cenazelik mekânın kapı girişi, 2020. Foto. N. Kaya.

Fotoğraf 7: 1 no.lu cenazelik mekânının içeriden görünümü 2022. Foto. N. Kaya.

Fotoğraf 8: 2 no.lu cenazelik mekânının girişi 2017.
Foto. S. Kardeşlik.

Fotoğraf 9: 2 no.lu cenazelik mekânı 2020. Foto. N. Kaya.

Bu cenazeliklerin kazısında türbe altındaki cenazelikte bir mezar taşı bulundu. Bu mezar şahidesi, Şeyh Hayat el-Harrani'ye atfedilen türbenin alt katındaki 2 no.lu cenazelik mekânında tespit edilmiştir. Bu toprak içinde az sayıda insan kemiği de bulunmuştur. Kemiklerde herhangi bir mumyalama izine rastlanılmamıştır. Şahidede çerçeve içerisinde dört satır Eyyübi nesih yazıyla yazılmış Arapça kitabe yer almaktadır. Tespit edilen şahidenin kitabesine göre mezarın 589H/1193 yılında vefat eden Şeyh Yahya Ibn Şebib'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu din adamı, bölgenin maliki Eyyübi Sultanı Selahaddin'in vefat tarihi olan 1193 yılında vefat etmiştir. Selahaddin Eyyübi Harran ve çevresini 1183 yılından ölümüne kadar tek başına yönetmiştir.

Avlu Döşemesi Altında Ortaya Çıkan Mezarlar

Şeyh Hayat el-Harrani Camisi'nin avlusunda, cami ve türbenin doğusundaki taban döşemesi kaldırılarak burada yapılan kazı çalışmasında avlu tabanından 1,50 m aşağıda doğu-batı yönünde uzanan üç adet dikdörtgen biçiminde mezara rastlanmıştır (Fotoğraf 10). Taş ve tuğla örgülü bu mezarların üstü yassılaştırılmış kapak taşlarıyla örtülmüştür. Bunlardan 1 ve 2a-b mezarlarda kapak olarak kullanılan taşların incelenmesi sırasında Arapça yazılar alta gelecek şekilde kullanıldıkları fark edilmiştir (Kitabe no. 2-4). Bu şahidelerin kendisinden önceki mezarlara ait olduğu düşünülmektedir. Çünkü mevcut kazı verilerinden, yapının eski fotoğrafları ile araştırmacıların bilgilerinden anlaşıldığı üzere yapının inşasında avlu taban döşemesi sonraki birçok evrede yükseltilerek kullanılmıştır. Avludaki mezarların kapak taşları kaldırıldığında mezarın içindeki insan iskeletinin yüzü güneve gelecek şekilde gövdesinin doğu-batı yönünde yan olarak yatırıldığı görülmüştür (Fotoğraf 12). Kalıntılardan ölülerin türbenin etrafına ve yanına üst üste defnedildiği ve bu geleneğin yakın zamana kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Urfa'da mezarların büyük kısmında birden çok gömü uygulamasının yaygın olduğu belirtilmektedir¹⁸. 1990'larda yapılan restorasyon çalışmasında Hayat el-Harrani Türbe avlusunun yaklaşık 1,00 m yükseltilerek podyum şekline dönüştürüldüğü ve avluda şahideleri yatırılan mezarların da bu podyumun içinde kaldığı tespit edilmiştir.

Avluda iki mezar arasındaki boşlukta gerçekleştirilen sondajda alt kotta bir başka mezarın daha yer aldığı görülmüştür. Bu mezar diğerlerinden farklı olarak toprağa gömülü basit mezar tipindedir. Ayrıca, birinci mezarın kuzey ve güney yanlarına bitişik olarak toprağa gömülmüş iki çocuğa ait kemiklere de rastlanılmıştır. Mevcut mezarlarda yer alan iskelet kalıntıları başka bir yere nakil için kefen bezine sarılıp ceset torbasına konularak uygun bir şekilde alandan kaldırılmıştır. İskeletler numaralandırılarak (bir çocuk, bir yetişkin, iki çocuk, üst üste gömülen yetişkinler 2a ve 2b, üç yetişkin) türbenin yakınındaki mezarlıkta Harran Belediyesince gösterilen alana sırasına göre yeniden defnedilmiştir. Yapılan çalışmalarda gerek cenazelik mekânları gerekse türbenin avlusunda bulunan mezarlar, türbe yakınına ve etrafına defnin bir gelenek halini aldığını göstermektedir.

Fotoğraf 10: Avludaki kazı çalışmasından görünüm 2018. Foto. S. Kardeşlik.

Fotoğraf 11: Avlu döşemesi altında tespit edilen mezarların görünümü, 2018. Foto S. Kardeşlik.

¹⁸ Güler 2017, 27, 32.

Fotoğraf 12: Avludaki mezarın kapak taşları kaldırıldıktan sonra iskeletiyle birlikte görünümü. Foto. Zeynep Ergin.

Avluda meydana çıkarılan Arapça yazıtlı bu mezar taşları *in-situ* olmayıp, sonraki dönemlerde yapılan mezarlarda kapak taşı olarak kullanılmıştır.

Yeni Bulunan Mezar Taşları: Şeyh Yahya Türbesi'nin altındaki 2 no.lu cenazelik mekânında bir adet mezar taşı, avluda ise dört adet Arapça kitabeli mezar taşı ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde kitabelerin hepsi Harran kazı evinin deposunda koruma altına alınmıştır (Fotoğraf 13). Mezar taşlarının bazılarının fotoğrafı daha önceden izinsiz olarak yayınlanmıştır¹⁹. Bahsi geçen mezar taşları şunlardır:

1 no.lu mezar taşının üzerinde 1193 yılında vefat etmiş olan Şeyh Yahya İbn Şebib ibaresi geçmektedir.

2 no.lu kitabe, Ummü Müslim adlı bir kadına aittir. Tarih bulunmamaktadır.

3 ve 4 no.lu kitabelerde Kur'an'dan ayetler yazılmıştır.

5 no.lu kitabede ise bir satırlık Arapça yazı bulunmaktadır. Ancak yazı büyük oranda tahrip olduğundan okunması mümkün olmamıştır.

Fotoğraf 13: Mezar taşlarının toplu görünümü 2020. Foto. M.Önal.

Söz konusu mezar taşlarının özellikleri ve kitabelerin tercümesi şu şekildedir:

¹⁹ Şulul 2017, 82, 99-101.

Katalog No. 1 (Şekil 2, Fotoğraf 14-15)

Adı: Şahide 1

Geldiği Yer: Şeyh Hayat al-Harrani (Şeyh Yahya) Türbesi, Cenazelik 2.

Ölçüleri: 0,63x0,52 m **Kalınlık:** 11cm **Satır genişliği :** 13 cm'dir.

Malzeme: Kireç taşı

Yazı Türü: Nesih

İşleniş Tekniği: Kabartma

Arapça Kitabesi:

- 1- توفي الشيخ يحيى
- 2- ابن شبيب رحمه الله يوم ا
- 3- لجمعة حادي عشر شعبا
- 4- ن سنة تسع وثمانين وخمسمائة

Kitabenin Türkçe Anlamı:

Şeyh Yahya İbn Şebib (Rahimehullah) 589H/1193 senesinin 11 Şaban Cuma günü vefat etti.

Fotoğraf 14: 1 no.lu Şahide, ön yüz, 2020.

Fotoğraf 15: 1 no.lu Şahide, arka yüz, 2020.

Tanım: Bu mezar şahidesi, Şeyh Hayat el-Harrani adıyla bilinen türbenin alt katındaki 2 nolu cenazelik mekânında tespit edilmiştir. Büyük oranda sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Kazı çalışması esnasında oda içindeki dolgu toprak kazılırken 0,10 m aşağıda bu mezar taşına rastlanılmış, bu toprak içinde az sayıda insan kemiği de bulunmuştur. Kemiklerde herhangi bir mumyalama izine rastlanılmamıştır. Dolgu toprağın 0,60 m aşağısında mezarın tabanının döşeme taşları bulunmuştur. Mezar taşı kesme kalker (kireç taşı) taştan düşey dikdörtgen biçimli olarak tasarlanmıştır. Şahidenin ön yüzü kare çerçeve formunda olup alınlık bölümü tepe noktasında sivrilerek son bulmaktadır. Şahidenin arka yüzüne sadece kazıma yöntemiyle üçgen alınlık oluşturulmuştur. Ön yüzü sivri kemerli kuşakla çevrelenmiş olup çerçeve içerisinde dört satır Eyyübi nesih yazıyla yazılmış Arapça kitabe yer almaktadır. Kitabenin satır aralıkları ince şeritler ile ayrılmıştır. Eyyübi nesih yazı türü daha küçük harflerle yazılan okunabilir, sade ve süssüz kitabeler olarak tanımlanmaktadır²⁰.

²⁰ Hillenbrand 2009, 33.

Gösterişten uzak tarzdaki Eyyübi nesih yazı kullanımını Şam, Halep, Mısır, Kudüs²¹ ve çevresindeki diğer merkezlerdeki Eyyübi yapılarında bulunan kitabelerde ağırlıklı kullanılan bir yazı türü olmuştur²². Tespit edilen şahidenin, kitabesine göre mezarın 589H/1193 yılında vefat eden Şeyh Yahya İbn Şebib'e ait olduğu anlaşılmaktadır. J. Sourdel'e göre en eski Arapça yazıtlar Orta Doğu ve Suriye Bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Harran şehri de bu bölgelerin başında gelmektedir²³. Nureddin Mahmut Zengi ve Selahaddin-i Eyyubi gibi dönemin devlet adamları Hayat el-Harrani'yi ziyaret etmiş, görüşlerine başvurmuş, hayır dualarını almış, İslam birliğini sağlamada ve Haçlılara karşı mücadelelerinde muvaffak olabilmeleri için ondan dua istemişlerdir²⁴.

Katalog No. 2 (Fotoğraf 16)

Adı: Şahide 2

Geldiği Yer: Şeyh Hayat el-Harrani Türbesi, avlu.

Ölçüleri: Uzunluk ve genişlik: 0,50x0,50 m **Kalınlık:** 11 cm **Satır genişliği:** 13 cm

Malzeme: Kireç taşı

Yazı Türü: Nesih

İşleniş Tekniği: Kabartma

Arapça Kitabesi:

1- هذه تربة

2- أم مسلم ابن مبارك

3- الهزاع رحمها الله

Kitabenin Türkçe Anlamı:

Bu, Ummü Müslim İbn Mübarek el-Hazzâ'nın -Allah ona rahmet eylesin- kabridir.

Fotoğraf 16: 2 no.lu Şahide'nin ön yüzü, 2020

²¹ Sourdel-Thomine, 36.

²² Hillenbrand 2009, 33; Gedik 2013, 379-380.

²³ Sourdel-Thomine, 13.

²⁴ Şulul 2017, 120.

Tanım: Bu mezar taşı, avludaki 2a no.lu mezarda bulunmuştur. Kalker taşından yapılmış mezar orijinalinde dikdörtgen şekindedir. Korunagelen kısmı kare formlu olan baş şahidenin alt kısmında kırıklıklar oluşmuştur. Ön yüzü yuvarlak kemerli kuşakla çevrelenmiş olup çerçeve içerisinde üç satır nesih yazıyla yazılmış Arapça kitabe yer almaktadır. Kitabenin satır aralıkları ince şeritler ile birbirinden ayrılmıştır. Arka yüzünde herhangi bir yazı ve süsleme bulunmamaktadır. Ön yüzünde yer alan Arapça kitabeye göre Ummü Müslim ibn Mübarek el-Hazzâ adında bir kadına ait olduğu anlaşılmaktadır. İsmi sonunda yer alan el-Hazza kelimesiyle bu kadının aslen Harranlı olmayıp Irak'a bağlı Hazza şehrinden olduğu anlaşılmaktadır²⁵. Kitabede ölüm tarihine dair bir bilgi yer almamakta ancak, kullanılan malzeme, mezar taşı formu ve yazı karakteri açısından değerlendirildiğinde MS 12. ile 13. yüzyıl arası döneme ait olduğu söylenebilir.

Katalog No. 3 (Fotoğraf 17)

Adı: Şahide 3

Geldiği Yer: Şeyh Hayat el-Harrani Türbesi, avlu.

Ölçüleri: 0,72x0,39 m **Kalınlık:** 15 cm **Satır genişliği:** 18 cm

Malzeme: Kireç taşı

Yazı Türü: Kûfi

İşleniş Tekniği: Kabartma

Arapça Kitabesi:

لا إله إلا

الله محمد

رسول الله

Kitabenin Türkçe Anlamı:

Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın resulüdür.

Fotoğraf 17: 3 no.lu şahide.

25 Nováček 2016, 79-82.

Tanım: Cami avlusunda bulunan 2b no.lu mezarın kapak taşı olarak bulunmuştur. Kesme kalker taştan yapılmış olup dikdörtgen forma sahiptir. Mezar taşının ön yüzünde yuvarlak kemerli çerçeve içinde, üç satır halinde Arapça kûfi yazı stiliyle ve kabartma tekniğiyle yazılmış bir kitabesi mevcuttur. Kitabenin satır aralıkları ince şeritler ile birbirinden ayrılmıştır. Şahidenin alt kısmı kırılmış olmasına rağmen üzerinde yazan Arapça yazı korunmuş ve okunur durumdadır. Mezar kitabesinin üzerinde Kur'an'da geçen kelime-i tevhid lafzı yazılıdır. Kişi ismi ve tarih bulunmadığından kime ait olduğu ve ölüm tarihi bilinmemektedir. Ancak üslup ve biçim özellikleri göz önüne alındığında MS 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başına tarihlendirmek mümkündür.

Katalog No. 4 (Fotoğraf 18)

Adı: Şahide 4

Geldiği Yer: Şeyh Hayat el-Harrani Türbesi, avlu.

Ölçüleri: 0,50x0,50 m **Kalınlık:** 21 cm **Satır genişliği:** 18 cm

Malzeme: Kireç taşı

Yazı Türü: Nesih

İşleniş Tekniği: Kabartma

Arapça Kitabesi:

لا إله إلا -1

الله محمد -2

رسول الله -3

Kitabenin Türkçe Anlamı:

Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın Resulüdür.

Fotoğraf 18: 4 no.lu Şahide.

Tanım: Bu mezar taşı, avluda yer alan 1 no.lu mezarda kapak taşı olarak bulunmuştur. Kare formulu mezar şahidesi kesme kalker taş üzerine sivri kemerli kuşakla çevrelenen kabartma tekniğiyle yapılmıştır. Şahide büyük nesih hattıyla yazılmış üç satırlık Arapça bir kitabe olduğu anlaşılmaktadır. Kitabenin ilk iki satırı korunmuşken ne yazık ki üçüncü satırının tamamı kırılmıştır. Bir önceki şahidede olduğu gibi bu mezar taşında da kelime-i tevhid yazılıdır. Kişi ismi ve tarih bulunmadığından kime ait olduğu ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fakat, üslup ve biçim olarak Şeyh Yahya'nın mezar taşına benzediğinden MS 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başına tarihlendirmek uygun görülmektedir.

Katalog No. 5 (Fotoğraf 19)

Geldiği Yer: Şeyh Hayat el-Harrani Türbesi, avlu.

Ölçüleri: 0,41x0,30 m **Kalınlık:** 12 cm **Satır genişliği:** 8 cm

Malzeme: Kireç taşı

Yazı Türü: Bilinmiyor

İşleniş Tekniği: Kabartma

Arapça Kitabesi: Bilinmiyor

Fotoğraf 18: Mezar taşı parçası.

Tanım: Mezar taşı, cami girişinin kuzeydoğusunda bulunan kuyunun yakınında tespit edilmiştir. Yatay dikdörtgen formulu kesme taş üzerine tek satır halinde Arapça yazıt izlerine rastlamaktayız. Fakat kitabenin üzerindeki yazının tamamı tahrip olduğundan kime ait olduğu bilinmemektedir. Ancak üslup ve malzeme olarak Orta Çağ İslam Dönemi'ne ait bir mezar taşı olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç

Yapılan arkeolojik kazı çalışması sonrasında Şeyh Yahya (Hayat el-Harrani) Türbesi'nin alt katında kuzey-güney yönde uzunlamasına dikdörtgen planlı bir cenazelik mekânı ortaya çıkarılmıştır. Dışarıdan bakıldığında tek katlıymış gibi görünen türbenin, kazı çalışması sonucunda iki katlı bir yapı olduğu belirlenmiştir. Üst katta bir sanduka ve alt katta bir ön oda ile iki cenazelik mekânı bulunmaktadır. Cenazeliğe kuzey yönünde bulunan bir girişten ulaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı mekânların üzeri beşik tonozla örtülüdür. İlk iki mekânın üzeri ise enine beşik tonozludur. Tonoz örtüsü sarı, kahverengi ve gri renkli tuğlalarla; duvarları düzgün kesme kalker taş, moloz taş ve tuğla malzemelerin karışımıyla örülmüştür. Bağlayıcı olarak horasan harcı kullanılmıştır. Mezarlarda kapak taşı olarak düzgün plaka taşlar yer almaktadır.

Yapılan kazı çalışmasında ele geçen beş adet Arapça yazılı mezar taşının sadece bir tanesi cenazelikte, dolgu toprağında bulunmuştur. Bu mezar taşı çalışmamızın ana teması olan Şeyh Yahya el-Harrani adıyla bilinen türbenin asıl sahibine ait olmalıdır. Diğer mezar taşları yapının avlusunda tespit edilmiştir. Bunlar da *in-situ* olmayıp, sonraki dönemlerde yapılan mezarlarda kapak taşı olarak kullanılmıştır.

Mezar taşlarının ortak özellikleri, dikdörtgen biçimli ve her iki taraflarının da düzleştirilmiş olmalarıdır. Yine 1 ve 4 nolu mezar taşları, sivri kemerli kuşakla çevrili kitabeleri; 2 ve 3 nolu mezar taşları ise yuvarlak kemerli kuşakla çevrili kitabeleri bakımından birbirine oldukça benzerlik gösterir. Çerçeve içerisinde nesih yazıyla yazılmış Arapça kitabeler yer almaktadır. Kitabelerin satır aralıkları ince şeritler ile birbirinden ayrılmıştır. Mezar kitabelerinde bulunan konular literatürde Erich Prokosch tarafından sınıflandırılarak; 1- Yakarış, 2- Dua, 3- Kimlik, 4- Dua isteme ve 5- Tarih olmak üzere beş ana tema altında toplanmıştır²⁶. Türbe içinde yer alan kitabeler bu guruplamada dua, kimlik ve tarih temalarını kapsamaktadır. Bazı mezar taşı şahidelerinde Kur'an-ı Kerim ayetlerine yer verilmiştir. 3 ve 4 nolu mezarların baş şahidelerinde Kur'anda geçen *La İlahe İllallah* lafzı yazılıdır. Mezarlardaki şahısların vefat etiketleri zaman dilimleri olarak; Şaban gibi kamerî aylar kullanılmıştır.

Tespit edilen beş mezar kitabesi kesme kireç (*kalker*) taşından olup herhangi bir süsleme ögesi kullanılmamıştır. Bu kitabelerde olduğu gibi mezar kitabelerinde genellikle, ölen kişinin adı, ölüm tarihine dair bilgilerin dışında Kur'anda yer alan ayetler ve dini sözler yazılmaktadır. Şeyh Yahya'nın mezar kitabesindeki tarih dışında kitabe tarihi belli olan başka bir mezar şahidesi yer almamaktadır. Tarihleri mevcut olmayan mezar şahidelerinin 12 ile 13. yüzyıl arası döneme ait olduğunu düşünmekteyiz. Bu dönemde bölgenin hâkimiyeti Eyyübilerin (1183-1260) elinde bulunmaktaydı²⁷. Bölge üzerine çalışma yapan Max Van Berchem, Harran şehrinin batısında çok sayıda mezar bulunduğunu belirtmiş ve bir mezar taşının üzerinde 628H/1230 yılını gösteren bir kitabeyi yayınlamıştır²⁸. Söz edilen kitabenin görseli olmadığı için Şeyh Yahya'nın mezar taşlarıyla karşılaştırmak mümkün olmamıştır. Ancak günümüzde Harran'da benzer mezar taşları bulunmaktadır. Benzer mezar taşları hem Harran İçkalesi'nde devşirme taş olarak hem de Harran şehir surunun doğusundaki Orta Çağ İslami Dönem mezarlığında,

²⁶ Laquer 1997, 127-137. 61; Çal 2007, 311-322.

²⁷ Eddé 2016, 98.

²⁸ Van Berchem 1909, 58, n° 76.

zaman zaman ise Cullap Çayı'nın meydana çıkarmasıyla bulunmuştur²⁹. Ayrıca, aynı yazar Harran şehrinin doğusunda bulunan Şuayıp şehrinde üç ayrı mezar şahidesi incelemiştir. Bu şahideler de Harran'daki mezar taşlarında görüldüğü gibi kesme kalker taş üzerine yapılmıştır. Ancak bu kitabeler süslü kûfi tarzında işlenmiştir. Benzer tarzda yapılmış olan bu mezar taşlarından bir tanesinin üzerinde 327H/938 yılını gösteren vefat tarihi yazmaktadır³⁰. Kitabedeki vefat tarihine göre Hamdanilerin (905-1004) mezar kitabelerini işaret etmektedir.

Bu mezar taşları haricinde Harran'da çeşitli yapılara dair Orta Çağ onarım kitabeleri de bulunmuştur. Bunlardan Numeyrilere ait kûfi Arapça yazılı kitabe İçkale'nin güneydoğu kapısında³¹, Zengiler Dönemi'ne ait Arapça kitabe Ulu Cami içinde sütun başlığında³², Eyyubiler Dönemi Arapça kitabeler ise Şeyh Hayat el-Harrani Türbesi'nde³³, Ulu Cami'nin doğu kapısı³⁴ ile doğu duvarında³⁵, Çarşı Hamamı'nda³⁶, Halep Kapısı'nda³⁷, İçkale'nin batı kulesi³⁸ ile batı ana girişinde³⁹ bulunmuştur.

Türbe altındaki her iki cenazelikte de *in situ* insan iskeletine rastlanılmamıştır. Ele geçen insan kemikleri mezar üzerindeki dolgu toprak içinde bulunmuştur. Oldukça dağılmış haldeki bu kemiklerde herhangi bir mumyalama izi görülmemiştir. Bütün haldeki insan iskeletleri avluda doğu-batı yönünde yapılmış olan mezarlarda ele geçmiştir. Burada kesme taş, taş levha ve tuğladan yapılan üç mezar ile toprağa gömülü basit mezar tipinde üç mezar bulunmuştur (Fotoğraf 10-12). Avludaki mezarlarda iskeletlerin üç çocuk, sekiz yetişkin kişiye ait olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca iki mezarın üst üste gömüldüğü görülmüştür. Gerek cenazelik mekânları gerekse türbenin avlusunda bulunan mezarlar, türbe yakınına ve etrafına defnedilmenin bir gelenek halini aldığını göstermektedir.

Harran'daki Şeyh Hayat el-Harrani Türbesi'nin asıl sahibi Şeyh Yahya, geçmişten günümüze kadar farklı isimlerle anılmıştır. Seyyahlar tarafından Şeyh Ebü'l Berekat Hayyan b. Abdulaziz⁴⁰ (1184), Şeyh Yahya-yı Hayati⁴¹ (1648); yapı kitabelerinde, Şeyh Hayat⁴² (1196 ve 1755), Hayat el-Harrani⁴³ (1858); din âlimleri tarafından Hayat bin Kays bin Rical bin Sultan el-Ensari

29 Arapça yazılı bu mezar taşları Harran kazı Evi'nde korunmaktadır.

30 Van Berchem 1909, 64-65, n° 76.

31 Rice 1952: 44, 49, Pl. III-V.

32 Rice 1967, 467-468; Sinclair 1990, 35; Karakaş 2012, 420.

33 Rice 1955, 438; Önel 2018, 533.

34 Lloyd-Brice 1951, 79; Karakaş 2012, 419.

35 Sachau 1883, 221; K. A. C. Creswell, 154.

36 Önal 2019, 325-360

37 Lloyd-Brice 1951, 78.

38 Rice 1952, 47.

39 Harran İçkale'de 2020-2021 yıllarında yapılan arkeolojik kazı çalışmasında bulundu.

40 İbn Cübeyr 2008, 180; Rice, eserin orijinal el yazmasında şeyhin adının bulunmadığını, Hayyan sözcüğünün çevirmeni tarafından ilave edildiğini belirtir. Rice 1955, 440.

41 Evliya Çelebi 2010, 214.

42 Karakaş 2012, 422-423.

43 Karakaş 2012, 424.

el-Harrani⁴⁴, Evkaf (Vakıf) sicillerinde Şeyh Hayat el-Harrani⁴⁵ (1794); modern araştırmacılar tarafından ise Şeyh Yahya⁴⁶ (1844, 1867, 1892, 1899), Şeyh Hayat⁴⁷ (1951), Şeyh Hayat el-Harrani⁴⁸, Hayat bin Kays el-Harrani⁴⁹, Şeyh Yahya Hayat el-Harrani⁵⁰ ve Hayat el-Harrani⁵¹ olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla yakın zamanda yapılan kazı sonucunda ortaya çıkan mezar şahidesiyle türbede yatan ve onun adına inşa edilen kişinin gerçek isminin 1 no.lu cenazelik mekânında bulunan mezar taşı sayesinde “Şeyh Yahya İbn Şabib” olduğu teyit edilebilmektedir. Elimizdeki bu isimlerden anlaşılıyor ki bahsi geçen şeyh’in ismi zamanla değişime uğramış ve bir isim karmaşasına sebep olmuştur.

Bunların dışında Hayat el-Harrani’nin soy ağacında “Şeyh Yahya İbn Şabib” adlı bir kişi bulunmamaktadır. Ama Hayat el-Harrani’nin oğlu Ebu Bekir’in Yahya adında oğlu olduğu⁵², anılan şahidenin türbe inşaatından önce vefat eden ve şahidesi dedesi Hayat el-Harrani’nin türbesinin haziresine konulan Yahya’ya ait olduğu ifade edilmektedir⁵³. Bu kişinin hayatıyla ilgili pek bilgiye rastlanılmamaktadır. Rice’in yaptığı Şeyh Hayat’ın soy ağacında⁵⁴ ise Ebu Bekir’in Yahya adındaki oğlundan bahsedilmemektedir. Yukarıda da görüldüğü gibi türbe sahibi Hayat el-Harrani, 2 no.lu cenazelikte bulunan şahideden önce de Orta Çağ seyyahları ve modern araştırmacılar tarafından “Şeyh Yahya” olarak isimlendirilmiştir. Onunla yüz yüze görüşen İbn Cubeyr, isminin Yahya (Hayat) b. Kays b. Abdülaziz b. Rahhal b. Sultan el-Ensari el-Harrani olduğunu belirtmektedir⁵⁵. Şeyh Hayat’a Yahya ismi de verildiğinden bu zatın Ebu Bekir’in oğlu Hayat da olabileceği belirtilmektedir⁵⁶. Türbenin altında sadece bir kişilik mezarın sığabileceği küçük odada türbe sahibinin mezarının bulunması uygun görülmektedir. Bu nedenle anılan şahide de türbe sahibini işaret ediyor olmalıdır. Hayat el-Harrani’nin oğlu Ömer’in de babasına türbe inşa etmek için 10 yıl beklemiş olması zayıf ihtimaldir. Babasının ölümünün ardından, türbe inşaatına başlanılmış olması, Hayat el-Harrani’nin tasavvufunun devam etmesi ve anısına hürmetten dolayı daha makul görülmektedir.

Aynı zamanda, bu konu hakkında modern araştırmacılar Orta Çağ kaynaklarını da referans göstererek Şeyh Yahya (Şeyh Hayat el-Harrani)’nın ölüm tarihini 1185 yılı⁵⁷ olarak belirtmiş-

44 Ekinci 2008, 155, dipnot 581’den alıntı: Abdullah el-Küreyşi’den aktaran Zeki Çakmak, Ramazan Ayyahı, Et-hem Levent, İAA., VI, İstanbul, 225-227.

45 Rice 1955, 442.

46 Badger 1852, 342; Sachau 1883, 222; Mez 1892, 18.

47 Rice 1955, 436; Şeşen 1996, 38.

48 Lloyd-Brice 1951, 82, 86; Özfirat 1994, 98; Önel 2018, 527.

49 Ekinci 2008, 155.

50 Kürkçüoğlu 2013, 193-195.

51 Şulul 2017, 12.

52 Şulul 2017, 84.

53 Şulul 2017, 81.

54 Rice 1955, 448.

55 İbn Cubeyr, Rihletu İbn Cubeyr, Beyrut 1984, 219-220.

56 Önel 2018, 538.

57 Rice 1955, 440; Ekinci 2008, 155; Kürkçüoğlu 2013, 193; Şulul 2017, 75 ve 110 nolu dipnotu: Ez-Zehebi, Tarihu’l-İslam, XII, 725; el-İber, III, 81.

lerdir. Oysa 2 nolu cenazelik mekânında bulunan 1 nolu mezar taşının üzerinde yer alan Arapça kitabede Şeyh Yahya'nın 1193 yılında vefat ettiği yazılıdır. Türbe altında yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında cenazeliğin ortaya çıkarılmasıyla, türbe sahibi Şeyh Yahya'nın adı ve ölüm yılının tespit edilmesi gibi önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Teşekkür

Kazı alanını ziyaret ederek görüşlerini bizimle paylaşan Doç. Dr. A. Serdar Aytaç'a çok teşekkür ediyoruz.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/ Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%25) - Yazar/Author-2 (%25) Yazar/Author-3 (%25) - Yazar/Author-4 (%25)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

KAYNAKLAR**Badger 1852**

Badger, G. P., *The Nestorians and their Rituals*, Publisher Joseph Masters, London.

Çal 2007

Çal, H., "Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, S. 30, 292-383.

İbn Cübeyir 2008

İbn Cübeyir, *Endülüsten Kutsal Topraklara*. çev. İ. Güler, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Eddé 2016

Eddé, A. M., *Saladin, Grandes Biographies*, Flammarion, Paris.

Ekinci 2008

Ekinci, A., *Harran Mitolojisi ve Tarihi*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi 2006

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Günümüz Türkçesiyle 3. Cilt-1. haz. S. Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Gedik 2013

Gedik, A., *Hat Sanatı Bakımından Kudüs ve Çevresindeki Eyyûbî Kütâbeleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Güler 2017

Güler, G.-Güler, M., *Mevlid-i Halil Camii Haziresi*, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa.

Hillenbrand 2009

Hillenbrand, R., "The Art of the Ayyubids: An Overview", *Ayyubid Jerusalem: The Holy City in Context 1187-1250*, ed. R. Hillenbrand-S. Auld, London, 22-44.

Karakaş 2012

Karakaş, M., *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya.

Kürkçüoğlu 2013

Kürkçüoğlu, A. C., *Şanlıurfa İli Camileri*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Laquer 1997

Laquer, H. P., *Hüvel Baki/İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Lloyd-Brice 1951

Lloyd, S.-Brice, W., "Harran", *Anatolian Studies*, I, Journal of the British Institute of Archaeology, Ankara.

Mez 1892

Mez, A., *Geschichte der Stadt Harran in Mesopotamien bis zum Einfall der Araber*, Publisher Strasburg.

Nováček 2016

Nováček, K., Melčák, M., *Medieval Urban Landscape in Northeastern Mesopotamia*, Archaeopress, Oxford.

Önal 2019

Önal, M., "Çarşı Hamamı" *Harran ve Çevresi Arkeoloji*, ed. M. Önal-İ. Mutlu-S. Mutlu, Şanlıurfa, 325-360

Önel 2018

Önel, A., "Şeyh Hayat El-Harrani", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Harran*, C I, ed. K. Şulul -M. Akgündüz -M. Şeker -Ö. Sabuncu - A. Gündüz-M. Sabuncu -İ. H. Çelik - S. Yılmaz, Ankara, 527-551.

Özfirat 1994

Özfirat, A., *Eskiçağ'da Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Rice 1955

Rice, D. S., "A Muslim Shrine at Ḥarrān", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 17, No. 3, 436-448.

Sachau 1883

Sachau, E., *Reise in Syrien und Mesopotamien*, Published Brockhouse, Leipzig.

Sourdel-Thomine 2022

Sourdel-Thomine, J., "Kitābāt", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, online: http://dx.doi.org.proxy.uba.uva.nl/10.1163/1573-3912_islam_COM_0525, son erişim tarihi: 13.10.2022.

Şeşen 1996

Şeşen, R., *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Şulul 2017

Şulul, K., *Hayat El-Harrani*, İnsan Yayınları, İstanbul.

Van Berchem 1909

Van Berchem M., *Inscripfen aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien gesammelt im Jahre 1899 von Max Freiherrn von Oppenheim*, I. Arabische Inscripten. Beiträge zur Assyriologie und Semitischen Sprachwissenschaften VII/1, Leipzig.

Höyük yayın ilkeleri ve başvuru şartları için lütfen okutunuz.
Please scan the code to see the Editorial Principles and Application
Requirements of Höyük.

